

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CLAUDE CAHEN VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME (1909-1991)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Faruk YILDIZ

ELAZIĞ - 2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

CLAUDE CAHEN VE ESERLERİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME(1909-1991)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Faruk YILDIZ

Jürimiz,tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. M. Beşir AŞAN (Danışman)
- 2.Doç. Dr. Murat SUNKAR (F.Ü. Coğrafya A.B.D.)
- 3.Yard. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Claude Cahen ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme(1909-1991)****Faruk YILDIZ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Genel Türk Tarihi Bilim Dalı****Elazığ-2015, Sayfa: XXV + 286**

Bu çalışma Ortaçağ İslam Tarihi ve Selçuklu tarihi üzerine çok kapsamlı araştırmalar yapan Claude Cahen'in, eserlerinin ve makalelerinin tanıtımıdır. Özellikle ülkemizde İslam Tarihi, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Claude Cahen'in eserleri teferruatlı bir şekilde incelenmelidir. Bizde bu çalışmamızda Claude Cahen'in ve eserlerinin tanıtımının gerekliliğine inanarak bu çalışmanın yapılmasını gerekli gördük.

Bizans İmparatorluğu ve Haçlı Seferleri konusunda da çalışmaları olan Cahen, Avrupalı tarihçilerin doğuya bakışının aksine daha objektif ve nesnel değerlendirmeleriyle de hak ettiği değeri pekiştirmiş ve Hıristiyan bağnazlığının görmek istediği Türk ve Müslüman algısını değiştirme yönünde çok önemli bir adım atmıştır. Bu yönüyle çağımızın en önemli "Orta Doğunun Ortaçağ Tarihçisi " olmasının yanında batı dünyasının zihninde tortulaşan Türk ve Müslüman algısının çok ötesinde evrensel bir görüş alanının zeminini oluşturarak hem batıda hem de doğuda "Büyük Şarkiyatçı" unvanını hak ettiğini düşünerek tez çalışmamızın konusu olarak seçtik.

1937-1939 yılları arasında Türkiye'de de çalışmalarda bulunan Cahen'in, eserlerinin ve makalelerinin tanıtılması gerektiğine inanarak bu çalışmayı yaptık. Aynı zamanda ileride eserlerinden yararlanılarak yazılacağını düşündüğümüz tez konularının dayanak noktalarının oluşmasını istedik.

Anahtar Kelimeler: Claude Cahen, Selçuklu İmparatorluğu, Türk-İslam Tarihi

ABSTRACT

Master Thesis

A Probe on Claude Cahen and His Works (1909-1991)

Faruk YILDIZ

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of History

General Turkish History Discipline

Elazığ-2015, Sayfa: XXV + 286

This work is of Claude Cahen, who made comprehensive searches on Medieval Islamic History and Seljukian History, and his products and articles. The products of Claude Cahen, especially known by the work on Islamic History, Great Seljukian and Anatolian Seljukian States, should be examined. We deduced of Claude Cahen and thesis works written by this products.

Cahen who has studies at the same time about Byzantium Empire and Crusades, consolidated the value he deserves with more objective evaluation, on the contrary of European historians view about Asia. And he took an important step on the direction of changing the Turk and Muslim perception which is wanted to be seen by Christian bigotry. In this aspect besides being the most important Ottoman Historian of Middle East in this age, he created the origin of an universal field of view beyond the perception of Turkish and Muslim which became significant in the mind of West and. So he deserved the title of "Great Orientalist" both in West and East. We chose this subject of these situations/things. With thinking that it deserves The title "Great Orientalist not only in west but also in east, creating an universal field of view beyond the Turk and Muslim perception which precipitated in the mind of west.

We made this work because we believed the necessity of being introduced the products and articles of Cahen who worked in our country between 1937 and 1939. We also wanted it to be the reference point fort he thesis written by the help of his products in the future.

Key Words: Claude Cahen, Seljukian Empire, Turk-Islamic History

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
HARİTALAR LİSTESİ	IX
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XI
KONU VE KAYNAKLAR	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.PROF. DR. CLAUDE CAHEN'İN HAYATI ve ESERLERİ	3
1.1.Hayatı	3
1.2. Eserleri	6
1.2.1. Yabancı Dillerde Yayınlanmış Eserleri	6
1.2.2. Türkçe Yayınlanmış Eserleri ve Makaleleri	8
1.3.Doktora Tezi	9
1.3.1.Haçlılar Zamanında Kuzey Suriye	9

İKİNCİ BÖLÜM

2. KİTAPLARI	13
2.1. Türkçe Yayınlanmış Kitapları	13
2.1.1. Türkler Nasıl Müslüman Oldular?.....	13
2.1.1.1. Müslümanlıktan Önce Araplar.....	13
2.1.1.2. Hz.Muhammed.....	15
2.1.1.2.1. Arap-İslam Devletinin Kuruluşu	16
2.1.1.3.Emeviler Dönemi (661-750).....	19
2.1.1.3.1. Emeviler Döneminde Sosyal ve Ekonomik Durum.....	21
2.1.1.3.2.Emeviler Döneminde Mimari.....	22
2.1.1.3.3.Emevi Döneminde Edebiyat.....	22
2.1.1.4.Abbasiler Dönemi (750-1258).....	23
2.1.1.4.1.Okullar ve İslam Toplumu Üzerindeki Etkileri.....	26
2.1.1.4.2.Klasik İslam Medeniyetinin Doğuşu	32
2.1.1.5. Klasik İslam Dünyasında Toplum ve Ekonomi (VIII.-XI. Yüzyıl)	34

2.1.1.5.1.Kırsal Kesimde Ekonomi	37
2.1.1.5.1.1.Tarım	37
2.1.1.5.1.2.Madencilik	38
2.1.1.5.1.3.El Sanatları.....	39
2.1.1.5.1.4.Tekstil	40
2.1.1.5.1.5. Fityan ve Futuvva Hareketi.....	40
2.1.1.6. Siyasal ve Sosyal Değişimler.....	41
2.1.1.7.İslam Dünyasının Siyasal Parçalanışı	42
2.1.1.7.1.Müslüman Batıdaki Gelişmeler	42
2.1.1.7.2.Müslüman Doğudaki Gelişmeler.....	43
2.1.1.7.3.Tulunoğulları, İhşidler, Fatımiler	45
2.1.1.8.Klasik İslamiyet'in Kültürel Doruğu	46
2.1.1.9. XI. Yüzyıl Sonrasında İslam Dünyasındaki Gelişmeler	48
2.1.1.9.1. Selçuklular	48
2.1.1.9.2.Zengiler (Nureddin Zengi)	51
2.1.1.9.3.Eyyubiler (Selahaddin Eyyubi)	52
2.1.1.9.4. Küçük Asya Selçukluları.....	52
2.1.1.9.5. Abbasi Sonrası Bilim, Kültür ve Sanat	53
2.1.1.9.6. Memlukler	54
2.1.1.10.Moğollardan Osmanlılara	54
2.2. Osmanlılardan Önce Anadolu.....	57
2.2.1.Türklerin Anadolu Öncesi Kısa Tarihi	57
2.2.2. Moğollardan Önce Türkiye'nin Genel Tarihi (1071-1243).....	59
2.2.2.1. Türklerin Anadolu'ya Yerleşmesi (Başlangıcından 1107'ye Kadar).....	59
2.2.2.2.Şahinşah Döneminde Batıda Türk Faaliyetleri.....	65
2.2.2.3.Dânişmendlilerin Yükselişi ve Bizans'ın Yeniden Güçlenmesi.....	68
2.2.2.4. Danişmendli Devletinin Parçalanması: Bizans ve Nureddin Arasında Selçuklular.....	69
2.2.2.5. XII. Yüzyılda Doğu Anadolu.....	75
2.2.2.6. Büyüme Bunalımı	78
2.2.2.7.Selçuklu Devletinin Doruk Noktası (1205-1243).....	83
2.2.2.7.1.Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı	83
2.2.2.7.2.Keykavus'un Saltanatı	84

2.2.2.7.3.Keykubad'ın Saltanatı.....	86
2.2.2.7.4.Moğol İstilasına Kadar II. Keyhüsrev'in Saltanatı.....	89
2.2.3. Moğollardan Önce Toplum ve Kurumlar	91
2.2.3.1.Türkiye'nin Doğuşu	91
2.2.3.2.Ekonomik Yaşam.....	97
2.2.3.2.1.Ticaret	99
2.2.3.2.2.Tartılar ve Ölçüler.....	102
2.2.3.2.3.Para	103
2.2.3.3.Toprak Rejimi ve Vergilendirme	104
2.2.3.3.1. Kentler.....	107
2.2.3.3.2. Gayrimüslimler	110
2.2.3.3.3. Merkezi Siyasi Kurumlar	114
2.2.3.3.3.1. Vezirler (1243'e kadar).....	118
2.2.3.3.3.2.Müstevfi	118
2.2.3.3.3.3.Arız	118
2.2.3.3.3.4.Tuğrâî / Münşî.....	118
2.2.3.3.3.5.Emir-i dad	119
2.2.3.3.3.6. Beylerbeyi	120
2.2.3.4.Eyaletlerin Yönetimi	121
2.2.3.5.Kültür ve Din	124
2.2.4. Moğol Dönemi	127
2.2.4.1.Moğolların Gelişi: Karışıklıklar Dönemi (1243-1265).....	127
2.2.4.1.1.Keyhüsrev'in Saltanatının Sonu	127
2.2.4.1.2.İzzeddin Keykavus: Şemseddin el-İsfahanî'nin Vezirliği	128
2.2.4.1.3.Karatay'ın Yönetimi ve Rukneddin'in İsyanı	131
2.2.4.1.4.Baycu'nun Seferi ve Sonucunda Çıkan Karışıklıklar	132
2.2.4.2.Pervane'nin Yönetimi	135
2.2.4.3. 1277- 1279 Krizi	140
2.2.4.4. Moğol Yönetimi.....	141
2.2.4.4.1. Kurumlar ve Toplum.....	142
2.2.4.4.1.1.Etnik ve Sosyo-Ekonomik Evrim.....	142
2.2.4.4.1.2.Toprak ve Vergi Sisteminin Evrimi	147
2.2.4.4.1.3.Kentler	149

2.2.4.4.1.4. Gayrimüslimler	150
2.2.4.4.1.5. Siyasi ve İdari Kuramlar	151
2.2.4.4.1.6. Moğollar Döneminde Anadolu'da Kültürel Yaşam	152
2.2.4.4.1.7. İlk Türkmen Beyliklerinin Teşekkülü	156
2.3. Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı	160
2.3.1. On Birinci Yüzyılın Başına Kadar Doğu	163
2.3.2. On Birinci Yüzyılda Yakındoğu ve Batı Afrika	168
2.3.3. Batı ve Doğu ile Münasebetler	173
2.3.4. Haçlı Seferinin Arifesinde Batı: Seferin Başlangıcı	177
2.3.5. Haçlılar Anadolu'da	180
2.3.6. İlk Temaslar	183
2.3.7. Latin Doğu ve Batı: İkinci Haçlı Seferine Kadar Siyasi Şartlar	186
2.3.8. On İkinci Yüzyılın İlk Yarısında Ticaret ve Fikir Hayatında Gelişmeler	189
2.3.9. On İkinci Yüzyılın Ortasında Yaşanan Gelişmeler	191
2.3.10. On İkinci Yüzyılda Ticaret Organizasyonu ve Para	194
2.3.11. Selahaddin	195
2.3.12. Latin Doğunun Kurumları	198
2.3.13. Yerliler	201
2.3.14. Ordular	202
2.3.15. Eyyubiler Dönemi	206
2.3.16. Parasal ve Ticari Organizasyon	210
2.3.17. Moğol Dönemi	213
2.4. Müslüman Doğunun Tarihine Giriş	223
2.5. İslamiyet (1. Kitap)-Doğuşundan Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşuna Kadar	227

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MAKALELERİ	228
3.1. Türkçe Yayınlanmış Makaleleri	228
3.1.1. Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi	228
3.1.2. Gagauzların Kökeni İle İlgili Tartışmalı Hususlar	237
3.1.3. XIII. Asır Ortalarında Cezire	237
3.1.4. İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı	239
3.1.5. Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri	250

3.1.6. Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı	253
3.1.7. Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi	254
3.1.8. İlk Ahiler Hakkında	259
3.1.9. XIII. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret	260
3.2. Diğer Dillerde Yayınlanmış Makaleleri	261
3.2.1. Ibn Sa'id Sur L'asie Mineure Seldjuqide (İbn Sa'id'e Göre Küçük Asya Selçukluları)	261
3.2.2. Le commerced'Amalfi dans le Proche-Orient Musulmana vantetaprès laCroisad (Haçlı Seferlerinden Önce ve Sonra Ortaçağ Müslümanları ile Amalfi Arasında Ticari Münasebetler)	262
3.2.3. La Circulation Monetaire En Egyptedes Fatimides Aux Ayyubides	263
(Fatimi ve Eyyubiler Döneminde Mısır'da Parasal Sirkülasyon)	263
3.2.4. Les Principautes Turcomanes AuDebutdu XIV'Siecle D'apres Pachymereet Gregoras (Pachymere ve Gregoras'a Göre XIV. Yüzyılın Başında Türkmen Beylikleri)	265
SONUÇ	266
EKLER	279
ÖZGEÇMİŞ	286

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Türklerin XI. Yüzyılda Batı Anadolu'ya gelişı	59
Harita 2: XII. Yüzyılda Anadolu	70
Harita 3: Moğollar Öncesi Anadolu.....	92
Harita 4: El-Ömeri dönemine doğru Anadolu. (XIII.yüzyıl sonu XIV.yüzyıl başı) ...	143

ÖNSÖZ

Yapılan bu çalışma Claude Cahen'in Türk ve İslam tarihine yaptığı katkılar üzerinedir. Yakındoğunun Ortaçağ tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Claude Cahen'in Türk ve İslam tarihi üzerine de çok önemli çalışmaları mevcuttur. Biz de batılı tarihçilerin Türk ve İslam tarihi hakkında yaptıkları klasik değerlendirmelerin çok daha ötesinde objektif araştırmalara dayalı çalışmalar yapan Claude Cahen'in ve bu yönde yazmış olduğu eserlerinin tanıtımını yapmaya çalıştık. Özellikle batının doğuya bakışındaki önyargıların kırılması ve sönmesi için kendisinin ve eserlerinin tanıtılması gerektiğini düşünerek tezimiz için dayanak noktası oluşturduk. Onun Selçuklu tarihi üzerine yaptığı teferruatlı çalışmaları ile tarihimizin yeterince bilinmeyen ve anlaşılamayan dönemlerine tuttuğu projeksiyonun gelecek kuşakları aydınlatacağına inanarak tezimizin konusu olarak seçtik.

Bu çalışmamız, bir Selçuklu tarihçisi olan Claude Cahen'in Türkçe'ye çevrilmiş bütün eserlerinin ve tez konumuzla ilgili birkaç yabancı makalesinin bir araya toplanarak tezimizin ana gövdesinin oluşturmaya çalışılması üzerine hazırlanmıştır.

Bu çalışmamda desteklerini ve özellikle sabırlarını benden esirgemeyen değerli Hocam Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
A.Ü.D.T.C.F.T.A.D	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.İ.İ.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Dergisi
A.Ü.T.A.D.	: Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi
B.	: Basım
Bar Hebr.	: Bar Hebraeus
Bas.	: Basımevi
b.	: Baskı
B.S.O.A.S.	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
B.T.T.D.	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
C.	: Cilt
C.B.Ü.S.B.D.	: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Çev.	: Çeviren
D.B.A.A.D	: Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dan.	: Danışman
Ed.	: Editör
E.I¹	: Encyclopedia of Islam 1 st Edition
E.I²	: Encyclopedia of Islam 2 nd Edition
F.A.A.E.	: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü
F.K.M.	: Fransız Kültür Merkezi
F.Ü.	: Fırat Üniversitesi
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
F.Ü.S.B.E.	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	: Hazırlayan
H.A.Y.U.T.K.Ü.	: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
H.Ü.E.F.D.	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
H.z.	: Hazret-i

IFEA	: İstitut Francais d'Etudes Anatoliennes
IJMES	: International Journal of Middle East Studies
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
J.E.S.H.O.	: Journal of the Economic and Social History of the Orient
K.B.	: Kültür Bakanlığı
Mat.	: Matbaası, Matbaacılık
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
Neş.	: Neşriyat
O.M.Ü.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
P.U.F.	: Presses Universitaires de France
RCEA	: Repertoire Chronologique d'Epigraphie Arabe
Rev. Num.	: Revive Numismatica
R.H.C.	: Recueil des Historiens des Croisades
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
S.A.D.	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.Ü.S.A.M.	: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi
S.Ü.S.B.E.D.	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
S.Ü.S.D.	: Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi
S.Ü.T.A.D.	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Sad.	: Sadeleştiren
Ş.M.	: Şarkiyat Mecmuası
T.A.D.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
T.A.E.	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
T.D.A.	: Türk Dünyası Araştırmaları
T.D.A.V.	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
T.D.T.D.	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.E.D.	: Tarih Enstitüsü Dergisi
T.İ.D.	: Tarih İncelemeleri Dergisi

T.K.	: Türk Kültürü
T.K.A.E.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
T.M.	: Türkiyat Mecmuası
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.T.K.B.	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
T.V.Y.Y	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
T.Y.	: Türk Yurdu
t.y.	: Tarih Yok
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ü.	: Üniversite
Ü.S.B.E.	: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
WZKM	: Wiener Zeitschrift Kunde Des Morgenlandes
Y.K.Y.	: Yapı Kredi Yayınları
y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

KONU VE KAYNAKLAR

1.KONU

Konumuzu belirlerken bu alanda yetersiz olan tez çalışmalarını düşünerek hareket ettik ve önemli bir şarkiyatçı olan ve aynı zamanda Selçuklu tarihi üzerine ve o dönemin ortadoğusuna ait sosyal, politik ve ekonomik yapısını yaptığı araştırmalarıyla tahlil edip değerlendiren ve bu hususta günümüze ışık tutan Claude Cahen üzerinde araştırma yapılması gerektiği kanaatine vardık. Selçuklu dönemine ait yaşanan gelişmelerin yanı sıra Haçlı Savaşları meselesi, Anadolu'da yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler, Ortadoğu ve Akdeniz ticareti üzerindeki hâkim unsurlar, bu dönemde İslam toplumunun müesseseleri, Osmanlı İmparatorluğu öncesi Anadolu'da ki siyasi, sosyal ve ekonomik yapı, İslam toplumundaki mezhepsel ayrılıkların sonuçları, İslam ve Batı toplumlarının birbiriyle münasebetleri, Moğol İstilasası öncesi ve sonrası yaşanan gelişmeler, Kilisenin Haçlı Seferleri üzerindeki etkisi, Müslüman devletler arasındaki güç mücadelesi, beylikler döneminde Anadolu'daki siyasi durum, Anadolu'daki siyasi ve sosyal grupların yapısı, tez konumuzun muhtevasını oluşturmaktadır.

2.KAYNAKLAR

Haçlılar Zamanında Kuzey Suriye (Cahen,C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, ss. 389, TİD., C.XXV, S.2, Aralık 2010)

Fransızca'dan Türkçe'ye tercümesi Mustafa Daş tarafından yapılan kaynak 389 sayfadan oluşmaktadır. Yazarın akademik kariyerinin birikimlerinden oluşan kaynaktaki Haçlı Seferleri öncesinde Doğu dünyasının içinde bulunduğu durum ve Müslüman toplumun hoşgörüsünün Cahen'i şaşırttığını görmekteyiz. Aynı şekilde kaynaktaki Bizans'ın baskıcı ve adaletsiz yönetiminin İslam fetihlerini kolaylaştırdığı, Haçlı Seferlerinin Müslümanlar tarafından pek de iyi anlaşılamadığı, Avrupalılar'la Doğu Müslümanları arasında Akdeniz havzası üzerinden yürüyen ticaret hacminin miktarı, Doğulu ve Batılı Hristiyanlar'ın ve yine aynı şekilde Müslümanlar'la Batılı Hristiyanlar'ın da birbirlerini iyi tanımadıkları vurgulanır. Kudüs'ün fethi öncesi Selahaddin Eyyubi'nin bütün İslam toplumlarını tek gaye için bir araya getirmeyi başardığı belirtilir. En önemlisi de 11. ve 12. yüzyılda İslam bilginlerinin bilimsel ve kültürel çalışmalarıyla Klasik İslam Medeniyeti'nin doğuşunun temellendirildiğini

görmekteyiz. Selahaddin'le birlikte Akdeniz ticaretinin kontrol altına alınmasıyla yaşanan ekonomik refah düzeyi ile birlikte İslam toplumunun zenginliğinin Batılı Hristiyanlar'ın gözlerini kamaştırdığı ve bu bahaneyle Papa II. Urbanus'un organizasyonu ile 822 yıl sürecek olan Haçlı Savaşları'nın başladığı gerçeği eserde ifade edilen en önemli ayrıntıdır. Ayrıca, Cahen Haçlı Seferleri'ni sömürgeci zihniyetin ilk uyanışı olarak değerlendirir. Moğol İstilasıyla başlayan süreç ve oluşan yeni kurumlar eserin son bölümünde anlatılmaktadır. Ekler bölümünde kişiler ve devletler arasında yapılan yazışmalar ve mektuplar yer almaktadır.

Türkler Nasıl Müslüman Oldular (Cahen. C., *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?*, Çev., T.Andaç, N.Uğurlu, Örgün Yayınları, 5.b. , İstanbul, 2011)

Eserin her ne kadar Türkler'in Müslümanlaşmasına dair yoğunluklu bilgiler içerdiği düşünülse de aslında kaynakta temel olarak İslamiyet öncesi ve sonrası dönemler hakkında kronolojik bilgiler verildiğini görmekteyiz. İslamiyet öncesi Arap toplumunun siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı, İslam toplumunun belirleyici bir unsuru haline geldiği genel olarak ifade edilmektedir. Yani bir diğer ifadeyle İslamiyet öncesi Arap sosyal hayatı İslamiyet sonrasında da hâkim bir kültür olmaya devam etmiştir. Sadece İslam dininin beraberinde getirdiği içtimai kuralların ve inanç, ibadet bağlamında bazı yasaklar getirdiği ve bunların uygulamaya konulduğu eserde anlatılmaktadır. Ekler dâhil olmak üzere 530 sayfadan oluşan eserde kronolojik bir sıra halinde İslamiyet'in tarihi, siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve dinsel boyutuyla detaylı bir şekilde vak'aların felsefik ve sosyolojik yorumlarla desteklendiğini ve bu yorumların bir dizi değerlendirmelere tabii tutulduğunu görmekteyiz. Özellikle İslamiyet'in mezhepsel boyutuyla yaşadığı tarihsel süreci zaman-mekân ve sebep-sonuç bağlamında ele alması Cahen'in eserinin önemini daha önemli hale getirmektedir.

Her ne kadar eserin adından da anlaşılacağı gibi Türkler'in Nasıl Müslüman Olduğuna dair ayrıntılı ve geniş bilgiler içerdiği düşünülse de, aslında bu hususta asıl anlatılmak istenenler satır aralarında çarpıcı bir şekilde verilmiştir. Okuyucu temel olarak kitabın adından yola çıkarak ilk anda belki kendini hayal kırıklığına uğramış hissedebilir ancak eser ayrıntılı ve dikkatli incelendiğinde bütün bu endişelerin yersiz olduğu görülecektir. Çünkü Cahen, eserin birçok yerinde satır aralarında bu hususla ilgili çok önemli ve çarpıcı bilgiler vermektedir. Özellikle Türkler'in İslamiyet'le

tanışmalarını 7. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar götürmesi bu konuyla ilgili önemli bir ayrıntı olsa gerek.

Cahen eserinde Hz. Muhammed döneminden başlayarak, Seçilmiş Halifeler Dönemi, Emevi, Abbasi, akabinde Türk Hâkimiyeti Dönemi, Moğol Dönemi ve son olarak da kısmende olsa Osmanlı dönemlerinde ki İslam Medeniyeti'nin gelişim evrelerini ele almıştır.

Osmanlılardan Önce Anadolu (Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2012)

Eser Fransızca orijinalinden İngilizceye J.Jones-Williams tarafından çevrilmiştir. Erol Üyepazarcı tarafından da İngilizceden Türkçeye tercüme edilmiştir. Esre 1071 Malazgirt Zaferi'nden başlayarak 1330 yılına kadar olan Anadolu'da ki Türk unsurları ve hâkimiyet alanlarını ifade etmektedir.

Esas itibariyle eser ana hatlarıyla incelendiğinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dönemi, Anadolu Selçukluları Dönemi, Moğollardan Önce Toplum ve Kurumlar ve Moğol Dönemi olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Ayrıca her bölüm de kendi içerisinde alt başlıklar altında incelenmiştir.

Cahen'in bu dört ana bölümden oluşan eserinin her bir bölümünde siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve dinsel boyutuyla meseleleri incelemiştir. Özellikle Selçuklu İmparatorluğu döneminde ki gelişmeleri ve bu dönemde Selçuklular'la Türklerin münasebetlerini geniş ve ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Devlet yönetimine getirdiği yeni anlayışlar itibariyle Selçuklular'ın özgün bir kültür ve medeniyet inşaa ettiğinden söz eden Cahen, yine de Selçuklu medeniyetinde İran kültürünün ve mimarisinin etkili olduğunu belirtmiştir. Beylikler döneminde Anadolu'nun tarihsel sürecini bütün yönleriyle ele alınan eserde Oğuzlar'ın Kınık boyundan olan Anadolu Selçukluları'nın bu coğrafyadaki etkinliği ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Özellikle II. Kılıç Arslan döneminde ülkenin varisler arasında pay edilmesi ve ortaya çıkan manzarının içler acısı hali inasının aklına ister istemez Fatih Kanunnamesi'ndeki "Ve her kimseye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların Nizâm-ı Âlem için katl eylemek münasiptir. Ekser ülema dahi tecviz etmiştir. Anımla amel olalar." Maddesinin haklı olup olmadığı tartışmasını getirmektedir.

Eserde Beylikler dönemine de ayrıntılı projeksiyonlar tutulduğunu görüyoruz. Bu dönemde Moğolların bu Beyliklerle münasebetlerinde ortaya koydukları siyasi ve askeri manevraların Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin etkilerinin ayrıntılı bir şekilde görülmesi açısından çok önemlidir.

Ayrıca eserde her dönemle ilgili devlet yönetimi, askeri teşkilat, toprak rejimi, vergiler, vakıf sistemi, ekonomik sirkülasyon, tarım, hayvancılık, maden işletmeciliği, mimari, bilim ve sanat alanındaki gelişmelerin karşılaştırmalı bir şekilde anlatıldığı görülmektedir.

Müslüman Doğunun Tarihine Giriş (Claude Cahen, *Introduction to the History of the Muslim East*, Kitap Tanıtımı, M.Emin Şen, *Müslüman Doğunun Tarihine Giriş, History Studies*, Volume 4/1, 2012, Berkeley and Los Angeles, Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1965)

Bir kitap tanıtımı biçiminde M. Emin Şen tarafından Müslüman Doğunun Tarihine Giriş adıyla tanıtılan ve Kaliforniya Üniversitesi Yayınları vasıtasıyla 1965 yılında 252 sayfa olarak basılan eser önsöz, üç bölüm ve isim indexinden oluşmaktadır.

Bibliyografik rehber olarak tanıtılan bu eserin birinci bölümünde Müslüman Tarihinin Kaynakları başlığı altında özellikle İslam tarihinin yazılmasında katkıları olan sözlü anlatımlı kaynaklar, yazılı kaynaklar ve arkeolojik kaynaklardan söz edilmektedir.

Araştırma Araçları ve Genel Çalışmaları başlıklı ikinci bölüm İslam tarihi ile ilgili genel bilgiler, kronoloji, hanedan soy kütüğü, siyasi, ekonomik, sosyal konulu ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Üçüncü bölüm ise Tarihi Bibliyografi başlığı altında kronolojik bir sıra halinde dönemselsel olarak Müslüman tarihi ile ilgili kaynakları ihtiva etmektedir.

İslamiyet (Cahen, C., *İslamiyet-Doğuşundan Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşuna Kadar*, Çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, ss.324)

Esat Nermi Erendor tarafından dilimize çevrilen eser üç cilt halinde 778 sayfa olarak basılmıştır ve 1. Kitap Claude Cahen'in katkılarıyla hazırlanmıştır. Eser Cahen'in *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?* eserinin küçük bir özeti niteliğindedir. İslam öncesi dönemden başlayarak İslam tarihini kronolojik bir silsile halinde anlatmaktadır. Bu eser bir batılı entelektüelin İslam dini ve bu dine inanan

Müslümanlar'la ilgili olan algısı itibariyle çok önemlidir. Bilgi Yayınevi tarafından basılan eserde İslamiyet öncesi dönemden başlayarak İslam tarihini evreler halinde sebep-sonuç bağlamında inceleyip değerlendirerek bazı sonuçlara ulaşıldığını, Batıda ki İslam dini ve Müslümanlara dair algının çok ötesinde daha çok belge ve bilgilere dayalı anlatımların objektif değerlendirmelerle desteklendiğini görmekteyiz. Bu eser de özellikle İslam Medeniyeti'nin doruk noktası olan Klasik İslam Dönemi (VIII. ve XI. yy) ile ilgili Cahen'in, Müslümanlar'ın görmek istediği yorumlarına şahit olunmaktadır. Bu açıdan eser tarihçiler açısından çok önemli detaylar içermektedir.

Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi: (Cahen, C., *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Çev. Y.Yücel, B. Yediyıldız, Belleten, C:LI, S. 201, TTKB, Ankara, 1996)

Claude Cahen'in Türk ve Selçuklu tarihini ilgilendiren en önemli makalelerinden biridir. Türkçeye Yaşar Yücel ve Bahaedin Yediyıldız tarafından çevrilen makalenin ilk bölümünde XI. yy. ortalarından ile XIII. yüzyılın ortalarına kadar geçen Selçuklu dönemi irdelenmektedir. Yine bu bölümde Anadolu Selçukluları ile İran Selçukluları'nın tarihine de değinildiğini görmekteyiz. Cahen, ilk Selçuklu beylerinin çok yetenekli olduklarını bu bölümde ifade eder ve özellikle Tuğrul Bey'in bütün Türkmen aşiretlerinin lideri konumunda olduğunu belirtir. Gazneliler'le olan mücadeleler, Büveyhoğulları hâkimiyetine son verilmesi bu bölümün önemli ayrıntılarıdır. Eser de Bağdat'ta halifenin desteğini almak için Tuğtul Bey'in yaptığı hamlelerin detaylı bir şekilde anlatıldığını ve onun elde ettiği başarılarından dolayı halife tarafından kendisine "doğunun ve batının hakani" ünvanının verildiğini görmekteyiz. Yine Bizans'a karşı bir sefer hazırlığına giriştiğini ve bunun için bazı politikalar geliştirdiğinin anlatıldığı makalede, Alp Arslan sonrası dönemde Bizans'ta yaşanan iç karışıklıkların Anadolu Selçukluları'nın konumunun güçlendiği belirtilmektedir.

Ancak, başlayan Haçlı Seferleri'nin Türkler'i Anadolu'nun doğusuna ittiği ve Danişmend ile Kılıç Arslan'ın küçük ve dar bir alanda karşı karşıya geldikleri ve Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru Alexsis Comnen'le yaptığı ittifak sonrasında bu tehlikeyi bertaraf ettiği belirtilmiştir.

En önemlisi de Cahen'e göre Haçlı Seferleri temelde Bizans üzerindeki Türk baskısını ortadan kaldırmıştır.

Kısacası makalede Anadolu'da Türk varlığının ortaya çıktığı dönemlerde bu coğrafyada ki hâkim unsur olma mücadelesinin Türk-Bizans ilişkilerinde zaman zaman değişikliklere neden olduğunu ve neticede bu iki gücün bu bölgede etkili olmak için birbirlerine sürekli siyasi manevraları kullandıklarını görmekteyiz.

Gagauzların Kökeni ile İlgili Tartışmalı Hususlar (Cahen, Claude, "Gagavuzlar'ın Kökeni İle İlgili Tartışmalı Hususlar", Çev. Harun Güngör, *TKD*, S.39, Mayıs 2001, s. 299-301)

Makale, Harun Güngör tarafından dilimize çevrilmiştir. Genel olarak Gagavuz Türkleri hakkında ilgiler verilmiş olup kökenleri ile ilgili araştırma sonuçlarına dayalı değerlendirmelere yer verilmiştir. Makale 2001 yılında Türk Kültürü Dergisinin 39. sayısının 299-301. sayfalarında yayımlanmıştır.

XIII. Asır Ortalarında Cezire (Cahen, C., "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin B. Şeddad'a Göre)", Çev. Neşet Çağatay, *AÜİFD*, C.2, S. 4, Ankara 1953, s. 95-106)

Türkçeye Neşet Çağatay tarafından çevrilen makalede Cahen, İzzeddin b. Şeddad'ın "al-A'lâk al- Hatıra fi zikr-i Ümera aî-Şam ve'l-Cezire" adlı eserinin üçüncü kısmının ihtiva ettiği orijinal bilgileri tanıtmıştır. Makalede **Sultan al-Melik al-Zahir (Baybars)** döneminin yoğun bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. Özellikle 123-1280 dönemleri arasında **Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Bekr** bölgelerinin ihtiva ettiği Cezire eyaletinin coğrafi, tarihi ve beşeri münasebetleri hakkında detaylı bilgilerin verildiği anlaşılmaktadır.

İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Cahen, C., "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", Çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1972, C.17, Sa.35)

Fransızca orijinal adı *La Cainpagne de Mantzikert d'apres les Sources musulmanes* olan bu makale Byzantion Mecmuasında 1934 yılında yayınlanmıştır. Türkçeye Zeynep Kerman tarafından 1972 yılında çevrilerek *Türkiyat Mecmuası*nda yayınlanmıştır.

Makalede Malazgirt Savaşı ile ilgili birinci kaynak olarak İbn al-Kalânîsî'nin XII. asır ortalarında yazdığı Şam Kroniği'ni gösterilmiştir. XIII. asır Halep vak'anüvislerinden Kemâl ad-Din İbn al-Adim'in, Biyografik Lûgatı'nın Alp Arslan

maddesinde de bu konu zikredilmiştir. Al-Husaynî'nin Tarihi ile Ravendve Kazvin'li Mustaufî'nin eserlerinin Selçuklulara ait bize kadar intikal eden en eski Farsça eserler olduğu belirtilmiştir. İbn al-Cazvi'nin XII. asrın sonunda kaleme aldığı kronik, Hilâl-aş-Şâbî'nin 1087-1088 de vefat eden oğlu ve halefi Muhammed Garş al-Nicma, 1094 tarihlerine giden bir kroniğin sahibi olan ve 1127 de vefat eden Hamâdâni gibi Arap ve Farisi kronikçilerin eserlerinde Malazgirt Savaşı ile ilgili önemli bilgilere ulaşıldığı görülmektedir.

Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri (Cahen, C., Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri, Çev. İsmet Kayaoğlu, Turcica, Revue d'Etudes Turques, Tome1, 1969, Paris)

1969 yılında Paris'te **Turcica** dergisinde yayınlanan ve İsmet Kayaoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilen makalede, Ortaçağ Türk Anadolu'sunda tasavvufi, dini ve sosyal hareketlerin önemi anlatılmaktadır. Büyük bir Türkmen hareketi olan bu tasavvufi tarikatın Baba İshak'la başlatıldığı ve ancak askeri bir müdahale ile bastırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde makalede XII. ve XIV. yüzyılda Moğol ve Harezmsahlar'ın baskısı ile İç ve Batı Anadolu'yu etkisi altına alan bu Şii kökenli akımların merkezi otorite üzerinde çok büyük siyasi, sosyal ve askeri politikalar geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Makalede, **Eflâkiye** dayanılarak Hacı Bektaş'ın hayatını Celaleddin Rûmî'nin hayatına muasır sayılabileceği ve buradan Baba İshak'ın erken ölümü de hesaba alınca, Hacı Bektaş'ın İshak'ın halifesi olduğu vurgulanmıştır.

Ayrıca Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından yazılan Âşık Paşa ailesinin yarı biyografik yarı **hagiografik** bir tarihi olan **Manakıb el-Kudsiye fi Manasıb el-Unsiyye** adlı eserde Baba İlyas ile ilgili bilgilerin mevcut olduğu belirtilmiştir.

Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı (Cahen, C., Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı, Çev. Nejat Kaymaz, Ankara Üniversitesi Dil ve TarihCoğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, S.12, s.193-223)

İngilizce'den Türkçe'ye Nejat Kaymaz tarafından çevrilen bu makalenin aslı (*The historiography of the Seljuqid period*) 1958 yılında Londra Üniversitesi'nde, The School of Oriental and African Studies'in düzenlediği konferanslar dizisinde Prof.

Claude Cahen tarafından verilmiş bir konferanstır. Makale Selçuklu tarihi ile ilgili kaynakların kronolojik başlıklar silsilesi içerisinde tasnif edildiği görülmüştür. Ayrıca her ana başlığın içerisindeki alt başlıklarında ayrıntılı biçimde ele alındığı belirtilmiştir.

Osmanlılardan Önce Anadolu’da Şiiilik Problemi (Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu’da Şiiilik Problemi”, Çev., Sabri Hizmetli, Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, Sayı:5, s. 307-319)

Bu makale *Le Shi'isme İmamite* (Paris 1970)’de 114-129. sayfalar arasında yayımlanmıştır. Türkçe’ye Sabri Hizmetli tarafından Osmanlılardan Önce Anadolu’da Şiiilik Problemi şeklinde çevrilen makale Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi’nin beşinci sayısında yayımlanmıştır.

Makalede genel olarak Selçuklu sultanlarının sünniligi güçlendirme faaliyetinin temel bir unsur olduğunu görmekteyiz. En önemlisede şiiiliğin bu coğrafyada etkili olmaya başlamasının nedenleri ve sonuçlarının birlikte değerlendirildiği makalede 13. yy’da Anadolu’ya hâkim olan Moğollar’ın etkisiyle sünni yönetimden şikâyet eden halkın bu isteğine karşılık bu coğrafya da daha henüz yeni olan şiiiliğe verilen destek dinsel anlamda kalıcı izler bıraktığı belirtilmiştir.

Ayrıca Ahilerin Anadolu’nun şiiileşmesinde oynadıkları rol yine bu makalede altı önemle çizilen hususlardan biridir. Aynı şekilde Baba İshak, Hacı Bektaş adındaki tarikat şeyhlerinin şiiiliği yayma faaliyetleri içerisine girdiklerini ve bu hususta Moğol idarecilerden destek gördüklerini anlıyoruz ve şiiiliğin birçok kolunun Anadolu coğrafyasında 13. asırdan itibaren etkili olduğunu öğreniyoruz.

İlk Ahiler Hakkında (Cahen, C., (1986) “İlk Ahiler Hakkında”, Çev. Mürsel Öztürk, *Belleten*, Ankara, L/197, s. 591-601)

Mürsel Öztürk tarafından Türkçe’ye çevrilen makale 1986 yılında *Belleten* dergisinin 197. sayısının 591-601 sayfalarında yayımlanmıştır. Makalede ahiliğin köken olarak İran mı yoksa Anadolu kökenli mi olduğu tartışmasına binaen belgelere dayalı saptamalar neticesinde meselenin açıklığa kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Makaleye göre çok yönlü bir organizasyon olan ahiliğin daha detaylı ve etraflıca araştırmak için nasıl bir neticede ortaya çıktığını ve doğuş ortamını iyi bilmek gerektiği ve bu noktadan hareketle fütüvvetin tarihî gelişimi ve ahilikle olan ilişkisini kısaca ortaya koymanın faydalı olacağı belirtilmiştir.

XIII. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret: (Cahen, C., *XIII. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret*”, Çev. Aykut Derman, *Cogito* (Üç aylık düşünce dergisi), Yapı Kredi Yayınları, S.29, İstanbul, 2001)

Fransızca'dan Türkçe'ye Aykut Derman tarafından çevrilen makale de Moğol istilasından önce ve sonra Anadolu'da ticaret sirkülasyonu anlatılmıştır. Özellikle Anadolu'da örgütlü bir devlet yapısıyla ortaya çıkan Selçuklular'ın yakındoğu ticaretine etkisi vurgulanmıştır. En önemlisi de Anadolu'nun Moğollar tarafından işgaliyle başlayan sürecin beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal yansımalar ele alınmış ve Moğol istilasıyla değişen ekonomik dengeler değerlendirilmiştir.

İbn Sa'id Sur l'Asie Mineure Seldjuqide (İbn Sa'id'e Göre Küçük Asya Selçukluları): (Claude Cahen, *İbn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide: tiré à part de AÜFTAD C:VI S.10-11,1968, pp.42-50*)

Bu makale Melange Louis Halphen tarafından İbn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide adıyla 1951 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Fransızcadan Türkçeye yorumlanarak tarafımdan çevrilen makalede İbn Said el Endülüsî'nin (Ali bin Musa İbn Said el-Mağribi, 1213-1286) Kitab el-Jughrafiya (Coğrafya Kitabı) adlı eseri tarihçilerin dikkatini çekmiş ve bu eserde Anadolu Selçukluları ile ilgili önemli bilgilerin mevcut olduğu ifade edilmiştir. Makalede Selçuklu dönemi Anadolu'sunda önemli olan şehirler hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Le commerced'Amalfi dans le Proche-Orient Musulmana vantetaprès laCroisad (Haçlı Seferlerinden Önce ve Sonra Ortaçağ Müslümanları ile Amalfi Arasında Ticari Münasebetler): (Cahen, C., *Le commerce d'Amalfi dans le Proche-Orient musulman avant et après la -Haçlı Seferlerinden Önce ve Sonra Ortaçağ Müslümanları ile Amalfi Arasında Ticari Münasebetler-* Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 121e année, N. 2, 1973. pp. 291-301)

1973'te Claude Cahen'in katılımıyla düzenlenen Amalfi konulu sempozyumdaki raporlar l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres'da makale olarak yayınlanmıştır. Fransızca'dan Türkçe'ye tarafımdan yorumlanarak çevrilen makalede IX-XI. yüzyıllar arasında Mağrip Müslümanları ile İtalya'nın Amalfi şehri arasındaki ticaret ilişkileri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Özellikle Fatımi Halifesi el-Hâkim döneminde Yahudi ve Hıristiyanlara uygulanan baskılar Bizans ve Avrupa ile olan ticari ilişkileri etkilediği anlatılmıştır.

Ayrıca bu yüzyıllarda ki Avrupa devletleri arasında yaşanan güç mücadelesinin beraberinde getirdiği siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sonucunda Papa VII. Gregory'nin Haçlı Seferlerini başlatma gayretinde olduğunu öğrenmekteyiz.

En önemlisi de İtalyan tüccarların Akdeniz ticareti üzerindeki etkisi makalenin temel içeriğini oluşturmuştur.

La Circulation Monetaire En Egyptedes Fatimides Aux Ayyubides

(Fatimive Eyyubiler Döneminde Mısır'da Parasal Sirkülasyon): (Cahen, C, La Circulation Monetaire En Egyptedes Fatimides Aux Ayyubides -Fatimi ve Eyyubiler Döneminde Mısır'da Parasal Sirkülasyon, -Revue Numismatique, y.y. ,1984, C.6, S.26, s.208-217)

Makale 1984 yılında Revue Numismatique dergisinin 6. cildinin 26. sayısında Fransızca olarak yayınlanmıştır. Tarafımdan Türkçe'ye yorumlanarak çevrilen bu makalede Eyyubi ve Fatimi dönemlerinde Mısır'da kullanılan para birimleri ve paranın değeri hakkında bilgiler mevcuttur. Haçlılar'ın XII. yüzyılda Suriye'yi ele geçirmesinden sonra kademeli olarak paranın değerinde değişimler yaşandığını ve altın paraların yerine gümüş paraların kullanılmaya başlandığını öğrenmekteyiz.

Makalenin en ilgi çekici noktası ise iyi bir lider ve aynı zamanda iyi bir ticaret öngörüsü olduğu ifade edilen Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'ı almasıyla paranın değerinin yeniden olumlu yönde değişmesidir. Yine makalede XIII. yüzyıla gelindiğinde el-Kamil'in reformlarının ticarete ivme kazandırdığı, ancak 1230 yılında Moğolların Bağdat'a girmesiyle düzelme eğilimine giren parasal durumun yeniden bozulmaya başladığını görüyoruz. Makaleye göre bu döneme ait İbn-i Bara, İbn-i Said gibi yazarlardan günümüze önemli kaynaklar ulaşmıştır.

Les Principautes Turcomanes Au Debut Du XIV'Siecle D'apres Pachymere et Gregoras (Pachymere ve Gregoras'a Göre XIV. Yüzyılın Başında Türkmen Beylikleri)- Cahen, C., "*Les Principautés Turcomanes au Debut Du XIVe'Siecle D'apres Pachymère Gregoras*", *İÜFTD*, İstanbul 1978, S.32, s.111-116

Fransızca orijinal adıyla Les Principautés Turcomanes au Debut Du XIV'Siecle D'apres Pachymère et Gregoras yani Pachymere ve Gregoras'a Göre XIV. yüzyılın

Başında Türkmen Beylikleri adlı makale İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi'nin 32. sayısının 111-116 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Makalede genel olarak XIV. yüzyılda Anadolu'ya yerleşen Türkmen Beylikleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve bunların hâkimiyet alanları yer ve zaman bağlamında belirtilmiştir.

Claude CAHEN (1909-1991)

GİRİŞ

Konu

Ülkemizde kendi tarihimize ilgili yapılan araştırma ve değerlendirmelerde genellikle duygusal bir anlayış hâkimdir. Bir kısım tarihçilerimiz tarihi vak'aları olduğundan daha fazla abartırken bir kısmı da karalama, aşağılama ve küçümseme gibi kavramlarla değersizleştirme yolunu seçmişlerdir. Bu anlayış, dolayısıyla tarihimize ilgili gerçeklerin ortaya çıkarılmasının önüne geçmiştir. Biz de Türk ve İslam tarihi ile ilgili yapılan bütün bu değerlendirmelerden sonra batılı bir entelektüel olan ve Büyük Şarkiyatçı olarak anılan, yapmış olduğu araştırmalarla Türk ve İslam tarihini yeni belge ve bilgiler ışığında yeniden tanımamıza yardımcı olan Claude Cahen'i ve onun eserlerini tezimizin konusu olarak seçtik.

Amaç

Tezimizde Büyük Şarkiyatçı Claude Cahen'in Türk ve İslam tarihi ile ilgili çalışmalarının incelenip tetkik edilmesi amacı güdülmüştür. Bu sebeple Claude Cahen'in Türk ve İslam tarihi açısından ortaya koyduğu görüşler hem onun tarih anlayışını ve hem de onun fikirlerinin ortaya çıktığı dönemi anlamamıza yardımcı olacak ipuçları verecektir. Özellikle klasik batı tarihçilerinin Türk ve İslam kavramları üzerine bina ettikleri tarih anlayışının ortaya çıkardığı önyargılardan doğan değerlendirmeler, bizdeki bazı Müslüman tarihçileri de etkilemiş, Türk ve İslam tarihi adeta duyguların ve ideolojik önyargıların kuşatması altında kalmıştır. İşte Claude Cahen bütün bu önyargıların ve duygusal değerlendirmelerin çok uzağında kalmış, Türk ve İslam tarihini tarafsız bir şekilde ele alıp araştırmaya çalışmış ender bir batılı tarihçidir. Tezimizde çalışmaları ve eserleri ışığında Claude Cahen'in bu alana getirdiği farklı, objektif ve nesnel bakış açılarının ve kendine özgü değerlendirmelerin hem batı ve hem de Türk-İslam tarihinde bıraktığı izleri ilgililere sunmak amaçlanmıştır.

Yöntem

Herhangi bir disiplinin bilimsel değer taşıması kullandığı yöntemlerin bilimsel geçerliliğinin olmasına bağlıdır. Yöntem yada metodun araştırma boyunca ulaşılmak istenen amaca hizmet eden bütün yolları ifade ettiği gerçeğinden hareket edecek

olursak, geçerli yöntemler kullanılmayan bir araştırmada amaca ulaşılamayacağı ortaya çıkacaktır.

Bilimsel her disiplinin kendine özgü yöntemleri olmasına rağmen bu yöntemler bir diğer alanda kullanılamaz manasını taşımaz. Özellikle sosyal bilimler alanında kullanılan yöntem bir tek yöntem değildir. Bu açıdan bu alanlar bilimsel araştırmalarda kullanılan pek çok yöntemi kullanmak durumundadır.

Sosyal bilimler de kullandığı yöntemler itibariyle tek bir yöntem takip etmez. Temel dini disiplinlerin kullandığı metotlardan da yararlanır, modern bilimsel yöntemleri de kullanabilir.

Sosyal bilimlerde deneysel yöntemleri kullanmak oldukça güçtür. Özellikle tarih araştırmalarında bu yöntemi kullanmak imkânsızdır. Bu sebeple tarih araştırmalarında “ tarihi metod” kullanılır. Dolaylı gözlem olarak da bilinen bu metod da iki aşama vardır; a) belgeleri toplamak, b) belgeleri değerlendirmek.

Araştırmamızda bu yöntem izlenerek Claude Cahen’e ait kitaplar ve makaleler toplanmıştır. Özellikle birinci dereceden kaynaklar olan kendi eserlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen kaynaklardan, konumuzla ilgili görüşleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmamızda ikinci dereceden kaynaklar olan Claude Cahen hakkında yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler de kullanılmıştır. Bütün bu kaynaklar değerlendirilirken iç geçerlilik ve dış geçerliliğin korunmasına dikkat edilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmamızda geçen yer ve kişi adlarının orijinalinin kullanılmasına da önem verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.PROF. DR. CLAUDE CAHEN'İN HAYATI ve ESERLERİ

1.1.Hayati

XX. Yüzyıl oryantalistlerinden olan Claude Cahen (1909-1991), Haçlı Seferleri, İslam dünyası, Ortadoğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi, Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çalışmalar yapmış, Latin Doğu ve Haçlı Seferleri konularında yapılan araştırmalarda Arapça kaynakların kullanılması gerektiğinin farkına varmış, bu eksikliği gidererek bu konuda öncü ilim adamlarından biri olmuştur. Yahudi bir ailedendir fakat laik düşünceli bir Fransız olduğunu İsrail devleti kurulduğu zaman yazdığı bir gazete makalesinde; "Yahudi tabiri benim için hiçbir şey ifade etmiyor" cümlesiyle belirtmiştir. "Fransa'nın İslam Tarihi ve Selçuklu Türk Tarihi alanında yetiştirdiği büyük bir uzman olan Claude Cahen, Maxim Rodinson'da olduğu gibi ne Hıristiyan bağnazlığı, ne de başka bir zincir taşımadan Ortadoğu milletlerinin tarihi hakikatini aramaya çalışmıştır¹." O buyönünü, Hz.Peygamber'in gayesini anlatırken; "Bütün din kurucuları gibi, Muhammed'in sosyal bir doktrini yoktur; yaptığı yalnızca ahlâkî bir sistemi ilân etmesidir... Hz.Muhammed'in asıl istediği, karşılıklı bir sorumluluk ve güçlü bir dayanışma duygusuyla bir araya gelmiş insanlardan bir toplum yaratmaktır. Hazreti Muhammed, çevresindeki insanlığın ruhî ve ahlâkî düzeyini yükseltmek yollarını aramakta tartışılmaz bir dürüstlük ve coşku dolu bir yetenek göstermiştir. Yaptığı çağrının bu insanların töresine ve karakterine uyum sağlamasında büyük bir beceri, siyasî bir deha göstermesini bilmiş, böylece de onlara canlılık kazandırmış bir kişiliktir. Bu dinî esininin yüceliği kadar, insanlardan gelen zorluklara ve kendisinin uğradığı sıkıntılara karşı savaşımlarını, bu esiniyle birlikte yürütüşündeki yüceliği içimizde hissettiğimiz anda, derinliğine heyecanlanmamak ve Ona saygı duymamak olanaksızdır²," diyerek ortaya koymuştur.

¹ Ortaylı,İ., "Büyük Şarkışyatçı: Claude Cahen", Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2003/12/04/pazar/yazortay.html>, 4 Aralık 2003

² Cahen. C., *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?*, Çev., T. Andaç, N. Uğurlu, Örgün Yayınları, 5.b. , İstanbul, 2011, s.26

“Claude Cahen'in okul ve meslek hayatı iyi eğitim görmüş, seçkin Fransız aydınları gibidir³.” 16 Şubat 1909'da Paris'te doğmuştur. Bir **Ecole Normale Supérieure**⁴ mezunudur. 1931'de Sorbonne Üniversitesi Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Doğu Dilleri Okulu'nda Türkçe-Arapça bölümünden mezun olmuştur. “Şark dillerinin hakkıyla okutulduğu bu okulda **Irene Melikoff**,⁵ **Bernard Lewis**⁶, **Andreas Tietze**⁷, **Louis Basin**⁸ gibi ünlü öğrencileri ünlü gramerci **Jean Deny**⁹den daha fazla etkilediği söylenir¹⁰.”

1936-1937'de Türkiye'de araştırmalar yapan Cahen'in, 1940'ta ünlü eseri "Haçlılar Devrinde Kuzey Suriye" adlı teziyle doktorasını tamamladı. Türkçeye Mustafa Daş tarafından 2010 yılında “Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı” adıyla çevrilen bu eser anlatımındaki akıcılığı ve uyandırdığı merakla Ortaçağın Ortadoğusuyla sıcak bir ilgi kurmayı sağlar. Ayrıca bu eserinde eşsiz bir sentez sunarken aynı zamanda olay ve olguları karşılıklı prensibine uygun olarak siyasi-askeri gelişmelerin akışıyla birlikte, ekonomik, kültürel, ticari ve sosyal bağlamlarından koparmadan inceler. İkinci Dünya Savaşı'nda beş yıl tutuklu kalan Cahen, Haçlı Seferleri ile ilgili çalışmalarını sürdürmekle birlikte çalışmalarını öncelikle İslam tarihi, özellikle de İslamiyet'in ekonomisi üzerinde yoğunlaştırdı. “Genel Uygarlık Tarihi'nin İslamiyet'le ilgili çeşitli bölümlerini (1953) ve Haçlılar Tarihi'nin birkaç bölümünü yazdı (1955 ve 1962). **J.Sauvaget**'nin “Müslüman Doğunun Tarihine Giriş” adlı ünlü eserini gözden geçirip birçok yerini yeniden yazarak 1963'te yayımladı.

Claude Cahen, “Ortaçağda Müslüman Asya'da Halk Hareketleri ve Bağımsız Kentler” (1959), “Ortaçağda Mısır Limanlarında Ticaret ve Gümrükler” (1965) adlı eserlerini yayımladı. Ayrıca “**Revue Historique**”, “**Le Moyen Age**”, “**Arabica**”, “**Journal Asiatique**”, “**Bulletin de l'institut Français D'Etudes Orientales de**

³ Ortaylı, İ., a.g.m.

⁴ Fransa'nın en prestijli yüksek öğrenim kurumu. Dünya çapında en başarılı öğrencilerin son derece ağır sınavlardan geçerek alındıkları okulda Fransa'nın en önemli bilim insanları ve filozofları ders verir. Paris'te **ENS-ULM** diye de bilinen okul, Quartier Latin'da tarihî binasında fen, sosyal bilimler ve dil bilimi eğitimi vermektedir.

⁵ Bkz. Ömer Özcan, “Türk Kültürünün Büyük Araştırmacısı İrene Melikoff”, *Türk Yurdu Dergisi*, Mart 2009, C.:29, S. 259

⁶ Bkz. Özgür Oral, “Bernard Lewis ve Oryantalist Gelenek”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S. 2, 2003, s.601-619

⁷ Bkz. Mehmet Ölmez, Andreas Tietze'nin Ardından, turkoloji.cu.edu.tr

⁸ Bkz. Cemile Kınacı, “Louis Basin'in Ardından”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Bahar 2010, ss.229-234

⁹ Bkz. www.filozof.net/jean-deny-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi, 26 Ekim 2013

¹⁰ Ortaylı, İ., a.g.m.

Damas” gibi dergilerde makaleleri yayımlandı. İslam Ansiklopedisinin birçok maddesini yazdı.

1945-1959 yılları arasında da Strasbourg Üniversitesi’nde öğretim üyeliği, 1959-1979 yılları arasında da Sorbonne Üniversitesi’nde öğretim üyeliği ve İslam Tarihi profesörlüğü yaptı. 1973’ten itibaren **Academie des Inscription et Belles-Letters** üyesi olup **Societe Asiatique**’nin başkanlığını yaptı. 1967’de çok kısa bir süre Michigan Üniversitesi’nde konuk profesör olarak çalıştı. Cahen, aynı zamanda Légion d’Honneur nişanı sahibi idi. 18 Kasım 1991 tarihinde Savigny-sur-Orge’de öldü.

Cahen, Ortadoğu’nun Ortaçağ tarihi alanında uzmandı. Belgeleri aslından inceleyebilmek için gerekli olan dilleri iyi bildiğinden vergiler, hukuk ve ticaret hayatı gibi çok geniş bir sahada dikkat çekici araştırmalarda bulundu. Anadolu, Suriye ve Mısır’ın idarî kurumları, ekonomik hayatı ve sosyal yapıları üzerinde derinliğine incelemeler yaptı. Anadolu’nun Selçuklu ve Beylikler dönemleriyle ilgili kitap ve makaleler yazdı. İslâm, Batı ve Bizans kaynaklarını mukayese ederek Haçlı Seferleri tarihine yeni bir anlayışla yaklaştı.

Fransızca kaleme aldığı "Osmanlı Öncesi Türkiye" adlı eseri de Fransa’dan önce İngiltere’de İngilizce çıkmıştır¹¹. Bu eser ülkemizde bazı çevirmenler tarafından “Osmanlı’dan Önce Anadolu’da Türkler”¹² ve Eyüp Üyepazarcı tarafından da “Osmanlıdan Önce Anadolu” adıyla yayımlanmıştır. Cahen’in bizim milli tarihimize yaptığı en önemli hizmet bu eserdir¹³. Bu eserde Ortaçağ ve modern zamanların genel tarihinde hatırı sayılır bir rol oynayan Türkler’in bu süreç içinde Avrupa halklarının çoğuyla, bu arada Arap ya da İranlı diğer Müslüman halklarla karşı karşıya gelmeleri sonucunda batılı tarihçilerin Türk tarihine genellikle önyargılarla yaklaşımları ve Türkler’in bütün yaptıklarını küçümseme ya da onları karanlık bir tablo halinde sunma eğiliminde bulunmalarına karşılık hem de batılı bir entelektüel tarafından bir cevap niteliği taşımaktadır. Özellikle Selçuklu ve Anadolu Selçukluları dönemi ile bu dönemlerdeki Beylikler dönemini belgeleriyle objektif olarak ortaya koyması Türk ve İslam tarihi açısından önemlidir. Çok sayıda kitapları ve makaleleri bulunan Cahen’in bütün eserleri dilimize kazandırılmalıdır. Onun yetiştirdiği öğrenciler bugünkü Fransa’nın şarka en açık uzman zümresini oluşturmaktadırlar¹⁴.

¹¹ Ortaylı, İ., a.g.m

¹² Ortaylı, İ., a.g.m

¹³ Ortaylı, İ., a.g.m

¹⁴ Ortaylı, İ., a.g.m.

1.2. Eserleri

1.2.1. Yabancı Dillerde Yayınlanmış Eserleri¹⁵

_____ Cahen, C., La Turquie pré-ottomane, *Varia Turcica* VII, 1988, 406p

_____ Cahen, C., L'islam des origines au début de l'empire otoman, *Histoire universelle* 14, Fonds Jean-Pierre Thieck, Frankfurt 1970, 279 p.

_____ Cahen, C. , Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. yüzyılın ikinci yarısı), Çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, TTKB, TTKY XXV. Dizi-S.4, 1988, 59p.

_____ Beldiceanu-Steinherr, Irène; Göynük ville refuge des communautés Baba'i: Tiré à part de *Res Orientales* VI, *Itinéraires d'Orient*, Hommages à Claude Cahen, pp.241-255

_____ Cahen, C., Pre-Ottoman Turkey : A general survey of the material and spiritual culture and history c. 1071-1330, 1968, 458 p.

_____ Cahen, C., L'islam des origines au début de l'empire ottoman, 1970, 279 p.

_____ Cahen, C., Frédégaire et les turcs : tiré à part de *Economies et sociétés au Moyen Age*, *Mélanges offerts à Edouard Perro*, Publications de la Sorbonne, pp. 24-27

_____ Cahen, C., Questions d'histoire de la province de Kastamonu au XIIIe siècle: tiré à part de *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* III, 1971, pp. 146-158

_____ Cahen, C., L'Iran du Nord-Ouest face à l'expansion Seldjukide d'après une source inédite: tiré à part des *Mélanges Massé*, 1963, 7p.

_____ Cahen, C., La première pénétration turque en Asie-Mineure (seconde moitié du XIe s.) : tiré à part de *Byzantion* Tome XVIII 1946-1948, 1948, 67p.

_____ Cahen, C. , La Tuğra Seljukide: tiré à part du *Journal Asiatique* 1943-1945, 1947, pp.167-172.

_____ Cahen, C., Les Hazars et la Tuğra des Seljuquides: Supplément à un vieil article: tiré à part du *Journal Asiatique* Tome CCLXXIII Nos. 1-2, 1985, pp.161-162

_____ Cahen, C., Quelques textes négligés concernant les turcomans de Rûm au moment de l'invasion mongole: tiré à part de *Byzantion* Tome XIV fasc. 1., 1939, pp.132-139

_____ Cahen, C., La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée seljukide: tiré à part de *Byzantion* Tome XXXV, 1965, pp.10-15.

¹⁵ 26 Kasım 2013 Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA-Institut Francais d'Etudes Anatoliennes), <http://www.ifea-istanbul.net/index.php?lang=tr>, 26 Kasım 2013

_____ Cahen, C., A propos de quelques articles du Köprülü Armağanı: Tiré à part du Journal Asiatique 1954, pp. 272-283

_____ Cahen, C., Les tribus turques d'Asie Occidentale pendant la période seljukides, 10 p.

_____ Cahen, C., Pour un programme de traductions des chroniques arabes du Proche-Orient au temps des croisades: tiré à part du Journal des savants janvier-juin 1987, pp.14-26

_____ Cahen, C., Le recueil transcaucasien de Masud B. Nâmdâr (début du VIe-XIIe siècle): tiré à part du Journal Asiatique 1949, pp.94-142

_____ Cahen, C., Contribution à l'histoire du Diyar Bakr au quatorzième siècle: tiré à part du Journal Asiatique 1955, pp. 66-100.

_____ Cahen, C., Notes pour l'histoire des turcomans d'Asie Mineure au XIIIe siècle: tiré à part du Journal Asiatique 1951, pp.336-354

_____ Cahen, C., Seljukides de Rum, Byzantins et Francs d'après le Seljukname anonyme: tiré à part des Mélanges Henri Grégoire III: Anuaire de l'Iphos Tome XI 1951, pp.98-106

_____ Cahen, C., Sur les traces des premiers Akhisar: Tiré à part des Mélanges Fuad Köprülü, 1953, pp.82-91

_____ Cahen, C., The Historiography of the Seljuqid Period, pp.60-78

_____ Cahen, C., Selgukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade: tiré à part du Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 56.Band, 1960, pp.22-31

_____ Cahen, C., Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide: tiré à part de AÜDTCFTAD., VI S.10-11, 1968, pp.42-50

_____ Cahen, C., Qutlumush et ses fils avant l'Asie Mineure: tiré à part de Der Islam Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients 39.Band, 1964, pp.14-27

_____ Cahen, C., Baba Ishaq, Baba Ilyas, Hadji Bektash et quelques autres: tiré à part de Turcica Revue d'Etudes Turques Tome I 1969, pp.54-64

_____ Basin, Louis; Etat des discussions sur la pénétration du bouddhisme et du manichéisme en milieu turc: Tiré à part de Res Orientalis VI: Itinéraires d'Orient Hommages à Claude Cahen, pp.230-240

_____ Cahen, C., Orient et Occident au temps des croisades, 1983, 302p.

- _____ Cahen, C., *Itinéraires d'Orient: Hommages à Claude Cahen*, 1994,442p.
- _____ Cahen,C., *ontinuité et discontinuité: L'Asie Mineure des Seldjuqides aux Ottomans: Tiré à part de The Classical and Medieval Islamic World*, pp.89-93
- _____ Cahen,C., *La Syrie du nord à l'époque des croisades et la principauté franqued'Antioche*, 1940,765p.
- _____ Cahen,C., *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale*, 1977, 496p.
- _____ Bacque-Grammon, Jean-Louis; *Remarques sur le mot de "féodalité" equelquesréalités du monde ottoman: Tiré à part de Res Orientales VI Itinéraires d'orient Hommages à Claude Cahen, Peeters, Leuven 1994, pp. 217-222*

1.2.2. Türkçe Yayınlanmış Eserleri ve Makaleleri

- _____ Cahen, C.,*Türkler Nasıl Müslüman Oldular, (Islam Def origenes audebut del'Empire Ottoman)*, Çev. T. Andaç, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2011, 5.b., ss.533
- _____ Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu (La Turquie Pre-Ottoman)*, Çev. Erol Üyepazarcı, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul Şubat 2012, 4.b. , ss.408
- _____ Cahen, C., *İslamiyet 1-Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, çev. Esat N. Erendor, *Bilgi Yayınevi*, Ankara 2000, 2.b. , ss.324
- _____ Cahen, C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, *Yeditepe Yayınevi*, İstanbul 2010, 1.b., ss.389
- _____ Cahen, C., *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Çev.Y.Yücel, B. Yediyıldız, *Belleten, C:LI,S.201*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.1376
- _____ Cahen, C., *Gagavuzlar'ın Kökeni İle İlgili Tartışmalı Hususlar*, çev. Harun Güngör, *Türk Kültürü*, S.39, Mayıs 2001, ss. 299-301
- _____ Cahen, C., *XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzeddin B. Şeddad'a Göre)*, Çev. Neşet Çağatay, *AÜİD, C.2, Sayı:4*, Ankara 1953, s.95-106
- _____ Cahen,C., *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı"*, Çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası, Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul 1972, C.17, S.35.
- _____ Cahen, C., *Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri*, Çev. İsmet Kayaoğlu, *Turcica, Revued'Etudes Turques*, Tome 1, 1969, Paris
- _____ Cahen, C., *Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı*, Çev. Nejat Kaymaz, *AÜDTCFTAD*, Ankara 1969, S.12, s.193-223

_____ Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi”, Çev.,Sabri Hizmetli, AÜİİED, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, S.5, s.308

_____ Cahen, C., “İlk Ahiler Hakkında”, Çev. Mürsel Öztürk, Belleten C. L, S.197 (1986), ss. 591-601

_____ Cahen, C., XIII. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret”, Çev. Aykut Derman, Cogito (Üç aylık düşünce dergisi), Yapı Kredi Yayınları, S.29, İstanbul, 2001

1.3.Doktora Tezi

1.3.1.Haçlılar Zamanında Kuzey Suriye

Claude Cahen'in "*La Syrie du nord à l'époque des croisades*"¹⁶ adlı doktora tezinin Fransızcadan Türkçe'ye yapılan tercümesini tanıtacağız. Cahen'in "*Haçlılar Zamanında Kuzey Suriye* " adını taşıyan ve Doç. Dr. Mustafa Daş tarafından Türkçeye "*Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*" olarak tercüme edilen eseri, "yazarın ustalık döneminde, otuz yıllık bilgi birikimi ve emeği neticesinde meydana gelmiş bir başvuru kitabıdır¹⁷. "Kitap; giriş,17 bölüm, sonuç kısmı, ekler: belgeler ve genel kronoloji ile bibliyografyadan, kaynaklardan, araştırma eserleri bibliyografyası, çevirenin ekinden ve dizinden oluşmaktadır. Çevirenin önsözü ve giriş kısmının ardından XI. Yüzyılın Başına Kadar Doğu başlığıyla birinci bölüme geçilmektedir. Birinci bölümü takiben XI. Yüzyılda Yakındoğu ve Batı Afrika'nın anlatıldığı ikinci bölüm; Doğu ile Batı'nın Münasebetleri'nin işlendiği üçüncü bölüm ve Haçlı Seferinin Arifesinde Batı: Seferin Başlangıcı başlığıyla dördüncü bölümler gelmektedir. Beşinci bölüm, Haçlılar Anadolu'da başlığı altında incelenirken; altıncı bölümde İlk Temaslara değinilmiş ve yedinci bölümde de Latin Doğu ve Batı: İkinci Haçlı Seferi'ne Kadar Siyasi Şartlar ele alınmıştır. Daha sonra sekizinci bölümde XII. Yüzyılın İlk Yarısında Ticaret ve Fikir Hayatındaki Gelişmeler anlatılmış; ardından dokuzuncu bölümde XII. Yüzyılın Ortasında Yaşanılan Gelişmelere değinilmiştir. Bu bölümlerden sonra, XII. Yüzyılda Ticaret Organizasyonu ve Para konusu onuncu bölümde; Selâhaddin on birinci bölümde; Latin Doğu'nun Kurumları on ikinci bölümde; Yerliler ise on üçüncü bölümde anlatılmıştır. On dördüncü bölüm, Ordular başlığı altında incelenmiş; on beşinci bölümde ise Eyyübîler dönemine yer verilmiştir. On altıncı bölümde Parasal ve

¹⁶ Makale 1940 yılında Paris'te Institut Français De Damas'ta Fransızca olarak yayınlanmıştır.

¹⁷ Gölgesiz, S.,Kitap Tanıtımı, Cahen,C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev.Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, ss. 389, TİD., C.XXV, S.2, Aralık 2010, s.655

Ticarî Organizasyon işlenirken; son bölüm olan on yedinci bölümde Moğol dönemi irdelenmiştir.

Eserine İslâm fetihlerini anlatarak başlayan Cahen, İslâm yayılışı esnasında Kudüs'ün Müslümanlarca ele geçirilmesinin (MS.638) Hıristiyanlık için olumsuz bir hadise olarak görmez. Nitekim Cahen, Haçlı Seferleri'ni anlayabilmek için açık bir düşünceye sahip olunması gerektiği üzerinde durmaktadır. Yazarın, Ortaçağ İslâm dünyasının dinsel ve kültürel yapısını anlatırken, bir batılının ağzından duymaya pek de alışık olmadığımız vurgulamalarda bulunması da son derece dikkat çekicidir. Cahen, açık bir yüreklilikle İslâmî hoşgörüden bahseder ve Ortaçağ'da hiçbir toplumda uygulanmayan bir toleransın İslâm dünyasında bulunduğunu belirtir. Bununla birlikte İslâm fetihlerinin başarılı olmasında Bizans'ın uyguladığı katı ve baskıcı politikanın rolü olduğunu savunur ve o dönemde İslâm'ın yayılışının hiçbir zaman bir tehlike olarak görülmediğini de ifade eder. Ayrıca yazar, Müslüman devletlerin içinde gayr-imüslim tebaanın durumunun da gayet iyi olduğunu söyler. Bununla beraber Cahen, Müslüman dünyasındaki çok mezhepli toplum yapısına dikkat çekerek İslâm'ın siyasi olarak hâkim güç olduğunu, ama diğer inançlara bağlı toplulukların da varlığını koruyabildiğini belirtir. Ayrıca bu uyumlu birlikteliğin bir benzerinin başka toplumlarda olmadığını da vurgular.

Cahen, Müslüman dünyasının durumundan bahsetmesinin ardından, Selçuklu Türkleri'nin yavaş yavaş hâkim bir güç olarak ortaya çıkışını anlatır. Bununla beraber, Bizans'ın idare ettiği unsurlarla arasının kötü olmasının Türkler'in Anadolu'ya yerleşmesini kolaylaştırdığını da dile getirir. Ayrıca Selçuklu sultanlarının Sünnî İslâm'ı, nüfuz alanı giderek genişleyen Şii İslâm'ın nüfuzuna girmekten kurtardığını ve bunu yeniden inşa ederlerken de insanları katlederek değil, sünnî okullar kurarak ve sünnîliğin yayılmasında ön ayak olacak tarikatları maddî yönden teşvik ederek gerçekleştirdiklerini belirtir. Ayrıca Cahen, Türkler'in yahut Müslümanlar'ın Hıristiyanlara zulmettikleri, bunun Haçlı Seferleri'ne yol açtığı iddialarını doğru olmadığını vurgular. Bununla birlikte hac için Hıristiyanlar'ın Batı'dan Doğu'ya rahatlıkla gelebildiklerini de söyler. Bunlar belirtildikten sonra, doğunun ve batının durumu karşılaştırmalı bir şekilde gözler önüne serilir. Bunlara ilaveten, Haçlı Seferleri öncesi, Akdeniz ticareti ile ilgili olarak; Müslüman Doğu ile Avrupa arasında çok büyük ölçekte ilişkilerin olmadığını vurgulayarak ticaretin sınırlı bir hacimde yürütüldüğünü ifade eder.

Batılı Hıristiyanlar'ın Müslümanlar hakkında pek de bir şey bilmediğini, Müslümanlar'la ilgili yazılan sınırlı sayıdaki eserlerden öğrendiklerinin de doğru olmayan bir takım rivayetlerden ibaret olduğunu vurgulayan Cahen; Müslümanlar'ın ise kendi Hıristiyan tebaaları ve komşuları Bizans aracılığıyla Hıristiyanlık üzerine bilgi edindiklerini; ancak Latin Hıristiyanlığı ile ilgili hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını söyleyerek Doğu Hıristiyanları arasında Frank kimliğinin pek fazla bilinmediğini bizlere nakleder.

Cahen, Haçlı Seferleri'yle ilgili, özellikle de Papa'yla alakalı olarak; II. Urbanus'un (1088-1099) amacının doğuda Roma kilisesi için bir nüfuz üssü yaratmak olduğunu anlatır. Ayrıca yazar, Papa'nın Yakındoğu'da bir Latin devleti kurulacağını öngördüğünü de belirtir. Bununla birlikte Bizans'ın Papalık ile ilişkilerine değinir ve Türk fetihlerinin Bizans'ı Papalık ile barış yapmaya sevk ettiğini de ifade eder.

Yazar, "kutsal savaş" fikrinden, bunun ne şekilde ortaya çıktığından ve ne şekilde geliştiğinden bahseder. Papalığın "dünyevî bir egemenlik ağı" oluşturduğunu belirtir ve burada **Cluny Tarikatı**¹⁸'ni anlatır.

Ayrıca Müslümanlar'ın Haçlı Seferleri'ni, "Bizanslılar'ın düzenlediği seferin bir türü" olarak algıladığını vurgular. Bununla beraber yazar, bu Frank istilasının Türkler gibi Anadolu'nun yerli Hıristiyanlar'ını da olumsuz etkilediğini belirtir. Cahen, Haçlı Seferleri için doğuya gelen Avrupalılar'la batıda bulunan Avrupalılar'ın ilişkilerine değinir, ayrıca batıdaki kurumlar ile doğuda kurulan Haçlı devletlerinin kurumlar arasındaki farklı yönlerini anlatır. Latin Doğu'nun kendine has karakterine vurgu yapar. Bunların yanı sıra, Latin Doğu'da kurumlar, mahkemeler, ticaret, para, XI. ve XII. yüzyıllarda genel olarak doğu ve batı'nın durumu, gibi konulara da yer vermiştir.

¹⁸ X-XII. yüzyıllarda Benedictus kurallarına bağlı Cluny Tarikatı ve ya Manastırı ve onun çok sayıdaki şubesi, manastır sisteminin belirleyicisi olmuştur. Ana manastır Cluny ve ona bağlı manastırlar arasındaki ilişki, merkezîyetçi ve hiyerarşik bir örgütlenme ortaya koymuştur. Cluny'nin aralıksız süren dua, ayin ve yakarıştanoluşan liturjisine ve örgütün iç yapısına duyulan tepki, Benedictus Kuralları'na bağlı diğer manastır vekuruluşlarda yeni oluşumlara yol açarak, yeni bir manastır düzeni ve değişik nitelikli dini topluluklar oluşturulmuştur. Aynı zamanda Cluny manastır düzenine karşı oluşan tepkisel düşünce, Cluny'nin kendi içinde de kısa süredesomutlaşarak kurumlaşmıştır. II. Haçlı Seferi'nin örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu manastır ağı, kısa sürede tüm Avrupa'yayayılmış, ancak 100 yıllık bir süreçte duraklamasıönlenememiştir. Tepkiler, yalnızca Cluny ve manastır kurumunun Uygulamalarına değil, Kilise adamlarının yaşam biçimine de olmuştur. 11. yüzyılda manastır düzeni Benedictus Kuralları temeline dayanmaktayken, 11. Yüzyılsonundanbaşlayarak Aziz Augustinus'un geliştirdiği regula'sını temel almıştır. Bkz. Sema DOĞAN, "Ortaçağ Manastır Sistemi:Doğu ve Batı Manastırları", *HÜEFD*, 2003 / Cilt: 20 / Sayı: 2 / s.81

Son olarak Moğollar'dan bahseden yazar, onları haklı olarak barbar ve katliamcı olarak nitelendirir ve o dönemin siyasî yapısını anlatarak, Moğollar'ın siyaset sahnesine çıkışları hakkında bizlere bilgi verir¹⁹.

Claude Cahen'in bu çalışmasını Kitapları bölümünde "Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı" adıyla daha ayrıntılı biçimde tanıtılmıştır.

¹⁹ Gölgesiz S., a.g.e., s. 389

İKİNCİ BÖLÜM

2. KİTAPLARI

2.1. Türkçe Yayınlanmış Kitapları

2.1.1. Türkler Nasıl Müslüman Oldular?

Eser, T.Andaç ve N.Uğurlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Giriş bölümünde İslamiyet öncesi kısa bir şekilde dünya siyasi atmosferine değinilmiştir. Müslümanlıktan Önce Araplar, Hz. Muhammed, Arap-İslam Devletinin Kuruluşu, Emeviler Dönemi, Abbasiler Dönemi, Abbasilerin İlk Yüzyılı, Yeni Bir Kültürün Yükselişi, Klasik İslam Dünyasında Toplum ve Ekonomi (VII.-XI yüzyıl) başlığı altındaki birinci bölüm Sosyal Yapının Ana Çizgileri alt başlığı ikinci bölüm Kırsal Kesim Ekonomisi, üçüncü bölüm Şehirlerde Toplum Yaşamı ve Ekonomi, dördüncü bölüm Ülkeler Arası Ticaret, Siyasal ve Sosyal Değişimler, Siyasal ve Dinsel Hareketlerin Gelişimi, İslam Dünyasının Siyasal Parçalanışı başlığı altındaki birinci bölüm Batı, ikinci bölüm İran, Orta Asya ve Irak üçüncü bölüm (Irak Dışında) Arap Dünyası, dördüncü bölüm Mısır Klasik İslamiyetin Kültürel Doruğu, Yeni Gelişmeler, Moğollardan Osmanlılara ve Son Söz başlıklarından oluşmaktadır. Ayrıca ekler kısmında Hz. Muhammed'in Ailesi, Şi'a İmamları (Oniki İmam), İlk Halifeler, Emeviler, Abbasiler, Mısır Abbasi Halifeleri, Kronoloji başlıkları altında bir kronoloji silsilesinde bu dönemlere ait kronolojik ve soy kütüğü biçiminde kısa bilgiler verilmiştir.

Claude Cahen'in "*Türkler Nasıl Müslüman Oldular*" eseri onun İslamiyet (1.Kitap) eseri ile içerik olarak büyük oranda benzerlikler gösterdiği için ayrıntılı bir şekilde ana başlıklar halinde tanıtma gereği duyduk.

2.1.1.1. Müslümanlıktan Önce Araplar

Cahen, Arapların tarihte etkin bir rol oynamaya başlamalarının Hz. Muhammed'in peygamber olması ile başladığını belirtmiştir. Bundan önce de kendi adlarıyla anılan adada yaşayan Araplar'ın çöl bölgesinde daha çok ticaret olmak üzere

kısmen de vahaların bulunduğu alanlarda da tarımla uğraştıklarını anlatır. Özellikle Yemen'in tarım arazilerinin verimli olduğu bir bölge konumunda olduğunu söyler¹.

Kabile kültürünün etkili olduğu Arap coğrafyasında göçebe kabilelerden ziyade şehirlerde ticaret ve tarımla uğraşan kesimler daha çok ön plana çıktıklarını belirten Cahen, İslam öncesi Arap toplumunun yaşayışını ve kültürünü yok saymayan Müslüman Arapların "cahiliye" dönemini Arap toplumunun anlaşılması için çok önemli saydıklarını ifade eder².

İslam öncesi Bedevi kültürünün etkili olduğu Arabistan'da örgütlenen Bedevi topluluğu seçilmiş bir "şeyh"ın etrafında toplanmış ve onun emirleri doğrultusunda hayatlarını idame ettirdiklerini ifade eden Cahen, ilkel dinlerin çok olduğunu ve bu dinlerin Sami dinleriyle benzerlik gösterdiğini belirtir³.

Farklı kabilelerin olması Arap kültür birliğinin kurulmasını engelleyemediğini; bu birliğin ortak bir şiir dilinde kendini gösterdiğini ve çok önemli şairlerin Arap kabilelerini kaynaştıran bir ses olduğunu ve **İmr'ül Kays**⁴'ın bu şairlerin en ünlüsü sayıldığını anlatır⁵.

Cahen'in elde ettiği kaynaklara göre, zengin tüccarların yaşadığı ve büyük ticaret kervanlarının hâkim olduğu bazı şehirlerde aristokratik cumhuriyet denilebilen seçkin bir kesim de bulunmaktaydı. Mekke bu önemli şehirlerden bir tanesiydi ve Kureyş kabilesinde bu şehirde yaşamaktaydı. Bütün Arap yarımadasına yayılan bu ticaret sayesinde bu coğrafyada çok önemli ticaret yolları oluşturulduğunu anlatan Cahen; bu ticaret yollarının o kadar önemli olduğunu ki sırf bu hususta çok sayıda kabile savaşı yaşandığını belirtmiştir.

Sasaniler'in, Bizanslar'ın yoğun mücadelesine sahne olan bu ticaret yolu savaşlarının zamanla Arabistan'a da yayıldığını, 600'lü yıllarda bütün Arap kabilelerini saran çatışmaların bu coğrafya üzerinde uzun süreli barış ve huzuru bozduğunu ifade eden Cahen, Yahudiler'in ve Hıristiyan Araplar'ın da bu ticaret yolu üzerinde etkin olmak istemesiyle bölgenin giderek daha istikrarsız bir aldığını söyler. Diğer dinlere nazaran putperestliğin kabul gördüğü Arabistan'da Yahudilik ve Hıristiyanlık dışında

¹ Cahen, C., *Türkler Nasıl Müslüman Oldular?*, Çev., T. Andaç, N. Uğurlu, 5. b. , İstanbul : Örgün Yayınları, 2011, s.12

² Cahen, C., a.g.e. s.13

³ Cahen, C., a.g.e. s.14

⁴ Cahiliye döneminin meşhur Arap şairlerindedir. Şiirleri Kabe'nin duvarlarına asılan Muallaka şairleri arasında yer almaktadır. Arap şiirini belli kurallara bağlayan ve kafiye düzeni için esaslar koyan şair olarak kabul edilmektedir.

⁵ Cahen, C., a.g.e. s.14

kaynağını İbrahim peygamberden aldığına inanılan, tek tanrıcılığa dayanan ve Hz. Muhammed'den çok önce var olan bir “**hanif**” topluluğunun bu bölgede yaşadığını ve Hz. Muhammed'in de böyle bir siyasi ve sosyal atmosferde dünyaya geldiğini anlatır⁷.

2.1.1.2. Hz.Muhammed

Cahen, Hz. Muhammed'i tarihsel karakteri en belirgin olan peygamber olarak ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de ayet ve surelerin sıralanışında bazı sorunlar olduğunu ve çağdaş bilimin olması gereken sıralamayı gerçekleştirmeye çalıştığını ve bu husustaki çalışmalarda Klasik İslam bilginlerinin izinden gidilmesine özen gösterildiğini belirtir⁸.

Hadisler; bizzat peygamberin yanında ve yakınında bulunanlar tarafından nakledilmiştir. Ancak bazı hadisler zamanla uydurulmuş, değiştirilmiş ve gerçekte ilgisinin olup olmadığı tartışmalı hale gelmiştir. Hadislerin bazıları Kur'an'ın öğretilerini tamamlar ve açıklar niteliktedir. Bazıları da peygamberin hayatı ile ilgili bilgiler vermektedir. Uydurulan hadisler peygamberden sonraki dönemlerde mezhep savaşlarının ortaya çıkmasında kullanılmış ve zamanla içinden çıkılmaz durumlarla karşılaşmıştır. İşte böyle karmaşık ve darmadağın hale gelen hadislerle, peygamberle ilgili gerçek ve tartışmasız bilgilere ulaşmak zorlaşmıştır. Cahen, buna rağmen tarihçilerin ve araştırmacıların kuşaktan kuşağa aktarılan bu bilgileri tarihi kaynaklarla uzlaştırarak ortaya en doğru bilgileri çıkarması onların temel görevlerinden olduğunu, Peygamberin hayatını anlamamız için yazılan ve bir biyografi özelliği taşıyan **İbn-i İshak**'⁹ın (?-767) yazdığı eser çok önem taşıdığını söyler. Cahen'e göre İslam inancı gereği oluşturulan ibadetlerin koyulmaz bir şekilde tamamen bir teslimiyet içerisinde gerçekleştirilmesi, İslam öncesi Arap toplumu ile İslam inanç esaslarının kaynaşmasının sağlanması, Hz. Muhammed'in bir devrim gerçekleştirdiğinin en önemli kanıtıydı. Hz. Muhammed, hem bir inancın yaratıcısı, hem de bir devletin temellerini atan insan oluşuyla diğer din kurucularından apayrı bir farklılık gösterir. Daha da önemlisi Arabistan tarihinde ilk defa tek bir kişinin ülkenin hemen hemen bütün halkına kendi

⁶ Kur'an henüz insanlara ulaşmadan önce tek tanrı inancını taşıyan kişilere Arapça *hanif* adı verilirdi. Bu kişiler İbrahim peygamberin yolunda oldukları için bu isimle anılırlardı.

⁷ Cahen, C.,a.g.e., s.15-17

⁸ Cahen, C.,a.g.e., s.18

⁹ Bkz.<http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Enstitu&SubSection=EnstituSayfasi&Date=1/28/2005>, erişim:29 Eylül 2013

saygınlığını kabul ettirerek çok dinli ve farklı etnik kimlikli bir toplumu barış içinde tutmayı başarmasıdır¹⁰.

2.1.1.2.1. Arap-İslam Devletinin Kuruluşu

Hız. Muhammed'in vefatıyla birlikte Müslümanlar arasında bir karışıklık yaşanmıştı. Çünkü Hız. Muhammed ölmeden önce yerine kimin geçeceği konusunda bir önlem almamıştı. Buna rağmen Müslümanlar Peygamberin en yakın arkadaşları Hız. Ebubekir (632) ve Hız. Ömer'i (634) pek zorluk çekmeden birlik içerisinde halife seçtiler. Her ikisi de peygamberin en güvendiği kişiler olarak tanınıyorlardı¹¹.

Kurumsal anlamda İslam devletinde resmi devlet kurumlarının yaratıcısı olarak Hız. Ömer görülür. Aynı şekilde İslamiyet'le **cihad** anlayışına uygun olarak ilk planlı fetihler yine Hız. Ömer'le başlamıştır¹².

Müslüman yöneticiler fethettikleri yerleri "zorla alınan yerler" ve "kendiliğinden teslim olan yerler" diye ikiye ayırmışlardı. Fethedilen yerlerdeki devlet memurlarını görevden almıyor, bir bakıma kurulu düzenin bozulmamasını ve işlerin zorlaşmasını önlemek için mevcut bürokrasiye dokunmuyorlardı¹³. Arabistan'da peygamber döneminde başlayıp halifeler döneminde devam eden fetih hareketleri sonucunda Medine dışındaki bütün yerleşim yerlerindeki Yahudi ve Hıristiyanlar hâkim alanın dışına çıkarılmıştı. Müslüman bölgelerdeki ibadet özgürlüğü kısıtlı tutulmuş, düzeni bozabilecek davranışlar, bildirimler ve gösteriler yasaklanmıştı. Yahudi ve Hıristiyan bölgelerde de Müslüman yasaları uygulandı. Kendi içinde kalıp boyun eğenler belli bir vergiyi ödemekle yükümlü tutuldular. Sosyal hayattabile Müslüman olmayanların Araplar gibi giyinmesi dahi yasaklanmış ve bu şekilde yerli halk bir bakıma aşağılanmıştı¹⁴.

Arap fatihleri savaş sonrası elde edilen ganimetleri "**ganima ve fey**¹⁵" şeklinde ayırmışlardı. Ganime, taşınabilir mal ve hayvanları, fey ise ganima dışında kalan öteki mallarla özellikle toprak ve topraktan sağlanan kazançları kapsıyordu. Hız. Ömer, fey'in toplumun bütün katmanlarına yararı dokunacak şekilde düzenlenmesini sağladı. Bu

¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 18-27

¹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 35

¹² Cahen, C., a.g.e., s. 35

¹³ Cahen, C., a.g.e., s. 36

¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 37

¹⁵ Fey, Müslümanların savaş yapmadan düşmandan barış yoluyla anlaşma ile almış oldukları mallardır. Bkz.,<http://www.enfal.de/oe123.htm>, erişim: 12 Kasım 2013

şekilde vergilendirme sistemi oluşturuldu, kamu harcamaları kurulan bu sistem sayesinde karşılandı¹⁶. Savaşa katılanlarla katılmayanları ayırt etmek için “divan” denilen kütükler oluşturuldu ve bu şekilde savaşa katılanlar savaşta yararlılıklar gösterenler kayıt altına alınarak bir resmi devlet anlayışının ilk temelleri atılmış oldu. Araplar genellikle kurdukları garnizonlarda yaşıyorlardı. Bu garnizonlar daha çok yerleşim yönünden kalabalık olan ve şehir yapılanmasını tamamlamış yerlerin yakınına kurularak buraları kontrol altında tutmayı da amaçlamışlardı¹⁷.

Ayrıca Müslüman Araplar aşıkları nehirlerin kıyısına ordugâhlarını kuruyor ve bu ordugâhlar zamanla şehirlere dönüşüyordu. Hz. Ömer devrinde Irak'ta Basra, Kufe; Mısır'da Fustat bu şekilde kurulan şehirlerdi. Kur'an okuyucular dini duyguları canlı tutarken bir yandan da halk arasındaki anlaşmazlıkları da çözüyorlardı. (Bunlar sonraki dönemlerde şekillenen kadılık müessesesinin öncüleriydi¹⁸.) Halifenin sürekli oturduğu yer peygamberin şehri olan Medine idi. İslam toplumu zaman içinde büyüyerek peygamber dönemine göre sorunlara kat kat artmış ve farklılaşmıştı. Hz. Ömer'in bir İranlı köle tarafından öldürülmesi olayı sadece kişisel bir husumetin ortaya çıkardığı bir sonuçtu. Asıl sorunlar ondan sonra gelen Hz. Osman döneminde bir daha durdurulamayacak boyuta ulaşacak; halife kalan ömrünü iç çekişmelere ve iktidar heveslisi gruplarla vereceği mücadeleyle bitirecekti¹⁹. Kureyş'in Beni Ümeyye kolundan olan Hz. Osman halife seçildikten sonra ilk iş olarak Mısır valisi Amr İbn'ül As'ı görevden alarak yarı yarıya bağımsız hale gelen bazı valilerin görevine son vererek otoritesini kurmak istemişti. Ancak görevden alınan valilerin yerine kendi akrabalarını atayarak bir bakıma sonunu hazırladığının farkında değildi. Zaten Peygamber döneminde azgın bir şekilde İslam'ın karşısına dikilen Ümeyyeoğulları'nın (ki Ebu Süfyan bunların kabile reisi idi ve Peygambere etmediğini bırakmamıştı) halifelige gelmesiyle halifeliğin gerçek hakları olduğunu düşünen Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe, amcasının oğlu ve aynı zamanda damadı Hz. Ali, Mısır'ın fatihi Amr İbn'ül As ve daha başkaları harekete geçtiler ve kendi aralarında anlaşmaya vararak (ki bu mesele bugüne kadar kesin bir şekilde aydınlatılamamıştır.) 656 yılında yaşlı halifeyi hala açıklanamayan bir nedenle öldürerek Hz. Ali'nin halife olmasını sağladılar²⁰.

¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.38

¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.39

¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.40

¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.41

²⁰ Cahen, C., a.g.e., s.41-42

Peygamberin en güvendiği kişi olan ve aynı zamanda onun damadı olarak soyunun devamını sağlayan bir kişi olması onu bu halifelik meselesinde daha ön plana çıkarmıştı. Peygamberden bu yana süregelen geleneklere, törelere sıkı sıkıya bağlı olan Hz. Ali her ne kadar kendinden önceki halifeleri onaylamasa da ön plana çıkacak bir davranışta da bulunmamıştı. Ancak törelere sıkı sıkıya bağlı oluşu Hz. Osman karşısında olanları bir araya getirmiş ancak onun öldürülmesini istememesine rağmen bunu engelleyememişti. Fakat bu olayın içinde bulunan birkaç kişiyi yanındabulundurmuş ve bu görüntü onunda suç ortağı haline gelmesine neden olmuştu. Sadece kendisini başa getirenlerin biat ettiği bir halife görüntüsü veren Hz. Ali bu konuda yalnız başınaydı. Kan davası haline dönüşen Hz. Osman'ın öldürülmesi İslam'da ilk fitne ateşinin fitilini ateşlemiştir²¹.

Ümeyyeoğulları'ndan Suriye valisi ve Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye; etrafında topladığı taraftarlarla ve kendisinin de deneyim ve tecrübeleriyle birleştirerek harekete geçti. Daha önce Hz. Ayşe taraftarlarının başlattığı isyanı bastıran Hz. Ali bu kez bu isyanı bastıramayacak ve Sıffin Savaşı adı verilen (657) savaşta Suriyeliler'in mızraklarının ucuna Kur'an ayetleri takıp bu sorunu hakemlerin tayin etmesini istemiş ve ne Muaviye ne de Hz. Ali'nin tarafında durarak ilk Harici hareketini başlatmışlardı. 658 yılında Adruh'ta karşı karşıya gelen hakemler her iki tarafın iddiasını reddettiler ancak Hz. Osman'ı akladılar ve böylece Hz. Ali'nin haksızlığını da dolaylıda olsa belirtmiş oldular. Bunun üzerine Muaviye taraftarlarınca halife ilan edildi. Hariciler'e boyun eğdirmek için başlattığı savaşta Nehrevan'da 658'de bütün Hariciler'i kılıçtan geçiren Hz. Ali bütün bu gelişmeler karşısında giderek güç kaybetmiş; Muaviye ise Hz. Ali'nin karşısında daha çok taraftar toplamıştı. 661 yılına gelindiğinde Kufe'de Camii önünde, Nehrevan'da can veren yakınlarının öcünü almak isteyen bir harici tarafından öldürülen Hz. Ali ile birlikte Hariciler aynı anda Muaviye'yi ve onun Adruh'taki hakemi Amr İbn'ül As'ı da öldürmeyi planlamışlar ancak başaramamışlardı. Böylece Muaviye ve taraftarlarının zaferi kesinleşmiş, halifelik artık bir hanedanın eline geçerek uzun sürecek olan bir saltanata dönüşmüştü²².

Sünni gelenek dört halife dönemini meşru bir dönem olarak görür ve sonraki dönemleri bu dönemin dışında değerlendirir. Şii gelenek ise Hz. Osman'ı tamamıyla reddeder ve diğer üç halifeyi de kabul etmezler. Aslında temel sorun İslam'ın eski ve

²¹ Cahen, C., a.g.e., s.43-45

²² Cahen, C., a.g.e., s.45-46

yeni döneminin daha doğrusu fetihlerin duraksadığı dönemde ortaya çıkan inanç bunalımlarının yaşanmasından başka bir şey değildi. İnanç bunalımı daha doğrusu İslam'ın, Peygamberden sonra farklı yorumlara maruz kalması sonucu boyun eğen halklar hiçbir zaman başkaldırmayı ve karşı koymayı düşünmemişlerdi. Bu iki grup arasındaki anlaşmazlık onların hiçbir zaman aklına karşı koymayı getirmemiş daha da önemlisi bu gücü kendilerinde görememişlerdi²³.

2.1.1.3. Emeviler Dönemi (661-750)

Emevi dönemi Arap fetihlerinin sona erdiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Buna rağmen klasik İslam dünyasının sınırları 8. yy'da kesinlikle belirlenmişti. Emevi döneminde doğuya doğru fetihlere devam edildi ancak eskisi gibi fetihler kolay yapılmıyordu. Çünkü dağlık bölge halkaları bağımsızlıklarını hala korumaktaydılar. Kürtler, Deylemler, Beluclar bu bölgelerin özgür halklarını oluşturuyorlardı. Tarihi İpek Yolu'nunda geçtiği ve ticaret güzergâhı bölgesinin tam merkezinde olan ve zenginliği bakımından göz kamaştıran Horasan'a kadar daha doğrusu Araplar'ın Maveraünnehir dediği ve bugün Türkistan denilen yara kadar ulaşılmıştı. Çok defa yapılan savaşlarla el değiştiren bu bölge en son Türklerin eline geçmişti. Türkler'in hâkimiyeti altındaki bu bölgede Maniheizm, Budizm, Nasturi Hıristiyanlığı gibi birçok dinin yaşadığı bir bölge konumundaydı. Arapların 8. yy'da Kuteybe bin Müslim'le girdiği bu bölgede hâkimiyet ancak yerel hükümdarlarla iyi ilişkiler kurularak ve işbirliği yapılarak sağlanabilmişti²⁴.

Batı yönünde ise İslam ordularına karşı koyabilecek bir güç bulunmadığından başarılı bir şekilde hızlı ilerlemeler gösterilmiş ve zaten Hz. Osman döneminde Kuzey Afrika'nın tamamına yakını fethedilmişti. Bizans'ın elinde bulunan Kartaca ele geçirilmiş, Araplar'a karşı gerçek direnişi sadece Berberiler gösterebilmişti. Buranın gerçek anlamda fethi ise 7. yy'da olmuştu. Berberiler Araplar'ın saldırılarına karşı uzun süre direnmiş (Tunus, Fas, Cezayir, Büyük Sahra ve Güney Libya Berberiler'in yaşama alanlarıydı), bunlara karşı **Ukbe bin Nafi**²⁵ ve daha sonra **Hasan bin Numan**²⁶ adlı komutanlar tarafından tamamen bu Berberi ayaklanmasına son verilmişti²⁷. Arap fetihlerinin genel özelliği daha çok fethedilen ülkelerin coğrafyalarının birbiriyle

²³ Cahen, C., a.g.e.,s.47

²⁴ Cahen, C., a.g.e.,s.49-51

²⁵ Bkz. <http://www.hakdin.net/ukbe-bin-nafi>, erişim:26 Ekim 2013

²⁶ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Hasan_ibn_al-Nu'man

²⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 53

benzerlik göstermeleri idi. Yani Araplar'ın yaşantısına uygun olan ülkelerin fethedilmesi orada kalıcı olma açısından da önem taşıyordu. Ancak bu durum Siriderya'dan Atlantik'e kadar olan yerlerde Müslüman Araplar'ın tasavvur ettiği sosyal olgu oluşturulamadı²⁸.

Emevi halifelerinin fetihlerle çok fazla ilgilenmemelerinin temel nedeni iç karışıklıklarla fazlaca uğraşmak zorunda kalmalarıydı. Daha sonra çok kere Hz. Ali'nin soyundan gelen ve halifelik iddiasında bulunan birçok kişi ile mücadele eden Emeviler halife Abdülmelik ile ikinci defa Emevi birliğini sağladılar. Abdülmelik ilk iş olarak halifelik iddiasında bulunan gruplara karşı mücadeleye girişti. Kufe üzerine yoğunlaşarak Hz. Ali yandaşlarını sindirmek ve ortadan kaldırmak düşüncesindeydi²⁹. Abdülmelik hâkimiyetini gerçek bir diktatör olan ve aynı zamanda iyi bir örgütleme yeteneğine sahip Irak valisi **Haccac bin Yusuf**'a³⁰ borçlu idi³¹.

Abdülmelik, devleti her alanda yeniden şekillendirmiş, ülke dışına ihraç edilen ürünleri Arapça patentlerle sattırarak, para bastırarak ve bu paralara Arapça yazılar yazdırmıştı. Basılan dinar bugünün dolarının oynadığı gibi bir rol üstlenmişti³².

İslam tarihçilerinin geleneksel yorumuna göre Emevi hükümdarlarının dolayısıyla halifelerinin dine karşı kayıtsız bir tutumu olduğudur. Ama gerçekte bu yorum tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Emevi halifeleri içerisinde sadece **Ömer bin Abdülaziz**³³ (717-720) dönemini olumlu değerlendiren tarihçilerin ve geleneksel yorumun temel yanılması Emevi döneminin devlet örgütlenmesinin yeni yeni şekillenmeye başladığı, ilk defa tam teşekküllü ve çok geniş bir devlet sınıрыyla karşılaşmaları tezinin göz ardı edilmesidir. Bir diğer yanılıda Ömer b. Abdülaziz'in diğerhalifelerden pek farklı bir tutumunun olmadığıdır. Ömer b. Abdülaziz'in iyi bir dindar olması onunla ilgili olumlu bir yargının ortaya çıkmasını sağlamıştır³⁴.

Emevi döneminin en etkileyici yönü fethedilen ülke halklarının çok çabuk ve kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmeleri idi. Savaşta tutsak edilenler ya da fethedilen yerlerdeki yerli halk hiçbir direniş göstermeden topluluklar halinde

²⁸ Cahen, C., a.g.e., s.66-67

²⁹ Cahen, C., a.g.e., s.53-54

³⁰ Cahen, C., a.g.e., s.55-59

³¹ Genel bilgi için bkz. S. Çelik, "Emevi Devlet Otoritesinin Tesisinde Haccac B. Yusuf Es-Sakaff'nin Fonksiyoner Rolü", *C.B.Ü.S.B.D.*,2003, C.1 S.1

³² Cahen, C., a.g.e., s.61-64

³³ Cahen, C., a.g.e., s.65

³⁴ Bkz.A.Turan Alkan, İslam'ın İkinci Ömer'i Ömer Bin Abdülaziz, <http://www.zaman.com.tr/> erişim: 11 Kasım 2013

Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Emevi döneminde bu topluluklara “**mevali**”³⁵ deniyordu. Bir koruyucu beyin veliliği ve sahipliğine bağlı insanlar böyle adlandırılıyordu. Bir diğer ifadeyle koruma-korunma ilişkisiydi bu. Ayrıca hiçbir soya dayanmayan v aşireti olmayanlar “mevali” olmayı kabul ederek bir bakıma korunma ve en azında bir statü elde etme yoluyla yaşamaya çalışmaktaydılar.

Müslüman Araplar’ın fetihlerin oluşumu için kurdukları garnizon şehirlerdeki ordugâhlara yoğun bir mevali akını başlamıştı. Efendilerine statü kazandıran ve onların aynı zamanda gururunu okşayan bu kitle zamanla belli bir zümreyi ve tabakayı oluşturmuştu. Efendileri ile Müslüman olmaya direnenler arasında bir aracı olma görevi üstlendiler. Devlet memurluklarının çoğunda bunlar görevlendirilerek yönetim işlerinin daha yürümesi amaçlanmıştı. Afrika’da Berberiler, doğuda Sasani İmparatorluğu’ndan geri kalan halklar mevali topluluğunu oluşturuyordu. Bu nedenle mevali söz konusu ise her zaman İran anlaşılmalıdır³⁶.

2.1.1.3.1. Emeviler Döneminde Sosyal ve Ekonomik Durum

Emeviler ilk önceleri önemli ölçüde sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaşmamışlardı. Ama zaman içerisinde ülke büyüyüp genişleyince yoğun bir şekilde sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaştılar. Özellikle toprakların yönetimi yani tarım amaçlı işlenecek toprakların yönetimihususunda önemli sorunlar yaşanmaya başlandı. Toprağı işlenmesinde Müslüman ve gayrimüslimlerin farklı muamelelere tabii olması çok hızlı din değiştirme vakalarının yaşanmasına neden olmuştu. Gayrimüslimler işlettikleri toprak için haraç ve bir de bunun yanı sıra kafa vergisi diye tabir edilen cizyeyi de vermesi gayrimüslimlerin vergi vermekten kaçarak Müslüman olmalarına sebep olmuştu. Ancak bu devletin vergi gelirlerini önemli ölçüde azaltmış gibi görünse de aslında sonuç olarak pek de bir vergi kaybı olmadığı anlaşılmıştı. Çünkü Müslüman olan gayri müslimlerin İslam dininin gereği sadaka vergisi, zekât ödemesi gerekiyordu. Ömer b. Abdülaziz’e kadar sırf devletin vergi gelirleri azalması diye Müslümanlığa geçişlere müsamaha gösterilmezken (Haccac’ın bu konudaki tutumu oldukça sertti) ki

³⁵ Dört halife dönemini takiben Emevilerle birlikte genişleyen İslam coğrafyasında, Müslüman olmayan Araplara değil, Arap olmayan Müslümanlar’a verilen isimdir. Emevi iktidarına karşı çıkan muhalif seslerin yükseldiği bir ortamda da bu muhalefetin en temel destekçileri olup, 750’ler deki bir isyan hareketiyle Abbasiler’in iktidara gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla Abbasi döneminde devlet kademelerinde rol almışlar ve böylece çevre-merkez ilişkisinde çevrenin iktidarını sembolize etmişlerdir. Bu nedenledir ki, Abbasiler dönemi daha ümmete dönük, daha evrensel bir siyasi toplumsal politik kıvamda inkişaf etmiştir.

³⁶ Cahen, C., a.g.e., s.66-67

Irak valisi Haccac b. Yusuf köylerden şehirlere gelerek topraklarını terk eden ve kayıt dışılığı tercih eden köylüleri toplayıp sertlik göstererek köylülerine geri göndermiştir. Ancak halife Ömer b. Abdülaziz yayınladığı fermanla “Allah’ın kendisini vergi toplaması için değil dini yayması için bu makama getirdiğini” ilan etmiştir. Halife Ömer b. Abdülaziz’in çabasıyla bu önemli soruna bir çözüm getirilmiş ve bu amaçla köylülerin topraktan daha çok verimli ürün almasının sağlanması için sulama kanallarının onarımı ve yeni sulama kanallarının inşasına önem verildi. Halife Hişam dönemine gelindiğinde (724-743) bu çalışmalar ayrı bir önem kazandı ve köylüler bu kanalların yapımında karşılık beklemeksizin çalıştırıldı. Bu dönemde Şam, muazzam bir refaha kavuşmuştu. Elde edilen ürünlerin çoğu artık Konstantinopolis’e değil Arabistan’ın kutsal şehirlerine gidiyordu. Ticaret bu dönemde en parlak dönemlerini yaşamaktaydı³⁷.

2.1.1.3.2.Emeviler Döneminde Mimari

Emeviler döneminde İslam mimarisi kendine özgü gelişmeler gösterdi. Ortaya çıkmış görkemli yapılarda Sasani başkenti Ktesiphori, Suriye Roma sanatının izlerini görmek mümkündü. Bu mimarinin ortaya çıkmasındaki temel unsur yerli halkın ta kendisiydi. Ayrıca sonradan kaybolan İslam mozaik sanatı bu dönemde en parlak zamanını yaşamıştır. Fustat’ta Amr Camii, Kudüs’te Kubbat’üs Sahra (Ömer Camii), onun yanında el-Aksa Camii (halife Abdülmelik Kudüs’ün saygınlığını yükseltmek için yaptırmıştır), Medine Camii ve artık var olmayan ve çok özgün bir yapı olan Kayravan Camii, Basra ve Kufe’deki camiler bu dönemdeki İslam mimarisinin en özgün eserleriydi. Ayrıca Emevi sarayları, garnizon şehirler yine özgün bir tarzda yapılmışlardı³⁸.

2.1.1.3.3.Emevi Döneminde Edebiyat

Emevi dönemi edebiyatı ise özellikle şiir halifelerin ve valilerin saraylarında sıklıkla dile getirilen en önemli eğlence hayatının baş unsuruydu. Arap geleneklerinin, hatıralarının anlatıldığı şiirler çok ünlü şairler ortaya çıkarmıştı. Hıristiyan Arap **el-Ahtal**, Müslüman şair **Cerir** ve **Ferzadk** bu dönemin en ünlü şairleriydi. Ancak hadislerin nakledilmesi ile düzyazıda önem kazanmış ve yönetimde görev alan

³⁷ Cahen, C., a.g.e., s.68-70

³⁸ Cahen, C., a.g.e., s.70-74

memurlar tarafından düzene sokulmuştu. Bu konuda Kur'an'ın gücünü kuşkusuz belirtmek gerekir³⁹.

2.1.1.4. Abbasiler Dönemi (750-1258)

Ayaklanmaların bastırılmasıyla Emevi saltanatının sağlamlaştığı sanılmaktaydı ve bu sükûnetli ortam kırk yıl boyunca devam etmişti. Ancak halife Hişam'ın vefatıyla beraber on yıl içerisinde her şey alt üst oldu. Yine Emevilerin son dönemlerinde mezhepsel mücadeleler de had safhaya ulaşmıştı. **Hariciler**⁴⁰, Hz. Ali taraftarları, **Mutezileciler**,⁴¹ **Mürchieciler**⁴² farklı yorumlarla İslamiyet'e yeni bakış açıları getiriyor ve bu tutumlarda Müslümanlar arasında bölünmelere neden olmuştu. İşte böylesi karmaşık bir ortamda gelişen olaylar atmosferinde kendisinde bir mevali olan ve Hz. Ali'nin Amcası Abbas'ın soyundan olan Ali İbn'ü Abbas'a daha çocuk yaşta hediye edilen Ebu Müslim⁴³ (**Kuteybe B. Müslim**) önderliğinde 747'de Horasan'da büyük başkaldırı hareketi başladı. İyi eğitilmiş, donanımlı, iyi bir asker ve aynı zamanda çok saygın bir kişiliği olan Ebu Müslim nefret edilecek bir hale getirilen Emevi saltanatının bütün düşmanlarını tek bir bayrak altında toplamayı başararak Irak ve Suriye üzerine gönderdiği ordu ile 750 yılında Emevi saltanatına son verip Ebu'l Abbas Abdullah'ı Kufe'de halife ilan ettirdi. Emevi ailesinden biri hariç hepsi kılıçtan geçirildi ve daha sonra kaçmayı başaran bu kişi ilerde İspanya'ya geçerek yeni bir Emevi devleti kuracaktır⁴⁴. Ebu Müslim bu başarısına rağmen Horasan'da vali olarak kalmaya devam etti. Hatta ikinci Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur zamanında halifenin amcası Abdullah bin Ali Mansur'a karşı halifeliğini ilan etmiş ve Ebu Müslim halifelik

³⁹ Cahen, C., a.g.e., s.76-77

⁴⁰ İslam tarihinde başta Halife Ali (r.a) yanlısı olan meşhur Hakem Olayı sonrası Halife Ali (r.a) ve sahabe Muaviye'yebaşkaldıran ve onları şirke girmekle suçlayan, günümüzde pek etkinliği bulunmasa da İbadi kolu Umman'da resmi mezhep olan İslam topluluğu.

⁴¹ İslam tarihinin en karmaşık dönemlerinde, fikirsiz üretimleriyle Müslümanların düşünce dünyalarına derinlik kazandırmış ekol. Mu'tezile Müslüman dünyanın hızla genişlediği, Emevi – Abbasi devletinin dünyanın en köklü medeniyetleri üzerinde hâkimiyet kurdukları çağlarda, ortaya koydukları kelami düşüncelerle Müslüman dünyasının felsefi alanda derinlik kazanmasını sağlamıştır. Bkz. Kemal Işık, Mutezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1967

⁴² Haricilerin ifrat noktasına varan görüşlerine tepki olarak gelişen "Mürchie Mezhebi" tam aksi itikadi tezleri gündeme sokmuştur. Onlara göre "Asıl olan sadece imandır. İman da ikrardan ibarettir. Kalbi tasdikini bulunup bulunmadığını bilmek mümkün değildir. Amellerin fazla bir değeri yoktur". Bu görüşü savunan Mürchie mezhebinin mensupları, kendi aralarında ihtilafa düşmüş ve beş ayrı firkaya ayrılmışlardır." (İmam-ı Şehristani- El-Milel ve'n Nihal- Beyrut: 1395 C: 1 ss.139-141. Yusuf Kerimoğlu)

⁴³ Bkz. Erkan Göksu, "Buhara'da Ezan Sesleri,IV. Uluslararası Türkoloji Kongresi, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 13- 14 Mayıs 2011, s.452-461.

⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s.78-90

iddiasında bulunan bu kişiyi yenilgiye uğratarak halifeye karşı başkaldırıları bertaraf etmişti. Abbasiler bu olağanüstü yeteneklere sahip ve bir o kadar da saygın olan bu kişiyi daha sonraları sakıncalı görmüş ve bir hile ile onu Irak'ta ki Rumiye kasabasına davet ederek 13 Şubat 755'te öldürtmüşlerdi⁴⁵.

Emeviler'e karşı yürütülen bu Horasan merkezli ayaklanma bazı otoritelerce Arap düşmanı bir eylem olarak değerlendirilmiş ve bu mesele bu şekilde bir bakış açısıyla basite indirgenmeye çalışılmıştır. Aslında Horasan bir garnizon kent niteliğinde olduğu için Arap nüfusu diğer yerlere oranla burada daha yoğundu. Dolayısıyla bu tezi savunmak gerçekte bağdaşmamaktadır⁴⁶.

Abbasi ayaklanmasına ön ayak olan Horasanlılar zaman içerisinde devletin yönetiminde uzun bir süre etkili olmayı başardılar. Hatta İranlı mevaliler Araplar'la aynı konuma gelmiş durumdaydılar. Emeviler zamanında gayrimüslimler üzerinde görülmeyen baskılar Abbasiler döneminde tamamen değişti. Gayrimüslimlere dinsel anlamda baskılar artmaya başladı. Aslında Emeviler döneminde yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar çözümlenmiş olsaydı belki de hanedan değişikliği böylesine devrimci nitelikte olmayacaktı. Abbasilerin tıpkı Emevilerde olduğu gibi dinsel ve mezhepsel sorunlarla mücadele ettiklerini görülmektedir. Fakat Emeviler'in en büyük siyasi başarısı Abbasilerin kıyımından kurtulan ve annesi bir Berberi olan Abdurrahman'ın İspanya'ya geçerek orada II. Emevi devletini (Gırnata- Beni Ahmar) kurması ve kısa bir zaman içinde (756) bütün İspanya'yı yönetecek konuma gelmesiydi. Bu başarısına rağmen büyük bir alçak gönüllük göstererek "emir" sanını kullanmakla yetinmişti. Burası uzun bir süre halifelikten ayrı bir parça olarak bağımsız duruma geldi⁴⁷.

Harici hareketi Emeviler'den bu yana devam etmiş ve bu grup istemediği halde Abbasilere yardım etmek zorunda kalarak hiçbir zaman onlara yakınlık duymamışlar ve her zaman olduğu gibi bu dönemde de faaliyetlerine devam etmişlerdi. Abbasi ayaklanmasına hiçbir katkısı olmayan Mağrip'te Hariciler giderek çok etkili olmaya ve bu bölgede hâkimiyetlerini kurmayı başarmışlardı. 771-772'de birleşik Harici saldırısı Abbasiler tarafından püskürtülerek tam anlamıyla yok edilemediyse de kuytu yerlerde Hariciler tutunmayı başardılar ve yaklaşık 130 yıl hâkimiyet sürecek bir devlet kurmaya

⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s.91

⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s.98-100

⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s.101-108

muvaffak oldular. Ancak Fatimiler'in Mağrip'e gelmesiyle bu devletin egemenliğine tamamen son verilecekti⁴⁸.

Abbasiler'in bu ilk dönemleri aslında inancın özünü somutlaştırmış ailelerin, grupların karşı karşıya gelmesiyle hızlanmış ve "Klasik İslam" adını alacak döneme doğru hızla ilerlemekteydi. Abbasi hareketi Emevi hareketine göre İslami duyarlılığı olan ve daha çok dinsel yaşantıların sosyal hayata çok daha etkili bir şekilde nüfuz etmiştir. Emevi hareketi inanç konusunda daha esnekti ve hoşgörülüydü. Bunun sebebi Emeviler döneminde İslamiyet'in tam anlamıyla henüz özümsemeyişi ve uzak ülkelerde (Horasan, Türkistan) bilinmeyişi idi. Abbasiler böyle bir ortamla karşılaşmadılar⁴⁹.

Abbasilerin saray yönetimleri lüks bir yaşam sürmekteydiler. Aslında bu Emeviler'de de böyleydi ama onların sarayları oldukça basitti. Halifeler Arap kadınlarla evlenmezdi, eşlerini çok sayıda olan cariyelelerinden seçerlerdi. Halife bazen de hükümdar ve dinsel başkan olarak cuma namazı kıldırıyor bazen de gösterişli biçimde yargıçlıkta yapıyordu. Pek sık olmasa da bazen de kâfirlere karşı sefere çıkıyordu. Fakat en çok ilgilendiği konu ülkeyi İslam yasalarına göre katı bir şekilde yönetmek ve bu yasaları uygulamaktı. Bu anlayış Ebu Cafer Mansur döneminde başlamış ve zamanla zirveye ulaşmıştı. Halifeler zamanın çoğunu hukuk, ilahiyat ve ikisiyle ilgisi olmasa da ekonomi alanında yeni içtihatlar, yeni anlayışlar üzerinde kafa yoruyor ve bunları sosyal hayata en uygun şekilde tatbik etmeye uğraşıyorlardı⁵⁰.

Abbasi halifeleri hukukun çok ötesinde bir kavram olan fıkıh üzerinde çalışarak önemli görüşler ortaya çıkardılar. Emeviler'de ise sadece elde bulunan kaynaklara göre ve eski Arap geleneklerine göre hukuk işlerini yürütmekteydiler⁵¹.

Arap yaşam koşullarının sürekli gelişimi hukukun her alanında bir genişleme ve ayrımlaşma sonucunu doğurmuştu. Fakat sorunların giderek artan çokluğu ve zorluğu karşısında tutarsız, çelişkili kararlar verme tehlikesinin de bulunduğu bilincindeydiler. Bundan dolayı da çok geçmeden hukuk bilginlerinin bir konuda oybirliği ile karar vermesi demek olan bir yöntemi "icmayı" ortaya koymaya çalıştılar. Fakat zamanla bu yönteminde uzak yerlerde ulaşımdan kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle

⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s.108-110

⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s.115

⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s.117-118

⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s.119

uygulanamayacağı anlaşıldı. Ayrıca farklı olaylar ve farklı durumlar ortaya yeni güçlükler, anlaşılamayan ve çözümlenemeyen meseleler baş göstermişti⁵².

İslamiyet'in birinci yüzyıldan ikinci yüzyıla kadar geçilirken yeni bir anlayış ortaya çıkmıştı. Peygamberin arkadaşlarından bu yaşanan karmaşık durumlar karşısında peygamber adına yorumlar ve yeni bakış açıları getirmeleri istendi. Bunlar arasında bir uyuşmazlık olduğunda da doğrudan en yüksek yargıca yani peygamberin hadislerine başvuruluyordu. Yani peygamberin sözlerinin ve davranışlarının bünyesinde hadislerde örnekler arandı. Kimi zamanda kamu hukuku alanında çığır açan büyük öncüye; halife Hz. Ömer'e dayanıldığı da oluyordu. Bu anlamda hadislerin önemi artmış, bunun sonucu olarak da saltanat kavgalarında ya da başka amaçlar ve çıkarlar için hadislerin uydurulmasına, baştan başadeğiştirilmesine yada en azından kısmen değiştirilmesine gidilmiştir. Bundan dolayı pek çok hadis uydurulmuş ve hadislerin gerçekliği çoğu zaman tereddütlere sebep olmuştur. Günümüzde bu hadisler Kutup ül-Sitte adıyla biraraya getirilmiştir. Özellikle **İmam Buhari**,⁵³ **Müslim**,⁵⁴ **Tirmizi**,⁵⁵ **Ebu Davut**,⁵⁶ **el-Nasai**⁵⁷ ve **İbn-i Mac'e'nin**⁵⁸ derlemeleri çok önemlidir. İmam Buhari'nin "Sahih-i Buhari" ve Nişaburlu Müslüm'in "Sahih" adlı derlemelerine büyük saygı gösterilir⁵⁹.

2.1.1.4.1.Okullar ve İslam Toplumu Üzerindeki Etkileri

Halifelik ve saltanat yönetimi Abbasiler'e geçtiği zaman dinin sosyal hayata nüfuzunu sağlayan ve İslam dininin yaşanılan döneme göre uyarlanmasını yine toplumun hukuk kurallarını İslam'a göre şekillendiren ve en önemlisi İslamiyet'in anlaşılmasını, ibadet şeklini belirleyen okullar açılmaya başladı. Bu okulların en önemlilerini günümüz İslam dünyasında da fikirleri hala benimsenen ve farklı İslam toplumlarını etkileyen **Malik b.Enes**⁶⁰ (715-796), **Ebu Hanife**⁶¹ (699-767), **İmam**

⁵² Cahen, C., a.g.e., s.120-121

⁵³ Bkz. <http://www.imamibuhari.com/index.php/imam-buhari>, erişim: 29 Eki 2013

⁵⁴ Bkz. <http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp>, Enstitü Sayfası:4/ 29/ 2005, erişim: 28 Ekim 2013

⁵⁵ Kısa bilgi için bkz. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Evliyalar-IslamAlimleri>, erişim: 17 Eki 2013

⁵⁶ Kısa bilgi için bkz.

http://www.bizimsahife.org/kutuphane/islam_alimleri_ans/Cild/03Cild/2/49.htm, erişim:26 Ekim 2013

⁵⁷ Bkz. http://www.bizimsahife.org/kutuphane/islam_alimleri_ans/Cild/04Cild/3/46.htm, erişim: 25 Ekim 2013

⁵⁸ Kısa bilgi için bkz. http://www.bizimsahife.org/kutuphane/islam_alimleri_ans/Cild/04Cild/3/46.htm, erişim:25 Ekim 2013

⁵⁹ Cahen, C., a.g.e., s.122-124

⁶⁰ Bkz. <http://www.saidnursi.de/risale-i-nur/portreler/1503-enes-bin-malik-612-712.html>, erişim: 2013

⁶¹ Bkz. Abdülvehhab Öztürk, İmam- ı Azam Ebu Hanife ve Eserleri, Şamil Yayınları, İstanbul, 2004, SS.350

Şafii⁶² (767-820) ve **Ahmet b. Hambel**'in⁶³ (780-855) okullarıydı. Bu okullar zaman içerisinde büyük İslam toplumlarını etkilemiş ve günümüz Sünni geleneğinde kabul edilen dört İslam mezhebinin oluşumunu sağlamışlardır⁶⁴.

Aynı şekilde şiiiler de buna benzer bir çalışmayı Hz. Ali soyundan gelen Zeyd'e ait olduğu söylenen bir hukuk derlemesi ortaya çıkarılmış ve bu derleme hukuksal sorunları ilgilendiren konuları içermekte olup Maliki ve Ebu Hanife okullarının görüşleri arasında yer alacak nitelikteydi. Bu bakımdan **Zeydiler**⁶⁵ sünnilige en yakın şii mezhebidir. Bu görüş imamlığa layık olan varken daha az layık olanının da imam olabileceğini kabul ettiğinde Hz. Ebubekir'in halifeliğini kabul etmişlerdir.

Zeyd'in yolunu terk edenlere **Rafıza**, bağlı kalanlara **Zeydiyye** denmiştir. Daha sonraki **Rafızîliğin**⁶⁶ kaynağı bu nokta olacaktır⁶⁷. Abbasiler, fıkıhın doğuşunu kolaylaştırmış ve onun başlıca temsilcileriyle, özellikle de hanefilerle yakın ilişki kurmuşlardır⁶⁸.

Abbasilerin ilk dönemlerinde temellendirilen başka bir hususta "**kelam**⁶⁹"dı. Yani bir diğer ifadeyle İslam felsefesi hususuydu. Kelam deyimini ilk kullanan **Ebu'l Hasan Eş'ari**⁷⁰ dir⁷¹.

Abbasiler devletin resmi inanç felsefesini Mutezile doktrinine göre şekillendirerek bu anlayışa bir resmiyet kazandırdılar. Mutezileye göre kitap ve sünnete uyan Kureyşten biriyle Kureyşten olmayan biri ortaya çıkarsa, toplum hangisini kabul ederse o imam olur. Yani imamlığın kemale ermekle, olgunlaşmakla bir diğer ifade ile takva olarak kendini topluma kabulettirmesi ile mümkün olabilmektedir. İşte Mutezile böyle bir ortamda Hz. Ali yandaşlarının karşısında onların tezine karşı üstün bir temele oturtulmaya çalışılmıştı. Düşüncenin başka alanlarında olduğu gibi teolojide de büyük

⁶² Bkz. Şamil İslam Ansiklopedisi, C.4

⁶³ Bkz. <http://www.islamiyet.gen.tr/mezhepler/ahmed-b-hanbel.html>, erişim:28 Eki 2013

⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s.124-127

⁶⁵ Wilferd Madelung, Zeydilik ve Tasavvuf, Çev: Salih Çift, UÜİFD, S: 9, C: 9, 2000. Bkz: Wilferd Madelung'a ait olan bu makale "Zaydî Attitudes to Sufism" adı altında, Islamic Mysticism Contested, Frederick de Jong ve Bernd Radtke, Leiden 1999, s.124-145'de yayımlanmıştır.

⁶⁶ Bkz. Abdullah b. Muhammed es-Salih, Çev. Teymullah Yücel, Caferi, Şii ve Rafizilerin İnanç Esasları Yedi İklim Kitabevi, 1. b., Nisan 2007

⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s.127-130

⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s.131

⁶⁹ İslam dininin inanç/akaid konularını irdeleyen ve tarihsel olarak bu çerçevede gelişen dini-felsefi kuram ve teorilerle ilgilenen ilim dalına **İlm-î Kelâm** denir. Bu anlamda kelâm imanla ilgili sorulara aklî deliller kullanarak izâh ve ispat getirme amacıyla geliştirilen teolojik felsefenin adıdır.

⁷⁰ Bkz. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, Eş'ari'nin Hayatı, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9825.pdf>, bkz. Erkan Yar, Eş'ari'nin Teolojik Görüşleri, FÜİFD, 11:1, 2006, SS.1-23

⁷¹ Cahen, C., a.g.e., s.132

bir üretkenlik başlamıştı. Bu noktada iki düşünce ortaya çıkmıştı. Bunlardan birincisi vahyedilen Tanrı kelamının yaratılmış ya da yaratılmamış olması düşünceleridir. Bir de günümüzde de hala tartışılan ve sünni geleneğin benimsediği kader (yazgı) meselesiydi. Abbasilerin **Kaderiyeyi** benimsedikleri ileri sürülmekteydi. Kaderiye kişinin yaptığı her işi Allah'ın yaptırmadığı inancıdır. Mutlak anlamda ise kaderi kabul etmeyen akımın adıdır. Sünni Müslümanlıkta bu görüştedir⁷². Bu görüşe karşı olanlar **Mürchie**⁷³ akımından sayılan **Cebriyeciler**,⁷⁴ yani kulun yaptığı her işi Allah'ın yaptırdığı, her şeyin önceden belirlendiği, kadere bağlı olduğu, kulunsa yapılan işte yalnızca bir araç olduğunu savunuyorlardı⁷⁵.

Cehmciler Mutezile gibi Kur'an'ın yaratılmış olduğunu da savunuyorlardı. İslamiyet'i farklı anlayışlarla yorumlamaya ve anlamaya çalışan ayrı ayrı toplulukların çoğalmaya başlaması ile birlikte hem Kur'an'a ve hem de sünnete uymayan akımlar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Abbasi halifesi Mehdi döneminde (775-785) Zındık hareketi ile mücadele etmek zorunda kalınmıştı. İnanç geleneğinde **Maniheist** ve **Mazdekilerin** adı olan "**Zındıklık**" halifelik sınırları içerisinde baş göstermiş ve birçok kişi (halifenin yakın çevresinde) canından olmuştu. İmparatorluğu üç oğlu arasında paylaştıran Harun Reşit saltanat kavgasını bitirmeyi amaçlamış ancak zamanla bunun yeterli olmadığı ortaya çıkacaktı. Arap bir anneden olan oğlu Emin ile İranlı bir anneden olan oğlu Memun arasında saltanat mücadelesi başladı ve sonuçta Horasanlılar birincisinden daha etkili (birincisi Ebu Müslim) bir şekilde ülke yönetiminde söz sahibi olmayı başardılar. Sultan Emin, Memun'un komutanı Tahir tarafından idam ettirilmişti. Memun daha sonra Hz. Ali yandaşlarının sürekli ayaklanmaları üzerine bu duruma bir son vermek amacıyla Mutezile görüşünü benimsemiş ve bu şekilde Zeydileri de kendi yanına çekmeyi amaçlamıştı. Halife Memun, Mutezile'nin görüşlerini benimsemiş ve aynı zamanda uygulamıştı da. Bu görüşe bağlı olarak Kur'an'ın yaratılmış olduğu doğmasını ilan etti ve bu çerçevede halife Memun bir çeşit engizisyon olan ve insanların imanını

⁷² Cahen, C., a.g.e., s.132-136

⁷³ Mürchie ekolünün temel esası kısaca; iman ile günahın zarar vermeyeceği, küfür ile de sevabın fayda vermeyeceğidir. Buşu manaya gelir; eğer kişi İslam dinini benimsemiş ve bu dine bir kez inanmış ise, İslam dininin kurallarına karşı gelmesi önemli değildir. İnanıldığı için davranışları, kötü veya günah bile olsa, o kişibu davranışları için (İslam dininin esaslarından olan) ahiret hayatında bir ceza almayacaktır. Aynı şekilde, Mürchie mezhebine göre, eğer kişi İslam dinine inanmıyorsa, inancı gerçek değilse, davranışları ne kadar iyi olursa olsun bu iyilikleri kişiye fayda etmez ve kişi ahiret hayatında cezalandırılır, azap çeker. Bkz. Kamil Çakın, "Buhari'nin Mürchie ile İman Konusunda Tartışması", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler>

⁷⁴ Bkz. Mehmet Kırkinci, "Cebriyye Mezhebi", <http://www.mehmedkirkinci.com>, erişim:25 Ekim 2013

⁷⁵ Cahen, C., a.g.e., s.137

denetleyen “**mihna**”⁷⁶ kurarak bir şekilde saltanatı güvence altına almayı planlamıştı. Çünkü kendisine karşı olan muhalefet çok güçlüydü ve bir şekilde kontrol altına alınmalıydı. Ancak halk Mutezile'nin seçgin dikbaşı bilginlerini sevmiyordu, onlar bir fıkıh ve din bilgini olan ve benimsenen Ahmet b. Hanbel'in peşinden gitmekteydiler. Ahmet b. Hanbel'e göre Kur'an'da yazılı olanlar belli bir yoruma tabii tutulmadan olduğu gibi kabul edilmeliydi. Nitekim halife Mütevekkil 849'da Memun döneminde baş kadılığa atanan İbn Abi Duvad'ı görevden alarak mihnayı kaldırdı ve Kur'an'ın yaratılmış olmadığı doğmasını kabul etti. Böylece Mutezile'nin egemenliği 22 yıl sürmüş ve sona ermişti. Memun sonrasında inançla ilgili konularda bilginlerin icmaasının uygulanmasına ve yürütülmesine izin verilmişti. Memun, yine kendisinden önceki Emevilerin son dönemlerinde ve kendinden önceki halifeler döneminde olduğu gibi sürekli iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmış ve dışarıya sefer yapamamıştı. Ordunun başına geçip yeniden sefere çıkan Harun Reşit olmuş ve cephe boyunca müstahkem yerler (**tugur**) inşa ettirmişti. Bu şekilde Kuzey Suriye ve Mezopotamya'yı güvence altına almıştı. Halife Memun'da aynı doğrultuda kutsal savaşlar yaparak güven kazanmayı umuyordu ancak Anadolu'ya yaptığı bir sefer sırasındaansızın öldü ve yerine Mutasım geçti. Memun'un hükümdarlığının son yıllarında ortaya çıkan ve Mutasım döneminde iyice güçlenen Horasan civarlarındaki dağlık bölgede yaşayan halkın Babek önderliğinde ayaklanması bu dönem içinde önemli olaylardan biridir. Ebu Müslim hareketinin devamı olan Rafiziliğin bir başka şekli olarak ortaya çıkan bu ayaklanma aslında ülkedeki tarım toprağının büyük çoğunluğunun Arap Müslümanlar'ın elinde olmasından kaynaklanmaktaydı. Babek, Mutasım'ı çok uğraştırmış ve gönderdiği orduları bir bir yenilgiye uğratmıştı. Bunun üzerine annesi bir Türk olan Mutasım, bir Türk beyi olan **Afşin**'e ordunun komutanlığını teslim etmiş ve Afşin'de **Babek**'in eline geçen toprakları geri almış ve aldığı yerlerde kaleler kurdurarak buraları güvence altına almıştı ve Babek'i de yakalayarak Mutasım'a teslim etmişti. Babek'i idam ettiren Mutasım **Afşin**'i tehlikeli görmüş ve onu dinsizlikle suçlayarak zindanda açlıktan öldürmüştü⁷⁷. Böylesine güçlüklerle uğraşılan bir dönemde devletin saltanat, yönetim ve yargı organları geliştirilip sağlam kurumlar durumuna sokulmuştu. Böylece Klasik İslam'ın karakteristik özellikleri ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu örgütlenmeler daha çok Emevilerin son dönemlerinde şekillenmiş,

⁷⁶ Bkz. Emir el-Hac Tahir Abdullah, “İslami Engizisyon” (el-Mihna), Afrika Uluslararası İslam Enstitüsü Çalışmaları, www.siiasi.org

⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s.137-151

geliştirilmiş, eksiklikleri Abbasiler döneminde tamamlanarak kurumsallaşmıştı⁷⁸. Hiç şüphesiz ki batıda Abbasi halifelerinin en ünlüsü Harun Reşit idi. Onun İslam bayrağını Hıristiyanlık karşısında yükseltmesi onu önemli bir kişilik olarak tarihin karşısına çıkarmıştır. Hâlbuki devletin örgütlenmesinde, bilimin, sanatın, edebiyatın gelişmesinde halife Memun, hanedanın en büyük kişisi olarak kabul edilir⁷⁹.

Abbasiler’de Arap Müslümanlar’dan ziyade mevalilerin sayısı daha fazlaydı. Bu nedenle halifeler vezirlerini seçerken mevalilerden seçmeye özen göstermişlerdir. Bu şekilde halkı kontrol etmenin daha kolay olduğuna inanıyorlardı. Örneğin **Barmekiler**⁸⁰ halifelerin yakınında yer alan ve uzun süre vezirlik görevinde bulunmuş Horasan kökenli bir mevali aileydi ve devletin birçok önemli görevlerini yürütüyorlardı. O kadar güçlü ve zengin hale gelmişlerdi ki birgün ansızın halife Harun Reşid bu aileyi tamamen yok etti. Bu olayın temelinde halifenin büyüyen bu güç ve zenginlik karşısında sabrının tükenmiş olmasıdır. İran devlet geleneğinden kaldığı varsayılan vezirlik anlayışı 9.yy ortalarında Abbasi devlet geleneğinde sürekli hale getirilerek devlet yönetiminin merkezden yönetilmesi hedeflenmişti⁸¹.

Emeviler döneminde devlet yönetiminde Suriyeli Müslüman Araplar hâkimken Abbasiler’de roller tamamen değişiyor, Araplaşmış İranlılar devlet yönetiminde etkili oluyorlardı. Yine bu dönemde devlet işlerinin yürütüldüğü divan teşkilatı tam anlamıyla ortaya çıkmasa da kurulmuş ve yönetime yeni bir bakış ve işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştı. Resmi yazışmalara bir düzen getirilmiş, maliye ve tapu kayıtları bir sistematiğe bağlanmıştı. Evrakların ve belgelerin arşivlenmesine ayrı bir özen gösteriliyordu. Moğollar’ın Bağdat’ı (1258), Osmanlılar’ın Kahire’yi (1517) fethetmesi ile bu belgelerin birçoğu yok olmuştur⁸².

Harun Reşit, Ebu Yusuf’u başkadılığa atayarak ilk kez başkadılığı kurdu. Ancak kadılık müessesesi Abbasiler’den önce vardı zaten. Sadece gelişmesi bu dönemde oldu.

Abbasi döneminde yargılamalarda yazılı belgeler pek önemli değildi. Daha çok sözelbeyanlar esas alınıyordu. Fakat daha sonraları yazılı beyanlarda esas alınmaya başlandı ve bu şekilde bir noterler topluluğu oluşmuştu. Kadılar suçluların

⁷⁸ Cahen, C.,a.g.e., s.152

⁷⁹ Cahen, C.,a.g.e., s.153

⁸⁰ Harun Reşit döneminde devlet yönetiminde çok etkili olan bir aile idi. Bkz. Mehmet Dalkılıç Barmekilerin Düşüşü, *FÜİFD*, 15:1.,2010, SS.183-197

⁸¹ Cahen, C.,a.g.e., s.154-155

⁸² Cahen, C.,a.g.e., s.157-158

cezalandırılması ile ilgilenmezlerdi. Bununla “**şurta**”⁸³ denilen bugünkü zabıta örgütlenmesine karşılık gelen kurumun işiydi. **Şurta**, kamu düzeninin sağlanmasında yardımcı bir kuvvet olarak valinin hizmetinde bulunmaktaydı. Zaman içerisinde gelişerek bütün şehirlerde gerçek bir zabıta örgütlenmesine dönüştü. Yine Abbasiler’in ilk dönemlerinde “**hisba dairesi**” oluşturuldu. Bu oluşum bugünkü anlamıyla devlet muhasebesi demektir. Daha geniş anlamda her Müslüman’ın yükümlü bulunduğu bir görevdi⁸⁴.

Abbasiler’de fetihlerin ilk dönemlerinde ganimetler ordunun ve yeni oluşmakta olan devletin diğer kuruluşlarının giderlerini ve ücretlerini karşılamak için harcanıyordu. Böylece hükümetçe herhangi bir merkezi örgüte gereksinim duyulmuyordu. Fakat zamanla ülke topraklarının genişlemesi ile yönetim işlerinin bunun paralelinde karmaşık hale gelmesi ister istemez fetihleri yavaşlatmış ve böylece devletin gelirleri azalmıştı. Bu olumsuzluklar karşısında devlet vergilendirme sisteminde yeni bir örgütlenmeye giderek bu karmaşık durumdan çıkılması umulmuştu. Örneğin Harun Reşit zamanında olağanüstü işler yapan Ebu Yusuf bu anlamda önemli bazı çalışmalar yapmıştı⁸⁵.

Abbasiler ülkenin giderlerini karşılamak için vergilendirme sistemi üzerinde düzenlemeler yaparak gelir artırmanın yollarını aramışlardır. Bunun üzerinde toprak gelirleri üzerinde yeni vergilendirme yöntemleri geliştirmeye çalıştılar. Örneğin para yerine vergi olarak topraktan elde edilen ürünün verilmesi tarımla uğraşanlar içinde çok önemli ve gereklidir. Çünkü bu şekilde çiftçi ürününü ucuza satmak zorunda kalmıyordu. Ancak bütün çalışmalara ve alınan önlemlere rağmen Abbasiler sağlıklı bir vergilendirme sistemi oluşturamadılar⁸⁶.

Bir yerden başka bir yere para göndermekte başlı başına bir sorundu ve çok riskliydi. Buna çözüm olarak bir yerdeki kamusal harcamalar o yerin tahsil ettiği miktarla sınırlandırılarak çözüm yerel anlamda çözüme kavuşturulmuştu. Ancak bu durum zaman zaman bazı valilerin özerkliklerini ilan etmelerine neden olabilmekteydi. 10.yy’dan sonra hiçbir İslam ülkesinde sağlam, standart bir para sistemine ulaşılmış değildi. Abbasiler parasal sistemde hep tek madeni para kullanmışlardır. İslamiyet’ten önce Bizans’ın hâkimiyetinin olduğu İslam ülkelerinde altın para kullanılmış,

⁸³ Bkz. Metin Yılmaz, Doktora Tezi, İslam Şurta Teşkilatı: (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi), OMÜ, 2003

⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s.159-162

⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s.165-166

⁸⁶ Cahen, C., a.g.e., s.167-171

İslamiyet'ten önce Sasaniler'in hâkim olduğu İslam ülkelerinde de gümüş paralar kullanılmıştı. Ticaretin merkezi olan Bağdat'ta ise hem altın hem de gümüş para birlikte kullanılmıştı⁸⁷.

2.1.1.4.2.Klasik İslam Medeniyetinin Doğuşu

İslamiyet sonrası oluşan kültürün ortak adı Arap-İslam kültürü diye adlandırılır. Bu kültürün oluşumunda Mutezile'nin toplumun manevi hayatına yaptığı katkının önemli bir rolü vardır. Özellikle bir Bedevi dili olan Arapça'nın hayatın her alanına girerek etkili olması ve bütün İslam ülkelerinde öğretilmesi belki de bir daha ulaşılamayacak bir medeniyetin oluşumunu sağlamıştır. Aynı zamanda Kur'an dili de olan Arapça'nın bu yöndeki gücü ve etkisi hayatın her alanında bu dile bir üstünlük ve hâkimiyet sağlamıştı. Hatta Hıristiyan ve Yahudiler bile Arapça konuşmak durumunda kalmışlardı. Hatta çoğu da Araplaşmıştı. Ancak bu durum İranlılar için biraz farklıydı. Sadece yüksek tabaka Arapça öğrenirken geniş halk kitleleri atalarının diline bağlı kalmış ve bu dilin 10.yy'dan sonra yeniden canlanmasına olanak sağlamışlardı⁸⁸. Arap-İslam kültürünün oluşmasında şehirlerin de çok büyük önemi vardı. Hükümdarlığın merkezi olan Bağdat bu anlamda çok önemliydi. Başka şehirlerde ortaya çıkıp yankılanan birçok düşünce Bağdat'ta tartışılıyor ve gelişerek temellendiriliyordu. Basra ve Kufe, Bağdat kadar olmasa da önemli şehirlerdi. Ancak bu şehirlerde Bağdat'ta ki gibi ne halife ne de kâtip sınıfı mevcuttu. Dolayısıyla bu şehirlerin Bağdat'ın gerisinde kalmasını doğal karşılamak gerekir. Kâtip sınıfı önemli bir sınıftı. Bütün kültürel öğeler bunların elinde şekilleniyor ve bunlarla yükseliyordu. Bir ayaklı kütüphaneyi andıran bu sınıf bilim ve sanat alanında oldukça donanımlıydı. Toplumsal görgü kurallarından tutunda hayatın her alanıyla ilgiliydiler⁸⁹.

Şiir geçmişte olduğu gibi Abbasiler döneminde de sosyal hayatta önemli bir yer tutmaktaydı. Şairlerin korunması ve taltif edilmesi Arap kültüründe bir gelenektir. 9.yy'da tamamen olgunlaşan şiirde önemli şairler yetişmiştir. **Ebu Tammam**, **El Buhturi** eski Arap şiirini temsil etmekteydiler. Harun Reşid'in yakın dostu **Ebu Nuvas**'ta bu dönemde yeni şiiri temsil etmekteydi. Nesir ise nazımdan daha yaygındı. Emevi döneminin sonunda ortaya çıkmıştı. En önemli yazar İbn Mukaffa'dır. Çok donanımlı, bilgili ve birikimli olmaması onun birçok alanda fikirler ileri sürmesini

⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s.177-179

⁸⁸ Cahen, C., a.g.e., s.180-181

⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s.182-185

sağlamıştır. Her konuda konuşma ve fikir beyan etmek anlamında bir hevesi vardı. Bu özelliğinden dolayı birçok konuda eserler vermiştir⁹⁰.

İbn Mukaffa'nın önemli eserlerinden biri de Türkler Üzerine İnceleme eseridir. Bu eserde **İbn Mukaffa (el- Cahız)**, Araplarla mevaliden sonra Türkleri de hilafetin üçüncü temel dayanağı olduğunu kanıtlamak amacıyla Türklerin yeteneklerini anlatır ve Türk mevalisinin İslam ordusuna alınmasını övgüyle söz eder⁹¹.

Yine **İbn Kuteybe** 9.yy'da yaşamış ve çok fazla eserler vermese de sonraki kuşaklar üzerinde etkili olmuştur. Zengin bir kelime hazinesine sahip olan Arap edebiyatında daha çok akıl ürünü eserler ortaya çıkmıştır.⁹²

Tarih yazıcılığı da İslam Arap edebiyatında önemli bir yer tutmaktaydı. Peygamberin hayatının anlatıldığı, Peygamber töresinin, hadislerin derlenmesi, Arap eski çağının olaylarının ve kabile savaşlarının derlendiği olaylar tarih yazarlarınca edebi bir dille anlatılmıştı. Bu tarih yazarları Medine, Suriye ve Irak okulları diye birbirlerinden ayrılıyordu. **Medaini** gibi seçkin bir tarihçi ile temsil edilen Irak Okulu Abbasi zaferinden sonra ağırlığını iyice hissettirmişti. **İbn İshak, Baladuri, Yakubi, Taberi** gibi dönemin tarihçileri vasıtasıyla günümüze çok önemli eserler ulaştırılmıştır⁹³.

Mutezile öğretisini büyük uğraşlar sonucu devletin inancı durumuna sokan halife Memun'un kurdurduğu **Beytül Hikme** (bilimler evi), İlkçağın önemli eserlerini sistemli bir biçimde Arapça'ya çevirmesi ve o dönemde bilimsel bir rönesansın ilk filizlerini kesin olarak sağlaması; üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Tarihte ortak bir genel görüş olan İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslüman Araplar'ca yakılması olayı da tamamen bir safsatadır. Bu söylemle o dönemde asıl amaçlanan Haçlı Seferleri sırasında Hıristiyan halkı Müslümanlar'a karşı kışkırtmaktı⁹⁴.

İlkçağ eserlerinin yoğun bir şekilde çevirilerinin yapılması hem devletin maddi ve manevi anlamda gelişmesini sağlamış hem de çeviri anlamında yeni uzman kişilerin ortaya çıkmasını sağlayarak önem kazanmıştı. Grek dilinden çeviri yapmanın zorluğu karşısında Sami dil ailesinden olan Süryanice'den çevirilerin yapılması aynı dil grubundan olan Araplar için daha kolaydı. Zaten günümüze birçok ilkçağ orijinal eserlerinin yerine dönemin Arapça çeviri nüshaları ulaşmıştır. Dönemin ünlü

⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.185-187

⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s.188

⁹² Cahen, C., a.g.e., s.189

⁹³ Cahen, C., a.g.e., s.190-192

⁹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.193-194

çevirmenleri arasında **Huneyn b. İshak** (809-873), oğlu **İbn İshak** (?-911), **Sabit b. Kurra** (?-901), **Kuşta b. Luka** ve **İbn Mukaffa**'yı sayabiliriz. Yapılan çevirilerin çoğu Grek kökenlidir. İran ya da Yahudi kökenli eserlerin çevirilerine pek rastlanmaz. Özellikle X.yy'dan sonra Arap-İslam dünyası Aristo'nun bütün eserlerini tanımış bulunuyordu⁹⁵.

Arap filozofları yaptıkları tartışmalarla Aristo ve Platon'un fikirlerini uzlaştırmaya çalıştılar. İslam bilginlerinin Grek düşünürlerinin eserlerine takındıkları tutum, Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarına karşı takındığı saygılı tavrın aynıydı. Tıp, matematik, astronomi, mekanik, coğrafya gibi bilim dallarında sayısız eserlerin çevirisi ile İslam medeniyetinin temelini oluşturan ve bir imparatorluk olma yolunda hızla ilerleyen bu medeniyetin kendine özgü bir bilimsel ve kültürel hamleyle yükselişi bütün çıplaklığıyla kendini gösteriyordu. Halife Memun dönemi yükselen bu medeniyet içinde ışıltılı bir şekilde parlayan ayrı bir zamanı ifade etmekteydi. Bilim ve sanat Halife Memun'la ayrı bir değer kazanmış ve gelişme göstermişti⁹⁶.

2.1.1.5. Klasik İslam Dünyasında Toplum ve Ekonomi (VIII.-XI. Yüzyıl)

Abbasi döneminde bir toplum ve bu toplumun etrafında şekillenen bir kültür belirgin ölçüler içinde oluşmuş ve Klasik İslam diye tabir edilen çağda geleneksel bir yapıya kavuşmuştu. Aile, toplumun temel çekirdeğini oluşturmaktaydı. Birkaç kuşak ve azatlı kölelerin temsilcilerini kapsayan büyük aileler yerine daha da küçülmüş bir aile yapısına bırakmıştı. Erkek dört kadınla evlenebilme hakkına sahipti. Bu durum sık görülen boşanmalara neden olmaktaydı. Bazı durumlarda kadında boşanma hakkına sahipti. Erkek normal evliliğin tamamlayıcısı olarak gördüğü ve bir hak olduğuna inandığı köle kadınlarla ilişki kurabiliyordu. Bu şekilde doğacak çocuklar özgür sayılıyordu. Dört kadınla evlenme hakkı zaman zaman mezhepsel tartışmalara neden oluyordu. Bu mezhepler kadının ortak olmasını savunuyorlardı. Bu itirazın nedeni aristokratların çok kadın toplayarak ortaya evlenecek kadın azlığı sorunu çıkarıyordu. Aslında çok eşlilik İslamiyet'in getirdiği yeni bir uygulama değildi. Bu anlayış

⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.195-197

⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.197-199

yakındoğunun Hıristiyan olmayan bütün toplumlarında zaten vardı. Bu uygulamanın İslamiyet'le ortaya çıktığını iddia etmek sıg bir düşünceden başka bir şey değildir⁹⁷.

İslam toplumunun bir bütün olarak incelenmesi gerekirse bu dinin bütün müminlere yasa karşısında eşitlik verdiğini görebiliriz. Abbasiler ve kendilerinden öncekilerde de olduğu gibi toplum içerisinde sınıfsal bir ayırım olmamıştır. Ne Bizans'taki gibi hiyerarşik bir yapı ne de Sasanilerde olduğu gibi sınıfsal bir düzen vardı. Ancak kölelik bu eşitlik ilkesinin dışında kalmış ve bu coğrafyada geçmişten beri var olan bir gerçektir. Köleler daha çok savaşlarda elde ediliyor ve bu köleler çoğunlukla Afrika'dan, Orta Asya'dan ve Slavlar'ın yaşadığı Doğu Avrupa'dan getiriliyorlardı. Afrikalı köleler daha çok ev işlerinde, Slavlar aristokratların ayak işlerinde, Türkler ise asker olarak çalıştırılıyorlardı. Kölelerin hiçbir siyasal ve dinsel işlevi yoktu. Ancak bazı köleler efendileri için danışılacak bilge bir kişi görevi üstlenmişler ve bunlar zamanlı özgür bir insandan daha etkili bir konuma gelmişlerdi. Hatta içlerinde hükümdarlığa kadar yükselenler bile olmuştur. Köle, sözleşmede belirtilen şartlara uygun olarak gerekli parayı biriktirdiği zaman özgür olabilmekteydi⁹⁸. Büyük toprak sahipleri toprağı daha verimli kullanabilmek için Doğu Afrika'dan zenci köleler getirttve zaman içerisinde bu işçi kitlesi büyük bir topluluk haline geldi. Acımasızca çalıştırılan bu topluluk kısa bir süre sonra kendi içerisinde örgütlenerek Roma dönemindeki **Spartacus** benzeri bir ayaklanma başlattı. Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed önderliğinde Aşağı ve Orta Irak, **Kuzistan** ve kısa bir süreliğine de olsa Basra'ya hâkim oldular⁹⁹.(869-883)

Abbasi döneminin bir diğer toplumsal ayrıntısı da soyu Hz. Muhammed'e dayanan, “**şerif ve seyyid**¹⁰⁰” unvanını kullanan ayrıcalıklı bir zümre bulunmaktaydı. Bu topluluklar zekât vermez, sürekli devletten aylık alır ve bazende devlet görevlerinin üst kademelerinde görev almaktaydılar.

Kölelik bir yana bırakılırsa; İslamiyet, yasa karşısında hiçbir sınıf farkı tanımamış, haklar arasında ayırım gözetmemiş, hiçbir zümreyi, topluluğı küçümsememiştir. Bu anlayışlar İslamiyet'in tamamen reddettiğı kavramlardı. Ancak İranlılar övünçle geleneklerini üstün görmüşler, Mısırlılar bir ölçüde ulusal bilinçlerini korumuşlarsa da dar anlamda ulusal birlik düşüncesi İslamiyet'in boyun eğdirdiğı

⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.200-203

⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.203-206

⁹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.206-207

¹⁰⁰ Bkz. <http://www.nur.org/tr/islamiyet/nurkutuphanesi>, 6 Kasım 2013

ülkelerde var olamamıştı. Fakat bölgecilik İran ve Irak'ta Kürtler, İran'da **Deylemiler**, batı da **Berberiler** gibi bazı halklarda çok güçlü olabilmiş ve daha sonra bazı yerel hanedanların kurulmasına yol açmıştır¹⁰¹.

Diğer bir ayrıntıda şehirlerin belirli yerlerinde bir ırka dayalı mahallelerin oluşmasıydı. Örneğin Bağdat'ta bir Türk mahallesi, Fas'ta bir İspanyol mahallesi kurulması bir ırk ayrımının olmadığına kanıtıydı. Ancak Müslümanlar'la gayrimüslimlerin birbirinden ayırt edilmesi için bazı koruyucu önlemler alınmıştı. Gayrimüslimlerin farklı kıyafetlerle dolaşmaları, Müslümanlar'dan yüksek ev yapmamaları, cins atlara binmemeleri gibi yükümlülükleri vardı¹⁰².

Sosyal hayata nüfuz eden İslamiyet ile beraber Müslüman toplumlar devlet yönetimi içerisinde egemenliklerini iyice pekiştirdikten sonra buna karşılık gayrimüslimler bazı sosyalsorunlarla yüzleşmeye başladılar. Ticaret, ekonomi, toprak sahipliği, vergilendirme ve sosyal hayatın birçok alanında ikinci ve hatta üçüncü plana düştüler. Bu durum karşısında sahip oldukları statüleri kaybetme tehlikesiyle karşıkarşıya kalan ve ekseriyetle şehirde yaşayan gayrimüslimler müslümanlığı kabul edip kısmen de olsa rahatlıyorlardı. Bu sıkıntılarla karşılaşan Hıristiyan ve Yahudiler kısa zaman içerisinde Arapçanın kilise hayatına kadar nüfuz etmesiyle giderek Araplaşmışlar ve kendi karakter ve kültürlerini kaybetmişlerdi. Bu gelişme karşısında tereddüt etmeden kendi dinlerini bırakıp İslamiyet'e geçebilmişlerdi. Akrabalık bağının güçlü olduğu Araplarda bir soy dayanışması mevcuttu. İslamiyet öncesi daha kuvvetli olan bu bağ İslamiyet'le birlikte zayıflamış ve yerini ümmet anlayışına bırakan bir birlikteliğe yönelmişti. İbn Haldun (1322-1406) "**asabiye**" adı verilen bu akrabalık bağından ümmetçiliğe geçiş sürecini aşama aşama anlatmaktadır. Bu geçiş süreci devlet otoritesinin ve politikasının hâkimiyetini ortaya koymaktadır¹⁰³.

Şehirde yaşayanlarla kırsalda yaşayanlar arasında bir sosyal statü farkı vardı. Kırsalda yaşayanlar biraz daha köklerine bağlı kalmış, Müslümanlaşma noktasında şehirdeki gayrimüslimler gibi aceleci değillerdi. Yani kırsaldaki Hıristiyan ve Yahudiler Müslümanlığa geçmek için kendilerini zorlayacak pek bir nedenleri yoktu.

¹⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s.208

¹⁰² Cahen, C., a.g.e., s.210-211

¹⁰³ Cahen, C., a.g.e., s.212-213

2.1.1.5.1.Kırsal Kesimde Ekonomi

2.1.1.5.1.1.Tarım

İslam ülkelerinde tarım yapmak su azlığı nedeniyle çok kısıtlıydı. Suyun bir yerden bir yere taşınması bu çöl bölgelerinde zor bir işti. Ancak Mısır'ın Nil vadisinde durum farklıydı. Suyun bol olması bu bölgeyi öteden beri önemli hale getirmişti. Her türlü tarımın yapıldığı bu bölgede yeni sulama teknikleri geliştirilmiş ve bu tekniklerden diğer bölgelerde de yararlanılmıştı. Örneğin suyun aşağıdan yukarıya aktarılması ve taşınması için iner kalkar bir sırtığın küçük bir kovayla suyu yukarı çıkardığı, zincirle kuyudan bostan dolabına ırmak yadkanal suyunu yukarıdaki tarım alanına yükseltip döken döner dolaba kadar çeşitli araçlar geliştirilmişti. Ayrıca kanal sistemi de eskiden olduğu gibi kullanılmış ve modern bir yapıya kavuşturulmuştu. Gerek Emeviler gerekse Abbasiler döneminde köylüler kanal kazma çalışmalarına ücretsiz katılmıştı¹⁰⁴.

Orta Asya Türk bölgelerinde özellikle Fergana'da sulama sistemleri çok ünlüydü. İran ve Mağrip'te suyun buharlaşmasını önleyen yer altı kanalları yapılmıştı. Yine İran'da sulama barajları mevcuttu¹⁰⁵.

Toprak sahipliği ve tarım yapılmasına ilişkin yasal düzenlemeler hukuk kitaplarında detaylandırılarak bir kurala bağlanmıştı. İlk İslam yüzyılı halifeleri döneminde Müslümanlar Arabistan dışında özel mülk edinemiyordu. Fakat birkaç kuşak sonrası yetersiz devlet denetlemesi sonucunda Mezopotamya'da bazı topraklar göz yumularak özel mülkiyete geçmişti. Bu toprak sahipleri ürünün onda bir oranına denk düşen zekâtı vermek zorundaydılar. Yerli halka bırakılmış toprakların işlenmesinden ise toprak vergisinin devamı olan haraç alınmaktaydı¹⁰⁶.

İslam toplumunun en yüksek mülkiyet hakkı ise “**rakabe**¹⁰⁷” olarak bilinen ve fetihlerden sağlanmış taşınmaz ganimet “fey” idi. Bu fey çiftlikleri Müslümanlar'ca bir yedieminlik düzenlemesiyle dinin güvencesi altında gelecek kuşakların sürekli yararlanabileceği bir vakfa dönüştürülmüştü. Devlet çiftlikleri iki kısma ayrılarak işletiliyordu. Birincisi tamamının devlet tarafından işletildiği topraklar ki bunlar divan yönetiminin kontrolündeydi. Bir kısmı ise belirli koşullar altında kişilerin, bazen de tüzel kişilerin intifasına (yararlanmasına) bırakılıyordu. Zamanla İslam toplumunda toprak mülkiyetinin başka bir biçimi olan “vakıf” (**hubus**) sistemi geliştirildi. Daha çok

¹⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s.214-218

¹⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s.219

¹⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s.223

¹⁰⁷ Bkz. Mefail Hızlı, Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe, UÜİF, 1994, S.6, C.6

mülkün, mirasçılar arasında parçalanıp, bölüştürülmesini engellemek için geliştirildiği düşünülen bu sistem sonraları cami, cami okulları, hastaneler, kervansaraylar gibi kamu yararına çalışan kurumların hizmetinde olup, köprüler, çeşmeler, camiler vb. gibi kamu hizmetinde olan yerlerin yapılması için çalıştırılır hale getirildi. Vakıf sistemi, bozulan devlet yönetimi karşısında ortaya çıkarılmıştı. Ancak Abbasiler döneminde vakıflara ender rastlanılmaktadır¹⁰⁸.

Zaman içerisinde gelişen vakıf sistemi ile bazen bunların yönetimlerinde görevi kötüye kullanma durumu ortaya çıkmış ve çözüm olarak hepsi birden kadıların gözetimi altına alınmış ve divanın bağımsız bir bölümü kazançtan payını almak koşuluyla vakıfların denetimini üstlenmiştir.

Özel mülk ise İslam miras hukukuna göre varis çocuklar arasında bölüştürülürdü; bunda kızlar ve hatta uzak akrabalar dikkate alınırdı¹⁰⁹. Ayrıca ticaretle uğraşanlar ekseriyetle kazançlarını devletin yüksek kademelerinde bulunanlar gibi toprağa yatırırmaktaydılar.

Köylüler, statüler söz konusu olunca hesaba katılmıyor ve onlar için aşağılayıcı kavramlar kullanıldığı bile oluyordu. Hatta Abbasiler'in ilk dönemlerinde Yukarı Mezopotamya'da köylü ayaklanması bile olmuştu. Fakat bu ayaklanmaların hepsi de acımasızca bastırılmıştı¹¹⁰.

2.1.1.5.1.2.Madencilik

Madencilik de devletin önemli ticaret kaynaklarından biriydi. Maden çıkarmak için çok sayıda işçi çalışmaktaydı ve bunlar çoğunlukla ücretli işçilerdi. İran, Yukarı Mezopotamya ve Küçük Asya(Anadolu) yer altı kaynakları bakımından çok zengin bölgelerdi. Özellikle Yukarı Mezopotamya'da bol miktarda bakır bulunmaktaydı. Demir, kurşun, çinko rezervleri bu bölgede oldukça boldu. Hazar kıyılarında petrol çıkarılmaktaydı ve daha çok orduda ve ev işlerinde kullanılmaktaydı. Mısır'da önemli bir yer altı madeni yoktu ama yüzeyde üretilen maden üretimi burada çok yaygındı. Tunus'ta ise gümüş, demir, bakır, çinko, kurşun, kalay, kayatuzu ve civa üretimi vardı. Hatta simyacılık bu bölge de önem kazanmıştı. Bu şekilde değersiz madenlere bazı karışımlar katılarak altına çevrilmesi umulmuştu altın yerine kimya biliminin esaslarını buldular. Kısacası ticaretin büyük çapta gelişmesi ve şehirlerdeki potansiyel alanları

¹⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s.223-226

¹⁰⁹ Cahen, C., a.g.e , s.227

¹¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.234

Ortaçağ İslam ülkelerinde maden işletmeciliğinin desteklenmesine, en azından nitelikçe ilerlemesine yol açmıştır. İslamiyet'le beraber ve özellikle fetihler döneminde Ortaçağ İslam şehirleri vetoplumu çağdaşlarıyla kıyaslanmayacak ölçüde gelişmişti. Ayrıca her dönemde farklı coğrafyalarda ön plana çıkan şehirler kurulmuştu¹¹¹.

Abbasiler'le Bağdat, **İdrisiler'le** Fas, **Fatimiler'le** Mısır'ın Kahire'si, Emeviler'le Şam ve Kordoba gibi şehirler bir zamanların en önemli merkezleriydiler. Hatta Bağdat ve Kahire metropol denecek büyüklüğe ulaşmışlardı. Bu şehirleri önemli kılan şey onların siyasal durumlarıyla ilgili olan bir yükselme ve gerileme dönemlerinin varlığıydı. Yani Emeviler, Abbasiler, Fatimiler, İdrisiler hâkim oldukları yerlerde önemli merkezler oluşturmuşlardı. Nüfus olarak bu şehirlerin yüzbinlerle ifade edildiği bilinmektedir. Özellikle Bağdat yüzbinlerle ifade edilmekteydi.

İslam şehri için özgün olan iki şey vardı. Bu şehirlerde büyük cami ve pazarlar belirgin bir şekilde ön plandaydı. Eğer o yer bir il merkezi ise valilik sarayını da buna eklemek gerekir. Ayrıca hendekler ve surlarla yapılmış bir savunma kalesi gerçek İslam şehrinin tasarımı içindedir. **Samarra**¹¹² bu özelliği taşıyan şehirlerden biridir ve günümüzde kazılarla gün ışığına çıkarılmaya çalışılmaktadır¹¹³. Bu şehirlerin birçoğu belirli halk gruplarına ait mahallelere ayrılmıştı. Kabileler ve belli bir ırka mensup gruplar ayrı ayrı mahallelerde oturuyorlardı. Bağdat ve Kahire'de çok katlı evlere rastlamak mümkündü. El-Cahız (766?-869) ev sahibi ile kiracı arasındaki çekişmeyi eğlendirici bir biçimde anlatır. Bu anlatımlardan, tahtanın çok az bulunduğunu ve daha çok gemilerle dışarıdan getirildiğini öğreniyoruz. Ayrıca zevkine düşkün olanlar tarafından avlu içinde çeşmeli, havuzlu yapılarda mevcuttu¹¹⁴.

2.1.1.5.1.3.El Sanatları

El sanatlarında da önemli bir gelişme sağlanmıştı. Örneğin kâğıt Müslümanlar eliyle yalnız yaygınlaştırılmakla kalmamış ayrıca geliştirilmişti de. Bu buluş 751'de Çin'den öğrenilmiş ve getirilmişti. Kâğıdın bilinmesiyle birlikte ilk kâğıt fabrikası Semerkant'ta kurulmuş ve bugelişmeyle birlikte Bağdat'a, Mısır'a, Müslüman batıya ve

¹¹¹ Cahen, C., a.g.e., s.235-237

¹¹² Şehir 836 tarihinde Abbasi ordusundaki Türkî Memlûk birlikleri için kuruldu. Abbasi başkenti, Halife el-Mutasım tarafından Bağdat'tan Samarra'ya taşınmıştır. Samarra 892 yılına kadar İslam dünyasının merkezi oldu. al-Mu'tamid döneminde tekrar başkent Bağdat'a taşındı

¹¹³ Cahen, C., a.g.e , s.238-240

¹¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.244

buradan da Hıristiyan Avrupa'ya geçmiştir. Kâğıtla beraber kitap basımı da hızlanmış ve böylece İslam medeniyetinin ilerlemefitili ateşlenmişti¹¹⁵.

2.1.1.5.1.4. Tekstil

Tekstil alanında da önemli gelişmeler kaydedilmişti. Bu alanda çok sayıda işçi çalışmaktaydı. Çalıştırılan kölelere bile gündelik ücret ödenmekteydi. Ödenen ücret yaklaşık iki kilo ekmeğe denk gelmekteydi. Bağdat'ta **Büveyhoğulları** döneminde çalıştırılan işçi sayısı binlerle ifade edilmekteydi. Büveyhoğulları İran'ın Deylem bölgesinden bir aile idi. Bu dönemde ücretli askerler 933'ten sonra İran'ı ele geçirip 945'te Bağdat'ı zaptetmişler ve burada Abbasi halifesini kukla durumuna düşürerek Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey tarafından 1055'te egemenliklerine son verilinceye kadar devleti yönetmişlerdi¹¹⁶.

2.1.1.5.1.5. Fityan ve Futuvva Hareketi

Abbasiler'in ilk dönemlerinde "futuvva"¹¹⁷ denilen birliklerde vardı. Bu birlikler genç erkeklerin kardeşlik duygusuyla bir araya gelmesiyle oluşturulmuştu. Bu durum duygusal bir kardeşlik bağıydı. Bu gençler aslında bir dayanışma duygusundan hareketle bir birliktelik oluşturuyorlardı. İlk zamanlarda bu gençlerin yani fityan diye adlandırılan bu gençlerin oluşturduğu futuvva birliklerinin dinsel bir dayanağı ya da dini bir mezhebe bağlı olduğu söylenemez. Fakat yerel ve bireysel amaçlardan sıyrılmış olarak fityan; geleneksel otoriteye karşı başkaldırının simgesiydi. Hatta 867 yılında fityan hareketi yeni bir hanedan bile iktidara getirmişti (Yakub Bin Lays). Bu hanedan 1163'e kadar Sistan bölgesinde hanedanlığını sürdürmüştü. Sonraki dönemlerde futuvva birliklerinde tarikat törenleri yapıldığı olmuştur. Bu törelerde grup başları kendilerini soy ağacından gelen bir ataya bağlarlardı. Çoğu kere bu ata Hz. Ali oluyordu. Ayrıca peygamberin berberi Salman'da sevilen ve saygı duyulan başka bir ataydı. Binli yıllarda futuvva ile tasavvuf birbirini etkilemeye başladı. Bu değişimle birlikte anarşi vebaşkaldırı anlayışından tamamen arındırılan futuvva; artık aydınzümreyi ve

¹¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.248-249

¹¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.250-251

¹¹⁷ Bkz. İbrahim Arslanoğlu, Fütüvvetnameler ve Bir Fütüvvetname, Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004. Bkz. <http://w3.gazi.edu.tr/iarslan/futuvet.pdf>

aristokratkişileri etkilemeye başladı. Böylece devletin içindeki nüfuz alanınıdaha çok genişletti¹¹⁸.

2.1.1.6. Siyasal ve Sosyal Değişimler

İlk İslam yüzyılında yani fetih döneminde ordu yalnız Araplardan oluşuyordu. O dönemde ganimet çok büyük olduğu için ordunun giderlerini karşılamak çok kolaydı. Ancak zamanla ülke genişledi, asker sayısı bu oranda arttı ve fetih bölgeleri arasındaki mesafe uzadı. Bu gelişme karşısında ordunun masrafları da karşılanamaz oldu. Emevi halifelerinden sonra gelen Abbasiler döneminde bütün alanlarda olduğu gibi Arapların rolü ordu içerisinde de azaldı. Ordu içerisinde Horasanlılar'ın etkisi iyice hissedilmekteydi. Hatta halife Memun, Mutasım dönemlerinde Araplara görev verilmemesine özen gösterilmekteydi. Çünkü halife ve çevresi aynı zamanda ordu, Araplar'a güvenmiyordu. Aslında bunun nedeni ne siyasi idi ne de sosyal bir konuydu. Araplar savaş becerisi konusunda Horasanlılar ve Türkler kadar becerikli değillerdi. Savaş teknikleri konusunda ve savaş için kuşanma konusunda çok geride kalmışlardı. Tercih edilmemelerinin nedenlerinden biride buydu¹¹⁹.

Mutasım döneminde kölelerden oluşan bir ordu meydana getirme düşüncesi ortaya çıktı. Bu köleler genç yaşta ele geçirilmeli ve eğitilmeliydi. Bunun için Hazar Denizi'nin güneybatısında yaşayan Deylemiler ile Orta Asya Türkleriydi. Zaten Türklerin çok az bir kısmı İslamiyet'in ilk yıllarında Müslüman olmuştu. Örneğin ünlü komutan Afşin buralıydı. El-Cahız'ın dediği gibi Türkler okçulukta çok iyidiler, disiplinli, tokgözlü, sebatlı ve sabırlıydılar. Bu Türk köleler Rusya-Asya steplerinin sınır bölgelerinde iş gören tacirler aracılığıyla getirildiler. İlk zamanlarda işler Mutasım'ın istediği gibi gitmedi. Çünkü Türk komutanlar arasında mücadeleler oluyor ve bu çoğu zaman askerlere yansıyor. Askerler halifeden çok bağlı buldukları komutana bağlılık gösteriyorlardı. Bu durum dışarıya karşı seferleri aksatmıştı. Ancak bu orduyla asıl istenen hedef halifeliğe ulaşılmış ve halife onlara bağımlı hale gelmişti. Mutasım'ın halefi Mütevekkil kendi oğullarının kışkırtması sonucu bir Türk komutan tarafından öldürülünce ordunun halifelik üzerindeki gücünden kimseninkuşkusu kalmamıştı. Bu güç sayesinde ordu halifeler üzerinde sürekli isteklerini artırmaktaydı. Bu durum bütçenin yarısından çoğunun ordunun ihtiyaçları için harcanmasına neden

¹¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.259-264

¹¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.293-298

olmaktaydı. Hatta bazı askeri valiler sırf bu yüzden özerk yönetim talebinde bulunuyorlardı. Abbasi halifelerinin ordu içerisindeki bu gelişme karşısında güçsüz kalmaları ile paralı askerlerin ve kölelerin nüfuzunu genişletmişti. Bu durum yalnızca küçük hanedanlıkları ortaya çıkarmakla kalmamış, X. ve XI. yy'da Büveyhoğulları gibi bir hanedanın halifeliğin yağma edilmesine kalkışmasına neden olmuştu. Yaşanan bu gelişmeler savaşçı niteliği olan Berberiler ve Kürtler gibi dağlık bölge halklarını bile harekete geçirmişti. Her topluluk kendi hanedanlığı çevresinde örgütleniyor ve yerel anlamda yarı bağımsız bir özerkliğe ulaşmayı amaçlıyordu. Arap Hamdaniler, Deylemiler ve Kürtler gibi gruplar yaşadıkları bölgelerde küçük beylikler kurarak buraları bölüşmüşlerdi. Ancak bu gruplar yaşadıkları Müslüman batı coğrafyasında doğuda Türkler'inkine denk bir başarıya hiçbirzaman ulaşamadılar¹²⁰.

2.1.1.7.İslam Dünyasının Siyasal Parçalanışı

2.1.1.7.1.Müslüman Batıdaki Gelişmeler

Abbasiler'de siyasal ayrışmalar coğrafyaya göre farklı zamanlarda olmuştur. VIII. yy'ın ortalarında batıda, IX. yy'ın ortalarında Türkler'de ve X. ve XI. yy'da diğer yerlerde halifelikten kopmalar başlamıştı. Ancak asıl dönüşüm dönemi XI. yy'dır. Türkler doğuda ve Murabıtlar'da batıda yeni bir siyasal oluşum başlatmışlardı. Fas'ta Hz. Ali soyundan gelen İdris, hükümdarlığını ilan etmiş, VIII. yy'da Abbasi kırımından kaçıp kurtulan Ümeyyeoğulları'ndan Abdurrahman, İspanya'da emir olarak kendisini kabul ettirmişti. Ayrıca Cezayir'in doğu kısmı İfrikya'da İbrahim b. Agleb bağımsız bir şekilde bu bölgenin Aglebilerce yönetilmesini sağlamıştı. Doğuda ise geçmişten beri Abbasi halifeliğini yıkmak için uzun zamandan beri bekleyen Fatimiler Mısır'a yaptıkları ilk saldırıda başarısızlığa uğradılar ve **Mağrib**'e yerleşmek zorunda kaldılar. Fatimiler bu bölgede egemenliklerini kabul ettirmek için dinsel bakımdan etkili olan Maliki mezhebinin karşısına **İsmailiye** hareketini yayma politikasını gütmeye çalıştılar ama Malikiliğin bu bölgede iyice kökleştiğini kısa bir zaman sonra anladılar ve İsmailiye hareketinin anlaşılmasını hiçbir önleme başvurmada zamanı bıraktılar. Böylece ortada ne dinsel ne de sosyal bir devrim sözkonusuydu. Fatimiler'in ağır vergi politikası halk tarafından tepkiyle karşılanmış vebunun sonucunda Ebu Yezid'in önderliğinde son harici ayaklanması gerçekleşmiş ancak Ebu Yezid'in ölümüyle bastırılmıştı. Daha sonra bölgede hâkimiyetlerini pekiştirip Abbasi halifesinden

¹²⁰ Cahen, C., a.g.e., s.298-306

ayrılarak kendi halifeliklerini ilan edip Mısır'ı da alarak Kahire'yi merkezleri haline getirdiler¹²¹.

2.1.1.7.2.Müslüman Doğudaki Gelişmeler

Halife Memun döneminde etkili olan Horasanlı Tahiri ailesi Bağdat'ın doğusunda kalan ve Çin sınırına dayanan bütün İslam coğrafyasına hâkim olmuşlar ve böylece halifelik makamı üzerinde önemli bir güç elde etmişleri. Tahiri ailesinin hâkim olduğu bu bölgede daha önceleri Budistler, Maniheiztler, Nasturiler, Hristiyanlar ve Hazarlar'la ilişki içerisinde olan Yahudiler yan yana yaşamaktaydılar. En önemlisi de Ebu Müslim kaynaklanan mezhepler küçük topluluklar halindeydiler. İslamiyet bu bölgede aristokrasiyi ve yüksek tabakayı kendi yanına çekmeyi başarmış hatta yerel hükümdarların egemenliklerine kısmen izin vermişti. Ayrıca Abbasi Sünniliği bu coğrafyada şiiliğe üstünlük sağlamıştı ama şiiğin nüfuz alanı da belirgin bir şekilde temsil edilmekteydi. Hanefi hukuk okulu bu bölgede etkiliydi. Sosyal açıdan saygınlık ve nüfuz; aristokrasi ve **dihkanlar**¹²² arasında bölüşülmüştü ve **Tahiriler**¹²³ de mevali bir aristokrat aile idi. Dağlık bir yer olan bu bölgeye Abbasi saltanatı çok az ilgi duymuştu. Bu ilgisizlik karşısında zaten kuytu bir yer arayan Harici Bedeviler buraya göç etmiş ve kısa bir süre sonra ayaklanarak Yakup bin Kays önderliğinde Safevi devletini kurmuşlardı. Kısa bir zaman sonra güç kazanan bu hareket 873 yılında Tahiriler'i Horasan'dan kovmayı başardılar ve bu bölgede XV. yy'a kadar Moğol kasırgasına rağmen rol oynadılar. Bunlardan sonra Samanoğulları bu bölgeye egemen olmuş ancak gelen her devlet halifeliğin kurumlarında hiçbir değişiklik yapmayarak gelenekleri devam ettirdiler. Samanoğulları bu devlet geleneği içerisinde çok sağlam temellere dayanan bir memur hiyerarşisi oluşturmuşlardı¹²⁴.

Büveyhoğullarının Horasan ve çevresinde ayaklanıp hâkimiyet kurmalarıyla birlikte artık halifelik Bağdat dışındaki yerlerde nüfuz alanını iyice yitirmişti. Zencilerin ve **Karmatların**¹²⁵ ayaklanmaları, bazı illerin halifelikten ayrılması, ordudaki düzenin

¹²¹ Cahen, C., a.g.e., s.331-345

¹²² Emirlerin tasarrufunda kuvvetli olan, sözü geçen adam.

¹²³ Abbasî Halifeliği zamanında kurulan ilk müstakil devlet. Horasan'da kurulan hanedan, adını kurucusu İranlı Tâhir bin el-Hüseyn'den alır. Bkz.<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi>, 23 Ekim 2013

¹²⁴ Cahen, C.,a.g.e., s.346-352

¹²⁵ Bkz.Ali Avcu, Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları, DBAAD, C.10, S.3, 2010, ss.199-246.

bozulması, halifelik merkezini iyice umutsuzluğa sürüklemişti. Fetihlerle ele geçirilen her bölgede ordu bağımsızlığını kurmak istemişti.

Abbasi saltanatı Yukarı Mezopotamya'yı kaybetmiş, çıkar grupları ve küçük klikler halife üzerinde etkili olmuştu. Adam kayırmalar ve komplolar karşısında kimlere güvенеceklerini kestiremez olmuşlardı. Nitekim Büveyhoğulları 945'te Bağdat'a girerek hâkim grupları Irak'ın dışına attılar ve 1055 yılına kadar hâkimiyetlerini sürdürdüler. Şii olan Büveyhoğulları Abbasi halifelerinin bütün yetkilerini ellerinden almalarına rağmen onlara dokunmadılar; çünkü halifelik makamına getirecekleri Peygamber soyundan kimseleri yoktu¹²⁶.

Büveyhoğulları'nın saltanatı ile birlikte ordunun saltanattaki gücü artarak halifeliğin üzerinde bir güç oldu. Toplana vergilerin çoğu askerın ihtiyaçları için harcanmaya başlandı. Hatta vergiyi bile asker toplamaya başlamıştı. **İktalar** artık yozlaşmış, sadece komutanların aylıkları içinmiş gibi düşünölmeye başlanmıştı. Kalıcı bir mülk olmadıkları için iktalar elden çıkarılabiliyor, yerine bir başkası alınabiliyordu. Bu uygulamadan ötürü ikta sahipleri ellerindeki çiftliği sadece sömürmeyi düşünerek hareket etmişlerdi. İktanın kişisel mülke dönüşmesi ancak XI. yy'da Türkler'le mümkün olacaktı¹²⁷. Büveyhoğulları'nda ordu genellikle Deylemler'den oluşuyordu ve süvari savaş tekniklerini bilen Türkler'le destekleniyordu. Ortaçağ İslam medeniyeti maddi ve manevi gelişmesinde en yüksek düzeyine Büveyhoğulları döneminde ulaşmıştı. Hükümdarlar çok yetenekli ve becerikli vezirler seçmeyi bilmiş ve bu vezirlerle alışılmamış bir irade gücünü ortaya koymuşlardı. Bağdat'ın imarını ve gelişmesini ihmal etmeden İran'da yani Fars bölgesinde önemli merkezler oluşturmuşlardı. Şii olduklarından daha çok bu yönde politikalar izlemişlerdi. Ancak yönetime karşı olan Sünnilerin yanı sıra radikal Şii gruplara karşı da acımasızca davranmaktan çekinmemişlerdi¹²⁸. **Onikiler Şiası** denilen "**İmamiyye**" dogmasının yayılmasına destek olmuşlardı¹²⁹. Bilim ve kültürün gelişmesine, korunmasına katkı katkı sağlayan Büveyhoğulları bilginleri desteklediler. Rasathaneler, kütüphaneler, medreseler ve hastaneler her yerde hayranlık uyandırmaktaydı. Her ne kadar Samanoğulları dönemi kadar doruğa ulaşmış parlak bir İran kültürü yaratamadıysalar da birçok alanda onlardan çok da geride değillerdi. İktidarlarının uzun sürmemesinin temelinde Binli yıllarda

¹²⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 367

¹²⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 370

¹²⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 371

¹²⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 372-373

gerçekleşen ticaret güzergâhının Kızıldeniz'e kayması olayı Büveyhoğullarının yıkılışını hızlandıran sebeplerin başında gelmektedir¹³⁰.

Büveyhoğulları'nın çöküşü ile halifelik yeniden yükselmeye ve iktidarda söz sahibi olmaya başladı. İktidar Büveyhoğulları'nın son dönemlerinde halife ve sultan arasında bölüşülmeye başlanmıştı ve kendilerine bağlı bir vezirle çalışma hakkı verilmişti. Son dönemlerde en etkili vezir olan ve tarihin ilerleyen zamanlarında adından söz edilecek İbn-ül Müslim bu vezirlerin en ünlüsüydü¹³¹.

Böylesine karışık bir ortamda halifeliğin ilkeleri ve iktidarını yürütmesi koşullarının yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu. İşte bu ortamda **Maverdi**'nin "kamu hukuku" eseri doğmuş ve yönetim mekanizmasının rehberi olmuştu. Ortamın karmaşıklığı kaçınılmaz olarak yeni güç odakları ortaya çıkarmıştı. Bu güçler hiç kuşkusuz Gazneliler ve Selçuklular olacaktı. Abbasi devletinin siyasal çöküşünde bünyesinde var olan göçebe hakların varlığıydı. Önce Bedevilerin ve daha sonra Türkler'in gelişi devlet içerisinde farklı hâkim güçlerin yeşermesine olanak sağlamıştı. Ayrıca kabileler arasında iktidara hâkim olma isteği ve bunun paralelinde mezhepsel çatışmalar her zaman her şeye hâkim bir mezhepsel algı meydana getirmişti. Bir başka deyişle neredeyse her kabilenin farklı bir mezhebi vardı¹³².

Büveyhi Seyf-üd Devled zamanında da Bizans daha önce İslam ordularına bırakmak zorundakaldığı birçok yeri bu karışıklıktan istifade ederek yeniden topraklarına katmıştı. Her ne kadar devleti yıkılmaktan kurtaramamış olsa da Seyf-üd Devled'in geride bıraktığı ihtişam göz kamaştırıcıydı. Bir ordu komutanı olmasının yanı sıra bir bilim ve sanat koruyucusuydu. Etrafında o dönemin en önemli bilim ve sanat adamları toplanmıştı. Türk bilgini Farabi onun himayesinde felsefe sistemini tamamlamıştır. Birçok aydın ve bilim adamı onun zamanında en önemli eserlerini üretmiştir¹³³.

2.1.1.7.3. Tulunoğulları, İhşidler, Fatımiler

İslam egemenliği altındaki ülkeler içerisinde Mısır'ı ayrı bir önemi vardı. Yönetimin sürekli el değiştirdiği bu verimli Nil vadisi topraklarında halifelerin görev verdiği Türk valiler bu ülkede bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Tulunoğulları, İhşidler

¹³⁰ Cahen, C., a.g.e., s.373-374

¹³¹ Cahen, C., a.g.e., s.375

¹³² Cahen, C., a.g.e., s.376

¹³³ Cahen, C., a.g.e., s. 378-383

ve son olarak da Fatimiler bu ülkede egemenliklerini kurmuşlardı. Önemli bir tarım ve ticaret merkezi olan Mısır uzun süre önemini korumuş ve halifeler için önemli bir çekim merkezi olmuştur. Tulunoğulları zamanında Samarra'ya denk bir şehir merkezi oluşturulması düşüncesiyle **Fustat** inşa edilmişti. **Tulunoğulları** ve **Ihşidler** temelde yerel halka yabancıydılar. Hiçbir zamanda bu bakış açısı değişmemişti. Bu yüzden iktidarları çok kısa sürmüştür¹³⁴. Daha sonra Mısır'a egemen olan **Fatimiler** Suriye'ye saldırarak egemenliklerini genişletmek istediler ancak uzun süreli bir egemenlik hiçbir zaman kuramadılar ve 1071'den sonra Suriye ve Filistin'de ki bütün toprakları Türkler'e bırakmak zorunda kaldılar. Suriye üzerinde egemen olamayan Fatimiler yine verimli bir yer olan Yemen'e yöneldiler ve buraya egemen olmayı başararak bu bölgede mezheplerini de kabul ettirdiler. Selçuk Türkleri'nin Bağdat'a girmesine kadar Fatimiler kutsal şehirlerin de koruyuculuğunu da kabul ettirmişlerdi. Bir bakıma Fatimiler hâkimiyet alanlarında bir Fatimi emperyalizmi kurmuşlardı. Kendi mezhepsel doktrinlerini yaymak için her türlü sinsi planları denemekteydiler. Hatta bu amaçla misyonerlik faaliyetleri için külliyeler inşa etmeye başladılar. Kuşkusuz Sünni İslam dünyası medreselerle bu sapkın propagandaya yanıt vermeye başlamıştı¹³⁵.

Üçüncü Fatimi halifesi el-Hâkim döneminde (996-1021) İsmailiye düşüncesinin propagandası sapkınlık doruğuna ulaştı. Halkın inancı üzerinde baskılar inanılmaz boyuta ulaşmıştı. Sapkın uygulamalar halkı bezdirmişti. Gerek Müslüman gerekse Hıristiyan ya da Yahudi olsun her türlü inançtan halk kesimleri el-Hâkim'den kurtulmak istiyordu. Haçlı Seferleri'nin kaynağında el-Hâkim'in bu sapkın uygulamalarının çok büyük etkisi olmuştur. Şayet Haçlı Savaşları başlamamış olsaydı Selçuklular Fatimi egemenliğine tamamen son verecekti. Ama Haçlılar sayesinde yaklaşık bir 70 yıl daha egemenliklerini sürdürdüler. Ancak onlar için yeni bir sünni düşman olan Selahaddin Eyyubi 1171 yılında Fatimiler'in ve dolayısıyla bu sapkın propagandanın sonunu getirdi¹³⁶.

2.1.1.8.Klasik İslamiyet'in Kültürel Doruğu

Abbasiler dönemindeki siyasal ve mezhepsel karışıklıklar İslam kültürünün gelişmesinin etkilememiştir. Aksine İslam medeniyeti her geçen gün daha da ileriye

¹³⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 384-388

¹³⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 390-394

¹³⁶ Cahen, C., a.g.e., s.395-398

gitmiştir. Hemen hemen her şehirde kütüphane ve medrese vardı. Dünyanın her tarafındaki bütün bilimlerle ilgili önemli el yazmaları çoğaltılıyordu.

Edebiyatta şiir alanında çok önemli şairler yetişmişti. Şair **el-Mütenebbi** (?-965), **Ebu Firasül-Hamdani** (?-968), **Ebü'l Ferec ül-İsfahani** doğu İslam şiirinin o dönemdeki önemli temsilcileriydi. Batı İslam şiirini ise **Sicilyalı İbn Hani** ve Endülüs şairleri temsil etmekteydi. XI. yy'da **İbn Hazm** yüksek düzeyde özgün bir şair ve yazardı.

X.yy. Samanoğulları döneminde ayrıca yeni Fars edebiyatının doğuşuna ve parlamasına tanıklık etti. Bu dönemde Arapça bilim, felsefeve dinin dili olmaya devam ederken Farsça edebiyatın ifade biçiminin yerini almaktaydı. IX. yy'da başlayan bu edebiyat dili X.yy'a gelindiğinde önemli eserlerini vermeye başlamıştı. Örneğin Firdevsi'nin (934-1020) elli bin beyitlik şaheseri Şahname İranlılar'ın ulusal destanıdır. Aynı dönemde düzyazıda ilk eserleri Taberi'nin tarihi gibi Arapça'dan çeviri ve uyarlamalardır¹³⁷.

Felsefik görüşler filozoflar arasında devamlı tartışmalar oluşturmaktaydı. Ama filozoflar genellikle inançlıydı. Çünkü İslam inancının temel yapısında akıl dışı hiçbir nokta yoktur; işte bu yüzden İslam filozofları akıl ve imanın sonunda bir ve aynı gerçeğe vardığını vicdan rahatlığıyla ileri sürebilmişlerdir. Bu felsefenin doruk noktalarında Arap filozof **el-Kindi**, Türk filozoflar **Farabi** ve **İbn-i Sina** vardı. Doğa bilimleri alanında ise her mezhepten bilginler, Yahudiler, Hristiyanlar, Harranlılar ve birkaç **Zerdüşt** yan yana çalışmaktaydılar. Matematikte zamana göre çok ileri gidilişti. Ondalık sayı sistemi geliştirilmiş ve XIII. yy'da batı ülkelerine ancak geçmişti. Cebir de adını İslam matematikçilerine borçludur. (denklemin çözümü ve bir denklemde değerlerin yer değiştirimi için Müslümanlar tarafından geliştirilmiş yöntemin adıdır.) Yine Türk olan **el Harzemi** IX. yy'da hem astronomi ve hem de matematik alanında önemli çalışmalarda bulunmuştu. Nitekim günümüzde algorizm-algoritma-logoritma sözcükleriyle adı hala yaşamaktadır. X.yy'da **Ebu'l Vefa** günümüzde hala geçerliliğini koruyan trigonometrinin bütün kurallarını ve geçerli kuramlarını geliştirmiştir. Yine bu dönemlerde gökyüzünde gözlem hesaplamaları yapmaya yarayan usturlaplar mükemmelleştirilmiş ve gök küresi trigonometrisi geliştirilmiştir. Harranlı büyük bilgin **Battani** (?-929), Fatımiler döneminde **İbn Yusuf** (?-1000) dönemin önemli bilginleri arasındaydılar. **Biruni**, **İbn Heysem** de bilim tarihinde saygın bir yer almışlardır.

¹³⁷ Cahen, C., a.g.e., s.399-403

Bilginlerin ve filozofların geneli birçok alanda çalışmalar yapmışlardır. Özellikle el-Biruni bu konuda eşsizdi.

Tarihin bütün dönemlerinde İslamiyet sanat alanında önemli şeyler ortaya koymuştur. İslam sanatının çok yönlü bir görünüşü vardır, yükselme ve çökme dönemleri geçirmesine rağmen yine de kendisine özgü bir damgası olmuştur. Orta Asya'nın Türk sanatında dokumacılık son yüzyılda Türkler eliyle İslam sanatının bir parçası olarak yaygınlık kazanmıştır¹³⁸.

2.1.1.9. XI. Yüzyıl Sonrasında İslam Dünyasındaki Gelişmeler

2.1.1.9.1. Selçuklular

XI. yy İslam coğrafyasında iki önemli olay gerçekleşmişti. Bunlardan birincisi batıda Murabitlar'ın hâkimiyeti ve diğeri de doğuda Selçuklu devletinin kuruluşudur. Doğu da birçok devlet ve hanedan çeşitli yerlerde egemen olmuş ve zaman içerisinde yıkılmışlardı. Bu süreç içerisinde Horasan'dan ve Orta Asya'dan getirilen köle Türkler sayısal olarak çoğalmış ve Abbasi halifeleri için önemli roller üstlenmişlerdi. XI. yy'a kadar İslam toplumu içerisinde bireysel anlamda sade bir vatandaş olarak yaşamaktaydılar. Kendi aralarında diğeri Arap topluluklarında olduğu gibi örgütlenme yetenekleri yoktu. XI. yy'dan sonra topluluklar halinde İslam coğrafyasına gelerek yerleştiler ve kendi göreneklerine göre, kendilerine özgü biçimde yaşamaya başladılar. Bu olgu yaşadıkları İslam ülkesinin de karakterini değiştirmişti. Daha önceden "imparatorluk" bilen bir toplum oluşları onların egemen bir unsur olmaları için bir tecrübeydi. Türkler'in İslam dini ile tanışmaları ise VII. yy'da olmuştur. Müslüman tacirler Türkler'in de gitmekten hoşlandığı Çin'in sınır bölgelerindeki şehirlerde İslamiyet'in buralarda bilinmesini sağlamışlardı. Türkler geleneksel olarak Şamanizm inancına sahiptiler. Maniheizm, Budizm, Nasturi Hıristiyanlığı ve Yahudilik yine Türkler'in yaşadığı Orta Asya'da tacirler aracılığıyla bir kitle oluşturmuştu. İslamiyet'in sapkın akımlara karşı sünni bir tepki olarak etkili olduğu düşünüldüğünde bu bölgede "gaziler" aracılığıyla yayıldığı görülmektedir¹³⁹.

Türkler Müslüman olduktan sonra çoğunlukla gazi oluyor ve kendi putperest soydaşlarına karşı savaşıyorlardı. Böylece Türkler gaziler arasında çok güçlü birtopuluk oluşturdular. Eski İslam ülkeleri gaziler tarafından istila edilerek buralara

¹³⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 410-415

¹³⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 423-429

yerleştikleri görüldü. Selçuklu ve Karahanlı devletinin kuruluşunun başlangıç noktası böyle olmuştur.

İlk Türk-İslam devleti Karahanlı devletidir ancak etkileme alanları bir yöreyle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde etkili ve önemli olan Selçuklu devletidir. Hanedanın atası yaşı hayli ilerlemişken Müslüman olmuştur. Oğuzlar'ın **kandi** adlarıyla anılan bir kolundan olan aile önce Samanoğullarının daha sonra da Karahanlı bir hükümdarın emrine girmişlerdi. Bazıları da Gazneli Mahmut'un egemenliğini tanıyarak Horasana yerleştiler. Diğerleri de Çağrı ve Tuğrul Bey'in yönetiminde Harzem'de kaldılar. Bu iki bey önderliğinde Türkmen adıyla anılan grup Gazneli Mahmut'un oğulları arasındaki taht kavgalarını fırsat bilerek 1040 yılında Mesut yönetimindeki Gazne ordusunu bozguna uğratarak Horasan'a hâkim oldular ve böylece İran'da hâkimiyet kuran Büveyhoğullarını yenilgiye uğratarak Bağdat'a yöneldiler. Halife, sünnilüğün katı savunucuları olan Selçuklular'la birlikte Büveyhoğulları'na karşı kaybettiği siyasal haklarını geri alabilirdi. 1055'te Bağdat'a giren Tuğrul Bey bir sultan olarak doğunun ve batının sanıyla halifenin onayını ve tam yetkiyle de vekâletini aldı. Ardından sapkın Fatimiler'i yok edeceğini törenle ilan etti. Mısır'ı kısa zamanda almasalar da Melikşah döneminde vezir Nizam ül-Mülk ile büyük örgütleyici oldular¹⁴⁰.

XI. ve XII. yy'larda yönetim anlayışının getirdiği kurallar çerçevesinde töre uyarınca iktidarın aile üyeleri arasında paylaşılması görüşü bir gerilim yaratmıştı. Sultanın küçük çocuklarının eğitiminden sorumlu "atabeg"lerin (ki bu atabegler Melikşah'tan sonra askeri komutanların kesin ayrıcalığı olmuştu) iktidar üzerinde güç oluşturma istekleriyle beraber hemen hemen her sultanın ölümünden sonraki taht kavgaları imparatorluğun zayıflamasına neden olmuştur.

Selçuklular iktidarın simgesi olarak "tuğra"yı ortaya çıkarmışlardır; tuğra sultandan gelen yazıların üstüne konan ve böylece onun doğruluğunu onaylayan işaretti. Bunları Yeniçağ'a kadar Osmanlı belgelerinde de görmekteyiz.

Türkmenler, Selçuklu İmparatorluğu içerisinde önemli bir unsurdular. Daha çok Azerbeycan ve Diyarbakır'da yaşamaktaydılar. İmparatorluk Türkmenler'le güçlenip yükselmişti. Ordu içerisinde çok etkili konumları vardı. Selçuklular bunlara karşı bir denge unsuru olarak köle Türkler'den ve Kürtler'den oluşan paralı bir ordu daha

¹⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 437-438

oluşturdular. Kalabalık olan ordunun ihtiyaçları ikta sistemi ile karşılanıyordu. Bu şekilde toprağa bağlı bir ordu vardı¹⁴¹.

Selçuklu saltanatı İslam toplumunun sünni inanca göre yenilenmesine çaba harcamıştır. Bu yeni sünni inancını formüleştiren kişi ise bir Türk değil İranlı büyük düşünür İmam Gazali oldu. Dinsel bağnazlıktan, doktriner sapmalardan aynı derecede uzak kalarak aklı da gönlü de hak ettikleri yere yerleştirdi.

Vakıflar da Selçuklu hanedanı için ayrı bir önem taşıyordu. Sufilerin ve tarikat ehli kişilerin harçlıkları bu vakıflardan karşılanıyordu. Medreseler toplumun resmi sünni yönetim gücünü yetiştirmek içindi. Nizam ül-Mülk tarafından kurulmuş Bağdat Nizamiye Medresesi çok ün kazanmıştı¹⁴².

Selçuklular iktidarları boyunca İsmaililer hariç kimseye karşı hoşgörüsüz davranmamışlardır. Batıda Hıristiyan düşmanı diye tanımlanmaları bir haksızlıktır. O dönemde Mısır'daki Fatimi halifesi el-Hâkim'in despot uygulamaları zamanın egemen gücü Selçuklular'a haksız bir şekilde fatura edilmiştir. Sapkınlığın en aşırı temsilcileri olan İsmaililer aynı zamanda kargaşa çıkarmak içinde çaba gösteriyorlardı. Bu dönemde sapkın bir eylem olarak ortaya çıkan Hasan Sabbah hareketinin bir suikasti ile Nizam ül-Mülk öldürüldü. Birkaç ay sonrada Melikşah'ın ölmesi ile de gerileme dönemi başladı. Ülke hanedanın üyeleri arasında bölüşülerek yeni hanedanların ortaya çıkmasına zemin hazırlandı. Bu hanedanların en önemlisi “**Zengi**” hanedanıydı ve sonradan tarihte önemli roller oynayacaktı¹⁴³.

Birden fazla hanedanın farklı yerlerde hâkim hale gelmesi aslında feodal bir yapıya geçildiği anlamına gelmiyordu. Bunun nedeni merkezi Selçuklu hükümetinin güçsüzlüğüydü. Ayrıca 12.yy'dan 13.yy'a geçildiğinde halifelik yeniden güç ve önem kazanmaya başladı. Hatta annesi bir Türk olan el-Nasır el-Allah (1180-1225) kırk yıl boyunca iktidarda kalmayı başardı. Halifeliğin dinsel gücünü kullanarak bütün farklı mezhep ve grupları bir araya toplamayı başardı ve hatta İslamiyet'in azılı düşmanları Haşhaşiler'e bile boyun eğdirdi. Hatta kendinden önceki hükümetlerin tersine futuvva örgütüne girdi ve aynı zamanda bu örgütü yenileştirmek, birleştirmek için çalıştı. Ancak gelen Moğol İstilasası ile bu çalışmalar son buldu. Fakat örgütün etkisi çok geçmeden 13.

¹⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s. 439-443

¹⁴² Cahen, C., a.g.e., s. 444-446

¹⁴³ Cahen, C., a.g.e., s.447-448

ve 14.yy'da Küçük Asya'da "Ahi" esnaf birlikleri adıyla yeniden ortaya çıkarak günümüze kadar geldi¹⁴⁴.

Selçuklular'ın son hükümdarı Sultan Sencer uzun bir süre Horasan'da huzurlu bir dönem geçirdi. Ancak yurtlarından batıya doğru sürülen Moğollar'la akraba Karahitaylar, Karahanlılar'dan Maveräünnehr'i geri almış ve bunun üzerine yardıma giden Sultan Sencer ağır bir yenilgiye uğradı. Bir süre Horasan'da bağımsız ama güçsüz bir şekilde yaşayan Sultan Sencer, Oğuzlar'la yaptığı savaşta yenilerek tutsak düştü (1155) ve dört yıl sonrada öldü. Selçuklular'a bağlı vasal bir valilik olarak yaşayan Harzemşah hanedanı bu fırsatı değerlendirerek bölgede bağımsızlıklarını ilan ettiler.(1194) Ama halife el Nasır el-Allah anları Arap topraklarının dışında tutmayı başardı. Ama bu tehlikeli devlet Moğollar tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar tehlikeli olmaya devam etti. İran'ın doğusunda Gurlular da Gaznelilerin egemenliğine son vermiş (1150) ve bunların yerini ilerde Mısır'da egemenlik kuracak olan Memlukler alacaktı¹⁴⁵.

2.1.1.9.2.Zengiler (Nureddin Zengi)

Müslüman doğunun diğer kesiminde Haçlılar Selçuklular'ın zayıflığından yararlanarak eski toprakları olan Suriye ve Filistin'i alarak yerleşmişlerdi. Fatimiler, Franklar'ın bu hamlesi karşısında onlarla dostane bir ilişki kurmuşlardı. Bunun nedeni Türkler'den kendilerine karşı gelebilecek bir saldırı karşısında güvenli bir tampon bölge oluşmasıydı. Yani Haçlılar Türk egemenlik alanı ile Mısır'daki Fatimiler'in arasındaki bölgeye egemen olmuşlardı. Bu bölge doğu ile batı ticaretinin kesişme noktasıydı ve işlek hat bu bölgeydi. Yani bütün ticaretin kontrolü Franklar'ın eline geçmişti. Ayrıca zamanla kutsal savaş fikri de uyanmaya başlayan Franklar Haçlı zihniyetini canlandırabilirlerdi. Bütün bu tehlikeleri iyi gören Halep atabegi Zengi ve halefi oğlu Nurettin Suriye'de bütün Müslüman topluluğu buyruğu altında birleştirdi.(1144). Nurettin Zengi II. Haçlı Seferi'ni durdurarak Franklar'a Ürdün'ün batısındaki dağlık bir bölgeden başka bir toprak bırakmadı. Mısır'daki iç karışıklıklar da Franklar'ın buraya saldırmasına neden olmuş, Nurettin Zengi bir Türk-Kürt ordusunu göndererek Franklar'ı buradan atarak 1171'de İsmaili halifeliğine son vermiş ve Mısır'ın Sünni

¹⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 448-449

¹⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 450

Müslümanlığa dönüşünü yeniden sağlamıştı. Mısır'ın yönetimini kuzeni Selahaddin'e bırakan Nurettin Zengi 1174'te öldü¹⁴⁶.

2.1.1.9.3.Eyyubiler (Selahaddin Eyyubi)

Nureddin Zengi'nin yerine geçen Selahaddin Eyyubi'nin başarıları kuzenine göre çok daha kapsamlı olmuştur. III. Haçlı Seferi'nde Fransa kralı Philipp August ve İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard'a karşı duran kişi olarak Avrupa'da ve tüm batıda tanınmıştır. Kendisine bağlı Eyyubi ailesinin egemenliğini kısa sürede Mezopotamya'nın geniş kesimlerine duyurmayı başardı. Hittin Savaşı'ndan sonra Kudüs'e girdi. (1187) Haçlılar Akka çevresinde tutunmayı başarsalar da bir daha eski güçlerine ulaşamadılar. 1193'te Selahaddin'in ölümünden sonra güçlerini yitiren Eyyubiler 1249'a kadar Mısır'da, 1260'a kadar da Suriye'de egemenliklerini sürdürdüler¹⁴⁷.

2.1.1.9.4. Küçük Asya Selçukluları

I.Haçlı Seferi'nden sonra Küçük Asya'ya sıkışıp kalan Türkler'le Araplar arasında hem kültürel ve hem de coğrafik bağlar kesilmişti. Bu coğrafya da birbirinden bağımsız beylikler ortaya çıkmıştı. Ayrıca Selçuklu hâkimiyeti İran ve Arap dünyası arasında açtığı uçurumun derinleşmesi Küçük Asya coğrafyası üzerinde kültürel anlamda etkili olmaya başlamıştı. Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Anadolu'da yaşayan Türk ve Türkmen halklarını kültürel anlamda etkilemiş ve birbiriyle kaynaşmış yeni ve kendine özgü bir sosyal ve siyasal hayat şekillenmişti. Böylesine karma bir kültürün etkisi altında Anadolu'nun güney kıyılarında ve Karadeniz'in önemli liman şehirlerini ele geçirerek İran ve Arap dünyasına sınır olan bütün bölgede siyasal etkinlik elde eden Küçük Asya'nın Selçuklular'ı en güçlü ve parlak dönemlerini Alâeddin Keykubat'la (1219-1237) yaşadılar¹⁴⁸.

Bir barış ülkesi olan Küçük Asya'ya kendi yönetimlerinden memnun olmayan birçok İran şehirlerinin halkı kendi yönetimlerinin adaletsizliği karşısında göç etmişti. Bu göçler sonucunda Türkmenler arasında bir huzursuzluk oldu ve 1240'ta Baba İshak ayaklanması ile bu coğrafyada izleri uzun süre silinmeyecek olan bir kanayan yara

¹⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 452-454

¹⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 455

¹⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 457-461

olarak kaldı.1243'te Moğol İstilası ile siyasi Küçük Asya Selçukluları siyasi üstünlüklerini kaybettiler¹⁴⁹.

Moğollar Cengiz Han'ın birleşik ordusuyla birkaç yıl içerisinde Harzemşahlar'ı yıkmış, İran'ı çığnemiş, Kafkaslar'a ve Gürcistan'a ulaşmış, Rusya'yı ve Polonya'yı aşarak Almanya ve Macaristan'a kadar ulaşmışlardı. Çok iyi örgütlenmeleri, olağanüstü hızlı hareket etmeleri, disiplinli oluşları ve en önemlisi de korkunç yıkımları ve iğrenç yöntemleri onların karşısına çıkacak bir cesaret unsuru çıkarmayışı onlara bu barbar başarıları getirmişti. 1243'te Küçük Asya'yı kısa bir sürede yok eden Moğollar 1256'da İslam dünyasına kafa tutmuş **Haşhaşiler'i**, 1258'de de Bağdat'ı bir kan gölüne çevirerek yakıp yıkmış ve halife Mutasım, Hülagü'nün buyruğuyla öldürülmüştü. Bütün bu olup bitenleri uzaktan izleyen Mısır, Müslümanlar için güvenli bir bölge konumundaydı ve Moğol istilasını birçok unsuru bu bölgeye göçe zorlamıştı. Eyyubi soyundan gelen Salih, Türk kölelerden (Memlukler'den) oluşan bir muhafız alayı kurmuş, Suriye ve Kudüs'ü geri almıştı. Salih'in ölümüyle de Memlukler iktidarı ele geçirmiş ve ordusu büyük bir coğrafyada dağınık olan Moğollar'ın **Ayn Calut**'ta (Filistin) küçük bir birliğini yenilgiye uğrattı. Bu başarı ile birlikte Memlukler kendi hâkimiyetlerinin onaylanmasına yarayacak yeni bir halifeliğin merkezi oldular¹⁵⁰.

2.1.1.9.5. Abbasi Sonrası Bilim, Kültür ve Sanat

Türkçe Orta Asya'da Ahmet Yesevi'nin (?-1166) şiiriyle bir edebiyat dili düzeyine yükselmiştir. Ancak Selçuklular edebiyattan çok mimariye önem verdiler. Mimarlık sanatı Selçuklular'la büyük bir dönem yaşamıştır. Aynı şekilde Zengiler, Eyyubiler ve diğer hükümdarlar kendi dinsel tutumlarına uygun biçimde sanatı korudular. Ortaya çıkan eserlerin en önemli özelliği günümüze kadar korunarak gelebilmeleridir. Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte İslam sanatı Küçük Asya'ya kadar girmiştir. İsfahan'da ki camii bu dönemin en görkemli eseridir. Medreseler bu dönemde mimarinin ayrı bir unsuruydu. İran ve çevresindeki ülkelerde tuğlanın kullanıldığı mimari yapıları daha sık görmekteyiz. Birçok camii, türbe, medrese ve kervansarayın yapıldığı Küçük Asya'da ise yapılar daha çok taş malzemenin yapılmıştır. Bunun nedeni bölgelerde bulunan malzemenin yapısı ile ilgilidir. Bu yapıların birçoğunda hayvan ve bitki kabartmalarının olması bu coğrafyadaki Ermeni geleneği ve eski Türk

¹⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 462

¹⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 464-466

geleneğinden kaynaklanmasındır. Ayrıca minyatür sanatı İran ve Mezopotamya’da yaşanan rönesans çağında parlak bir dönem yaşamıştır¹⁵¹.

2.1.1.9.6. Memlukler

Moğol İstilasası ile Yakın ve Ortadoğunun bütün siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı sarsılmış ve adeta bir aydınlanma çağı yaşayan İslam medeniyetini yok etme noktasına getirmişti. Mısır’da ki Türk köle unsurlarından teşekkül eden ve temelde bir asker devleti olan Memluk devleti ile Moğollar arasındaki kesin sınır çizgisi Mezopotamya ile Suriye’yi birbirinden ayırıyordu. Memlukler Mısır’da hüküm sürdükleri üç yüz yıl boyunca İslam devletinin sınırlarını Hindistan’ın kuzey içlerine kadar dayandırmışlardı. 13.yy’dan sonra Suriye-Filistin kıyılarından Franklar’ı, 14.yy’da da Kilikya’da ki Ermeniler’i kovmuşlardı. Bir asker devleti olan Memluk ordusunda komutanlar geçimlerini iktâ sistemi ile sağlıyorlardı. Ayrıca önemli bir ticaret merkezinde olmaları onların üç yüz yıl boyunca ayakta kalmalarını sağladı. Ancak 15.yy’ın sonlarında Portekiz ile Hindistan arasındaki doğrudan deniz seferlerinin başlaması ve Amerika’nın keşfedilmesi Memluk ekonomisine öldürücü darbeyi vurmuştu. Ve zamanın büyük gücü Osmanlı’nın eline düşmüştü. 1516-1517’de Yavuz Sultan Selim bu gücü ortadan kaldırarak artık İslam dünyasının tek egemen gücü olmuştu. Memlukler’de de bilim, sanat ve edebiyat adamları kendinden öncekilerde olduğu gibi korunmuşlardı. Mimaride önemli eserler ortaya çıkarmışlardı. Kayıtbay Camii ve Medresesi, Kalavun Camii, Sultan Hasan Camii bu dönemin önemli mimari eserleridir. Hanbeli mezhebinin önemli savunucularından **İbn-i Teymiyye** bu dönemin en ünlü düşünürü idi¹⁵².

2.1.1.10. Moğollardan Osmanlılara

1260’lı yıllara gelindiğinde Moğol İmparatorluğu hâkimiyet kurduğu topraklarda dört ayrı krallığa ayrılmıştı. İran ve Mezopotamya’da İlhanlılar, Rusya’da Altınordu, Orta Asya’da Çağatay ve Çin devletleri. Bu dört krallık içerisinde bizi sadece yakından ilgilendiren ve İslam toplumuyla ve coğrafyası ile iç içe İlhanlılar’dır. İran ve Mezopotamya coğrafyasında hâkim olduklarından şii mezhebinin koruyuculuğunu yaptılar. Bu dönemde İslamiyet İran-ulusal biçimini almıştı. Kültürel anlamda çok ilkel

¹⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s. 470-477

¹⁵² Cahen, C., a.g.e., s. 478-484

dürtülere sahip olan bu topluluk İslam adına kalıcı bir iz bırakmadılar. Ama yine de Selçuklular'dan daha görkemli mimari eserler yaptılar. Örneğin İlhan Olcaytu Han'ın Azerbeycan'daki türbesi, Tahran'da Veramin Camii ve Yezd Camii önemli eserlerdir. Yetmiş beş yıl gibi kısa bir ömrü olan İlhanlılar kendi aralarındaki taht kavgaları yüzünden uzun ömürlü olamadılar. Ayrıca yerli halkla bir türlü kaynaşamamaları, tarım ekonomisinin çökmesi ve devlet gelirlerinin azalması İlhanlılar'ın sonunu hızlandırmıştı. Bu karışıklık ve otorite boşluğu ortaya Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen oymaklarını çıkardı. Sünni olan Akkoyunlular ile Şii olan Karakoyunlular bu bölgede 15.yy'a kadar dinsel zıtlıklarının körüklenmesiyle çatışıp durdular¹⁵³.

Altınordu devletinin egemenliği ise Volga'nın aşağı kesimlerindeki ülkelerde 16.yy'a kadar sürdü. Moskova Rusları tarafından yıkılıncaya kadar bu bölge de hâkim oldular. Göçebeler arasında İslamiyet'in yayılma çabaları buralarda da kısmen başarılı oldu. Ayrıca Memluklerin İlhanlılar'a karşı mücadelelerini destekleyerek onlara Türk ve Çerkez köle askerler göndererek İslam tarihine yön verecek katkılar yapmışlardır¹⁵⁴.

Çağatay devleti ise Moğollar'ın hem kültürel hem ekonomik bakımdan en zayıf olanıydı. Burada da İslamiyet hâkimiyet kurmuş ve katı bir şekilde bu hâkimiyet sağlanmıştı. Avrupa da kötü ün kazanmış Timur- Leng de burada doğmuştu. Eğitim görmemiş ve taş yürekliydi ancak büyük bir ordunun komutanıydı. Moğol geleneği ile İslam inancının erdemlerini birleştirerek kendine inanan bir orduyu peşinden sürüklemeyi başardı. 14.yy'ın sonlarında Rusya'nın içlerinden kuzey Hindistan'a, Çin sınırından Suriye ve Anadolu'ya kadar olan her yere ölüm ve dehşet götürdü. Barbarlığı Cengiz Han'ın çok çok ötesindeydi. 1405'te öldüğünde Türkmen oymakları çok kısa bir sürede özerkliklerini ilan ettiler ve ondan sonra gelen haleflerinin iktidarına son verdiler. Timur hanedanı üyeleri İran'da çok özgün eserler yaptılar. Semerkant'ta Timur'un türbesi günümüze kadar mavi kubbesiyle gelmiştir. Görkemli camiiler, medreseler bugün hala Tebriz'de, İsfahan'da, Herat'ta, Semerkant'ta varlığını görkemli bir şekilde sürdürmektedirler. Uluğ Bey bu dönemde yetişmiş önemli bir bilginidir. Ali Şir Nevai bu dönemde eşsiz Çağatayca eserlerini yazmıştır.15.yy'ın sonlarına doğru siyasal güç olarak tamamen kaybolan Timurlar hanedanından Babür 16.yy'da Hindistan'da Büyük Moğol İmparatorluğu'nu kurarak İslamiyet'in Hindistan'ın içlerine kadar nüfuz etmesini sağladı. Hindistan Müslümanları Babür'le en parlak dönemlerini

¹⁵³ Cahen, C., a.g.e., s. 486-494

¹⁵⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 494

yaşadılar (1483-1530)¹⁵⁵. Moğol dünyasının öteki ucu olan Küçük Asya'da ise tarih açısından çok önemli sonuçlar doğuracak gelişmeler olmuştu. Küçük Asya'da Selçuklular'ın egemenliğini tamamen ortadan kaldırmayı amaçlamayan Moğollar sadece bir koruma yöntemi kurmuşlardı. Bundan dolayı Küçük Asya'da farklı beylikler ortaya çıkmıştı. Bu beyliklerin en önemlisi büyük bir bölgeye hâkim olan Karamanoğlu beyliği idi. Ancak en büyük gelecek İstanbul Boğazı'na yakın bir yerde kurulmuş olan Osmanlı beyliğinin olacaktı. Küçük Asya'da kurulan Osmanlı beyliği çok kısa bir zamanda bu bölgede yaşayan diğer Müslüman Türk beyliklerini bir bayrak altında toplamayı başardı. Ancak Moğol istilası ile bir sarsıntı geçiren Küçük Asya'da oluşan otorite boşluğu yüzünden yeni bir beylikler dönemi başladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin henüz tarih sahnesindeki son perdesi daha kapanmamıştı. Anadolu Türk birliğini yeniden sağlayan Osmanlılar Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen oymaklarını ortadan kaldırmayı başardılar. Şii propagandasının yaygınlaştığı bu coğrafyada Türk Kızılbaşlar İran'da bir Safevi devleti kurmaya mavaffak olmuşlardı. Ayrıca bu propaganda Küçük Asya'da **Kadı Bedreddin** ayaklanmasını ortaya çıkarmıştı. Bu karışıklıktan ne Bizanslılar ne de Balkan halkları yararlanamadılar. Yani Osmanlıların egemenliğine son verecekleri fırsatı değerlendiremediler. Tarih 1453'ü gösterdiğinde son Roma İmparatorluğu'nun kalıntısı olan Bizans İmparatorluğu için de artık tarih sayfaları kapanıyordu. Genç, yetenekli, eğitilmiş ve birkaç dil bilen Sultan Mehmet dünya tarihinde asla unutulmayacak büyük bir başarı elde etmiş ve yeni bir dönem başlatmıştı. Balkanlar'ın tamamını Osmanlı topraklarına katan Sultan Mehmed batıya doğru ilerleyişini sürdürüyordu. Batıda tamamen egemen olan Osmanlılar için en büyük siyasi tehlike hasımları olan İran'da Sefeviler ve Mısır'da Memlukler idi. Osmanlı Sultanı I.Selim 1517'de Mısır'da Memlukler'in egemenliğine son verdi. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve I.Süleyman (1520-1566) zamanında devlet gücünün zirvesine ulaşmıştı. Arapça konuşulan bütün ülkeleri kısa bir zaman içerisinde egemenlikleri altına almışlardı. 16.yy'ın sonlarına doğru Akdeniz'de ki bütün deniz seferleri kontrol altına alınmış bulunuyordu¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 495-499

¹⁵⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 499-501

2.2. Osmanlılardan Önce Anadolu

Eser, 1071 Malazgirt Zaferi'nden başlayarak 1330 yılına kadar olan Anadolu coğrafyasında ki tarihsel süreci ihtiva etmektedir. Fransızca'dan **J.Jones Williams** tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Dilimize de Erol Üyepazarcı tarafından tercüme edilmiştir. Kitap esas itibariyle dört ana kısımdan ve her kısmın içinde muhtelif bölümlerden meydana gelmektedir.

2.2.1. Türklerin Anadolu Öncesi Kısa Tarihi

Cahen; Türkler'in göçebe koyun çobanı ve atlılardan oluşan Oğuz boylarından geldiğini belirtir. Oğuzlar'ın dünyanın görece bir ucunda kalmış gözükseler de iki-üç yüzyıldır güney şuurlarında İslam dünyasının askerleri- tüccarları ve din adamlarıyla da temas halinde olduklarını ifade eder. X. yüzyılın sonuna doğru Oğuz boylarının belli başlı grupları, en azından görünüşte de olsa İslamiyet'i kabul etmişler ve o günden başlayarak Türkmen adıyla tanınmaya başlamışlardır. Önce Samaniler'in sonra Gazneliler'in egemen olduğu İran sınırlarına kadar yayıldılar¹.

1040'ta Selçuklular'ın yönetimi altında Dandanakan'da kesin yenilgiye uğrattıkları Gazneliler'e egemenliklerini kabul ettirdiler. İran'da birkaç kuşaktan beri Sünni ve Şii Müslümanlar arasında dini anlaşmazlıklar vardı. Sünni soylulardan bazıları yönetimin gevşek tutumundan şikâyetçiydi. Bütün Türkler değilse de Selçuklular "büyük olasılıkla" bu ortamda ortaya çıkmış din bilginlerinin etkisiyle müslümanlığa kucak açmışlardı. Diğer taraftan göçebe Türk atlılarının, bütün tarihleri boyunca, karşılaştıkları düzgün ordulara göre üstün savaşçı nitelikleri olduğuna da şüphe yoktur. Irak kapılarına dayandıklarında, din kavgalarının süre gittiği bir bölgeye gelmiş bulunuyorlardı. Cahen; Şii Büveyhoğulları'nın "koruması" altında olan halifenin etrafındaki Sünniler'in, Türkler'i kendileri gibi Sünni kabul ettiklerini belirtir. 1055'te Selçuklular'ın başındaki Tuğrul Bey, hiç dirençle karşılaşmadan Bağdat'a girmiş, orada resmen sultan unvanını almıştır. Bu unvanla birlikte üstlendiği görev, Araplar'ın yaşadığı Batı Asya topraklarını düzene sokmak ve onun ötesinde İsmaili mezhebinden bir Fatımi halifenin hüküm sürdüğü Mısırı ele geçirmektir².

¹ Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000,s.1

² Bknz. C. Cahen, Buradan başlayarak yararlı kaynaklar, *Byzantion* 1948'de yayımlanıp Turco-byzantina (Londra 1974; Varioram Reprints) başlıklı kitabımda yeniden basılan 1 numaralı "La première pénétration turque en Asie Mineure" başlıklı makalemde bulunabilir. Bu makale onu izleyen 2 ve 3 numaralı makalelerle tamamlanmalıdır.

Halifenin politikasının da bu olduğunu belirten Cahen; Tuğrul Bey'in de Ortodoks İslam geleneklerinin takipçisi ve bütün Müslümanlar üzerindeki otoritenin meşru sahibi gibi görünmek istediği için bu politikayı benimsediğini ifade eder. Cahen'e göre Tuğrul Bey'in almak istediği veya alması gereken tavrın başka boyutları da vardı. Mesela Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'na karşı cihad açmak eski Müslüman gelenekleri arasındaydı. Aslında cihad düşüncesi XI. yüzyılda iyice silinmiş, ama eski kutsal savaşların anıları kaybolmamıştı; bu anıları yeniden canlandırmak özellikle Suriye-Mezopotamya sınırlarındaki halklar katında yeni sultanın itibarını artırabilirdi. Böyle bir davranış, belli bir dönemde Orta Asya'daki Müslüman gazilerin mirasçıları olan İslamlaşmış Orta Asya Türkleri'nin kendilerinden önce göç etmiş Türk köylülerine karşı akın gelenekleriyle de uyum içindeydi —bu miras, Türkmen kitlesinden çok din entelektüellerinin dilinde daha açıkça ifade edilmiştir. Türkmenler için bir başka cephede akına gitmenin hiçbir zorluğu yoktu. Tuğrul da buna hiç yabancı değildi. Diğer taraftan, asıl gücünün (bu güç ne kadar politikse) Türkmenler'den kaynaklandığını da çok iyi biliyordu. Türkmenler Ermenistan'dan geçerek Anadolu'ya ulaşan geleneksel istila yolunun üstünde, Azerbaycan'da toplanıyordu. Kısa zamanda da, kalelerdeki ağır ordu birliklerine yakalanmadan, Ermenistan-Bizans hududundan içeri dalıp ganimetlerle dönülebileceğini keşfettiler. Ne var ki Tuğrul akılara her zaman izin vermiyordu; çünkü bu akınların kendisi için de bir tehlike oluşturduğunun farkındaydı. Emrindeki gruplar bu işi alışkanlık haline getirirlerse gitgide daha bağımsız olur, hatta kaçak asilere bile kucak açabilirdi³.

Cahen, Tuğrul Beyin 1053'te ölümü ile yerine geçen yeğeni Alp Arslan'ın otoritesini güçlendirmek için siyasetinin Türkmen yerine ağırlık verdiğini; büyük Ermeni kenti Ani'ye ve Gürcistan sınırına bizzat akın düzenlediğini anlatmaktadır. Bu süre içinde batıya yapılan akınlar da şiddetini yitirmeden devam etti; ama durumun ciddiyetini kavrayamayan Bizans yönetimi olayları her zaman diplomasiyle yatıştırmayı deniyordu⁴. Komutanlar, örneğin Gümüştekin tarafından yönetilen akıncı çeteleri Bizans İmparatorluğu'nun Suriye-Mezopotamya sınırı boyunca dolaşmayı tercih ederken, diğerleri örneğin Gümüştekin'i öldüren Afşin, Rûm ülkesinin ta ortasına kadar

³ Cahen, C., a.g.e., s.2

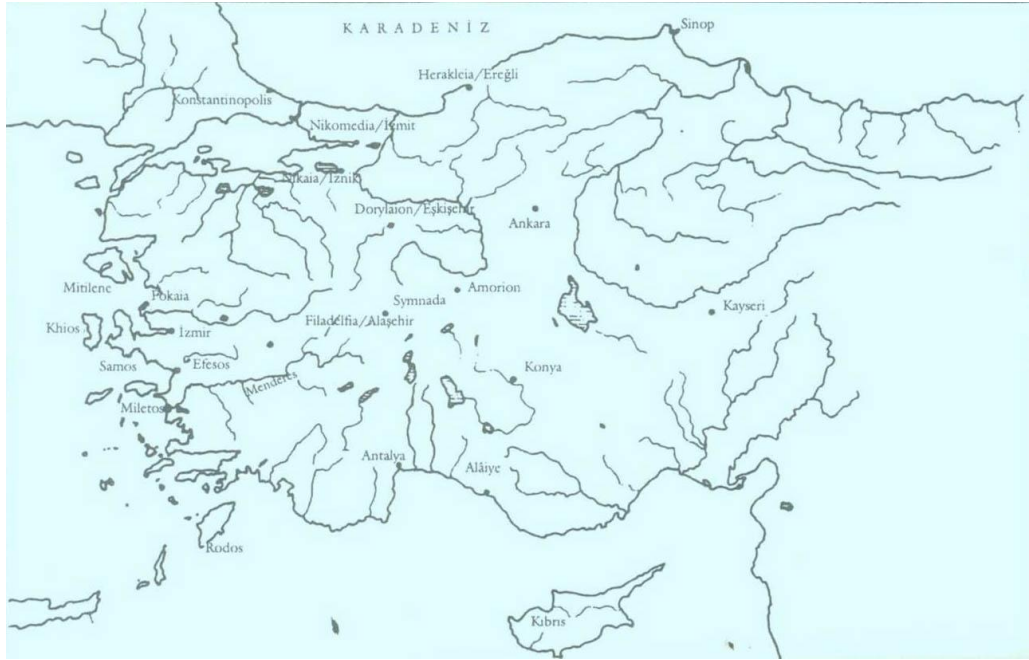
⁴ Bkz. "Pénétration...", s. 24. Buna *Bedi Kartlisa*'daki makalem (XLI-XLII, 1962, s.87) eklenmelidir; D.K.Kouymjian, "Mxit'ar (Mkhitar) of Ani on the rise of the Seljuqs", Rev. Et. Arméniennes, VI, 1969.

giriyor, Kapadokya'yı yağmalayıp o sırada Halep'teki Arap emirine bağlı, diğer Türkler'le birleşmeden önce İç Anadolu'da ki Aporium'a kadar ulaşıyordu⁵.

2.2.2. Moğollardan Önce Türkiye'nin Genel Tarihi (1071-1243)

2.2.2.1. Türklerin Anadolu'ya Yerleşmesi (Başlangıcından 1107'ye Kadar)

Cahen'e göre Malazgirt Savaşı Türkiye'nin doğuş nedeni gibi düşünülebilir. Alp Arslan'ın Bizans Anadolu'sunu fethetmek gibi bir arzusunun olmadığını ifade eden Cahen, savaşta esir alınan Bizans İmparatoru Roman Diogenes'i fazla sayılmayacak bir fidye olarak, bazı hudut değişiklikleriyle ve müttefik olma vaadiyle serbest bıraktığını söyler. Alp Arslan'ın "Rum" İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmayı düşünmediğini; hiç şüphe yok ki bu topraklarda Türkmenler ile Rumlar'ın savaşmasına da bir itirazı olmadığını; çünkü bunun, Türkmenler'den kendisine gelebilecek tehlikeleri sınırlayacağını bildiğini söyleyen Cahen, bütün bu düşüncelere rağmen Anadolu'nun fethi gerçekleştiğini belirtir⁶.

Harita 1: Türklerin 11. Yüzyılda Batı Anadolu'ya gelişi

Cahen; Doğu Anadolu nüfusunun çoğunluğunun Rum olmadığını; Ermeni veya monofizit Yakubilerden teşekkül ettiğini ve bu unsurların Roma İmparatorluğu'yla

⁵ "Pénétration...", s. 25; Mathieu, s. 130-133, 156-7; Bar Hebr., s. 217-218; Ibnü'l-Azrak, s. 143-144; Azîmî, *Chronique abrégée*, yıl 451; el-Adîm, Zübde (Halep Tarihi), ed. S. Dehhan, s. 1-12; Attaliates, s. 93, 105, 121.

⁶ Cahen, C., a.g.e., s.7

bağlarının çok zayıf olduğunu ve bunların bazen Hıristiyan ordularının güçsüzlüğünü görünce öyle ya da böyle saldırgana boyun eğmeyi yeğlediklerini söyler⁷.

Bizans Anadolu'sunun örgütsüzlüğü ve Türkmenler'in o dönemde hala ilkel olan örgütlenmeleri, bize bu dönemin kronikçilerinin en önemli olaylarını bile neden anlatamadıklarını açıklar⁸. Bu bölgelerde 1073'ten sonraki beş veya altı yıl içinde neler geçtiği hakkında pek bir şey bilinmediğini ifade eden Cahen; Türk akıncı çetelerinin bölgede kaldıklarını, bazen Frank (Norman) veya Ermeni askerleriyle karışarak, ama diğer Türkler'le anlaşarak Bizans ordusunda da görev yaptıklarını belirtir. Bu süreçinde, ileride içlerinden biri Anadolu Selçukluları hanedanının atası olacak Kutulmuş'un oğulları da Anadolu'nun güneyinde görünmeye başlamıştı. Babaları Kutulmuş, amca çocuklarına karşı sık sık isyan eden Selçuklu soyundan gelen bir kolun başıydı ve onlar tarafından öldürülmüştü. Alp Arslan'ın saltanatı sırasında dört oğlunun başına neler geldiğini pek bilinmiyor; sonraki olaylarla doğrulanan yarı efsanevi, gelenekselleşmiş bir anlatım bize onların Orta Fırat havzasında bir çeşit gözetim altında bulduklarını gösteriyor. Alp Arslan'ın ölümü sırasında (1073) kaçma olanağını buldular; yahut yeni hükümdar genç Melik Şah, Kutulmuş'un oğullarını tehlikesiz hale getirmek için buldukları bölgeyi onlara bağışladı⁹. Ne olursa olsun bölgesel politik gelişmeler açısından göz ardı edilemeyecek bir öge yani belirli sayıdaki Türkmen, etraflarında toplandı. Filistin'in hâkimi olan ve hem Mısır ile hem de Lübnan kıyılarındaki rakipleriyle çatışan Türkmen Beyi Atsız, rakiplerinin çağırıldığı Kutulmuş'un iki oğlunun kuvvetleriyle çarpıştı ve onları yendi¹⁰. Melik Şah'ta yasal otoritesini kabul ettiğinin bir işareti olarak, esir ettiği iki kardeşi hapsedip ona gönderdi. Diğer iki kardeş Güney Anadolu'ya çekildiler ve Selçuklu sülalesinden gelmeleri onlara hiç şüphesiz ciddi ve yarı resmi bir kuvveti yeniden oluşturma olanağını sağladı; ama 1075 ve sonrasındaki davranışları hâlâ Büyük Selçuklular'a düşman olduklarını gösterir¹¹. Bu arada Bizanslılar'ın iç çekişmeleri onların yararına olmuştur¹².

⁷ Cahen, C., a.g.e., s.7

⁸ Cahen, C., a.g.e., s.7

⁹ "Qutulmush et ses fils avant l'Asie Mineur" adlı makalem, Der İslam 39, 1964 veya Turco-byzantina 5 içinde.

¹⁰ Köprülü'nün Belleten 1953, s. 475'te belirttiği gibi Kutalmuş değil, Kutlumuş ya da Kutulmuş adı dahadoğrudur, sesli harfleri olan Grek, Ermeni, Latin vb. alfabelerin de doğruladığı geleneksel biçim budur.

¹¹ Ali Sevim tarafından yayıma hazırlanan ve incelenen Sibte b. el-Cevzî (Haydarabad), s. 171'e göre "Pénétration..."; s. 35-36. İbn Müeyesser, *Annales d'Égypte*, ed. Massé, Kahire 1920, s. 22 (yeni basımı: Ayman Fuad Seyyid, Kahire 1983); İzzeddin b. Şeddâd, *A³ lâk*, çev. ve ed. Anne-Marie Eddé, 1984; Azîmî, 516 / 1122 yılı; Mathieu, s. 211; Mihail, s. 179.

Cahen, Anadolu'nun batısında cereyan eden olayların Melik Şah'ın bilgisi dışında geliştiğini ifade eder. Bu tehlikeli amcaoğullarının herhangi bir şekilde güçlenmelerinde hiçbir yarar görmediğini, bu yüzden Konstantinopolis'ten Kutulmuş'un iki oğlu Mansûr ve Süleyman'ın sağ yakalanmalarını ve kendisine teslim edilmelerini istediğini, isteğini yerine getirmek için de kendi komutanı Bursuk'un yönettiği bir orduyu destek olarak gönderdiğini belirtir. Bursuk, Mansûr'u öldürdü ama Süleyman ve adamlarına karşı hiçbir sey yapamadı. Geleneksel anlatıya göre bu dönemlerde resmi olmasa da Süleyman "sultan" diye anılmaya başladı; neticede Rumlar, Bizans İmparatorluğu içinde bir Türk sultan yaratmışlardı¹³.

Bununla beraber Süleyman, taze güçlerle kendini takviye etmesinin gerekli olduğunu, batıda çok oyalandığını ve Doğu Anadolu'daki Türkmenler'le ilişkilerini korumak zorunda olduğunu biliyordu. Bu yüzden doğuya döndü, ama orada da yeni konumunun yardımıyla, açıkça olmasa da Bizans'ın yardımcı gücü rolünü oynuyordu. Ama Suriye'deki iç kavgalara karışmaktan kaçınmamıştı; 1086'da Suriye'de öldü, Melik Şah hiç zorlanmadan Suriye ve Filistin'i işgal etti¹⁴.

Melik Şah, Aleksios'un yardımıyla Anadolu'daki Türkler'e boyun eğdirmek düşüncesinden vazgeçemezdi: Çünkü bu kadar uzaktan bu isteğin gerçekleştirilmesi için tek olanak buydu. Herhangi bir Bizans toprağı üzerinde egemenlik hakkı istemiyordu, ama kendini nerede bulunurlarsa bulunsunlar bütün Türkler'in lideri gibi düşünüyordu. 1090'lı yıllarda Melik Şah'ın Anadolu Türkleri üzerindeki hâkimiyetini perçinlemek için Bizans İmparatoru Aleksios ile gerçekleştirmek istediği anlaşmadan söz eden Cahen, Melik Şah ölümü ile bunun gerçekleşmediğini ve ordusunun da Anadolu'yu terk ettiğini anlatır¹⁵. Melik Şah'ın ölümüyle Hasan Buldacı İznik'in mirasına kondu. Daha önce Antakya'da esir edilen Süleyman'ın genç oğlu Kılıç Arslan kaçtı ve eskiden babasının komutasında olan bütün Türkler'i etrafına topladı. Kendisi özellikle doğudaki topraklarıyla ilişkilerini güvence altına almakla uğraşırken, komutanları Beylerbeyi İlhan ve az çok başına buyruk olan yerli denizcilerin yardımıyla Çaka,¹⁶ Ege kıyılarını

¹² Cahen, C., a.g.e., s.8-9

¹³ Bkz. Bar Hebr., s. 227; Bryennios, s. 160; Anne Comnene, s. 178.

¹⁴ "Pénétration...", s. 47-48; Anne Comnene, s. 300; el-Cevzî (yazma) 187b - 189b; Azîmî, İbnü'l-Kalânîsi ve İbn Hamdûn (Tezkire, yayınlanmamış), 478-479 yılları; İbnü'l-Esir, X, s. 90-91; el-Adîm, II, s. 89-92; Michel, s. 179; Mathieu, s. 190.

¹⁵ Şu andaki tek kaynak, Anne Comnene, s. 302-320, 361, 423-435; Mathieu, s. 208; el-Adîm, II 99-100; "Pénétration...", s. 51-52.

¹⁶ Çaka'nın önemi, yarı efsane bir öykü olan Danişmendnâme'de anılmasıyla da kanıtlanmıştır; bir süre sonra Sinop'u alan Karatekin için de benzer bir sonuç çıkarılabilir.

ve adalarını işgal ettiler. İşgal ettikleri yerler arasında Klazomenai, Fokaia, İzmir, Khios, Mitilene, Samos vardı. Aleksios bu yerleri geri almak zorundaydı; bu zorunluluk yalnızca Boğazlar'daki korsanlığı önlemek için değil, daha korkuncu, o sıralarda Konstantinopolis'i tehdit eden Peçenek Türkleri'yle ilişkiye girmelerine de engel olmak içindi¹⁷.

Kılıç Arslan, Buldacı'yı bir ziyafete çağırdı ve orada öldürdü; aslında bu olaydan sonra da, büyük bir değişiklik olmadı. Eğer kısa bir sürç sonra Haçlılar gelmeseydi, belli ki Türkler 14. yüzyılda kıyılarda gördüğümüz beyliklerin topraklarına o zaman yerleşeceklerdi. İznik'in Türkler'in elinde kalmasının kabul edilmesi de Türkler'in Bizans'ın iç meselelerinde oynadıkları rolü gösteriyor. Bu sırada Melik Şah'ın vârisleri arasındaki kavgalar onların Anadolu'ya karışmalarını önliyordu. Aynı dönemlerde İran Selçuklularının egemen olduğu toprakların dışında, önce Selçuklu Yakuti, sonra oğlu İsmail tarafından yönetilen bölgelerle, ilk kez kendilerinden söz edildiğini işittiğimiz diğer beylikler yavaş yavaş oluşmaya başladı. Bu beylikler kapsamında daha ne Erzurum'daki Saltuklular ne de Erzincan'daki Mengücekler¹⁸ tam anlamıyla ortaya çıkmışlardı; bu bağlamda muhakkak sözü edilmesi gereken beyliklerden bir Danişmendlilerdir. Haçlı seferini hikâye edenler Danişmend denilen kişi hakkında az çok bilgiler vermektedirler. Asıl adı Taylu olduğunu belirten Cahen, Danişmend'in 1104'te öldüğünün doğru olabileceğini söyler. Kılıç Arslan'a gelince, onu babası gibi "Süleyman" diye adlandırsalar da Araplar böyle iki isim kullanılmasını doğru bulmazlar¹⁹.

Haçlılar'ın öncü gruplarının Anadolu'dan geçmelerinin Kılıç Arslan tarafından ilk zamanlarda pek önemsenmediğini belirten Cahen, gerçek Haçlılar'ın Batı Anadolu'ya girmesiyle İznik ve çevresinin yok edildiğini ifade eder. Kılıç Arslan Haçlılar'ın yürüyüşüne Anadolu yaylasında, Dorylaion/Eskişehir yakınlarında Danişmendliler'in sağladığı yardımlarla engel olmak istese de²⁰ yenilmekten kurtulamadı ve Batı Anadolu'yu savunmaktan vazgeçti²¹.

Danişmendliler'in Haçlı Seferleri'nden Kılıç Arslan kadar etkilenmediğini belirten Cahen, o dönemde Malatya'nın Ermeni derebeylerinin elinde olduğunu belirtir ve bu kentin 1102'de kesin olarak Türkler'in (Danişmendliler) egemenliğine geçtiğini

¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.11-12

¹⁸ Cahen, C., a.g.e., Bkz. s. 48.

¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.12-13

²⁰ Cahen, C., a.g.e., s.14, Klasik kaynakçalara İbnü'l-Kalânîsî 134'ü eklemek gerekir.

²¹ Cahen, C., a.g.e., s.14

söylemektedir. Bu dönemde Haçlıların birkaç kez Anadolu'ya girdiğini ve bunlara karşı Kılıç Arslan'ın doğrudan savaşa girmeyerek onların geçtikleri güzergâhları çöle çevirdiğini ve Konya Ereğlisi yakınlarında onları kılıçtan geçirdiğini ifade eder²².

Bu bölümde Danişmend ile Kılıç Arslan'ın Anadolu'ya hâkim olma hususunda mücadele içinde olduklarını ancak Haçlı Seferleri'yle bu mücadelenin bir tarafa bırakılarak Haçlılar'a karşı Bizansla ittifak etme politikasına döndüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Avrupa'ya gidip Bizans karşıtı bir sefer düzenlemek için büyük bir Haçlı kuvvetiyle 1107'de geri dönen Bohemond'a karşı Kılıç Arslan, Bizans İmparatoru Aleksios'a söz verdiği kuvvetleri göndermiştir²³.

1104'te Danişmend'in ölümü üzerine Kılıç Arslan'ın 1106'da Malatya'yı işgal ettiğini belirten Cahen, Yukarı Mezopotamya'da Büyük Selçuklu sultanı Muhammed'e karşı ayaklanan emirlerin çağrısı üzerine o bölgeye yöneldiğini ve onun zaten geçmişten beri amcaoğulları arasındaki kavgalara karışmaktan çekinmediğini ifade eder. Musul hattı üzerinde Fırat Nehri'nin sol kolu olan Habur üzerinde yapılan savaşta Kılıç Arslan'ın öldürüldüğünü ve oğlu Şahinşah'ın esir alındığı belirtilmektedir²⁴. (1107) Bu olayın, Anadolu tarihinde bir dönüm noktasını işaret ettiğini ifade eden Cahen; bu hususla ilgili üzerinde durulması gereken konular olduğunu söylemektedir²⁵.

Cahene göre ilk önemli nokta; Türkler'in ilk göç dalgasının sona erdiği; birkaç küçük istisnanın dışında, 13.yüzyıldaki Moğol istilasına kadar başka önemli bir göç dalgası olmamıştır. Anadolu toprakları üzerinde bir ölçüde toprağa bağlı bir düzene geçen Türkmenler, özellikle Selçuklular ve Danişmendliler'in öne çıktığı üç veya dört merkezi otoriteye bağlı yaşıyorlardı; ancak bu beylikler ile beyleri arasında belirgin organik bağlar henüz mevcut değildi²⁶. Otlak alanları sınırlıydı. Ama çoğu yarı-göçebe çobanlar olarak yaşamayı sürdürüyordu. Ve beyler için önemli olan kentlerdeki birkaç garnizon dışında,²⁷ Türkmenler öncelikle yayla insanlarıydılar. Tarım yerlilerin elindeydi; fakat bu yerli köylüler özellikle Batı Anadolu'da istilacıların yağmalarından büyük zarar görmüşlerdi, büyük bir bölümü topraklarını bırakıp kaçmıştı. En azından hali vakti yerinde olanları Bizans topraklarına sığınmıştı. Kargaşa dönemi bir kere

²² Cahen, C., a.g.e., s.15, Bkz. dipnot 19'da sözü edilen Haçlı tarihleri ve Syrie du Nord, s. 231.

²³ Cahen, C., a.g.e., s.15-16

²⁴ Syrie du Nord, s.248.

²⁵ Cahen, C., a.g.e., s.16

²⁶ Daha sonraları belirli hiçbir otoriteye bağlı olmayan bazı gruplar görülecektir.

²⁷ Örneğin İznik'ten sonra, Kılıç Arslan'ın yeni "başkenti" Konya idi; yaşamının son aylarında ise karısı ve biroğlunu götürerek önemini gösterdiği Malatya, Konya'nın yerine başkent oldu.

geçtikten sonra köylüleri yerlerinde tutmak ve geri getirmek için gayret sarf edilecekti ama çabalar henüz başlangıç aşamasındaydı. Yağma yapabilecek Türkmenler'e ilk başta hudut bölgeleri cazip geliyordu; okumuş kültürlü kişiler de bu etkinliğe kutsal bir savaş rengi veriyorlar ve savaşa karışanları **gazi** diye adlandırıyorlardı, ama daha sonra göreceğimiz gibi onlar bile özellikle bu hudut bölgelerini uç (Rumca akritai) diye tanımlıyorlardı²⁸.

Yine Cahen'e göre; göçmenlerin sayısını ve buna bağlı olarak yeni Türk halklarının oranını saptamak açıkça görüldüğü gibi olanaksızdır; aynı şekilde bu dönemdeki yıkımın derecesini veya ülkedeki geçimlik faaliyeti belirlemek de mümkün değildir²⁹. Sadece, Bizans İmparatorluğu'nda hayvan yetiştiriciliğinin büyük işletmelere doğru dönüşüm içinde olmasının yeni gelenlerin yöreye alışmamasında bazı kolaylıklar sağlamış olabileceğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan açıkça görülen bir husus Doğu Anadolu'nun karışıklıklardan daha az etkilendiğidir. Bu bölgede yaşayan Ermeniler büyük oranda yerlerinde kaldılar ve ilk anlar geçtikten sonra yeni gelenlerin egemenliği altında yaşamaya şöyle yahut böyle alışmış göründüler³⁰.

Anadolu Türkleri ile daha güneyde geleneksel Arap topraklarını işgal eden Türkler arasında temel bir ayrımın varlığını kabul etmek gerekir. Bu bölgelerin sınırları, tam belirgin değilse de, aşağı yukarı incelediğimiz dönemden önceki Bizans İmparatorluğu sınıрыyla bugünkü çağdaş Türkiye'nin sınırlarına benzer. Kuzeyde, Anadolu'da bazı yerli unsurlar varsa da tam bir Türk yerleşimi vardır; güneyde ise Türk halklarının gerçek bir yerleşimi değil, bir askeri işgal söz konusudur³¹. Cezire (Yukarı Mezopotamya) Türkmenler tarafından işgal edilmiş ve büyük bölümü Artuklu sülalesinin yönetiminde olan bir ara bölgedir³², ama Artuklular Büyük Selçuklular'ın sadık hizmetkârları olup geleneksel Arap-Müslüman dünyasının en zengin eyaletlerinden biri olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bunların aksine kuzeydeki Türkler, Rûm/Roma-Bizans İmparatorluğu topraklarının olduklarının bilinciyle bağımlılıkları gitgide daha da azalan, hatta hiçbir bağımlılık işareti göstermeyen bir konumdadırlar. Genel olarak Bizanslı Hıristiyanlar veya yabancı Hıristiyanlar'ı

²⁸ Cahen, C., a.g.e., s.16-17

²⁹ Bkz. Sp. Vryonis Jr., *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamisation from the Eleventh through the Fifteenth Century*, 1971, ve benim IJMES 1972'de yaptığımhesap.

³⁰ Cahen, C., a.g.e., s.17

³¹ Bunun asıl nedeni Bedevi ve Kürt çobanların bölgede zaten var olmasıyla Mezopotamya ve Suriye'nin çok sıcak iklimine Türk develerinin uyum gösterememesidir.

³² Bkz. Cahen, C., a.g.e. 3. bölüm.

tanımlayan Rûm sözcüğü, bir süre sonra Anadolu'daki Türk topraklarını tanımlamak için kullanılacaktır³³.

2.2.2.2.Şahinşah Döneminde Batıda Türk Faaliyetleri

Cahen; Kılıç Arslan'ın ölümünün izleyen olaylar daha önce sözü edilen farklı etkenleri gün ışığına çıkardığını ifade eder. Önce geçici olarak hanedanın zayıfladığını, bir taraftan Türkmenler'in bu durumdan yararlanıp sınırda yine akınlara başladığını, diğer taraftan Sultan Muhammed'in, İran Selçukluları'na Anadolu'ya son müdahalesini gerçekleştirdiğini belirtir. Bu iki olay aslında birleştirilebilir. Çünkü o sıralarda gaza uğruna Suriye'deki Hıristiyanlar'a karşı büyük bir savaş örgütlemekte olan Muhammed, Bizanslılar'a karşı da bir cephe açabilirdi. Bu arada aynı zamanda kendine itaat etmeyen bazı bölge beylerini de egemenliğini kabul etmeye zorlayabilirdi³⁴.

1107 yılı sonunda ve 1108 yılında Kilikya'daki Frank-Ermeni prensliklerine, Maraş yakınlarında Pertusd'a ve Hisnü'l Mansûr'a (Adıyaman) Türkmen akınlarının olduğunu belirten³⁵ Cahen; bu akınlar sırasında Yukarı Suriye'deki Ermeni prenslerinden Kogh-Vasil'in bir "Ermenistan Sultanı"nı esir ettiğini; bu kişinin hiç şüphesiz Erzurum Saltukluları'ndan Ali³⁶ olduğunu söyler.

1109-1110'da da bu kez batıda Bizans topraklarına akınlar yapılmıştır. Belki de "naib" olan Kapadokyalı Hasan'ın gönderdiği Türkmenler, Çanakkale Boğazı'nın güneyinde Lampe, İzmir, Bergama ve Kelbianos/Kelbian'a akın yapmışlar ve Hasan da bizzat Filadelfia/Alaşehir'e hücum etmişti; birbiriyle ilişkisi olmayan çeteleri Bizanslı komutan Filokales ya yok etmiş ya geriye püskürtmüştü³⁷.

Cahen, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'in müdahalesinin Kılıç Arslan'ın yerine kimin geçeceği kargaşası nedeniyle kolaylaştığını belirtir. Malatya'da Kılıç Arslan'ın genç oğlu Tuğrul Arslan'ın annesi, oğlu adına iktidara el koymuştu ve bu kadın oğluna atabeg tayin ettiği birkaç komutanla birbiri ardına evlenmiş ve sonunda da 1113'te Hanzit'i fetheden Artuklular'dan Belek'te karar kılmıştı³⁸.

³³ Cahen, C., a.g.e., s.17-18

³⁴ "Diyâr Bakr" makalem, JA 1935, s. 230 vd.; Syrie du Nord, s. 247 vd.; "Pénétration...", s. 57; Tarih-i Selçuk içinde, Hâbü'r felaketinden önce Kılıç Arslan'a karşı Cezire emirlerinin soğuk davranması bir ihanet olarak anlatılır, 17b/37.

³⁵ Mathieu, s. 83-84.

³⁶ "Pénétration...", s. 57 n. 3. Bu kişi gelecekteki Şah-ı Armin Sokman el-Kutbî olamaz; çünkü bu unvanı daha almamıştı ve Mezopotamya'da Muhammed'in hizmetinde savaşıyordu.

³⁷ Anne Comnene, XIV-1; Chalandon, Alexis, s. 254-255.

³⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 20

Konya'nın etrafındaki asıl Selçuklu egemenlik alanında ise Dânişmendli Gürmüştekin'le yapılan bir savaş sırasın Kılıç Arslan'ın büyük oğlunun ölümünden sonra Kılıç Arslan'ın ikinci oğlu Şahinşah tahtın doğal varisi olarak kabul ediliyordu. Ancak Şahinşah Mezopotamya'daki talihsiz savaşta esir edilmişti. Yeğenlerinden biri tahta el koydu. Başka bir grup ise Şahinşah'ın serbest bırakılması için Sultan Muhammed'e bir Hanifi fakih gönderdi. Hıristiyanlar'a karşı yapılacak savaşta onun varlığının gerekli olduğunu söylüyorlardı³⁹. Şahinşah serbest bırakıldı; bir başka öyküye göre de kaçtı⁴⁰. 1109'da geri döndü ve yeğenini öldürdü⁴¹.

Cahen göre olayların gelişimi, Sultan Muhammed'in Şehinşah'ın kendisini bir tür egemen kabul etmeye ikna ettiğini gösteriyor. Bu dönem, Muhammed'in Suriye'de Franklar'a saldırmak için bir ordu gönderdiği döneme rastlamaktadır. Sultanın bir diğer ordusu da, öngörüldüğü gibi Bizanslılar'a karşı savaşmak için Anadolu Türkleri ile birleşmek üzere gönderilmişti. 1112'de Anadolu'da Sultan Muhammed ve Aleksios'un elçileri arasında barış müzakereleri başladı⁴². 1118'de Suriye'deki başarısızlıklarından sonra, Muhammed Anadolu'ya yeni bir müdahalede bulunamadan öldü, yerine geçen de Anadolu ile uğraşmak istemedi. Bu koşullarda şekillenen barış, doğal olarak Şehinşah'ın Türkler'i ile Bizanslılar arasındaki savaşın bittiği anlamına gelmiyordu. Emir Kutogmes (Kutlumuş? ... doğmuş?), Kılıç Arslan zamanında İznik beylerbeyi olan Muhammed, yine beylerbeyi olan ve ileriki tarihlerde Şehinşah'ın yaşlı ve bilge danışmanı olarak gösterilen Monolikes (?), 1113'te Lopadion, Poimanenon, Parion, Çanakkale civarında Abidos, Ege kıyısında Adramyttion'a saldırdılar ve Aleksios'un İznik valisi Eumathios Kamitzes'i esir ettiler. Anna Komnena'e göre, Türkler'le birlikte "Karme'den gelen Müslümanlar" da çarpıştıyordu; Aleksios, Kütahya yakınında önlerini kesti ve onları mağlup etti. Ancak bu mağlubiyet aynı Monolikes'un 1116'da İzmit ve Poimanenon/Manyas önünde görülmesini engellemedi ve Şehinşah her taraftan toplanıp

³⁹ İbnü'l-Furât, Viyana yazması, I, 27b.

⁴⁰ İbnü'l- Kalânisi, s. 158, ona Melik Şah der.

⁴¹ Anne Comnene, XV, s. 6'da bu yeğenden "Asan Katuh" diye söz ediyor. Yazarın kitabının başka yerlerinde "Katuh" diye ikinci bir isim kullanmamasına karşın bu Kapadokyalı Haşan olabilir mi? Eğer öyleyse 1109-10 yıllarındaki rolü ve o yıllardan sonra kendisinden söz edilmemesi izah edilebilir mi? Eski Kapadokya hâkimi Buldacı'nın oğlu ve kızı Kılıç Arslan'la evlenen Ebulkasım'ın kardeşi olabilir ("Pénétration..." s. 45, 46, 52).

⁴² Anne Comnene, XIV-3, bu bölümde bazı karışıklıklar vardır. Diğer zamanlarda kullanılması normal karşılanacak Şehinşah (Saysan) unvanı ile Sultan Muhammed'in mi yoksa biraz önce yalnızca Sultan unvanıyla söz edilen Rûm sultanı Şehinşah'ın mı kastedildiği anlaşılıyor; aslında yazar, Rûm, sultanından bir süre önce "emir" diye bahsetmiştir. Bu dönemde Türkler Yukarı Kilikya'ya da hücum ediyorlardı (Mathieu, s. 104).

gelen kuvvetlerle bizzat sefere çıktı⁴³. Bu koşullar altında, Aleksios, uzak Kilikya ve Suriye’de bir işe yaramayan seferlerin gereksizliğini anlayarak yakındaki düşmana saldırmaya karar verdi. Onları içten vurmaya istiyordu; Dorylaion/Eskişehir, Kedrea, Polibotos ve son olarak da Filomelion yoluyla “Puşças”ın⁴⁴ yönettiği bir sefere çıktı, ama klasik şekilde, Türkler saklandılar ve bölgeyi yakıp yıktılar. Aleksios bu bölgeyi tam olarak elde edemeyeceğini anladığından Hıristiyan halkı yanına alarak çekildi. Şehinşah ve “Monolikes” onları izledi, ama Anapun’da yenildiler⁴⁵.

Burada karakteristik bir olay cereyan etti. Şehinşah barış isteyip Aleksios’la görüştü; Anna Komnena’ya inanmak gerekirse yalnızca “beylerbeyleri” ve Monolikes değil bizzat Şehinşah da imparatora büyük saygı gösterdi, saygı işareti olarak yere diz çöktü ve geleneğe göre Aleksios tarafından koluna girilip ayağa kaldırıldı. Şehinşah, Roma İmparatorluğu’nun sınırlarını Romanos Diogenes’in zamanındaki durumuna getirmeyi, Türkler’i bu hudutların ötesine çekmeyi ve sınırları bir daha zorlamamayı kabul etti. Bu koşulların gerçekleşmesi aslında mümkün değildi; ama Bizans geleneklerine uygun olarak söylenen bu sözler, aslında öncekilerin de yaptığı gibi, Şehinşah’ın Bizans’ı Anadolu’da **süzeren** olarak yeniden tanıması diye anlaşılmalıdır ve babasının politikasına benzer bir politika gütmüştür⁴⁶. Fakat bu kadarı bile Türkmenler’in hazmedemeyeceği koşullardı. Şehin Şah’ın yokluğunda çıkan bir ayaklanma sonunda iktidara kardeşi Mesud geldi⁴⁷, Aleksios misafirini uyardı, ona destek sözü verdi, Rumlar’la ittifakı nedeniyle Tiragin kentinin Hıristiyan halkı da onu iyi karşıladı. Ama bunlar bir işe yaramadı; Şehinşah “Puşças”ın ihaneti sonucu yakalandı, önce kör edilip sonra boğduruldu⁴⁸. Bu durumda Bizans ile barış gerçekleşmedi ve Aleksios Komnenos’un ölümünün ertesi günü (1118), Türkler Yukarı

⁴³ Anna Komnena, Horasan ve Halep’ten gelenler diyor; ancak o dönemdeki siyasal durum karşısında bu sözleri yüzde yüz doğru kabul etmek olanaksızdır, bağımsız bazı çeteler söz konusu olabilir.

Anna, Şehinşah için birbiri ardına Şehinşah Süleyman, Kılıç Arslan, Saysan isimlerini kullanıyor; belki karıştırıyor. Ama bu sultanın üç isim (Türk, Arap ve unvan) taşınması da olasıdır; benzer örnekler yok değildir.

⁴⁴ Bu isimle Haçlıların tanıdığı komutan Boessas veya Boessach (Ebu İshâk) arasında (Aibert d’ Aix, IV-10; Foucher de Chartres, 1-19) ve Horasan’a doğru Niz (Ani) topraklarındaki (“secta turcorum”) bir aşiret olan “Amasa”nın bir ilişkisi olabilir mi bilmiyorum.

⁴⁵ Anne Comnene, XV, 1-5; Zonaras, Bonn yayını, XVIII-26.

⁴⁶ Anne Comnene, XV, 6; Mihail, s. 194.

⁴⁷ Mihail, s. 195; isyanı örgütleyen kişiden önceleri Gazi diye söz etmişti, ama Mihail, onu sık sık adaşlarıyla karıştırır (s. 204’te Diyarbakırlı İlgazi ile); Anne Comnene, XV, 6’da isyanın liderine “Gazi” der; ona göre “Asan Katuh”ın oğludur (not 50) ve Gümüştekin ile ilişkisi yoktur (Gümüştekin’e de Gazi denilmesinden dolayı); daha sonra Mesud ile Gümüştekin arasında iyi ilişkiler olduğu ise doğrudur.

⁴⁸ Elegmen” İsimli bir bey tarafından yakalandı (Anne Comnene, XV, 6; Mihail, s. 195).

Menderes vadisine sızdılar, Laodikva/Denizli ve Sozopolis/Uluborlu'yu ele geçirdiler. Antalya yolunu kestiler; böylece Bizanslıların Kilikya ve Suriye bağlantısı da kesilmiş oldu/" İoannes Komnanes 1119'da Laodikya'yı "Alpikhara" veya "Pikhara" (Ebu'l-Hayr ?)⁴⁹ adlı komutandan geri aldı. 1120'de de Sozopolis ve Antalya yolu üzerindeki Hierakorpithes'i yeniden fethetti ve bir daha Türkler'in eline geçmemesi için fethettiği yerleri tahkim etti⁵⁰. Mesud'dan herhangi bir tepki gelmedi, şüphesiz kuvvetli bir orduyla karşılaşmak istemiyordu.

Doğuda Malatya ile Frank-Ermeni prenslikleri arasında da barış gerçekleşmedi. Frank-Ermeni prenslikleri Mesud'un isyanından yararlanarak Ceyhan'a yeniden el koydular. Tuğrul Arslan, Belek'in Fırat seferiyle aynı sırada⁵¹ yaptığı harekâtla, Malatya'ya yaptıkları misilleme saldırılarına rağmen onları yeniden ve kesin olarak Ceyhan'dan attı. Bir diğer Selçuklu, Devleb ise Artuklu beyi İlgazi ile birlikte Suriye sınırlarında Azâzlı bir Frank olan Guillaume ile savaşırken öldü⁵².

2.2.2.3.Dânişmendlilerin Yükselişi ve Bizans'ın Yeniden Güçlenmesi

Şehinşah'ın devrilmesini Dânişmendliler'in yükselişi izlemiştir. Ancak Cahen Anadolu Türkleri'nin mevcut hâkimiyet alanlarının sınırlarını genişletmek adına birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiklerini ve bu amaç uğruna zaman zaman Bizans ve diğer Hristiyan prenslikleriyle ve birbirleriyle gizli anlaşmalar yaptıklarını belirtir ve Anadolu'nun en güçlü adamının Gümüştekin olduğunu söyler. Kılıç Arslan döneminin koşullarında Bizanslılar'ın çeşitli müttefikleriyle yarattığı buna benzer karışıklıklar ve Türkler arasındaki iç savaşlar Rum topraklarını ciddi akınlardan korumuştur. Ancak 11. yüzyılda olduğu gibi, Bizans'ta yine iktidara yönelik isyanlar başlayacak ve taraflar Türkler'den yardım isteyeceklerdi⁵³. Cahen, Gümüştekin'in Anadolu'da Müslüman olmayan unsurlara karşı verdiği başarılı mücadeleler sonucunda 1130'lu yılların ortalarında halifenin ve Büyük Selçuklu sultanının ona, "kuzey ülkesinin" resmi

⁴⁹ Kinnamos, s. 1, 2, s. 5-6; Niketas, s. 17.

⁵⁰ Kinnamos, s. 6-7; Niketas, s. 19; Migne, *Patrologie Grecque* CXXXIII içinde Prodromos, s. 1382, krş. Chalandon, *Jean et Manuel Comnene*, s. 37 vd., 47 vd.

⁵¹ Krş. "Diyâr Bakr" makalem, JA, s. 238-239.

⁵² Mihail, s. 205; Azîmî, 516 yılı; el-Adîm, *Histoire d'Alep, Historiens Orientaux du Croisadesi* içinde, III, s.433.

⁵³ Cahen, C., a.g.e., s.25, Mihail, s. 223-224; Azîmî, 520 yılı olaylarını anlatırken Mesud ile Arab'ı karıştırmış olabilir; diyor ki "Konyaemiri Mesud, Dânişmend'in oğluna yenildi ve Konstantinopolis'in yolunu tuttu". Bu arada Mihail de çokdoğru bir kaynak olmaktan uzaktır, çünkü (Mihail) s. 237'de Gümüştekin'in oğlu Muhammed'in tahta geçmesinden sonra Yağan'ın ölümünden söz ediyor ve onu Arab'ın öldürdüğünü söylüyor. Tarih-i Selçuk17b / 37'de Arab ile Mesud'un birbiriyle çekişmesi yarı efsane şeklinde anımsatılmaktadır.

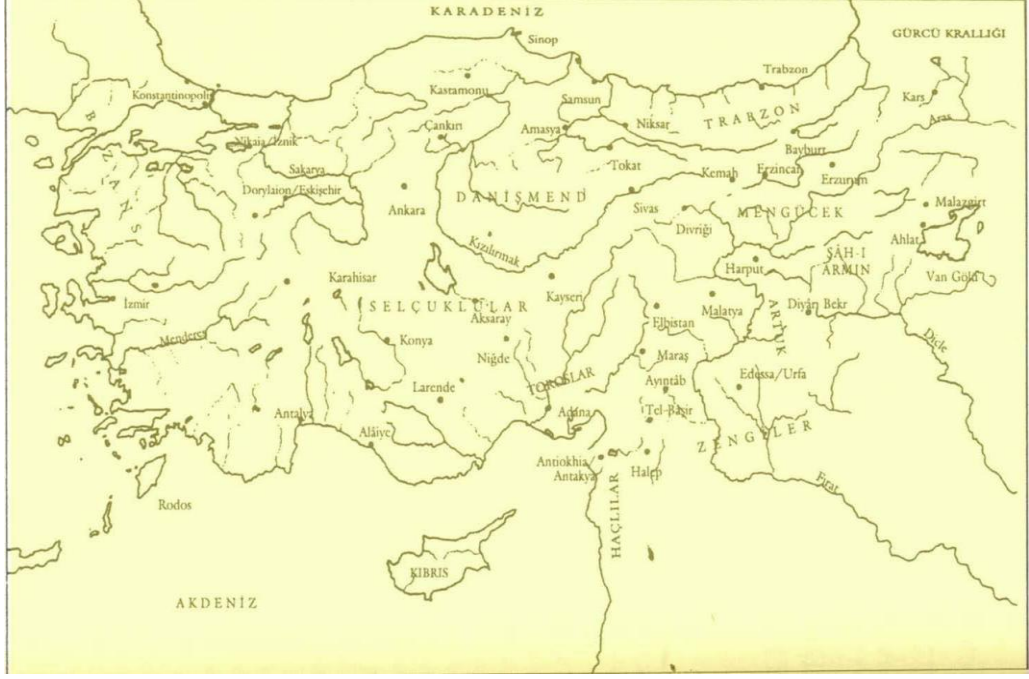
hükümdarlık belgesiyle melik unvanını ve nişanlarını gönderdiğini ifade etmiştir. 1134-1135 kışında Gümüştekin'in öldüğünü, oğlu Muhammed'in, babasına ait melik unvan ve nişanlarını devralarak tahta geçtiğini ve kardeşlerinden birini öldürttüğünü, bir diğer kardeşi Aynüddeve'nin de Ceyhan'da isyan ettiğini ve ancak iki yıl sonra bölgeden sürülüp Edessa Kontu Joscelin'e sığındığını anlatır. Kuzey Anadolu üzerinde Bizans ve Rumlar'a karşı mücadelesini sıklaştıran Muhammed Kuzey Anadolu ve Toroslar hattı boyunca sürekli bu unsurlara karşı savaştı ve 1041'de öldü⁵⁴.

2.2.2.4. Danişmendli Devletinin Parçalanması: Bizans ve Nureddin Arasında Selçuklular

Claude Cahen, Muhammed'in ölümünün Anadolu'da Dânişmendliler ile Selçuklular arasındaki güç dengesini alt üst ettiğini söyler. Bunun nedeni olarak da Muhammed'in devletinin bütünlüğü kısa sürede sağlayamadığını ve bunun sonucunda da geride güçlü bir devlet otoritesi bırakmadığını ifade eder. Bu süreçte varisleri ve Anadolu'ya hâkim olmak isteyen unsurlar arasındaki mücadeleden söz eden Cahen, İkinci Haçlı Seferi'nin başlamasıyla bu güç mücadelelerinin bir tarafa bırakıldığını anlatır⁵⁵.

⁵⁴ İbnü'l-Kalânisî, s. 275'e ve Azîmî 536 yılına göre 1140 Ağustosunu ile 1141 Ağustosunu arasında; İbn Hamdûn, 537 yılı (İbnü'l-Esîr, XI, 61 içinde) ve İbnü'l-Fûrat, II, v. 136'ya göre 1141 ve 1142 Ağustosları arası; Mihail, s. 253'e göre 1142 Ekimi ile 1143 Ekimi arası; bu kronoloji bize bir yıllık bir fark gösteriyor. Grégoire ise 1143 yılını veriyor. Büyük olasılıkla İoannes Komnenos'un Kilikya seferinden önce (1142 ortaları) bu ölüm vuk'u bulmuştur.

⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s.29

Harita 2: XII. Yüzyılda Anadolu

Cahen'e göre Bizanslılar, Haçlılar'a yardım etmediler, aksine Türkler'i onlara karşı kışkırttılar. Türkler, bu olayda hiçbir ciddi tehlikeyle karşılaşmadılar. Her zaman olduğu gibi büyük savaşlardan kaçınarak Haçlı ordularını hırpaladılar. II. Konrad'ın ordusu I. Haçlılar'ın izlediği yolu takip ederek doğrudan Konya üzerine yürüdü; Dorylaion/Eskişehir yakınında "Manplanes" isimli bir Türk komutanı onları tuzağa düşürdü; Haçlılar bu tuzaktan çok kayıp vererek güçlüğüle kurtuldular. Filomelion'a geldiklerinde tükenmişlerdi; en çetin koşullarda, Türk okçuları tarafından kovalanarak yarı yoldan dönmek zorunda kaldılar. Bir süre sonra VII. Louis'nin ordusu, daha ihtiyatlı davranarak Antalya'ya doğru yola çıktı, ama Türkler onları da Kelbiân vadisinde daha sonra da Menderes geçidinde, az çok Bizanslılar'ın da yardımıyla, Antalya'da gemilere bininceye kadar II. Konrad'ın ordusu gibi hırpaladılar⁵⁶.

Haçlılar'dan sonra da Bizanslılar'la barış devam etti. Barışın sürmesi, Mesud'un Güneydoğu Anadolu ile ilgilenmesine olanak sağladı. Daha Haçlılar gelmeden önce Mesud, oğlu Kılıç Arslan ile Maraş'ı sıkıştırmaya başlamıştı⁵⁷. Haçlılar'ın arkasından, Antakya Prensi Rymond, misilleme olarak, kuzeye bir akın yaptı⁵⁸. Bu koşullarda Mesud ile Halep hâkimi ünlü Nureddin arasında yakın ilişkiler doğdu; iki taraf da

⁵⁶ Migne içinde Deuil'ün incelemesi, *Patrologie Latîne*, CLXXXV, 1254 vd.; Niketas, 88-95; Kinnamos, s. 80-84.

⁵⁷ Mihail, s. 275; İbnül-Furât, II, 158b.

⁵⁸ İbnü'l-Furât, II, 194a.

Franklar'a karşı harekâta birbirlerini gönüllü olarak desteklemeyi kabul etti, ama her bir ganimetten aslan payını almak için yollar aramayı da sürdürdü⁵⁹.

Nureddin, 1148'de, Mesud ile anlaşarak ilk saldırısını yaptı. 1149'da Antakya Frankları'nı büyük bir bozguna uğrattı ve Raymond savaş alanında öldü. İki hükümdarın faaliyetleri artarak devam etti. İlk kez Ceyhan'ın öte tarafında, Yukarı Suriye'nin girişinde, bir Selçuklu harekâtı ortaya çıkıyordu; bu faaliyet gelişecek ve Orta Asya'nın Müslüman göçebeleri ile Suriye göçebeleri arasında ilişki kurulacaktı. Aslında bu ilişkiler Kutulmuş'un oğlu Süleyman'ın fetihleriyle altmış yıl önce başlamıştı, ama ilk Haçlı seferlerinden sonra doğan devletlerin araya girmesiyle yarım yüzyıl kesilmişti⁶⁰.

Cahen, 1149 ve 1151 yılları arasında Mesud ve Nureddin arasında oluşmuş akrabalık bağına dayalı (Nureddin, Mesud'un kız kardeşi ile evlenmişti) bir dayanışma olduğundan söz eder ve bu akrabalık sayesinde Kuzey Suriye ve Anadolu'nun kısmen güney kesimlerine hâkim olan Franklar'ın bu iki güç tarafından kuzeyden ve güneyden sıkıştırılarak hapsedildiğini ve Franklar'ın geride bıraktıkları toprakların Mesud ve Nureddin arasında taksim edildiğini belirtir. Antakya'ya 1150'li yılların ilk yarısında Anadolu'da Bizanslılar ile Danişmendliler arasında yeniden anlaşmazlıkların başladığını ifade eden Cahen, Mesud ile Bizans arasında karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı bir uzlaşmanın olduğunu söyler⁶¹. Zaten onun bu politikası iktidarının ve ömrünün uzun sürmesini sağlamıştır. Otuz dokuz yıllık bir saltanattan sonra 1155 Nisan'ına doğru öldü ve kısa bir süre devam eden taht anlaşmazlıkları yaşansa da o sırada Danişmendliler arasındaki benzer sorunlar nedeniyle bu anlaşmazlıklar tehlikeli boyutlara ulaşmadan yerine oğlu II. Kılıç Arslan geçti⁶².

II. Kılıç Arslan Kuzeydoğu Anadolu'nun belli bölgelerine hâkim olan Yağıbasan ile belli bir süre uğraşmak zorunda kaldı. Ancak imamların araya girmesiyle onunla anlaşmak zorunda kaldı. Belli bir süre hoşgörü ve barış politikasını yürüten Yağıbasan, Nureddin'e karşı Toros'a, Antakya Prensi Renaud'ya ve Kudüs'teki Baudouin'e ittifak önerdi. Bu sırada Manuel Komnenos'de Kilikya ve Suriye'de Bizans'ın egemenliğinin veya süzerenliğinin tanınmasını sağlamak için hamleler yapmaktan geri durmamıştı. En önemlisi de Kılıç Arslan'a karşı Yağıbasan ve Şahinşah ile ittifak edip Türkler arasında

⁵⁹ Cahen, C., a.g.e., s.32

⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s.32-33

⁶¹ Cahen, C., a.g.e., s.32-33

⁶² Cahen, C., a.g.e., s.33

bir birlikteliğin oluşmasını engellemek, Bizansı güvence altına almak istiyordu. Ayrıca bunun için de 1159'da Kilikya Ermenileri'nin ve Suriye Frankları'nın kendisine söz verdiği askerleri de getirterek bu amacını gerçekleştirmeyi planladı. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan'da kız kardeşinin eşi de olan Nureddin ile anlaşma yoluna giderek onun isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Ayrıca Bizans'ın da bütün isteklerine boyun eğmiş ve bizzat kendisi Konstantinopolis'e giderek Bizans İmparatoru ile teferruatlı bir anlaşma yapmıştı. Bu bağlamda Kılıç Arslan, düşmanlarıyla gerektiği gibi uğraşma olanağına kavuşmuştu. Yağıbasan, genç Muhammed'in Malatya hâkimi olmasını kabullenmişti. Kılıç Arslan yaptığı hamlelerle Danişmendliler dâhil olmak üzere Anadolu'daki birçok beylik üzerinde otoritesini kurmuş ve bu beyliklerin egemenlik alanlarını iyice daraltmıştı. Bu gelişmeler karşısında bu topraklarını ve güçlerini yitiren bu beyler Bizans'tan destek alamayacaklarını bildiklerinden Şam Sultanı Nureddin'den yardım istediler ve bu sırada ordusunun büyük bir kısmını Mısır'ın fethi için komutanı Şirkus'un yeğeni Selahaddin'e gönderen Nureddin kuzeydeki topraklarının bir kısmını Kılıç Arslan'a terk etmişti. Mısır'ın alınmasıyla bizzat ordunun başında kendisi olmak üzere kuzeye yöneldi (ki halife tarafından Nureddin'e Kılıç Arslan'ın bütün topraklarının resmi beratı verilmişti) ve bu gelişme karşısında her büyük tehlikede olduğu gibi Kılıç Arslan yine barış müzakerelerine başladı ve Nureddin'de Suriye'de ki topraklarından uzakta olmak istemediğinden anlaşmayı kabul etti. Anlaşma gereği Kılıç Arslan, Sivas'ı Zünnun'a bırakmıştı ve Nureddin'e bağlı bir bey olmayı kabullenmişti. Belki de Ankara'da Şahinşah'a verilmişti. Kılıç Arslan ise Bizans'a yeniden savaş açarak zararını karşılamak zorunda kaldı⁶³.

Bu gelişmeler karşısında Kılıç Arslan yeni egemenlik alanları arama yoluna giderek Bizans ile olan iyi ilişkilerini bozmak zorunda kaldı. Cahen, bu sürece kadar Bizans ve Selçuklu ilişkilerinde her zaman saygı ve güven ortamının hâkim olduğunu ifade eder⁶⁴. Ayrıca Manuel'in, Kılıç Arslan'a tebaasının bu dostluğu bozabilecek hareketlerden sakınmalarını sağlama gayretlerini cesaretlendirmek için armağanlar gönderdiğini belirtir. Kılıç Arslan'ın Bizanslı komplocuların entrikalarına kulak vermediği ve Türkmenler'i cezalandırmakta pek de istekli görünmediği düşünülebilir. Niketas'ın belirttiğine göre, Türkmenler Bizanslılar'a ne kadar çok zarar verirlerse, o kadar çok armağan alıyorlardı. Ama en azından, Bizans kuvvetleri topraklarına saldıran

⁶³ Cahen, C., a.g.e., s. 38-41, Mihail, s.350; İbnül-Esîr, ed.Tornberg, XI 257 (Hist. Crois. Or.,s.591-3); Aksarayî, s.30; *Syrie du Nord*, s. 415.

⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s.41

göçebe Türkmenler'e misilleme yaptığı zaman onları korumuyordu. Diğer taraftan Kılıç Arslan Macarlar'a karşı 1167⁷de vaat ettiği yardımı da göndermişti⁶⁵. Nureddin'in onu Bizanslılar'la çarpışmadığı için kınaması boşuna değildir⁶⁶. Var olan koşullarda bütün bunlar Kılıç Arslan'a pahalıya mal olmuyor, Anadolu'da birliği sağlayıp tek egemen olmasına yarıyordu; bu gelişme sadece Nureddin'in dışarıdan müdahaleleriyle kesiliyordu. Bizans'a gelince, saldırı üslerini doğrusu iyi örgütlemişti⁶⁷.

Müslümanlar arasındaki Nureddin, Kılıç Arslan, Şehinşah ve Abdülmesih'in de katıldığı 1173 anlaşması, Konstantinopolis'te Bizans karşıtı bir ittifak gibi algılandı. Gerçekten de, Manuel ilk açıklama istediğinde Kılıç Arslan, Nureddin'in Bağdat'tan aldığı resmi unvan belgesini ve sitemlerini ima ederek, kendisinin Bizans ile barış içinde yaşama politikasının halife ve Müslümanlar'la arasını bozduğu yanıtını verdi. Ancak Manuel, eğer böyle bir anlaşma yaptığını kabul etmezse ona saldıracağını açıkça belirtip Alaşehir'e kadar ilerleyince, o an için Kılıç Arslan boyun eğdi⁶⁸.

Ama bu arada Nureddin öldü (1174). Kılıç Arslan'ın yalnızca Suriye hükümdarının saygınlığı ve yardımıyla ayakta durabilen karşıtları direnmeyi bile denemediler. Abdülmesih Musul'a döndü; Zunnûn ve Şehinşah Konstantinopolis'e kaçtı. Kılıç Arslan, karşıtlarının topraklarını kan dökmeden kolaylıkla ele geçirdi⁶⁹.

Anadolu beylikleri üzerinde hâkimiyet sağlandıktan sonra, topraklarını kaybeden beylerin kışkırtması sonucunda Manuel Komnenos kafasında hiç şüphesiz, ilk kez Müslüman hükümdarlara karşı, Suriye'nin Frankları ile birlikte bir dizi harekât planlıyordu⁷⁰. İki ordu Myriokefalon'da karşılaştı ve Manuel Komnenos ağır bir yenilgi aldı ve kaçmak zorunda kaldı. Myriokefalon'daki Türk zaferi, bir bakıma, bir yüzyıl sonra Malazgirt'in tekrarlanmasıydı. Bu zaferin, Türkmenler için hemen bir yeni toprak kazancına dönmediği muhakkaktır ve şu soru sorulabilir: Kılıç Arslan niçin bu zaferden daha fazla yararlanmadı? Ama en azından Türkmenler, Manuelin onlara yasakladığını

⁶⁵ Cahen, C., a.g.e., s.42, Kinnamos, s. 266-7, 272.

⁶⁶ Cahen, C., a.g.e., s.42, İbnü'l-Esîr, XI-257 (Hist. Crois, s. 592).

⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s.42

⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s.42, Kinnamos, s. 289-291.

⁶⁹ Cahen, C., a.g.e., s.42, İbnü'l-Esîr, Tarihü'l-Atabekiyye, s. 292 = *Kâmil fi'l-ta'rih*, s. 259, 269 (Hist. Crois. s. 592, 610); İbnü'l-Azrak, 197a, 200a; Mihail, s. 357; *Chron. An. Syr.* 1489 yılına (1178) göre, Şehinşah, Myriokefalon'dan sonra entrika çevirmekle itham edilerek Konstantinopolis'ten kovuldu ve Lazkiye'ye (Suriye) sığındı, orada III. Bohemond tarafından tutuklandı, s. 141 / 471.

⁷⁰ Cahen, C., a.g.e., s.43, Chalandon, s. 505-506.

iddia ettiği topraklarda göçebe olarak yaşamaya devam ettiler ve fırsat buldukça da çevreyi yağmaladılar⁷¹.

Cahen'e göre, Kılıç Arslan'ın bu üstünlüğünden daha fazla yararlanmamasının temelinde, bu savaşa Bizanslılar tarafından zorlanması yatar; bu savaş onun gerçek politikasıyla bağlantılı değildi. Hiç şüphesiz, yanmış yıkılmış toprakların fethinde bir yarar görmüyordu; Ege kıyılarına kadar erişmek kolaydı, ama bu fetihler, Hıristiyan yardımlarının gelmesini kışkırtabilirdi. Türkmenler'i Hıristiyan halkın içine, akma yollamak ona yetiyordu. Hıristiyan halk, Kapadokya halkı ve Ermeniler'in aksine, kısmen de olsa Bizans'a manevi bakımdan bağlıydı; buraları fethetmek onun gücünü artıracak mıydı? Kılıç Arslan için bu temel bir soruydu; daha iyi tanıdığımız ardılları için de bu soru önemini koruyacaktır. Bizans topraklarını fethedeceğine Anadolu'nun iç bölgelerinin birliğini sağlamayı, Ermenistan'da, Suriye'de, Mezopotamya'daki Müslüman dünyasının politikasında gittikçe artan bir rol oynamayı yeğlemek gerekiyordu; bu bağlamda batıda çok büyük bir harekâta girişmekten vazgeçti⁷².

Miryakefalon'un ertesini günü, biz Kılıç Arslan'ın dikkatini gerçekten yeniden doğuya çevirdiğini görüyoruz. 1177'de Yukarı Fırat'ın anahtarı olan Malatya'yı alarak bir bakıma babasının dileğini yerine getirmiş oldu. Bu dönemde, Nureddin ailesinin beyleri ile Mısır'ın yeni hâkimi Selahaddin arasında, Selahaddin'in fetih hırslarının sonucu çıkan kavgalar da Kılıç Arslan'a Suriye sınırı meselesine karışma olanağı sağladı⁷³.

Manuel Komnenos'un ölümü (1180) ve onu izleyen karışıklıklar doğal olarak Türkler'in konumunu güçlendirdi. II. Aleksios (1180-1183) ve I. Andronikos'un (1183-1185) saltanatı dönemlerinde; Kılıç Arslan bir kez daha Kütahya yöresini yağmaladı, çok geçmeden kent düştü; II. İsaakios Angelos'un tahta çıkmasının hemen ardından, Aşağı Menderes vadisinin kuzeyindeki Kelbiân yöresi, Kılıç Arslan'ın buyruğu ile Sami isimli bir komutan tarafından yakıp yıkıldı. Artık Türkmen toprakları arasında bir ada gibi kalan Sozopolis de Aleksios veya Andronikos'un saltanatı döneminde düştü ve Burgulu adı altında (bugün Uluborlu) Güneybatı Anadolu Selçuklu topraklarının yönetim merkezi oldu. Bizanslılar'ın davranışları Türkler'in yüreklenmesine sebep oluyordu; örneğin Nikaia'da, kent sakinleri Andronikos'a karşı destek olarak Türkler'i

⁷¹ Cahen, C., a.g.e., s.43-44

⁷² Cahen, C., a.g.e., s.45

⁷³ Cahen, C., a.g.e., s.45

çağırıyorlardı; bu da çevresindeki surlarla gayet muhkem olan kentin Türkler'in eline düşmesi sonucunu getiriyordu⁷⁴.

Hiç şüphesiz, bu zaman dilimi içinde, ayrıntılarım izleyemediğimiz şekilde, Türkmenler'in Güneybatı Anadolu'ya, gelecek yüzyılın başlarında sahip olacakları Likya kıyılarına kadar ilerleyişi de başlamıştır. 1190'da Friedrich Barbarossa, Laodikya/Denizli'yi hala Bizans'ın elinde kalmış son yer olarak bulacaktır ama bu kent Türkmenler'in yakıp yıktığı toprakların ortasındadır⁷⁵.

2.2.2.5. XII. Yüzyılda Doğu Anadolu

Şimdiye kadar incelediğimiz bütün olaylarda, Doğu Anadolu'nun payının aşağı yukarı hiç mertebesinde olduğunu görürüz. Sebebi, bir taraftan bu bölgeyle ilgili belgelerin azlığı, diğer taraftan da bölgenin gerek politik gerek kültürel açıdan büyük merkezlerden uzak olmasıdır. Gerçeği söylemek gerekirse, Erzincan ve Erzurum hükümdarlarının teoride bile olsa İran (Azerbaycan) sultanına bağlı olup olmadığını bilmek çok güçtür⁷⁶. Ancak Rum sultanlığının gelişmesiyle, bu sultanlığın egemenliği altına girdikleri muhakkaktır. Buna rağmen, bu iki beylikten mümkün olduğunca söz etmek zorundayız; bir sebebi, tıpkı eskiden Bizans İmparatorluğunun bir parçası oldukları gibi bu kez de Anadolu Selçuklu devletinin birer parçası olmaları, diğeri ise ilerideki olayların gösterdiği gibi, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar devam eden süreç içinde bu eklemelenmenin sağlanmasıdır. Bunun dışında bu beyliklerin, Anadolu Selçuklularının komşusu olmaları, doğal olarak iyi veya kötü ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır, bu ilişkilerin incelenmesi de tarih açısından önemlidir⁷⁷.

Selçuklu devletine katılmadan önce Erzincan (Mengücek) ve Erzurum (Saltuklu)⁷⁸ beyliklerinin tarihi hakkında pek az şey bilinmektedir. 12. yüzyıl Erzurum beylerinin şecerelerinde ataları olarak bir Abdülkasım görülür, ancak bu kişinin yaşayıp yaşamadığını saptayamıyoruz. Oğlu (?) Ali'nin 496/1103'te Erzurum hâkimi olduğu

⁷⁴ Cahen, C., a.g.e., s.46

⁷⁵ Cahen, C., a.g.e., s.46-47, Mihail, s. 394-395; Niketas, s. 340, 364, 371, 481, 522. Dûdân için bkz. Houtsma içinde İbni Bîbî, IV, s. 35. Bu dönemde bu bölgelerde Türkmen yayılması için bkz. Byzemtion içinde Wittek, X, s. 26-28ve 34. Son olarak, İsaakios Komnenos'un Kilikya'daki isyanına karşı Kılıç Arslan'ın davranışına da işaret etmek gerekir. Bkz. Tezim.

⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 48, 11. yüzyılın sonunda, Büyük Selçuklular bölgeyi "ve bütün civarını" amca oğullarından biri olan Yakûti'ye, sonra da onun oğullarından biri olan İsmail'e vermişlerdi. Belki Saltuklar ve Mengücekler onları emrindeydiler (bkz. "Pénétration..." s. 23 not 3).

⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s.48

⁷⁸ Genel olarak Saltuklular üzerine şu yapıta bakılabilir: Faruk Sümer, "Saltuklular", SAD, III, 1971.

saptanmıştır; amcaoğlu Barkyaruk'la yaptığı savaşı kaybetmesini takiben, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'e sığınmış ve Ahlat'ta onun hizmetine girmiştir⁷⁹.

Ali'nin oğlu ve ardılı Saltuk'tan özellikle Gürcüler'le yapılan savaşlar vesilesi ile söz edildiğini görüyoruz⁸⁰.

Receb 563/Mayıs 1153'de⁸¹ ölen Saltuk ile oğlu Ebûl-Fetih Muhammed zamanında basıldığı anlaşılan bazı bakır paralarda,⁸² komşu beyliklerde olduğu gibi, yalnızca Bizans paralarına benzerlik değil (Aziz Georgios) başka ilginç noktalar da vardır. Bütün vakayinamelerde **Saltuk** olarak yazılan ismin imlası bu paralarda Salduk şeklindedir ve bu ismin yanında İran Selçuklularının isimleri olan Mesud ve Tuğrul'un da adı yazılmıştır; bu da Saltukoğulları'nın bu dönemde Büyük Selçuklular'ın nüfuz alanında olduklarını göstermektedir⁸³.

Saltuk'un oğlu Muhammed'i ancak Gürcüler ile ilişkilerinden tanıyoruz. Oğlu Muzaffereddin, Gürcistan'ın genç kraliçesi "Tamara ile evlenmek isteyenlerin arasındaydı; ancak gayrimeşru "kandan bir prenses ile yetinmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Tamara'nın koca olarak seçtiği David, yukarıda sözü edilen paradaki Muhammed ie aynı kişi olan Nâsireddin tarafından savunulan Erzurum'u yağma etti. Bu kişinin 593/1197'den önce ölmüş olması gerekir; yerine İbn Bîbî'nin tanıdığı Ebu Mansûr⁸⁴ geçmiş, onu da Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddin 597-1201'de devirmiştir⁸⁵. Muhammed ve Ebu Mansûr, görkemli bir kitabede Erzurum'da ki yeni Ulu Camii'nin kurucusu olarak zikrediliyorlar. Başka yerlerde olduğu gibi bu kitabede de eski Türk isimlerinden söz edilmemesini görmek ilginçtir; yalnızca geleneksel Arapça unvanlar yazılmaktadır⁸⁶.

⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s.49

⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s.49

⁸¹ Çağdaşı İbnü'l-Azrak'a göre.

⁸² Cahen, C., a.g.e., s.49, Ahmed Tevhid, no. 92 ve 93. A. Launois, "Monnaies musulmanes d'Erzerum et de Khwarezm", *Revue Numismatique*, VI. S., 2, 1959-60.

⁸³ Cahen, C., a.g.e., s.50

⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s.50, RCEA, no. 3498. Barthold, İzzeddin'in bir kitabesini Kılıç Arslan'a atfediyor, gerçekte bu kitabe Saltuklulara aittir. (EI'de "Kars" madesi.)

⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s.50, İbn Bîbî, son Saltuklu'yu Alaeddin lakabıyla tanıyor. İbü'l-Esîr, XII, son Saltuklu beyinden yalnızca "Muhammed'in torunu" diye söz ediyor ve Bar Hebraeus (s. 350) bu olaylardaki kişinin bizzat Muhammed olduğuna inanıyor. Duda ise Erzurum yerine Erzincan okuyor, oysa Erzincan Diyarbakır'dadır (Diyar-ı Bekr) ve bu mümkün değildir.

⁸⁶ RCEA no. 3349 ve 3498. Saltuklu hanedanı ile çok sonra ortaya çıkan Saltukname arasında bir ilişki var mıdır?

Erzincan, Kögonya/Karahisar ve Divriği Mengücekleri'nin tarihini de pekiyi bilmiyoruz. Mengücek adı ilk kez daha sonraki hatırlanışınas yazarların hayal ettiği gibi Malazgirt Savaşı'nda değil Kemah'tan Malatya'ya saldırdığında geçer⁸⁷.

Erzincan Beyliği'nin tarihi, hangi kökenden olursa olsun bütün vakanüvisler tarafından sessizlikle geçiştirilir; bundan da buralarda pek ilginç sayılabilecek olayların geçmediği sonucu çıkarılabilir. Mengücek'ten sonra yerine İshak adlı oğlunun geçtiğini, ancak kitabeler ve paralar üzerinde gördüğümüz daha sonraki beylerin soyağaçları sayesinde bilebiliyoruz⁸⁸. Aynı kaynaklara dayanarak İshak'ın Süleyman ve Davud adında iki oğlu olduğunu ve topraklarını bu ikisi arasında paylaştığını söyleyebiliriz. Süleyman Divriği'yi almış, Davud Erzincan'da kalmıştır. Erzincan Beyliği'nin tarih sahnesinde yeniden gözükmesi ancak 1163'e doğrudur⁸⁹.

Sonraki kuşak hakkında da bazı bilgilere sahibiz. En azından 592/1196'ya kadar hüküm süren Divriği'deki Şahinşah, kendisini kitabelerde "emir-i sipahsalâr"¹⁸ diye adlandırmaktadır. Yine kitabelerden birinde kendisinden söz ederken, pek çok diğer Müslüman beylerde de görüldüğü gibi, en azından resmi olarak, onun ülke içinde din sapkınları ve ülke dışında kâfirlerle savaştığını gösteren bir dizi unvan sıralanmıştır. Bu unvanların yanında hiçbir özgünlüğü olmayan Türkçe bir dizi başka unvanlar da görülmektedir. (Alp Kutluğ Uluğ Hümâyûn —son sözcük Farsçadır— Yabuga Tuğrul Tekin gibi)⁹⁰.

Cahen, Erzurum gibi Erzincan'da da nüfusun belli bir bölümünün Ermeni olduğunu söyler ve bu iki kentte alenen içki içilebildiğini; Divriği'de de durumun bundan farklı olmadığını belirtir.

Dânişmendliler'in ve Malatya Beyliği'nin ve pek de önemi olmayan Erzurum Saltuklularının yok olmasından sonra, Selçuklulara karşı Şahinşah'ın amcaoğlu Behramşah'ın bir büyük vasal gibi davrandığı ifade edilir⁹¹. Bu durumu, ihtiyar Kılıç Arslan ile oğlu Rükneddin arasındaki ihtilafı yatıştırmak için gösterdiği çaba ve daha sonra Erzurum'a müdahale eden Rükneddin'e verdiği destek açıklar. Behramşah, zaten

⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 50

⁸⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 51, Zambaur, s. 145-146; RCEA, no. 4001-4005; *Corpus Inscriptionum Arabicarum*, ed. van Berchem, *Asie Mineur*, I, 55-110.

⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s.51

⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.51-52

⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s.52

Rükneddin'in kayınbabasıdır ve daha sonra iki hanedan Keykavus'un Behramşah'ın bir kızı veya torunu ile evlenmesiyle daha da yakınlaşacaktır⁹².

Claude Cahen, Mengücekler'in, özellikle Behramşah döneminde, önemli bir kültürel rol üstlendiğini; özellikle Divriği'deki önemli anıtlar bıraktığını belirtir⁹³.

2.2.2.6. Büyüme Bunalımı

Bütün gelişmelere rağmen, Anadolu Selçuklu devletinin bu dönemde bir bunalıma girdiği görülmektedir. 1185-1187 arasında ne yazık ki gücünü iyice bilmediğimiz büyük bir Türkmen hareketi gelişmişti. Hareketin kökeni, sözcüğün dar anlamıyla Anadolu dışındaydı; çünkü ilk evreleri Yukarı Mezopotamya ve Diyar-ı Bekr/Diyarbakır'da yaşanmıştı. Bu ilk dönemde olaylar, Türkmen ve Kürt göçerleri arasında sık sık rastlanan bir çarpışmayla başlamıştı. Daha sonra olaylar neden ciddi şekilde büyümüş ve yol açtığı huzursuzluk neden bu kadar geniş bir bölgeye yayılmıştı? Bu sorulara yanıt vermenin zor olduğu görülüyor. Olayların sebebi yeni bir göçmen akımı mıydı? Bunu kanıtlayan hiçbir veri yok; çünkü 12. yüzyılda Oğuzların İran'ı istilasının, en azından görünürde büyük bir etkisi olmamıştı ki İran'ın batısında bir etkisi olsun. Özel ekonomik koşullar, böyle bir toplumsal bunalıma sebep olabilir miydi? Maddi etkilerini saptadığımız bu harekette, ileriki yüzyıllarda görülecek diğer isyanlarda olduğu gibi dini bir nitelik var mıydı? Bütün bunlar yanıtını bilmediğimiz sorulardır⁹⁴.

Bilinen, ilk çatışmaların Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rabia'da göçebe çobanlar olan Türkmenler ve Kürtler arasında başladığı ve Rüstem adlı birinin komutasında Türkmenler'in kılıçtan geçirildiğidir. Daha sonra, bölge halklarının dinini göz önüne almaksızın Gürcistan sınırından Kapadokya'ya kadar kıyım yapmışlardı⁹⁵.

Cahen, iyice yaşlanmış olan Kılıç Arslan'ın ülkesini onbir varis arasında paylaştırdığını; Tokat'ı (Rükneddin Süleymanşah), Niksar'ı (Nasıreddin Berkyaruşah), Elbistan'ı (Mugîseddin Tuğrulşah), Kayseri'yi (Nureddin Mahmud Sultanşah), Sivas ve Aksaray'ı (Kutbeddin Melikşah), Manisa'yı (Mu'izeddin Kayserşah), Niğde'yi (Arslanşah), Ankara'yı (Muhyiddin Mesudşah), Burgulu'yu (Gıyaseddin Keyhüsrev) oğulları arasında paylaştırdıktan sonra Kılıç Arslan Konya Ereğlisi'ni kardeşi

⁹² Cahen, C., a.g.e., s.52-53

⁹³ Cahen, C., a.g.e., s.53

⁹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.54

⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.54

Sencerşah'a ve Amasya'yı onun oğlu Nizameddin Argunşah'a verdiğini belirtir. Her birinin egemen olacağı yerler, Kılıç Arslan'ın divanına kaydedilmişti ve yılda bir kez kuvvetlerinin başında babalarını görmeye geleceklerdi. Başlangıçta Kılıç Arslan'ın kendisine yalnızca; başkenti Konya'yı ayırdığı sanılmaktadır⁹⁶.

Acaba Kılıç Arslan'ın amacı oğullarının sabırsızlığını yatıştırmak veya babaları öldüğünde içlerinden herhangi birinin haklarından mahrum kalmasını önlemek miydi? Yoksa Türkmenler'in çıkardığı kargaşa gibi birçok olayın artık zorunlu kıldığı, daha etkin bir eyleme girişmek miydi? Bu soruların yanıtı ne olursa olsun, kardeşler arasında kısa sürede bir kıskançlık baş gösterdi; hatta birbirlerini şikâyet ettiklerinde Kılıç Arslan birini desteklerse onunla bile ilişkileri bozuluyordu. Bu şekilde anlaşmazlıklar ortaya çıkınca, Türkmenler'in azgınlığından yararlanıp onları birbirlerine karşı kullanma fırsatı Kılıç Arslan'ın vârislerine çok çekici gelmeye başlamıştı. Bu durumda da, Selçuklu ailesindeki iç çekişmeler Türkmen akıncı çetelerinin güçlerini ve eylem alanlarını genişletmelerine neden oldu⁹⁷.

Friedrich Barbarossa'nın Haçlı orduları Anadolu'ya geldiklerinde işte bu durumla karşılaştılar. Barbarossa, İtalya'da izlediği siyasete Manuel Komnenos karşı olduğundan, 1178'den itibaren Kılıç Arslan ile ilişki kurmuştu. 1188'de bu eski ilişkiden yararlanarak diplomatik yollarla ordularının Anadolu'dan zarar görmeden geçmesini sağlamak istiyordu. Cahen yine aynı dönemde Kılıç Arslan'ın oğlu Kutbeddin'in de Barbarossa'ya bir elçi göndererek güvence verdiğini ve bununda Barbarossa'ya karşı karşıya gelmemek için atılmış bir adım olduğunu ifade eder⁹⁸.

Gerçekten de, Kılıç Arslan'ın, Haçlılar'ın topraklarından mümkün olan en barışçı şekilde geçişini içtenlikle istemediğini düşündürecek hiçbir neden yoktur. Ama bu tutumu bütün Türkler'in paylaştığı da söylenemez. Kılıç Arslan'ın, Selahaddin Eyyubi'nin gittikçe büyüyen nüfuzunu hesaba kattığı da muhakkaktır; 1187 sonlarında, Kudüs'ü aldığı zaman Haşan b. Gavras'ı göndererek onu kutlamış, Eyyubi'nin bir kızıyla oğlu Kutbeddin'i nişanlamıştı. Bu durum doğal olarak Selçukluların bir

⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.55, İbn Bîbî (s. 5) on bir isim, İbnü'l Esîr (XII. 58) dokuz isim, Niketas (s. 342) dört isimden söz ediyor. Niketas'ın söylediklerine göz atarsak, örneğin Keyhüsrev'e Konya'yı veriyor, oysa bu daha sonra olmuştur. Niketas, Mesudşâh'ın payının Dorylaion/Eskişehir'e ve Pontus sınırlarına kadar yayıldığını, Keyhüsrev'in payının da daha başlangıçta Pamfilya hududuna ve Kütahya'ya kadar genişlediğini söylemektedir. Malatya için krş. Mihail, s. 407. Kitabeler ve nümizmatik kanıtlara dayanarak yapılmış ayrıntılı bir inceleme ise Byzantion X, 1935, s. 11 vd.'de P. Wittek tarafından yapılmıştır ("Von der Byzantinischen ...").

⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.55-56

⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.56

bölümüne Haçlılar'a direnirken cesaret veriyordu; gönderilen para yardımlarının da hiç şüphesiz etkisi vardı. Ama Türkmenler, sultana karşı disiplinsiz davranışları bir tarafa, Haçlı ordularını bozguna uğratmaya ve yağmalamaya niyetleniyorlardı ve Kutbeddin daha önce de 1190'da onlarla açıkça ilişki kurmuştu⁹⁹. Guillaume arasında da benzer nedenlerle temaslar vardı (Chalandon, II).

Anadolu'dan Kudüs'e doğru ilerleyen Haçlı ordusuna belli bir süre sonra Kutbeddin ve bazı Türkmen grupların saldırdığı görüldü. Bu saldırılar karşısında Almanlar başkent Konya'nın önüne kadar gelmişlerdi. Kılıç Arslan boşuna da olsa bir kez daha görüşme yolu aradı; saldırı karşısında da bir şey yapamayıp Konya kalesine sığındı. Başkenti kurtarmak için yaptığı girişimde Kutbeddin'in mağlup olması ve kentin Almanlar tarafından yağmalanması, kardeşi Muhyiddin tarafından daha önce de eleştirilen Kutbeddin'in durumunu sarstı. Kutbeddin, işlerin düzeltilmesini babasına bırakmaktan başka bir çare bulamadı. Kılıç Arslan'da suçu Kutbeddin'e atarak İmparator ile anlaşma yapmayı sağladı. Anlaşma gereği Kılıç Arslan, Haçlı ordusuna yiyecek sağladı. Haçlılar da Larende yoluyla hiçbir sıkıntıya uğramadan Kilikya'ya geçtiler¹⁰⁰. Kutbeddin'in durumu, bu olaylar sonucunda epeyce sarsılmıştı, ertesi yıl daha da kötüleşecekti. Malatya'da, Kutbeddin'in hakkından mahrum etmek istediği kardeşi Mu'izzeddin" o sıralarda Diyar-ı Bekr'i ele geçirmeye çalışan kardeşi el-Adil'in bir kızıyla evlenmesini sağlayan Selahaddin Eyyubi'den yardım istemenin yollarını bulup kendini sağlama aldı¹⁰¹.

Vakanüvislerin vurguladığı gibi, ihtiyar baba, bir süre bir oğlundan diğerine gidip birliği tekrar kurmayı, bu arada Konya'yı, Aksaray'ı ve hâzineyi elinde tutan Kutbeddin'e karşı bir destek bulmayı deneyerek gezgin bir hayat sürdürdü. Sonunda Gıyaseddin Keyhüsrev ile anlaştı ve 38 yıl süren bir saltanattan sonra, Keyhüsrev'i resmen ardılı ilan ederek 77 yaşında öldü(533 / 1192)¹⁰².

Witteck, Keyhüsrev'in veliaht ilan edilmesinin yol açtığı karışıklıkların tarihini gayet güzel yazmıştır¹⁰³. Doğal olarak Keyhüsrev kardeşlerine kendini kabul

⁹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.54, *Historia peregrinorum*, s. 170, İmâdeddin, s. 119-120, 268. Kılıç Arslan ile Sicilya Kralı II. Guillaume arasında da benzer nedenlerle temaslar vardı (Chalandon, II).

¹⁰⁰ Cahen, C., a.g.e., s.58-59

¹⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s.59, İbnü'l-Esîr, XII, s. 50.

¹⁰² İmâdeddin, s. 452-453; İbnü'l-Esîr, XII, s. 58; Mihail, s. 408; Niketas, s. 690; İbn Bîbî, IV, s. 3. Kılıç Arslan'ın Konya'daki mezarı korunmuştur, EI², "Konya". Kemaleddin b. el-Adîm, 592 yılı'nda Maraş derebeyinin bir hücumundan söz ediyor.

¹⁰³ Wittek, "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie", *Byzantion*, X-1(1935) içinde, özellikle s.11 – 47.

ettirememiştir. Her biri bağımsız bir hükümdar gibi hareket ediyor, sikke bastırıyor, bazıları diğerlerinin zararına yayılma yollarını arıyordu¹⁰⁴.

Sivas ve Aksaray hükümdarı olan Kutbeddin, 1193-94 kışında Nureddin ve veziri Hasan'ı öldürerek topraklarına Kayseri'yi kattı. Biraz sonra da Kutbeddin öldü¹⁰⁵. Ama onun başlattığı topraklar kazanma mücadelesini Rükneddin sürdürdü ve kendi payına düşen topraklara Tokat'ı da kattı. 1197'de Rükneddin Konya'yı Keyhüsrev'den aldı. Hemen sonra da Niksar ve Amasya'yı ele geçirdi, bunu 1201'de Malatya'nın fethi izledi. 1204'te Ankara'yı ele geçirip belki de son zamanlarda Bizanslılarla kendisine karşı ittifak yaptı diye kardeşi Mesud'u öldürttü. Keyhüsrev eski payı olan Burgurlu'da da tutunamayarak Kostantinopolis'e sığındı¹⁰⁶. Böylece Selçuklu birliği sağlanmıştı. Ama bu birlikten ne Ankara zaferinden birkaç gün sonra ölen Rükneddin¹⁰⁷ ne de onun ardılı olan genç oğlu III. Kılıç Arslan faydalanabildi. Çünkü bu anda sahneye bir çocuğun sultan olmasından memnun olmayan veya bundan yararlanan uç bölgelerinin Türkmenleri ile Dânişmendli ailesinden gelen Yağıbasan, Muzaffereddin, Mahmud, Zâhireddin İlî ve Bedreddin Yusuf çıktı. Latinlerin Konstantinopolis'i zaptı sırasında Bizanslı Maurozomos'a sığınan Keyhüsrev'i tahta geçmesi için arayıp buldular. Onun bir kâfir kadının oğlu olduğunu söyleyerek örgütlenen bazı bağınaz Müslümanların direnişini kırdıktan sonra,¹⁰⁸ Keyhüsrev Konya'yı ele geçirdi (1205). Bu son buhran, Selçuklu birliğini sarsmamıştı; birlik Moğollar'ın gelişine kadar devam edecekti¹⁰⁹.

Cahen, Türkmen yayılmasının niteliğini, Kılıç Arslan'ın çocukları arasındaki mücadelelerin daha önceden başlamış bu yayılmayı hiçbir şekilde engelleyemediğiyle açıklar¹¹⁰.

Daha kuzeyde Dorylaion/Eskişehir de Kılıç Arslan'ın ölümünden önce Türkmen saldırıları sonucu düşmüştü, ama bu kentin Selçuklu topraklarına tam olarak katılıp katılmadığı şüphelidir. Bu bölgede Bizanslıların iç kavgaları Türklerin ilerlemesini

¹⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s.60

¹⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s.60, Leuthold, Riv. ital. Numismática, 1971, s. 181'de büyük olasılıkla Kutbeddin'in ölümünden biraz sonra basılan bir sikkeyi yayınladı.

¹⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 60, Keyhüsrev, önce yardım sağlamak için Konstantinopolis'e doğru yola koyulmak istedi. Ancak Rükneddin'in zaferini haber alıp gerek Konya'nın kuzeybatısındaki Ladik sakinlerinin düşmanca davranışları yüzünden (İbn Bîbî, s. 8-9), gerekse dönüşünde III. Aleksios'un çekimser davranışı yüzünden cesareti kırılarak kardeşinin onayını sağladıktan sonra, Larende yoluyla Kilikya'ya geçti; sonra Elbistan, Malatya, Amîd, Ahlat, Trabzon güzergâhını izleyerek deniz yoluyla Konstantinopolis'e var.

¹⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 60, *Tarih-i Selçuk*'a göre 7 Zilkade 600 / 9 Temmuz 1204. Bu tarihe diğer kaynaklar da itiraz etmemektedir (İbnü'l-Esîr, s. 46-8; İbn Bîbî, s. 30).

¹⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s.61, İbn Bîbî, s. 32; *Tarih-i Selçuk*, 19a / 40; *Chron. Syr.*, 156 / par. 495.

¹⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s.61

¹¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.61

kolaylaştırmıştı.13. yüzyılın başlarında yazan Bizanslı tarihçi Niketas Honiates'in Devrek yakınındaki küçük bir dağ silsilesinden söz ederken Babadağ diye Türkçe ismiyle anması çok dikkat çekicidir ve bu toprakların uzun süredir Türkleştiğinin kanıtıdır¹¹¹.

Cahen'e göre; Keyhüsrev'in aksine, Rükneddin Selçuklu devletinin doğu ve kuzey sınırlarına öncelik vermişti. Sebebi acaba ilk başta eline geçen toprakların çıkarma olduğunu düşünmesi veya kendine bağlı Türkmenlerin Bizans sınırlarındaki Keyhüsrev'e bağlı Türkmenler'den farklı olan istekleri miydi? Bizans'la, Karadeniz tarafındaki faaliyetleri nedeniyle bozulan barışı korumak için, savaşçılarını doğuya yönlendirmeyi daha münasip bulmuş olabilir mi? Kutbeddin'in ardılı ve daha önce eski bir Türkmen bölgesinin hâkimi olarak, Kılıç Arslan'm daha önce yaptığı gibi doğuda bir Müslüman birliği politikasına mı öncelik vermişti? Ermenistan'da yaşayan Türkmenler'in sebep oldukları kargaşayı görerek bu bölgeye bizzat el koymayı mı düşünmüştü? Aralarında sınır anlaşmazlıkları ve ticari rekabet olan (eğer yüklerini genelde Trabzon'da boşaltan Erzurum kervanlarını Samsun'a çekebildiyse böyle bir rekabet doğmuştur) Trabzonlular'ın müttefiki Gürcüler'in gittikçe güçlenmeleri yüzünden Erzurum Saltukluları kendisinden yardım istemiş miydi? Bütün bu sorunlar bir yerde varsayımdan ileri gitmez¹¹².

Karadeniz kıyılarında, Wittek'in gösterdiği gibi, uzun yıllardır Oianion/Ünye¹¹³ ve Bafra kıyı bölgelerini zorlayan Tokatlı Türkler,¹¹⁴ 1194'ten kısa bir süre önce¹¹⁵Samsun'u işgal ettiler ve bu kent Kuzey Anadolu'nun liman haline geldi. Ama yine de III. Aleksios, 1200 yılına doğru, Karadeniz'e açılan Samsunlu Türk tüccarlara saldırdı. Samsun'un fethi, Keyhüsrev'e karşı müşterek bir düşmanlığın o tarihlerde birbirine yaklaştırdığı Aleksios ile Rükneddin arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı. Ama gelişmeler ne olursa olsun Türk işgali bu kez kalıcı olmayacaktı. 1204 veya 1205'te dördüncü Haçlı seferi¹¹⁶ yüzünden alt üst olan Bizans İmparatorluğu'nun Asra'daki mirasına sahip olmak için Teodoros Laskaris ile çatışmaya giren ve batıya bir sefer açan Trabzon hâkimi David Komnenos, III. Kılıç Arslan'ın çocuk yaşta tahta

¹¹¹ Cahen, C., a.g.e., s.63

¹¹² Cahen, C., a.g.e., s.63

¹¹³ Cahen, C., a.g.e., s.64

¹¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.64

¹¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.64, Niketas'ın Selçuklu toprakları hakkında verdiği bilgilerden tarih olarak bu yılı saptıyoruz.

¹¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.65, Vasiliev, "The foundation of the Empire of Trebizond", *Spéculum*, 1936.

geçmesiyle ortaya çıkan belirsizliklerden de yararlanarak, İbnü'l-Esîr'in deyişiyle "denizi kapadı." Bu durum, Sivaslı tüccarların büyük bir krize girmelerine yol açtı¹¹⁷. Bu bölgede yalnızca Türkmenler değil, Selçuklular da hiç egemenlik kuramamışlardı. Yeniden sultan olunca Keyhüsrev, Trabzonlular'a karşı açtığı bir seferle bu kıyıları ele geçirmeyi denedi, ama başarılı olamadı¹¹⁸. Ardılı Sinop'u ancak 1214'te fethedecekti. Sinop'un fethiyle, Selçuklu devleti, artık Karadeniz'de çıkış yoluna sahip olacaktı. Ermeniler ise o sırada hem Frank devletlerinde, hem de Selçuklu ve Bizanslılar'da ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanarak küçük ama güçlü bir krallık kurup, Bizans'ın vârisiymiş gibi, o zamana kadar Bizanslılar'ın elinde olan İsaoria kıyılarındaki çeşitli yerleri ele geçirmek istiyorlardı. Rükneddin'in Franklar'a yardımı bunu önlemek içindi. Trabzonlular ve Gürcüler'e karşı yapılan savaş da aynı genel plan içinde değerlendirilmelidir¹¹⁹.

2.2.2.7.Selçuklu Devletinin Doruk Noktası (1205-1243)

2.2.2.7.1.Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı

Rükneddin'in yerine Keyhüsrev'in geçmesi, sanıldığı gibi Selçuklu devletinin siyasetinde köklü değişikliklere neden olmadı. Yeni sultan, Laskaris ile yaptığı anlaşma yüzünden Nikaia İmparatorluğu toprakları dışında kalan batı bölgeleriyle daha çok ilgilenirse de doğudaki sorunlardan habersiz değildi. Doğuda Trabzonlular'a karşı pek de başarılı olmayan girişimlerinden ayrı olarak Ermenilere ve aracı kullanarak da olsa el-Adil'e müdahale etti. Erzurum'daki Mugiseddin, eskiden Rükneddin'i nasıl süzereni olarak kabul ediyorsa, Keyhüsrev'i de öyle kabul etti ve 604/1207-8'de boşuna da olsa Eyyubiler'in Ahlât kenti üzerindeki emellerine karşı çıktı¹²⁰.

Cahen, Keyhüsrev'in ikinci saltanatı sırasında asıl büyük girişimlerinin batıya yönelik olduğunu ama bu girişimlerin Laskaris ile olan anlaşma gereğince İznik İmparatorluğu'na ait toprakların dışında, yani imparatorluğun topraklarında gerçekleştiğini söyler. Cahen'e göre Keyhüsrev 1207'de Antalya'yı da fethetti; Türkmenler'in uzun süredir çeşitli akınlarla tanıdığı bir yörede sağlam bir Selçuklu üssü

¹¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.65, Claude Cahen, "Le commerce anatolien an début du XIIIe s.", *Mélanges L. Halphen*, 1951, s. 93 ve not 1, İbnü'l-Esîr'e göre, XII, 160.

¹¹⁸ Cahen, C.,a.g.e., s.65, İbnü'l Esîr, age. Keyhüsrev'in o sırada Tokat ve Amasya asilerine karşı yaptığı harekât ile Trabzonlulara karşı başlattığı harekât arasında bir ilişki olup olmadığını söyleyebilmek mümkün değildir.

¹¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.65

¹²⁰ Cahen, C., a.g.e., s.65, *Tarih-i Selçuk*, 20a / 42: İbnül-Esîr, XII, s. 180.

kurmayı gerekli görmüştü; ayrıca apaçık ticari nedenler de söz konusuydu. Doğu Akdeniz’de oluşan yeni koşullar altında, Antalya, Kıbrıs’ın etkisi altında kalmaktan kurtulamayacaktı. İskenderiyeli tüccarlar, Antalya’daki Franklar’ın eziyetlerinden dolayı Keyhüsrev’e başvurmuşlardı. Aslında Antalya, Anadolu ve Konya’nın doğal olarak güneydeki çıkış yeri ve Mısır ile ticaretin en büyük limanıydı. Cahen, Antalyalılar’ın Selçuklular’a karşı kendilerini korumaları için Kıbrıs’ta ki Franklar’dan yardım istediklerini ve bu çağrı üzerine 200 şövalyenin gönderildiğini belirtir¹²¹.

Doğrudan konuyla ilgili hiçbir kaynağın doğrulamadığı İbnü’l-Esîr’e göre, Rumlar sonunda Franklar’a karşı Türkler’i yardıma çağırdılar. İbn Bîbî de Türkler’le savaşanların yalnız Franklar olduğunu bildirir. İşte böylece Keyhüsrev 1207 Mart’ında üç günlük bir kuşatmadan sonra kenti fethetti ve Franklar’ın çoğu savaşta öldü; sonra kent ve çevresini yeni bir yönetim birimi olarak düzenledi¹²².

Keyhüsrev’in saltanatının sonu Rumlar’la bir yeni anlaşmazlıkla noktalandı; bu anlaşmazlık Selçuklu tarihinin kaydettiği son Türk-Rum çekişmesiydi. Menderes Irmağı yakınındaki Antiokhia kenti yakınlarında yapılan savaşta sultan galip geldi, ama mağlupları takip ederken öldü. Yeni sınırlar da savaşın hemen sonunda Antiokhia’nın doğusu olarak yeniden saptandı (1211)¹²³.

2.2.2.7.2.Keykavus’un Saltanatı

Cahen’e göre Keyhüsrev’in yerine kimin geçeceği sorunu bazı güçlülere yol açmıştı; çünkü üç oğlu vardı ama hiçbiri veliaht olmak için herkesin onayını sağlayamamıştı. Keyhüsrev, büyük oğlu İzzeddin Keykavus’a Malatya’yı, bir diğer oğlu Alaaddin Keykubad’a Tokat’ı vermişti; üçüncü oğlu Keyferidun İbrahim ise babasının ölümü sırasında Antalya’daydı. Keyhüsrev’in ani ölümü ortaya çıkınca, yeni sultanın kim olacağına büyük emirlerin karar vermesi gerekiyordu. Emirlerin çoğunluğu o sırada Kayseri’ye geçen Keykavus üzerinde birleşmişti. Ancak Tokat’ta bulunan Keykubad, Erzurum hâkimi amcası Mugîseddin, Kilikya Ermeni Kıralları Levon, pervane

¹²¹ Cahen, C., a.g.e., s.67

¹²² Cahen, C., a.g.e., s.68

¹²³ Cahen, C., a.g.e., s.68-69, Keyhüsrev, nedeni bilinmeyen sebeplerden ölü bulundu (krş.Örneğin *Tarih-i Selçuk*, 20b / 43 ve benim *Mélanges Grégoire III*, 1951’deki “Seldjuqides etc. d’après le Seldjuqnâmehanonyme” adlı makaledeki yoruma bakılabilir). *Tarih-i Selçuk*, Amasya’da bir Artuklu isyanından söz ediyor; burada yer adında yahut daha büyük bir olasılıkla isyancıların adında bir yanlışlık olması gerekir. Artukluların yerine Danişmendliler olabilir, çünkü geleneksel olarak kendi toprakları olan bu bölgelerde hâlâ varlıklarını sürdürüyorlardı. Artuklulara ise Doğu Anadolu’da rastlandı ama orada hiçbir zaman sürekli kalmadılar.

Dânişmendli Zâhireddin İli ile işbirliği yaparak bu kararı tanımadı ve Keykavus'u Kayseri'de kuşattı¹²⁴.

Cahen, belli bir süre sonra Keykubad'ın Zâhireddin İli'nin, Levon'un ve daha sonra amcası Muğiseddin'in desteğini yitirdiğini ve bunlardan Zâhireddin ve Levon'un Keykavus'u desteklemeye başladıklarını belirtir. Mevcut durumdan Keykavus'un yararlandığını söyleyen Cahen, Konya ve Ankara'nın Keykavus tarafından ele geçirildiğini ve Ankara'da Seyfeddin İneh tarafından yakalanan Keykubad'ı bir mahpus olarak Malatya ilindeki Minşâr'a ve ya Sivas yakınındaki Höyük'e gönderildiğini ifade eder¹²⁵. Keykavus'a karşı Antalya'da Keyferuddin tarafından çıkarılan isyanın ardından bu şehirde kısa sürede kuşatılarak ele geçirildiğini ve Keyferuddin'e üç bölgeden oluşan bir ikta verildiğini ve daha sonra onun adının bir daha duyulmadığından söz edilir¹²⁶. Laskaris'in bu durumdan yararlanmak istediğini belirten Cahen, olayların Bizans'ın istediği gibi gitmemesi üzerine iki devlet arasındaki sınırlara karşılıklı saygı gösterilmesini esas alan bir anlaşma imzalandığını; bu anlaşmanın gerçekten de iki devlet arasında neredeyse kesin bir barışın başlangıcı olduğunu, Konya sultanlarının bundan sonra, yalnızca Bizans sınırının ötesinde, örneğin Kilikya ve Trabzon Hıristiyanları'na ve Fırat'ın ötesindeki veya Suriye'deki Müslümanlar'a karşı savaştıklarını ifade eder¹²⁷.

Cahen'e göre bu cephe değişikliği şaşkıncı bir olgu olarak kabul edilebilir; daha doğrusu asıl şaşkıncı olan, doğuda genişleme arzusu değil, batı cephesinden bütünüyle çekilmedir. Bunun birçok nedeni olabilir. Sadece Asya'da toprakları olan İznik'teki Bizans devleti doğu hudutlarını yarı Avrupalı olan eski Konstantinopolis İmparatorluğu'ndan daha iyi savunuyordu; Selçuklular daha tehlikeli gördükleri Franklar'la aralarındaki bu tampon devleti ortadan kaldırmayı istemiyorlardı; kendi devletleri içinde, Bizans topraklarını ele geçirerek Müslüman tebaanın aleyhine Hıristiyan tebaanın sayısının artmasını arzu etmiyorlardı; Doğu dünyasındaki karışıklıklar nedeniyle acil görülen doğu fetihlerine paralel olarak batıda da faaliyette

¹²⁴ Cahen, C., a.g.e., s.69

¹²⁵ Cahen, C., a.g.e., s.69, İbn Bîbî, s. 40-50 (44. sayfadaki bilgilere göre Celaleddin Kayseri pervane, Zeyneddin Beşârâ Niğde valisi, Hüsameddin Yusuf Malatya valisi, Miibarizeddin Çavlı Elbistan Valisi oldu; Zâhireddin İli kısa bir süre sonra Halep yatırlarındaki Tel-Bâşir'de öldü); *Tarih-i Selçuk*, 20b / 43'e göre Keykubad'ı yenen Emir-i Die. Kıvameddin'dir, İbn Bîbî'de ise ismi belli değildir.

¹²⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 69, İbn Bîbî, s. 51-53; *Tarih-i Selçuk*, 20b / 43; Ebu Şâme, Suite, Hist. Crois. Or. V, içinde, s. 158; "Eracles", s. 316; *Annales Terre Sainte*, ed. Raynaud, *Archives de l'Orient latin* 2, 1184,436; *Chyprois*, ed. Raynaud, *age.*, s. 69; krş. Hill, s. 77.

¹²⁷ Cahen, C., a.g.e., s.70, İbn Bîbî, s. 45-6; Akropolites, ed. Heisenberg, s. 14-28.

bulunmak pek hesaplı gelmiyordu. Bütün bu nedenler, herhangi bir belge ve metin tarafından desteklenmeyen varsayımlardır, ancak hepsinin de doğruluk payı yüksek görülüyor. Sonuçta ortaya çıkan yeni yönelim düşüncemizi kanıtlamaktadır¹²⁸.

Keykavus'un esas politikasının denize açılan kapıları ele geçirmek olduğunu belirten Cahen onun güneyde Antalya, kuzeyde Sinop limanını alarak ülke sınırlarını sağlama almayı amaçladığını belirtir¹²⁹.

Kilikya ve Fırat'ın ötesinde de otoritesini sağlamlaştırmak isteyen Keykavus bölgedeki bazı emirlerle ortaklık anlaşması yaparak ve halifenin de gönderdiği fütüvvet nişanlarıyla birlikte artık bu bölgeye sefer hazırlıklarına başlayabilirdi. Ama H. 617/Aralık 1220'de ölünce ortaklık dağıldı. Lu'lu ve el-Eşref bu durumdan kazançlı çıktı, yörede Selçuklu nüfuzu azaldı¹³⁰.

2.2.2.7.3.Keykubad'ın Saltanatı

Cahen, Keykavus'un yerine geçen Alaaddin Keykubad'ın, gelecek kuşaklarca hanedanın en saygın hükümdarı olarak anıldığını anlatır. Bu iddianın kısmen doğru olduğunu belirtir ve şu nedenlere dayandırır: Çünkü o son bağımsız hükümdardır. Tahta çıkışı kendinden önceki sultanlara nazaran sorunsuz oldu. Burada sonucu etkileyecek büyük rolü yine Keykubad'a karşı Keykavus'un tahta çıkmasında etken olduğunu gördüğümüz birkaç büyük emir oynamıştı. Aralarından pervane Şerefeddin Muhammed, bu kez Keykubad'ı hapisanesinde bulup dönüş seyahatini ve merasimlerini hazırladı. Önceki sultanların tahta geçişlerinde bu hiç görülmemişti¹³¹.

Cahen'e göre yeni hükümdar hiç şüphesiz kişilik sahibiydi. Onun çağdaşlarını ve yakınlarını da tanımış olan İbn Bîbî hükümdardan dini konular yanında tarih ve kimya eğitimi almış bir kişi olarak söz etmektedir; birçok sanatı bilmekte ve yapmaktaydı, spora ve satranç oynamaya meraklıydı; Gazneli Mahmud, Kâbus b. Veşnegir, Nizamülmülk ve diğer yüce gönüllü kişileri örnek alıyor, onlar gibi davranıyordu. Ancak Keykubad'ın, tehlikeli sayılan emirlerin her zaman buyruklarına uymalarını ve belirli sınırlar içinde kalmalarını sağladığı da ileride görülecekti. Uyguladığı fetih politikası hem öncüllerinden miras kalan amaçların gerçekleşmesini hem hanedanın

¹²⁸ Cahen, C., a.g.e., s.70-71

¹²⁹ Cahen, C., a.g.e., s.70-71

¹³⁰ Cahen, C., a.g.e., s.74, a.g.e., s. 81; İbnü'l-Esir, XII, s. 231 (*Hist. Croiss.* 150-2); İbn Vasıl, III, s. 249-50; el-Adîm, *Rev. Or. Lat.* III, s.188; *Tarih-i Selçuk*, 21b / 45'te ölüm tarihini 12 Zilhicce 615 / Ekim 1218 olarak veriyor.

¹³¹ Cahen, C.,a.g.e., s.74-75

saygınlığının artmasını sağlamış, ayrıca emirleri dış ülkelerde kazanç aramaya yöneltmişti¹³².

İlk fetihlerini Kilikya Ermenileri'ne ve I. Levon ve ardıllarına bağlı Rum-Ermeni derebeyleri üzerine yapmıştı. 1221'de Antalya körfezinin doğusunu ve bir müddet sonra direnmelere rağmen bölgenin büyük bir kesimine egemen oldu¹³³.

Karadeniz kıyılarında da Selçuklu politikasının gitgide daha çok saldırganlaştığını belirten Cahen Bizans İmparatorluğu'nun bölünmesinden ve Konstantinopolis'in düşmesinden sonra Trabzon'daki devletin sadece karadan değil Kırım üzerinden denizden de tehdit edilir hale geldiğini belirtir. Ayrıca Karadeniz'in kuzey kıyısı halkları ile Selçuklu tebaası arasında ilişkiler kurulmuştu¹³⁴.

O sırada Rusya'nın kuzeyinde Moğol İstilasası'nın baş gösterdiğini belirten Cahen, Moğollar'ın bölgeden çekilmesinden sonra Kırım'daki Suğdak limanında Selçuklu topraklarından giden tüccarlara iyi davranılmadığı ile ilgili gelen şikâyetler üzerine Kırım'a bir sefer düzenlendiğini ve bu seferden İbn Bîbî hariç hiçbir kaynak, büyük olasılıkla olağan dışı olan bu önemli seferden bize söz etmediğini söyler. Keykubad, Ankara günlerindeki eski dostu, Kastamonu beyi Hüsameddin Emir Çoban komutasında Suğdak'a bir harekât düzenledi. Ruslar anlaşma yolları aradılar. Liman teslim oldu, tüccarların zararları karşılandıktan başka Selçuklular'ın koruması kabul edildi. Bir cami yapıldı, kente bir Selçuklu garnizonu yerleşti ve bir kadı atandı (1225?). 1239'daki kesin Moğol fethine kadar bu korumanın devam edip etmediğini bilmiyoruz¹³⁵.

Öncellerine göre, Ermenistan'da ve Mezopotamya sınırlarındaki "uluslararası" politikanın ayrıntılarıyla daha çok ilgilenen Keykubad, bu yörelerde etkin bir müdahale politikası uyguladı¹³⁶. Bu sıralarda, birçok kez kendisinden söz ettiğimiz Celaleddin Mengübertî (Hârizmşah), Batı Asya politikasında önemli bir unsur olmaya başlamıştı. Bu kişi Moğollar'ın ülkesinden kovduğu Hârizmşah Muhammed'in oğluydu; eskiden babasının fetihlerine katılan ve şimdi Moğollar'dan kaçan eski kurt savaşçılardan müteşekkil çeteleri etrafında toplamıştı. Yaşamak için fethetmek zorundaydı; İran'daki

¹³² Cahen, C., a.g.e., s.75, İbn Bîbî, s. 82-97. Eflakî de yapıtında (c. I, s. 35 ve 58'de) Sühreverdi'nin elçiliğine atıf yaparak bunu vurgulamıştır.

¹³³ Cahen, C., a.g.e., s.75

¹³⁴ Cahen, C., a.g.e. s.75, Krş. "Commerce anatolienne" adlı çalışmam, s. 94-95

¹³⁵ Cahen, C., a.g.e. s.78, İbn Bîbî, s. 126-138; Yakubovski, "Rasskaz ibn al-Bibi etc", *Vizantiiskiy Vremennik*, XXV, 1927.

¹³⁶ Cahen, C., a.g.e., s.78

iktidar boşluğundan yararlanarak, yaşamı bıçak sırtında olan bir imparatorluk yarattı. Yavaş yavaş kuzeybatı İran onun merkez üssü olmaya başladı.¹³⁷

Birkaç yıldan beri, Mezopotamya'daki Eyyubiler, Artuklular ve Musul hâkimi Lu'lu arasındaki siyasi çekişmelerde Celaleddin'in etkisi büyük olmuştu¹³⁸.

Anadolu coğrafyası üzerinde egemenlik kurmak isteyen Celaleddin Harizmşah'a karşı Keykubad Eyyubiler'in desteğini almak için el-Eşref ve el-Kamil'e ittifak önerdi ve el-Kamil o sırada II. Frederic'in Haçlılar'ı ile savaştığından el-Eşref'e küçük bir kuvvet yollayabildi. Keykubad'ın 12000-20000 arası bir kuvvete sahip olduğu, vasalları ve zoraki müttelikleriyle ve el-Eşref'in 5000 kişilik kuvvetiyle beraber Celaleddin'in 100000 kişilik bir kuvvetine karşı mücadele edecekti¹³⁹.

Sonuçta Celaleddin Harizmşah savaşı kaybetti ve ta Azerbaycan'a kadar geri çekildi. Keykubad için Hârizmliler'in mağlup olmasının en yararlı sonucu Erzurum Beyliğini topraklarına katması oldu. On yıldan beri bütün İran'ı titreten bir adamın ve ordunun uğradığı bu büyük mağlubiyetin etkileri de çok büyük oldu. Müslümanlar kadar Hıristiyanlar da Keykubad'ın bu zaferini kutlamakta birbirleriyle yarıştılar¹⁴⁰.

Yassıçimen zaferinden sonra nasıl Hârizm tehlikesi kalkıp Batı Ermenistan bütünüyle Selçuklu egemenliği altına girdiyse, Diyar-ı Bekr yöresinde Eyyubiler'in eline geçti. Bu gelişmelerden sonra Eyyubi sultanı el-Kamil ile Keykubad arasında geçen küçük çaplı mücadelelerden söz eden Cahen bu dönemde Keykubad'ın gücünün doruğunda olduğunu söyler. Rodos'un karşı kıyılarından Dicle'nin kaynaklarına, Eskişehir'den Ağrı Dağı'na kadar bütün Anadolu'nun tek ve tartışmasız efendisi olduğunu belirtir¹⁴¹.

Bu sıralarda Moğollar Harizmliler'i kendi yurtlarından edip Anadolu'ya itmişler ve Gürcistan'a kadar gelmişlerdi. Moğol tehtidi Anadolu'nun içlerine kadar akınlar şeklinde oluyordu. Bu akınlar Sivas ve Malatya'ya kadar yaklaşmıştı. 1236'da Selçuklular'a bir elçi gönderen Moğollar düzenli bir vergi ödenmesini sağlamak

¹³⁷ Cahen, C., a.g.e., s.82

¹³⁸ Cahen, C., a.g.e., s.82

¹³⁹ Cahen, C., a.g.e., s.84

¹⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s.85, İbnü'l-Esîr, XII-320; Abdüllatif (o sırada Erzincan'daydı), Zehebî'nin tarihinde zikrediliyor, 627 yılı (BOE, XV, 1955-57'deki makalem); İbn Vâsıl, *Müferric*, IV- 297vd.;el-Adîm, III-204; İbnü'l Amîd'de 627 yılı; Sibî b. el-Cevzî, s. 436-37 (Savaş alanını Ve're yakınında Vete diye isimlendirir); Bar Hebr., s. 395; Chron. An. Syr., s. 176 / par. 523; Guiragos, JA, 1858, s. 208-9'da; Brosset, *Géorgie*, 1-537; Cuveynî, s. 181 (ed. ve çev. Boyle); Nesevî, 89; İbn Bîbi, 168-175 ve Şemseddin Cüveynî'nin mektubu, s. 181; Eflakî, 1-38'de, öncü kuvvetlerin arasındaki Keykubad'ın Bahaeddin Veled'in bir mucizesiyle kurtulduğuna inanır; Gottschalk, *WZKM* 56, 1960 içinde İbn Nazîf.

¹⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s.88

istiyorlardı. Keykubad, nazik bir yanıt hazırladı, ama bunu göndermek ardına nasip oldu, çünkü 4 Şevval 634/31 Mayıs 1237'de öldü¹⁴². Ancak ölümünden iki yüzyıl, hatta üç yüzyıl sonra bile, geçmişlerini Selçuklulara bağlamak isteyen birçok küçük hükümdar, kendi hükümdarlık unvan ve haklarının Selçuklu hanedanının büyük sultanına kadar dayandığını iddia ettiler¹⁴³.

2.2.2.7.4. Moğol İstilasına Kadar II. Keyhüsrev'in Saltanatı

Keykubad'ın ölümünde, büyük emirlerin ne kadar güçlü oldukları bir kez daha görüldü. Üç oğlu arasından ilk ikisi Eyyubilerden olan karısından doğmuştu ve Keykubad, büyüğü İzzeddin'in kendinden sonra sultan olması için etrafındaki kişilere yemin ettirmişti; ancak çocuklarının en büyüğü Keyhüsrev'di. Ettiklere yemine karşın emirler tahta Keyhüsrev'i geçirdiler. Altun Aba, Taceddin, Saadeddin Köpek gibi bazıları zaten Keyhüsrev'i istiyorlardı; Kâmyâr ve Kırhân gibi diğerleri ise İzzeddin'in zayıflığını görüp onlara katıldılar¹⁴⁴. Bu koşullar altında yeni sultanın tahta geçmesinden hemen sonra, hükümdarın yakın çevresindeki emirler arasında kanlı bir rekabet savaşı başladı¹⁴⁵.

Keyhüsrev'in çevresinde bulunan kişiler arasında onu en çok etkileyen, hırslı bir kişi olan Saadeddin Köpek'ti¹⁴⁶. Bu kişi Keyhüsrev'i etkileyerek diğer emirler üzerinde bir güç olmak istiyordu ve bu politikasıyla da kısmen başarılı olmuş ve Keyhüsrevi de arkasına almıştı. Bu sırada Eyyubiler'in Suriye Şam kolundan el-Eşref de ölmüş ve Eyyubiler'in Mısır kolundan el-Kâmil'de veliahtı es-Salih lehine Şam' el koymuştu. Bir süre sonra el-Kâmil de öldü. Cizre yöresinin hâkimi olan oğlu es-Salih'e karşı, Kuzey Suriye ve Cizre bölgesindeki diğer bütün emirler hemen birleştiler. Es-Salih ve oğlu el-Mugîs doğrudan veya Halep Beyi aracılığıyla Keyhüsrev ile yeniden anlaşma yollarını aradılarsa da bir sonuç alamadılar¹⁴⁷. Aksine Halepliler ile Keyhüsrev arasında bir anlaşma oldu; bu anlaşmaya Humus hâkimi el-Mücahid, Meyâfârikîn hâkimi

¹⁴² Cahen, C., a.g.e., s.91, İbn Bîbî, s. 205-206; Keykubad'ın ölümü İbn Şeddâd, 83a'da da anlatılır; *Tarih-i Selçuk*'a göre Keykubad, oğlu Keyhüsrev'in emriyle zehirlenerek ölmüştür.

¹⁴³ Cahen, C., a.g.e., s.91-92

¹⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s.92, İbn Bîbî, s.207-209.

¹⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s.92,

¹⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s.92, Saadeddin Köpek, Keykubad'ın kâtip-tercümanıydı, sonra av törenlerinin düzenleyicisi ve sultan adına yapılan binaların yöneticisi oldu (bu görevi sırasında Keykubad'ın sarayını inşa etti); el-Kâmil ile yapılan savaş sırasında askeri komutanlardan biriydi ve Hicrî 631'de Harput kentini fethetti.

¹⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 92, el-Adîm, ed. Dehhan. III-238, çeviride V-104; İzzeddin b. Şeddâd, Cahen, *REI*, s.117.

Şihaheddin Gazi, Mardin hâkimi Artuklu el-Mansûr da katıldı. Yapılan anlaşmaya göre Keyhüsrev'e Sümeysat ve Amid verilecekti (Amid'in eski hâkimi olan, II. el-Adil'in Mısır'da tahta çıkması üzerine serbest bırakılan akrabası gelip ülkesine yerleşti; bu durumda ister istemez ona hakları geri verildi)¹⁴⁸. Halep'te bu gelişmelerden sonra Keyhüsrev adına hutbe okundu ve para basıldı¹⁴⁹.

Cahen, bu arada Saadettin Köpek'in rakiplerini ezmek için hala sindirme politikasına devam ettiğini, bu gelişmeler karşısında emirlerin şikayeti üzerine Keyhüsrev'in, Saadettin Köpek'i gözden çıkardığını ve onun öldürülmesine göz yumduğunu söyler. Saadettin Köpek'in öldürülmesinden sonra hâzinenin yönetimi Celaledin Karatay'a, saltanat naibliği Şemseddin İsfahani'ye, vezirlik de Mühezzibeddin Ali'ye verildi. (637/1239 sonu 1240 başı?)¹⁵⁰.

Keyhüsrev, belki Moğol tehlikesi nedeniyle, ama daha çok Cezire bölgesindeki planlarının önüne çıktıklarını gördüğü için, Hârizmliler'le arasının bozulmasını istemiyordu. Geri dönmeleri için Köpek'in düşüşünü öne sürüp onları ikna etmeye çalıştı. Tercümanı Meceddin, gidip Hârizmliler'in Rûm ülkesine dönmelerini istedi; Hârizmliler sadece sınır boylarındaki yağma ve çapulu kesmeyi ve Diyâr-ı Mudâr'da es-Salih'e (o sırada Suriye'deki trajik olaylara karışmıştı) biat ettikleri gibi bu kez Keyhüsrev'e biat etmeyi kabul ettiler¹⁵¹. Keyhüsrev, bir süredir es-Salih'in Halep, Hums, Mardin, Meyâfârikîn, Musul'daki tüm rakipleri ve Hârizmliler arasında sürdürülen ittifak görüşmelerini kesin bir sonuca bağladı.1240-1243 yılları arasında Erzurum ve doğuda ki sınır boylarında Moğollar'a ve Harizmliler'e karşı mücadele ettikten sonra kendisine hasım olan Eyyubi ve bölgedeki mevcut emirlerle barış yaparak onların ittifakını sağladı(641/1243 başlangıcı)¹⁵².

Hükmettiği toprakların alanı göz önüne alınırsa, Keyhüsrev'in babasından daha güçlü bir hükümdar olduğu düşünülebilir. Onun dönemi hakkında yazan rahip Simon de Saint Quentin, bir parça masalımsı bir anlatım içinde de yazsa, yine de çok mükemmel sayılabilecek bilgiler toplamıştır. Vasal olarak bağlı olmakla geçici ittifakları birbirine karıştırırsa da, verdiği bilgiler gerçeğe yakın görünmektedir. Cahen, ne olursa olsun,

¹⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 94, *Patriarches d'Alexandrie*, s. 389.

¹⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 94

¹⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s.94, İbn Bibi, s.216-219

¹⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s.94, İbn Bîbî, s.219-221; İbn Vâsıl, 23a / V-183.

¹⁵² Cahen, C., a.g.e., s.96, İbn Bîbî, s. 228.

Keyhüsrev'in, dönem itibariyle Mısır hükümdarı ile birlikte Ortadoğu'nun tartışmasız en kuvvetli iki hükümdarından biri olarak gösterir¹⁵³.

Cahen, 1230'lu yıllarda doğudan Moğollar'ın baskısıyla Anadolu'ya göç eden Türkmenler'in oluşturduğu bir "Babai" hareketinden söz eder ve bu hareketin zaman içinde Malatya, Amasya, Maraş çevresinde Baba İshak adlı kişi etrafında toplanan müridler örgütlü bir isyancı yapıya dönüşerek Keykavus dönemi Selçuklular'ına zor anlar yaşattığını söyler ve bu isyancılar ancak iki yıl içinde yok edilebildiğini belirtir. Ayrıca yine bu Türkmen hareketi içinde Ahmet Yesevi geleneğini sürdüren Baba İlyas adlı kişiye de büyük saygı duyulduğunu ifade eder¹⁵⁴.

İşte tam bu sırada Moğollar gerçekten geldiler. Erzurum'u alınca Anadolu'nun anahtarını ele geçirmiş oldular, 1243 'ün ilkbaharında da Anadolu'yu istila ettiler. Kuvvetli ama mütecanis olmayan bir orduyla yola çıkan Keyhüsrev, ordusuna katılacak diğer birlikleri beklemeksizin (Ermeniler çoktan Moğollar'ın yandaşı olmuşlardı) Erzincan eyaletinde Köseadağ geçidine doğru yürüyüşe geçti. Durum Baycu için gerçekten de çok zordu ama o, sahte bir geri çekilişi izleyen hızlı bir geri dönüş ve hücumdan oluşan denenmiş bir savaş hilesiyle düşman kuvvetlerini bozmayı bildi. 6 Muharrem 641/26 Haziran 1243 gecesini artık Selçuklu ordusu diye bir şey kalmamıştı. Sultan, Tokat'ta bıraktığı hâzinesini alarak Ankara'ya kadar kaçtı. Bu arada Keyhüsrev'in veziri de onlarla görüşme hazırlıklarına başlamıştı (bakınız s. 226). Ancak Köseadağ yenilgisi telafisi mümkün olan bir mağlubiyet değildi. O gün, Anadolu tarihinin yönü önlenemez bir şekilde değişmişti.

2.2.3. Moğollardan Önce Toplum ve Kurumlar

2.2.3.1. Türkiye'nin Doğuşu

Cahen, Anadolu'nun bu dönemde tam anlamıyla olmasa bile Türkleşmesinin çoğu zaman şaşırtıcı bir olay gibi düşünülmesinin, asıl şaşılacak husus olduğunu ve tarihin akışı içinde diğer pek çok ülkenin de etnik niteliğini değiştirdiğinden söz eder.

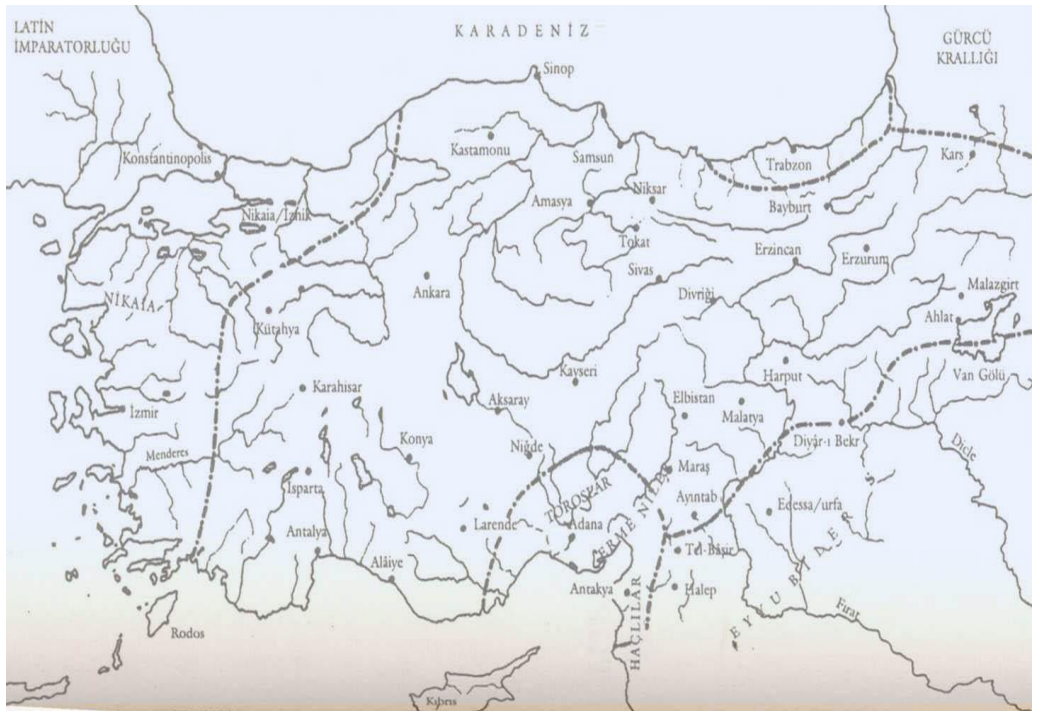
Cahen'e göre Anadolu'ya Türk göçünü kesin rakamlarla belirtmek kuşkusuz olanaksızdır. Bu dönemde bir anda on binlerce hatta koşulların sonucu olarak iki-üç yüz bin kişinin göç edebileceğini kabul etmek pek akla yakın gelmemektedir. Konuyla ilgili metinlerde çok büyük kitlelerin göç etmesinden söz ediliyorsa da, aynı dönemde

¹⁵³ Cahen, C., a.g.e., s.96

¹⁵⁴ Cahen, C., a.g.e., s.98

savaşan büyük düzenli ordulardaki asker sayısının bile birkaç binden ibaret olduğunu anımsamakta yarar vardır.

Yalnız genel anlamda ve Anadolu özelinde, bu sayısal büyüklüğü, mutlak anlamda artırımsalar da, en azından görece etkisini çoğaltan çeşitli etkenler devreye girmektedir. Birincisi, Türkler Anadolu'ya sızmaya başladığı sırada bazı istisnai yerler dışında bölgenin bütününde nüfus çok azdı. Fetihler sürerken bölgeden kaçanlar, katliamlar veya tutsak alınanlar dolayısıyla bu nüfus daha da azalmıştı. İkincisi, Anadolu'daki nüfusu oluşturan unsurlar birbirinden çok farklıydı. Toplam sayıları tabii ki yeni göçmenlerden çok fazlaydı, ama yeni göçmenler nüfusun dağılık unsurlarının her biriyle karşılaştırıldığında, yani terazinin bir kefesine gelenlerin yayılma gücü, diğerine Anadolu nüfusunu oluşturan unsurların direnme gücü konulunca, sayısal eşitsizlik önemini yitiriyordu. Bum bölgeleri. Ermeni bölgeleri, vb vardı, ama Türkler her taraftaydı, üçüncüsü, Orta Asya'dan gelen Türkler'in en büyük bölümünün

Harita 3: Moğollar Öncesi Anadolu

Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleştiklerine dair en ufak bir şüphe yoktur ve Anadolu'ya yerleşenlerin sayısı Azerbaycan'a yerleşenlerden fazladır. Türkler Arap ülkelerinde ya da Orta ve Güney İran'da bulamadıkları, alıştıkları yaşam koşullarına çok benzer koşulları Anadolu'da bulmuşlardı. Nihayet önemli bir noktaya yine değinelim: bir istilanın etnik etkisini, anlık statik bir olgu olarak düşünemeyiz. Bu

olguda önemli olan yalnızca göçmenlerin sayısı değil, onların sosyoekonomik durumu ve özellikle evlenme ve doğum açısından, yerleşik halklarla yeni gelenlerin ilişkileridir. Yeni gelenlerin egemenliği altına giren yerleşik halklarda tutsaklık veya umutsuzluk doğumu azaltan bir etki yaratırken, istilacı halklarda geleceğe daha güvenle bakmayı, bolluğa ve başarıya çocuklarının sayısının artmasıyla ulaşılabileceğine inanmayı getirir, dolayısıyla yerli halkın aksine doğumlar çoğalır.

Her ne kadar Müslüman yazarların Anadolu'dan, Selçuklular orada devlet kurduktan sonra bile, hiçbir siyasal anlamı kalmamasına rağmen "Rûm/ Roma" diye söz etmeye devam ettikleri biliniyorsa da, Friedrich Barbarossa'nın Haçlılarından itibaren Batılı yazarlar bu ülkeden, Türk egemenliği altına giren hiçbir ülkeye vermedikleri bir adla "Turchia" (Türkiye) diye söz etmeye başlamışlardır¹⁵⁵. Anadolu'da "Türkleşme" yoğunluğu ne olursa olsun, bu "Turchia"nın sınırları ne kadar belirsiz olursa olsun, çağdaşlarının gözünde Anadolu'nun Türk niteliğinin ülkenin bütününe damgasını vurmuş olduğu kesindir¹⁵⁶.

Büyük olasılıkla coğrafi açıdan "Türkleşme" her yerde aynı yoğunlukta değildi. Özellikle sınırlardaki olayları anlatan vekayinâmelerden de görüleceği gibi, siyasal açıdan Türk olan bölgelerin kuzey ve batıda Rumlarla güneyde Ermeniler'le sınırları civarında "Türkleşme" çok yoğun yaşanmıştı (Gürcüler, Anadolu ile aralarında aşılması güç olan dağlardan dolayı, daha çok, aşılması kolay sınırlarına komşu Azerbaycanlılar'dan çekinmişlerdir. Anadolu'nun iç bölgelerinde de bir Türk nüfusu olduğu kesindir; eğer bundan şüphe duyuluyorsa, kanıtlayacak pek çok delil vardır. Ancak, gerçek Türkmen unsurunun, gerek kendi istekleri gerekse olayların zorlamasıyla sınır bölgelerinde yoğunlaştıkları bilinmektedir. Sanki bu yerlerin yerli dildeki adlarını hatırlayan hiç kimse kalmamış gibi, Bizanslı yazarlar da bunların yaşadıkları bazı yörelerin isimlerini Türkçe olarak verirler¹⁵⁷.

Kırsal alanların Türkleşmesi esas olarak Türkmenler'in eseridir. Genellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturanlar, bölgelere göre değişen oranlarda yerli halktı; bu halkın hepsi öldürülmüş ya da kaçmış değildi; özgür veya bağımlı olarak pek çoğu Kapadokya'da, Ermenistan'da, Anadolu yaylasının çeşitli yerlerinde kalmışlardı¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s.99, J. Matuz, "Der Niedergang der Anatolischen Seldschuken bei Köseli Dâgh," *Central Asiatic Journal*, XVII, 1973, s. 180-199.

¹⁵⁶ Cahen, C., a.g.e., s.104-105

¹⁵⁷ Cahen, C., a.g.e., s.105, Özellikle 13. yüzyılın ortalarından itibaren, örneğin Anadolu yaylasının ortasındaki Çivrelî Çeman gibi (bkz. Niketas, 1. Kısım, 4. Böl., n. 8 ve 10).

¹⁵⁸ Cahen, C., a.g.e., s.105-106

13. ve daha çoğu da 14. yüzyıldan kalma, hâlâ pek azı yayınlanmış vakfiyeler halkların birbiriyle zaman içinde nasıl kaynaştıklarının işaretlerini bize verir. Hatta bazı özel durumlarda, bu senetlerin yardımıyla İslâmlaştırma ve Türkleştirme'nin kronolojik gelişimini bile izlemek olasıdır. Ancak, bu vakfiyeler incelenirken bölgesel farklılıklara dikkat etmek gerekir. Bu vakfiyelerde, daha uzakta kalan kırsal alana göre Müslümanlar'ın İslâmlaştırma ve yerleşme şansının daha yüksek olduğu bir kentin civarındaki köy ve arazi sahiplerinin veya orada oturanların isimlerinin geçtiğine özellikle dikkat edilmelidir. Bu söylediklerimizi 598/1201'de Konya yöresindeki taşınmaz malları üzerine vakıf kuran Altun Aba'nın vakfiyesinde görüyoruz. Vakıf sahibi açıkça "kâfirler" in çok olduğunu söyler. Sözünü ettiği köylerin ve toprakların isimleri karışıktır; bu isimlere dayanarak sonuç çıkarmak olanaksızdır. 13. yüzyılın ortalarında Kayseri'nin güneyinde kurulan Karatay vakıflarının senetlerini okuyunca da aynı izlenimi ediniyoruz. Bir köyün veya bir toprak parçasının değil, kişilere ait parsellerin adının verildiği durumlarda daha kesin bilgilere ulaşılabilir. Böylece kabaca çıkan sonuç, kentsel alanda Müslümanlar'la Hıristiyanlar'ın yan yana yaşadığıdır. Ama genel olarak seyyahların izlenimlerinin doğruluğundan kuşkuya düşmek için neden yoktur; bu izlenime göre, gerçek anlamda kırsal alan sakinlerinin büyük çoğunluğu Hıristiyan'dır¹⁵⁹.

Orta Asya Türkleri, tıpkı diğer göçebe kavimler gibi hiç şüphesiz bir çeşit aşiret örgütlenmesine sahipti; ancak bu örgütlenmeyi anlamak için efsanelere dayanan tasvirlerin peşinden gitmemek gerekir. Efsaneler bize eski Oğuzlar'ın 24 boya ayrıldığını söylüyor; tarihse, örneğin Dokuz Oğuz'u biliyor. Diğer taraftan incelediğimiz dönemde yazılmış hiçbir metin, Oğuzlar arasındaki gerçek aşiret örgütlenmesini bize nakletmiyor. Selçuklular döneminde efsanede söz konusu olan 24 boydan bazılarının isimlerine şurada burada rastlanıyor; ama Anadolu'da bu boylardan yalnız birinin, Karadeniz bölgesinde yaşayan "Çepni"lerin ismine tesadüf ediyoruz. Afşarlar'da olduğu gibi şu veya bu kişiye atfedilen aşiret ismi, bu aşirete bağlı kişilerin örgütlenmesi hakkında hiçbir şey açıklamaz. 16. yüzyılda Yazıcıoğlu'nun kitabına kattığı birçok boyun adına gelince, bu isimler bir değişim ve gelişimin sonucu olup Selçuklu dönemi için bir anlam ifade etmezler. Aksine 16. yüzyılda bazı beylerin

¹⁵⁹ Cahen, C., a.g.e., s.107

peşine takılan ve çoğu zaman bu beylerin isimleriyle anılan bu gruplar, ya dağılmışlar ya da birbirleriyle karışmışlardı¹⁶⁰.

Cahen'e göre Anadolu'da sorun şu olgudan ötürü karmaşıklaşmaktadır: Oymak adlarına ancak istisnai olarak rastlanırken (ve bu adlar 13. yüzyılda sadece bireyleri nitelemek için kullanılır), Türk istilasının başladığı 12. yüzyıl ortasından itibaren bir grup insanın adı sık sık zikredilmektedir. (Y)â(r)ûkî, yavuki ya da daha değişik biçimlerde yazılan ve kesin bir imlası olmayan bu ad hakkında, bugüne kadar hiçbir inandırıcı yorum önerilememiştir. 11. yüzyıldan başlayarak Müslüman yazarlar çoğu zaman Türkler'i uç gazileri diye anmışlardı¹⁶¹.

Bugün Anadolu'da birçok köy ve yer adının bilinen Oğuz boylarının isimleriyle ilişkili olduğu bir gerçektir. Tarihsel açıdan önemli olan, çeşitli dönemler arasında bir ayırım yapabilmektir. 13. yüzyılın yarısından önce konulmuş az sayıdaki yer ismini Moğol öncesi adlar olarak tanımlamak gerekir. Moğollar, Türkmenler'i gerek yerlerinden atarak, gerekse beraberlerinde sürükleyerek yeni bir göç dalgasına neden olmuşlardır; bu da bazı yörelerin eski sakinleriyle birlikte yeni gelenlerce paylaşılması sonucunu getirmiştir¹⁶².

Anadolu'nun, içindeki Türk unsurlarıyla birlikte düşünürsek "Türkiye"nin, yabancılara ve özellikle Müslüman yabancılara, bilhassa da Arap dünyasına karşı bütünüyle gerçekten çok garip ve yabancı bir ülke izlenimi verdiğinden hiç şüphe edilmemelidir. 12. yüzyılda Anadolu'ya hemen hemen hiçbir seyyah gelmemiştir. Nureddin'in temsilci gönderdiği el-Belhi¹⁶³ dönüşünde gördüğü ülkeden günümüzde Asya ve Afrika'nın en ucra bölgelerinden birine gitmiş bir seyyah gibi söz etmiştir. 13. yüzyılda halifenin elçisi İbnü'l-Cevzî'nin gezi izlenimleri de aynıdır¹⁶⁴.

Türk ve Müslüman unsurlar hakkında her şeyi söyledikten sonra, Anadolu'da başkalarının da olduğunu söylemenin zamanı geldi; bunlar "yerliler" di ve büyük olasılıkla nüfus içindeki toplamları Türkler'in sayısından çok fazlaydı (Guillaume de Rubrouck, 13. yüzyılda oranın 10/1 olduğunu söylüyor)¹⁶⁵ Bu yüzyıla kadar nüfusun aynı kalması, söz konusu bölgelerde aynı miktardaki halkın yerleşik düzende

¹⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s.109

¹⁶¹ Cahen, C., a.g.e., s.109

¹⁶² Cahen, C., a.g.e., s.110-111

¹⁶³ Cahen, C., a.g.e., s.113, Kemaleddin b. el-Adîm, Bugye, 23b.

¹⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 113, İbnü'l-Fuvati, İbnü'l-Cevzî'nin soyundan gelen birinin anlattıklarından söz ediyor, s.185.

¹⁶⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 114, Rubrouck, Bölüm LIII.

yaşadığının yeterli bir kanıtı değildir; çünkü yerli halk bazen uygun koşullar ortaya çıktığı zaman geri dönmüş kısmen terk edilmiş bölgelerde de yeniden yerleşimler olmuştu¹⁶⁶.

Batı Ermenistan, genelde bir Ermeni ülkesi olarak kalmıştır. Erzurum'da bu durumun aşağı yukarı böyle olduğu söylenebilirse de elimizde bunu kanıtlayan ayrıntılı bilgiler yoktur. Erzincan'da ise bu durumdan daha eminiz; bu dönemde, Moğol egemenliği döneminde ve ortaçağın son yıllarında da bu kent Erzurum'dan daha önemli olup Türk- Müslüman yerleşimine rağmen, her şeyden önce büyük bir Ermeni kenti olarak kalmıştı. Buna karşılık Ermenistan'ın güneyinde o dönemden beri Kürtler yaşamaktaydı. Daha batıda Bizanslılar'ın izlediği politika sonucu Kapadokya'nın Ermenileştiğini daha önce görmüştük. Türk fetihleri, onları, zamanla bir Ermeni Prensiği şeklinde örgütlenen Kilikya'ya doğru sürdürdü; ancak Kapadokya Ermenileri'nin hepsi Kilikya'ya gitmedi, birçoğu özellikle Orta Toroslar'da ve bu dağ silsilesini Suriye ve Mezopotamya'dan ayıran güney yamaçlarında kaldı¹⁶⁷.

Rumlara veya Helenleşmiş halklara gelince, bütün kıyı bölgelerinde ve Dânişmend topraklarından geçerek Trabzon ve hinterlandından, Îsauria'nın arka bölgelerine kadar uzanan Anadolu'nun dağlık yörelerinde, Kastamonu eyaletinde, hatta Ankara'da, Ege ve Marmara Denizi'ne dökülen ırmakların yukarı vadilerinde ve Antalya bölgesinde yaşamaktaydılar. Ayrıca Kapadokya'nın göbeğinde, Anadolu yaylasının tarıma elverişli bölgelerinde ve kentlerinde çok sayıda Rum kalmıştı¹⁶⁸.

Bu saptamalarımızdan iki sonuç çıkarıyoruz ve bu iki sonuç görünüşte çelişkilidir. Bir yandan nüfusun çoğunluğunun Türk olmadığı, hatta Müslüman ve birleşmiş olmadığı kesindir. Diğer taraftan Türkiye diye bir ülkenin yaratılmakta olduğu da aynı şekilde kesindir; çünkü Türkler'in siyasi bakımdan egemen oldukları diğer ülkelerden farklı olarak tıpkı Orta Asya steplerinde olduğu gibi, Anadolu'yu kendi yurtları kabul edip yerleşen bir Türk halkı vardır ve bunlar Anadolu'da yaşayan çeşitli halk gruplarının yanında, yani her yerde hazır ve nazırdırlar. "Türkçülük", ileride yeniden göreceğimiz gibi ne bütün Müslümanlar'ı, hatta ne de bütün Türkler'i niteleyen

¹⁶⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 114

¹⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 114-115, Dedeyan, "L'immigration des Arméniens en Cappadoce, (Xle s.)", *Byzantion*, c. 45, 1975.

¹⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 115

bir sözcüktür, ama diğer Müslüman ülkelerin aksine Anadolu'daki yönelim bu sözcüğün anlamında gerçekleşmiştir¹⁶⁹.

Bu dönemde pek tanınmayan Kürtler'den de birkaç kelimeyle söz etmek gerekmektedir. İran dağları hariç Kürtler esas olarak Güneydoğu Anadolu'da, Mezopotamya şuurlarında yaşıyorlardı; belki de Türk istilasını ile geleneksel yerleşim yerlerinden kısmen uzaklaştırılmışlardı. Kürtler, Selçuklu devletiyle, doğuya doğru genişlemesi sırasında birleşeceklerdir. Germiyanlar denilen özel grup için de birşeyler söylemeliyiz. Bildiğimiz, Türkmenler'le ilişkilerinin otlakları paylaşmaktaki rekabetten dolayı kötü olduğudur¹⁷⁰.

2.2.3.2.Ekonomik Yaşam

I. Haçlı Seferi'nin kronikleri Orta Anadolu'da genel bir yıkıntıdan söz ederler; ancak anlattıkları 13. yüzyılda bu ülkeyi gören ve yaşadıkları çağın ölçülerine göre büyük bir refaktan bahseden diğer seyyahların gözlemleriyle çelişir. Özellikle ilk Türkmen akınlarında Anadolu'da meyve ve tarım alanlarının tamamen talan edildiğinden söz edilir. Büyük olasılıkla daha sonra yararlanacakları meyve bahçelerine zarar vermenin bir yararı yoktu. Bir kere yerleştikten sonra yerleşik tarım alanlarını ve çevresindeki bölgeyi talan etmekle göçebelerin bir kazanç sağlamayacağı da açıktır¹⁷¹.

12.yüzyılın ortalarından başlayarak, yeni bir gelişmenin işaretlerini görüyoruz. Sınır bölgelerinde bazı Türkmen gruplarının bölgenin yeniden kolonileştirilmesinde oynadıkları rolü burada tekrar etmeyeceğiz. Bazen sultanlar bu grupları askeri amaçlarla yerleştirmiş olsalar da, varlıklarının en azından ekonomik bir önemi vardı. Türkmenler göçebe kalsalar da, özellikle II. Haçlı Seferi'ne katılanların şaşkınlıkla ve hiç anlamadan gözlemledikleri gibi, Türkmenler'le Rum köylüler arasında olağan bir alışveriş ekonomisi vardı ve bu ilişkilerin sonucunda barışçı duygular geliyordu¹⁷².

Özellikle 13. yüzyılın ilk yarısını da Anadolu'nun ekonomik durumunu yeniden belirlemeye çalışırsak, hem tarımda hem sanayide hem ticarette gerçekten bir gelişme görebilir ve bu faaliyetlerin birbirlerini desteklediklerini de fark ederiz. Köseadağ felaketinden önce ve sonra birkaç yıl Anadolu'da bulunmuş olan rahip Simon de Saint-Quentin, bazı anlattıklarının masalımsı havasına ve pek inandırıcı olmamasına rağmen

¹⁶⁹ Cahen, C., a.g.e., s.115

¹⁷⁰ Cahen, C., a.g.e., s.115

¹⁷¹ Cahen, C., a.g.e., s.116

¹⁷² Cahen, C., a.g.e., s.116, Eudes de Denil, ed. Wacquet veya *Patrologie latine*, CLXXXV.

ülkeyi görüp tanıyan bir tanıktır. Anlattıklarının bir bölümünden Selçuklu devletinin gerek kentlerde gerekse kırsal alanda zengin ve güçlü bir görünümü olduğu anlaşılıyor. Tarım konusunda pek ayrıntı vermiyor, ama hayvancılık hakkında daha fazla bilgi aktarıyor; küçükbaş hayvan sürülerini, yünlerini ve özellikle keçi yetiştirilmesi ve kıllarından yararlanılmasını anlatıyor¹⁷³.

Moğol egemenliğinin ilk dönemlerinde Suriye veya Mezopotamya'da yazmış olan ve ülkeyi bir süre önce görmüş seyyahların verdiği bilgilere dayanan İbn Said bu seyyahların Kayseri'den Sivas'a, Aksaray'dan Konya'ya kadar olan bölgelerde bir ürün bolluğuna tanık olduklarını söylüyor. İbn Battuta da, Antalya yakınlarında gördüğü, Mısır'a kurutulmuş ihraç edilen kayısılarından söz edecektir¹⁷⁴.

İmalat ve yeraltı kaynaklarının işletilmesinde de benzer sorunlarla karşılaşılıyor. Simon de Saint-Quentin, Aksaray (?) ve Sivas yakınlarında laciverd taşı (lapis lazuli), tuz ve şap ocakları, demir yatakları ve üç gümüş madeninden söz eder. 13. yüzyılın sonundan 15. yüzyılın ortalarına kadar, Avrupa'da tüketilen şapın tamamının Anadolu'daki yataklardan geldiği ve şap ticaretinin Cenevizler'in tekelinde olduğu çok iyi bilinmektedir. Simon'un söz ettiği demir madenleri hakkında bir şey bilmiyoruz. Daha sonraları yazılmış bir metinde, Isauria Torosları'nda bir demir madeni olduğu yazılmaktadır; yüzeysel olarak işlenen ve pek önemli olmayan başka demir madenleri de olmalıdır¹⁷⁵. Marco Polo ve İbn Battuta dönemlerinde Erzincan'ın ünlü bakır sanayiini besleyen bakır yataklarından ise söz edilmemektedir¹⁷⁶. Genel anlamda bugün de olduğu gibi, Diyar-ı bekr'in kuzeybatısında Erganîn / Ergani'de bugün Elazığ ilinin sınırları içinde Diyarbakır-Elazığ sınırını oluşturan ve çok zengin bakır madeninin bulunduğu Maden ilçesi kastedilmektedir) önemli bakır yatakları olduğunu biliyoruz. Bu topraklar Selçuklular'ın eline geçtiğinde, bu maden yatağının artık işletilmemesinin bir nedeni yoktur. Pek çok yer adında maden sözcüğü geçmektedir, ama bu madenlerin ne zaman işletildiğini bilmiyoruz. Vakfiyelerin tanıkları arasında demirciler ve kuyumculara da rastlanmaktadır¹⁷⁷.

¹⁷³ Cahen, C., a.g.e., s.118

¹⁷⁴ Cahen, C., a.g.e. s.118, İbn Battuta, ed. ve çev. Defremery-Sanguinetti, II-258.

¹⁷⁵ Cahen, C., a.g.e., s.121, El-Ömerî, s. 35.

¹⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s.121, Marco Polo, çeşitli baskılarında; bu yazarın Anadolu için söyledikleri konusunda, bkz. *Revue des Etudes Arméniennes*, 1987'deki makalem.

¹⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s.122, Osman Turan, *Belleten* 47-48, bu bölümde not 24 ve not 33'te de zikredilecektir.

Cahen, Moğol döneminde Anadolu'daki dokumacılık hakkında bilgilerin mevcut olduğunu söyler. Türkmenler doğal olarak koyunlarının yünlerinden yararlanıyorlardı. Simon, kendi kullandıkları kırmızı külahları Fransa ve İngiltere'ye kadar sattıklarını söylüyor¹⁷⁸.

13. yüzyılın başlarından itibaren "Sivas halıları" Bağdatlı zengin bir tüccar tarafından aranmaktaydı. Bu arada o çağın yazarı: İbn Said'e göre Aksaray da 13. yüzyılın ortalarında halılarıyla ünlüydü ve uc boylarında yaşayan Türkmenler bu halıları üretip ihraç ediyorlardı. 14. yüzyılda Denizli'de Rumlar'ın ve en geç 13. yüzyılın sonlarında Erzincan'da Ermeniler'in devam ettirdikleri veya yeniden kullanmaya başladıkları eski geleneksel tekniklerle, dikkate değer desenli kumaşlar üretildiğini biliyoruz. Bazı metinler, sanki bu halıların Türkler gelmeden bir iki yüzyıl önce üretilmeye başlandığı izlenimini vermektedir. Oysa bugün elde bulunan Orta Asya dışında üretilen ilk halılar (İspanya'da buna benzer bir teknikle üretilenler dikkate alınmazsa), 13. yüzyılda Konya bölgesinde dokunmuş halılardır. Bu durumda yukarıda başvurduğumuz kaynakların da açıklıkla gösterdiği gibi, halı dokumacılığının göç ettikleri dönemde Türkler tarafından yeni bir teknik olarak ülkeye sokulduğu izlenimini ediniyoruz¹⁷⁹.

2.2.3.2.1. Ticaret¹⁸⁰

Bizans Anadolu'su, bir ucu Konstantinopolis'ten başlayan, diğer uçları Suriye sınırına (Antakya ve Halep), Yukarı Mezopotamya'ya (Malatya) ve Türkmenistan, Azerbaycan ve İran'a giden birçok kervan yoluyla baştanbaşa geçilirdi. Bu arada İran, Azerbaycan ve Ermenistan'dan gelen kervanlar genelde Erzurum yoluyla Trabzon'a giderler ve bu liman kentinde mallarını gemiye yükleyip, deniz yoluyla Konstantinopolis'e ulaşırlardı¹⁸¹.

Cahen, Türk fetihlerinin ilk dönemlerinde savaşlar sonucunda çıkan genel kargaşanın geçici olarak ticaret olanaklarını kısıtladığını söylemektedir. Ancak, 13. yüzyılın başlarındaki olayları, özellikle Latinler'in Konstantinopolis'i fethi yüzünde

¹⁷⁸ Cahen, C., a.g.e., s.122, Vincent de Beauvais'nin metni içinde Simon de Saint-Quentin, böl. 143 ve şimdi, *Histoire des*

¹⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s.122, Gérard de Roussillon'un romanı "Kapadokya halıları"ndan söz eder.

¹⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s.123, Bu konuda bkz. "La commerce anatolien au XIIIe s." adlı makalem, *Mélanges Halphen*, 1951; bu makale *Turcobyzantina*, XII (Variorum Reprints9, Londra 1974'te yeniden yayınlanmıştır.

¹⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s.123-124

pazarın karışmasını göz önüne alırsak tam aksi bir durumla karşılaşırız. Bir taraftan tam gerçekleşmese de Müslüman dünyasıyla bütünleşme, diğer taraftan bir sarayın ve kendi içlerinde önemli merkezlerin kurulması sonucu Türk işgali ticaretin gelişmesine yol açmıştı. Bu durum, tüccarları yalnızca “kervan yolları”na değil, iç bölgelerdeki pazarlara da çekmişti.

Ticaretin hangi hızla gelişme gösterdiği, bir başka deyişle, 12. yüzyılda Anadolu’da dikkate değer bir ticaret olup olmadığına açıklık getirmek çok zordur. Eğer Gırnatalı Ebu Hamid’in bir anekdotuna inanılırsa, yüzyılın başından itibaren Rusya’dan Anadolu’ya tüccarlar gelmekteydi¹⁸². İlk kervansaraylar II. Kılıç Arslan döneminde yapıldı; Konya-Kayseri yolu üzerinde hizmet veren bu kervansarayların sayılan bir sonraki yüzyıl artmıştı¹⁸³.

Bu yüzyılın sonlarına doğru yeni merkezlerin çevresinde etkin ve örgütlenmiş bir ticaretin var olduğunu gösteren kanıtlar çoğalmaktadır. 1197’de Eyyubi el-Aziz, Bizans İmparatoru Aleksios Angelos’a gönderilen hediyelerle Anadolu’dan geçmek isteyince¹⁸⁴, Keyhüsrev siyasi nedenlerle ona mani olmuş, buna misilleme olarak Konstantinopolis’teki bütün Selçuklu tüccarlar tutuklanmıştı¹⁸⁵.

Bu çağda yaşayan İbnü’l-Esîr’e göre 602 / 1205-6’dan daha önceki tarihlerde bile Sivas’ta Suriye ve Mezopotamya kökenli tüccarlara, hatta Karadeniz’in kuzeyinden gelen Rus ve Kıpçak (pagan Türkler) tüccarlara rastlanmıyordu¹⁸⁶. Sivas’ın o dönemlerde ve daha sonra uzun süre Anadolu’nun en büyük ticaret merkezi olduğu kesindir. Bu kent, doğudan batıya giden veya Suriye ve Mezopotamya’dan gelip Karadeniz’e ulaşan yolların kesişme noktasındaydı¹⁸⁷.

Aynı dönemlerde Antalya’nın fethedilmesinde başka nedenler yanında ticari çıkarlar da büyük rol oynamıştı. İskenderiyeli tüccarlar Frankların keyfi olarak mallarına el koyduklarından şikâyetçiydiler. 1216’da daha resmi bir anlaşmayla karşılıklı güvenceler belirlendi; özellikle gümrük vergilerinin belirlenmesi, korsanlar tarafından takip edildiklerinde sığınma hakkı verilmesi ve iki devletten birinin

¹⁸² Cahen, C., a.g.e., s.124, El-Gırnati, s. 133. 1100 yıllarına doğru, Bizans hükümeti, Konstantinopolis’te Ermeni tüccarları tutuklatmıştı.

¹⁸³ Cahen, C., a.g.e., s.124

¹⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s.125, Bkz. yukarıda not 28’de zikredilen “Commerce...” adlı makalem.

¹⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s.125

¹⁸⁶ Cahen, C., a.g.e., s.125, İbnü’l-Esîr, ed. Tornberg, XII, s. 160, 252-254.

¹⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s.125

karasularında batan bir geminin kurtarılan mallarına el konulmaması gibi ayrıcalık maddeleri bu anlaşmanın kapsamındaydı¹⁸⁸.

Latin İmparatorluğu'nun ticaret ustaları ve Rumlar'ın rakipleri olan Venedikliler, doğal olarak Selçuklu devletiyle doğrudan ve kârlı ticari ilişkiler kurmak için can atıyorlardı¹⁸⁹. Karadeniz'de de ticari ilişkilere giriştiler, ne var ki asıl ilgilendikleri liman çok eskiden beri Antalya idi. Çünkü Keyhüsrev yalnız bu limanda onlara ayrıcalık tanımıştı. Keykavus ve Keykubad da bu ayrıcalıkları daha da artırıp yenileyerek onaylamışlardı. 1220 tarihli Keykubad'ın onayladığı ayrıcalıklar arasında, gümrük vergisinde bir indirim de vardı; alınacak gümrük resmi malların değerinin %2 si olacaktı (normal koşullarda bu en az %10 olurdu)¹⁹⁰.

1255'te Venedikliler'in durumlarını belirleyen anlaşmalarda, özellikle Venedikliler'in İskenderiye ile Antalya arasında kurduğu bağlar söz konusu edilmektedir. Karadeniz'de Venedikliler'den başka hemen hemen hiçbir Latin devleti yoktu; çünkü Venedikliler'in rızası olmadan, Akdeniz'den Karadeniz'e geçebilmek pek mümkün değildi. Karadeniz'de üç güç arasında rekabet vardı: Venedik (hatta bazen başka Latinler), Trabzon devleti ve Karadeniz'de ağırlığını artırmak amacıyla Sinop'u ele geçirdikten sonra Selçuklu Devleti. 1223'te bir Moğol ordusu bu ticaretin başlangıç noktası olan Kırım'ın en büyük limanı Suğdak'ı ele geçirdi¹⁹¹.

13.yüzyılın ilk yarısında, bugün eski ticaret yollarının izlerini belli eden kalıntıların gördüğümüz kervansaraylar, büyük Selçuklu sultanları tarafından yaptırılmıştı¹⁹². Kervansaray veya hanların bütün Müslüman ülkelerde, özellikle İran'da çok sayıda inşa edildiği bilinmektedir. Tüccarların bazen çok zorlaşan iklim koşullarında uzun mesafeler kat etmek zorunda oldukları Orta Asya'da, bu tep radara egemen olan devletler mümkün olduğu kadar çok sayıda, özellikle de su başlarında, konaklama yerleri yaptırıyorlardı. Anadolu'daki hanlar da, Orta Asya'daki hanlar gibi, hiç şüphesiz geleneksel iki amaca hizmet etmek için yaptırılmışlardı. Bu hanların bir yararı özellikle kış mevsiminde görülüyordu; çünkü kara rağmen kervanların gelip gitmesi diniyordu; ikinci yararları ise kervanların geçtiği özellikle dağlık bölgelerde

¹⁸⁸ Cahen, C., a.g.e., s.126

¹⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s.126, Venediklilerin Karadeniz'deki ticaretlerinin en eski kanıtı 1206 tarihlidir (Lombardo ve Morozo, Documenti del Commercio seneziano, 1940 ve benim "Commerce..." adlı makalem).

¹⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.126

¹⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s.127

¹⁹² Cahen, C., a.g.e., s.127, İbn Bibî, s. 127-138.

Yeterli korunmayı ve dinlenmeyi sağlayacak köyler çok az olduğundan, bu yeterli olanakları kervan sahiplerine temin etmesiydi. İbn Said'e göre, 13. yüzyılın ortalarında, yalnız Kayseri-Sivas yolu üzerinde yirmi han vardı¹⁹³. Bazı köprüler, örneğin Kızılırmak üzerindeki yapılmış veya yenilenmişti. Yollara ise pek el sürülmediği, nasıllarsa öyle kaldıkları tahmin edilmektedir¹⁹⁴.

2.2.3.2.2. Tartılar ve Ölçüler

Cahen'e göre 14. yüzyılda, el-Ömerî ve Pegolotti'nin söz ettiği tartı ve ölçü birimlerinin, İranlılar ve Moğollar'daki birimlerle birkaç istisna dışında farklı olduğu pek düşünülmemektedir. Moğol fetihleri nedeniyle çıkan kargaşada bu birimlerin değişmediğini ve Moğol dönemi öncesi değerlerle aynı kaldığını, aksi kanıtlanıncaya kadar kabul etmek doğru olur kanısındayız. el-Ömerî'nin söz ettiği iki ana birim, hacim ölçüsü olarak “**mudd**,” ağırlık ölçüsü olarak “**rıtl**”dır. el-Ömerî'nin **rıtl** dediği ağırlık birimi, ona göre, 12 Mısır (Mısırî) rıtlına eşdeğerdir, yani 1680 dirhemdir. Bazen de 8 Mısırî rıtlı eşit olup 1180 dirheme tekabül etmektedir. Hâlbuki Pegolotti'ye göre, Sivas'ta Akka'dakinin iki katı olan bir rıtl kullanılmaktadır ve 1440 dirheme eşittir, Ortaçağda hiçbir ülkede, hatta en ilerlemiş olanlarında bile ağırlık ve ölçü birimlerinde herkesçe kabul edilebilecek belirli standartlar yoktu; bu yüzden bu farklılık pek şaşırtıcı değildir¹⁹⁵.

Ancak, başka birimleri incelediğimizde izlenimlerimiz değişiyor. Bazen **mut** diye telaffuz edilen, el-Ömerî'nin sözünü ettiği hacim ölçüsü mudd'un Suriye'de de olduğu gibi, Bizanslılar'ın “**modios**”u ile benzeştigiine kuşku yoktur¹⁹⁶.

Özetle, ihtiyat payı yüksek olmak koşuluyla, Anadolu'da değişik kökenli tartı ve ölçü birimlerinin kullanıldığını, büyük olasılıkla arazi ölçümlerinde Bizans birimleriyle ilişkinin sürdüğünü, ticari birimlerdeyse İran etkisi olduğunu (?) söyleyebiliriz¹⁹⁷.

14.yüzyılda el-Ömerî'nin bize anlattıklarından edindiğiniz izlenimlere göre Anadolu'da özellikle batıdaki beyliklerde fiyatlar, diğer ülkelere göre epeyce düşüktür.

¹⁹³ Cahen, C., a.g.e., s.129, Zengin bir Ermeni tüccar da parasını cebinden vererek bir han yaptırmıştı; bunu belgeleyen Arapça, Ermenice ve Süryanice yazılmış kitabeler vardır; İbn Said, agy.; Erdmann, Karavansaray... ve Osman Turan, “Selçuklu Kervansarayları,” *Belleten* 39,1946.

¹⁹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.129

¹⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.129-130

¹⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.130

¹⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.131

Fiyat farkları tarımsal ürünlerde azdır, ama cins atlar dışında hayvanlar ile hayvanlardan elde edilen ürünlerde çok büyüktür. Bu durum kanımızca normaldir ve el-Ömerî'nin anlattığı dönem, öncesinde de yani Selçuklular Moğol egemenliği altında değilken de durumun farklı olduğunu sanmıyoruz¹⁹⁸.

2.2.3.2.3.Para

Anadolu'daki Türk devletlerinin paralan önümüze bazı çözümü zor sorunlar getirir. İlk sikkeler Dânişmendli Gümüştekin Gazi ve büyük olasılıkla bir süre sonra Selçuklu Mesud'un yönetimleri zamanında basılmıştır. Bu yüzyılın ortalarına kadar bu sikkelerin yalnızca bakırdan oluşu, sadece yöresel ticarete yönelik darbedildiklerini göstermektedir. Gümüş para II. Kılıç Arslan döneminde, altın para ise yalnızca 13. yüzyılda görülecektir. Dânişmend paralarında, basıldıkları yer hakkında hiçbir kayıt yoktur; ilk Selçuklu paralarındaysa yalnız Konya'nın adı geçer¹⁹⁹.

Cahen Danişmend ve Artuklu paralarında Bizans figürlerinin olduğunu söyler ancak bu durumun mantıklı bir sebebinin olmadığını itiraf eder. Cahen'e göre bu etkiler Selçuklular için de geçerli olmalıdır, ama aslan resmi dışında, Selçuklu paraları çok daha İslami niteliklidir. Selçuklular egemenliklerinin ilk günlerinde belki de ele geçirdikleri ve ülkede tedavülde olan Bizans paralarını kullanmışlardı. Bu durum, İslami nitelikli para basacak duruma gelinceye kadar niçin hiç Selçuklu parası basılmamış olmasını açıklayabilir. Cahen basılan bakır paraların ticarete bir önem taşımadığını belirtir ve II. Kılıç Arslan döneminden itibaren gümüş paralar basılmıştı. Bu muhtemelen gümüş madenlerinin işletilmeye başlamasının veya yeniden açılmasının Kılıç Arslan dönemine kadar geri gittiğini gösterir. Sonraki yüzyılda Simon de Saint-Quentin, Selçuklu sultanlarının bu gümüş madenleri sayesinde bastırdıkları gümüş paraların çokluğundan övgüyle söz ediyor²⁰⁰.

13. yüzyılda Anadolu'da basılmaya başlanan altın paralar için gerekli altın, bu maden ülkede olmadığından, dış ticaretten ve vasal devletlerden alınan bazı vergilerden karşılanıyordu. Bu da bu yüzyılda ticaretin geliştiğinin bir kanıtıdır. İlginç olan bir

¹⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 131

¹⁹⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 131, P. Casanova, "Numismatique des Danishmendites", Rev. Num., 1896; Oikonomidès, "Les Danishmendites entre Byzance, Bagdat et le sultanat dTconium", Rev. Num., XXV, 1983.

²⁰⁰ Cahen, C., a.g.e., s.131, XIII. yüzyılda Erzurum hâkimi olan bir Selçuklu da gümüş dinar bastırmıştı (M. Broome "Somesilver dinars of the Seldjuq of Erzerum," Num. Circular 84, 1976, s. 13-14 ve Royal Numismatic Society'ye sunulan "New thoughts on the silver coinage of the Seldjuqs of Rum" başlıklı bildiri).

nokta da, bu dönemde Yakınoğu'daki Müslüman devletlerin para basmakta gitgide güçlüklerle karşılaşmalarıdır. Bizans'ta da aynı durum görülüyordu ve altın para basımı İtalyan ticaret kentlerinin eline geçmekteydi. Aynı dönemlerde Mısır Eyyubileri'nin bastığı ve aslında yalnızca gümüş madeninin zor bulunmasından kaynaklanmayan alaşımli paralara Selçuklular'da rastlanmamaktadır²⁰¹.

2.2.3.3. Toprak Rejimi ve Vergilendirme

Cahen'e göre Ortaçağ "Türkiye'sinde toprak rejiminin Klasik İslam şemasından farklı, özgün nitelikleri olabileceğini ilk fark eden Osman Turan²⁰² olmuştur.

İslam devletlerinde olduğu gibi Bizans İmparatorluğu'nda da esas olarak kişilere ait özel mülkiyet ile devlet mülkiyetinin kesin çizgilerle birbirlerinden ayrıldığı bilinen bir gerçektir. Klasik İslam hukuku, haraç alınacak topraklarla yalnızca öşür alınacak topraklar arasında ayırım yapmıştır. Haraç alınacak topraklar Müslüman-Arap fetihleri döneminde yerli kişilerin malı olan ve fetihten sonra da onların mülkiyetinde bırakılan toprak. İkinci tip topraklar ise fetihten sonra Müslüman mülkiyetine geçenle, kamu alanı içinde kalan ve devletin doğrudan kendi denetiminde özel şahıslara dağıttığı iktâlar da fiilen bu kategorinin içindedir. Türkler, Orta Asya ve İran'da bu çeşitli toprak mülkiyeti biçimlerini tanımışlardı²⁰³.

Cahen, vakıflarla ilgili de bilgiler vermektedir. Vakıfların klasik İslami kurumlar olduğunu ve Anadolu'da geleneksel İslam kültürünün yayılmasından hemen sonra vakıfların kurulmaya başladığını belirtmektedir. Vakıflar hem kamu yararına hem de özel amaçlar için kurulabilirdi. Anadolu Selçuklularında daha çok rastladığımız vakıf tipi, cami, medrese, hastane, kervansaray gibi dini veya aynı anlama gelen toplumsal amaçlı kurumlardı. İslam'ın yayılma dönemlerinden itibaren, Müslüman dünyasının her yerinde bu kuramlara rastlanır; Anadolu'da da 12. yüzyılın sonundan itibaren vakıflar görülmektedir. Cahen, Moğol istilasından önce Anadolu'da bu kurumların yaygın olmadıklarını söyler²⁰⁴.

Vakfi oluşturan mülkler, vakıf olmadan önceki bütün niteliklerini korurlar. Yani bu mülkler ekili topraklarsa, bu topraklarda çalışan köylüler, eski mal sahiplerine veya mal sahibi devletse ona karşı bütün vecibelerini, mülkün yeni yararlanıcısı olan vakfa ve

²⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s.134

²⁰² Cahen, C., a.g.e., s.135, Osman Turan "Le droit terrien sous les Seldjuquides de Turquie: Terre domaniales et diverses formes de propriété privée", *Rev. Etudes Islamiques*, 1947, s. 21-49.

²⁰³ Cahen, C., a.g.e., s.135

²⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s.139-140

onun yöneticilerine karşı yerine gezim zorundadırlar. Klasik İslam ülkelerinde vakıf olarak bağışlanmış bir mülk eskiden devlete haraç veya öşür veriyorsa, yeni koşullarda da bu vergilerini vermeye devam ederdi²⁰⁵.

Cahen, kimi mülkiyet türlerinin toprak değil vergi üzerinde olduğunu ve temelde devletin söz konusu toprağın sahibi olarak kaldığını düşünen Osman Turan'a tam katılmadığını belirtir. Cahen, iktâ sistemi hakkında da görüşlerini ortaya koymuştur. Cahen, iktâ sisteminin Selçuklular'a ve Türkler'e özgü bir uygulamadır; iktâ sözcüğü kolaylıkla "fief" diye çevrilebileceğinden özel olarak bir Türk "feodalizmini" simgelemektedir şeklindeki varsayımı kabul etmediğini ifade eder. Cahen göre Anadolu'daki durumun Büyük Selçuklular'dakinden çok farklı koşullarda oluşmuştur. İslam ülkelerinde egemen olan Büyük Selçuklular hiçbir zaman Rûm ülkesindeki akrabalarının sahip olduğu gibi geniş miri alanlara sahip olmamışlardır²⁰⁶.

Anadolu Selçuklu devletinde "feodalizm" hakkında ileri sürülen düşüncelerde, başka konularda da olduğu gibi, iktâ sözcüğünün çeşitli kullanımları, hatta bu sözcüğün çeşitli Avrupa dillerindeki yanlış çevirileri birbirine karıştırılmıştır. İktânın, klasik hukukun geçerli olduğu İslam ülkelerinde ya devlete ait bir arazi üzerinde yarı sahiplik gibi bir anlamı yahut basitçe özel mülkiyete ait topraklardan vergi alma gibi bir anlamı olduğunu anımsamamız gerekir. Birinci durum, bütün mülkiyet haklarında olduğu gibi otomatik olarak miras bırakma yoluyla devredilmeyi de içerir. Ancak ikinci tür iktâ verilmiş ise, bu tür iktânın özgün tanımına göre, miras yoluyla devredilmesi söz konusu olamaz²⁰⁷.

Ayrıca Cahen bir veya iki köyden oluşan ve ordudaki subaylara ücret karşılığı verilen küçük iktâlar ile 12. yüzyılda alışkanlık sonucu yine iktâ diye adlandırılan büyük eyalet yönetimlerini birbiriyle karıştırılmaması gerektiğinden söz eder²⁰⁸.

Özet olarak Cahen'e göre, Anadolu Selçuklularında, kentlerin çevresi hariç olmak üzere bütün topraklar devletin mülkiyetindeydi. Bununla birlikte, devlet yavaş yavaş bu toprakları, gerek özel mülk, gerekse iktâ şeklinde tahsis etti. İktâ çoğu zaman bir hizmet karşılığı veriliyordu; bu hizmet genelde askeri nitelikli ise de bir kısıtlama yoktu. Moğollar'ın dönemindeki gelişmeler, bu son türdeki tahsislerin, ordu bağlamında, bağımsızlıkla birlikte arttığını gösteriyor, ama bu konuda istatistiklere

²⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s.140

²⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s.141

²⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s.141

²⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s.141

sahip değiliz. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki söz konusu iktâ küçükse, bu toprakların doğrudan devlete aidiyeti hiçbir şekilde değiştirilemez; devlet mülkiyetin çıkması ancak yönetim yetkisiyle birlikte verilen iktâlarda söz konusu olabilir²⁰⁹.

Osmanlı döneminde, devlet sipahilere ihtiyaçları için, gerçek bir kamu yetkisi vermeksizin, toprak tahsis ederdi. Bu topraklara tımar deniyordu. İktâ ile tımar arasında bir ilişki olduğu aşağı yukarı kabul edilmektedir²¹⁰.

Arap fetihleri döneminde, klasik İslam ülkelerinde devlete ait olan toprakların (eski egemen devlete ait topraklar ile ortadan kalkmış özel mülkiyetteki büyük alanlar) dışında kalan topraklar, genel kural olarak eski sahiplerin: bırakılırdı. Buna karşılık onlar da eski devletlerine ödedikleri vergiye benzer şekilde, haraç adı verilen bir toprak vergisi öderlerdi, ilk fetih dönemlerinde bu vergi gayrimüslimlere özgü bir vergi gibi düşünülüyordu; çünkü ülkede fatih Araplardan başka Müslüman yoktu. Fakat bu vergi daha sonraları Müslüman olmuş toprak sahiplerinden de alınmaya başladı; gerekçe olarak da toprağın niteliğinin değişmediği gösteriliyordu. Bu sırada, toprak vergisiyle kelle vergisi arasındaki, bütün bölgelerde değil de ancak birkaç bölgede rastlanan farklılık genelleştirildi. Gayrimüslimler, haracın dışında bir de cizye denilen bir vergi veriyorlardı, eğer Müslüman olurlarsa bu vergiden kurtuluyorlardı. Yerine ise cemaatin gereksinimleri için müminlerin gönüllü katkısı olan zekât veriyorlardı²¹¹.

Kuskuşuz arazi vergisi sadece toprak sahiplerinden almıyordu; ancak resmen toprağın sahibi gözükmeş de uygulamada aşağı yukarı mülk sahibiyle aynı haklara sahip olan kişiler de bu vergiyi veriyorlardı. Toprak sahibi olmayan köylüler, toprak sahibinin muzârisi olup aşağı yukarı haraç kadar kira bedeli ödemek zorundaydılar; bu kirayı devlet toprak sahibinin adına kaydediyordu. Diğer taraftan, çoğu zaman bu tür kiracılık sistemi haraç alınan topraklarda değil, öşür alınan topraklarda uygulanıyordu. Öşür eski bir gelenektir ve İslam hukukunda zekâtın somutlaştırılması gibi kabul edilirdi²¹². Bu vergi, bir toprak vergisiydi, ancak haraçtan farklıydı; fetihler döneminde bir Müslüman'ın sahip olduğu topraklar üzerinden alınırdı²¹³.

13.yüzyılda Selçuklu devletinin toplam bütçesi Müstevfi Hamdullah'ın²¹⁴ daha sonra yaptığı olabildiğince ayrıntılı bir tahmine göre, "Selçuklular döneminde" hesabın

²⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s.143

²¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.143

²¹¹ Cahen, C., a.g.e., s.144-145

²¹² Cahen, C., a.g.e., s.145

²¹³ Cahen, C., a.g.e., s.145

²¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.150, Müstevfi doğal olarak çelişkileri abartmak eğilimindedir. Onun zamanında

yapıldığı zamanın para değerine göre 15 milyon dinardı (ama sonra göreceğimiz gibi 3.3 milyon dinara kadar düşecektir)²¹⁵.

2.2.3.3.1. Kentler

13. yüzyılın ortasında Simon de Saint Quentin,²¹⁶ Selçuklu devletinde 100 kent olduğunu temin ediyor ve İbn Said de²¹⁷ her birinde resmen atanan vali, kadı, cami, hamamlar ve kumaş tüccarlarının bulunduğu 24 taşra merkezinin bulunduğunu belirtiyor. Cahen, Anadolu'daki kentlerin Hıristiyanlar'dan sonra Selçuklular döneminde de özelliklerini koruyarak günümüze kadar benzer isimleriyle geldiğini söylemektedir. Örneğin Trabzon'un güneyindeki Kolonia, Selçuklular döneminde Kögonya diye tanınıyor, bugünkü adı Şebinkarahisar kullanılmıyordu. Aynı şekilde antikçağdaki adı Ancyra'yı koruyan Ankara kenti de, Selçuklular döneminde, eski telaffuzuna daha sadık bir şekilde Ankûriya diye adlandırılıyordu. Konya/Ikonium, Sivas/Sebasteia, Kayseri/Kayseriya, Malatya/Melitene vs... yani en büyük kentlerin çoğu, eski adlarını çok az değiştirerek günümüze kadar korumuşlardır²¹⁸.

Anadolu'da yaşayan çeşitli halklar kentlerde birlikte oturuyorlardı. Antalya'da Rumların, Yahudilerin ve Türklerin özel mahalleleri olduğu kaydedilmiştir; ancak bu kaydın özellikle düşülmesi, durumun diğer kentlerde aynı olmadığını göstermektedir²¹⁹.

Bizans İmparatorluğu'nda ve Müslüman dünyasında kentler, antikçağda veya ortaçağda Batı Avrupa'da kentlerin kazandığı gibi bir özerkliğe sahip olmamışlardır. Ancak bu durum kentlerin canlılıklarını ve özel bir çeşit birlik duygusunu yitirdikleri ve beldeyle ilgili işlerle ilgilenmedikleri anlamına gelmez²²⁰. Bunun basit açıklaması, beldeyle ilgili işlerin devletin görevleri arasında olmasıdır. Kentlerde "saygın kişiler" bulunmasına rağmen İslam hukuku, birey ile devlet arasında toplum örgütlerinin girmesine izin vermez²²¹. Türkmenler ise, fiziki olarak kent dışında yaşıyorlar toplumun

hesap ettiği toplam tutarın, bütçe dışı hesaplan da zorunlu olarak kapsadığı düşünülebilir .

²¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.150

²¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.151, Simon de Saint Quentin, XXXI, s. 142.

²¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.151, Benim *AÜDTCFTAD*, IV, s. 10-11, 1968'deki makalem.

²¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.151-152

²¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.152

²²⁰ Cahen, C., a.g.e., s.153, Kentlerin bir tür yan özerk olması, 14. yüzyıldaki Ankara hariç, Anadolu'da görülmemiştir. Bkz. Kitabımızın ilerideki bölümleri.

²²¹ Cahen, C., a.g.e., s.153, Arabica 1958-59'da ve sonra 1959'da ayrı basım olarak yayınlanan "Mouvements populaires et automonisme urbain" başlıklı makalem.

ve kültürün de dışında kalıyorlardı; daha doğrusu geniş anlamıyla bir başka kültürü olan bir başka toplum oluşturuyorlardı²²².

Claude Cahen bu kent yaşamı içerisinde zanaat birliklerinin oluşturduğu ahilik teşkilatının ayrı bir önem taşıdığını belirtir. Aslında ahilerin örgütlenmesi kentlerin örgütlenmesine bağlıdır ve ileride anlayacağımız nedenlerden ötürü, ahi örgütlenmesi bütün gücüyle gün ışığına ancak Moğol rejimi döneminde ve sonrasında çıkar, ama aslında bu dönemden önce de mevcuttur. Bu kurum çok ilginç olmakla birlikte birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada, “fütüvvet”²²³ neydi, başka bir deyişle “fityan”, halk arasında ayyârûn denilen kimseler ne istiyorlardı, bunları anımsamamız gerekiyor. Bu, korporatif bir gruplaşmaydı, halk tarafından kurulurdu ama mesleki değildi, aralarında büyük dayanışma vardı, dini değil daha ziyade toplumsal amaçlarla hareket ederlerdi, iktidarlara ve soylulara büyük bir şiddetle karşı geldikleri görülmüştü. Soylulardan bazıları fütüvveti kendi amaçları için kullanmayı denemişti. Hükümetlerin zayıf oldukları dönemde gerçek bir koloni gücü olan bu kurum hükümetlerin güçlü olduğu dönemlerde, varlığını yitirmeden arka planda kalırdı. 12. yüzyılda bu örgütün varlığı hakkında hiçbir şey bilmiyoruz, dolayısıyla zorunlu olarak, bu örgütün o yüzyılın sonlarına kadar büyük bir etkinliği olmadığını kabul ediyoruz. Ancak, Bağdat’ta Halife en-Nâsır’ın örgütü kurumsallaştırarak kesin ve uyarlanmış bir statüsü olan, güçlüyü güçsüzü bünyesinde birleştiren bir toplumsal kaynaşma organı yapmasıyla ve komşu hükümdarları da kendi korumaları altında fütüvveti örgütlemeye teşvik etmesiyle bu kurum gerçek varlığını kazandı²²⁴.

Ahiler ile esnaf arasındaki ilişkileri anlamak için, pek olağan değilse de, incelediğimiz dönemden Moğollar dönemine atlamamız gerekir; çünkü kapsamı itibariyle ortaçağda bütün Türk, hatta Müslüman dünyasını ilgilendiren bu sorunun yanıtı olabilecek bir belgeye ancak Moğollar döneminde rastlıyoruz: Ünlü İbn Battuta’nın seyahatnamesi²²⁵.

Bilindiği gibi İbn Battuta, 1330’dan kısa bir süre sonra Anadolu’dan geçmiş ve gittiği bütün kentlerde ahilerin ne kadar önemli bir konumda olduğunu görerek şaşırmişti. Gezisinde Anadolu’dan geçişini anlatan bölümün pek çok yerinde kişisel olarak onu en çok etkileyen husus, Anadolu’da rastladığı ahilerin İslam’ın ilk fityanında

²²² Cahen, C., a.g.e., s.153

²²³ Cahen, C., a.g.e., s.153

²²⁴ Cahen, C., a.g.e., s.158

²²⁵ Cahen, C., a.g.e., s.161, İbn Battuta, s. 240 - 335, Anadolu’dan geçişini anlatan bölümün pek çok yerinde.

görüldüğü anlatılan, ama sonrakilerde pek görülmeyen, yabancılara karşı misafirperverlik ve dayanışma duygusuydu; bir yabancı olarak İbn Battuta, bu davranışı sürekli övmüştü. Hemen her zaman ahilerin ortaklaşa kullandıkları evlerde kalmış ve bu evlerde cömertçe ve içtenlikle ağırlandı. Ahilerin yaşam tarzlarını gözlemleyen İbn Battuta, ayrıntılarını bize iletmiştir. Anlattıklarından bizim için önemli olan husus şudur: İbn Battuta'ya göre bir ahi grubu geniş anlamda çeşitli mücerredlere de açık olmakla birlikte, esas olarak aynı meslek grubundakilerden oluşmaktaydı²²⁶.

Ahilerin de, diğer fütüvvet örgütleri gibi, belirli bir dinî aidiyeti yoktur. Bununla birlikte genelde kökenlerini Hz. Ali'ye dayandırır ve Halife en-Nasır ve ardılları örneğinde olduğu gibi, belli başlı grupların yönetimini tercihen az çok Şii, Ali soyundan ailelere vermişlerdir. 14. yüzyılda, Anadolu yaylasında her türlü siyasi otoritenin yokluğu döneminde, diğer bütün büyük politik merkezlerin dışında, Ankara'da bir çeşit ahi "cumhuriyeti" var olacaktır²²⁷. Bu kentteki yönetici "hanedanın" kökenlerini, aile rivayetleri 12. yüzyılın ikinci yarısına kadar götürmektedir²²⁸.

Moğollar'dan önceki Selçuklular döneminde en büyük kent, görünüşe göre, bir başkente dönüşmesinin ilk atılımlarını Mesud'a borçlu olan Konya'dır. Barbarossa'nın Haçlılar'ı oradan geçtikleri zaman Konya'nın başkent olduğundan kuşku yoktur ve bu Haçlılar'dan biri, bu kentin Köln büyüklüğünde olduğunu, surları ve kalesi bulunduğunu yazmaktadır²²⁹. Mesud'un yaptırmaya başladığı büyük cami, daha sonraki bütün sultanlar tarafından büyütülmüş, bugünkü halini ise Keykubad zamanında almıştır²³⁰.

Saltanatın ikinci büyük kenti, büyük olasılıkla, kale ve surlarının Keykubad'ın Sinop'ta yaptığı gibi büyük emirlerin masrafa katkılarıyla yeniden yapıldığı, uluslararası ticaretin yol kavşağı olan Sivas'tır²³¹. 1277'de Baybars'ın askerlerinin gözlerini kamaştıran Kayseriye ise Sivas'ın biraz gerisinde olmalıdır²³². Ünlü gezgin İbn Battuta'nın çok beğendiği Antalya da büyük bir kent olarak düşünülebilir. Erzincan

²²⁶ Cahen, C., a.g.e., s.161-162

²²⁷ Cahen, C., a.g.e., s.163, Bu "cumhuriyet" konusunda bkz. Wittek, "Zur Geschichte Angoras in Mittelalter", Festschrift für G. Jacob, 1932.

²²⁸ Cahen, C., a.g.e., s.163

²²⁹ Cahen, C., a.g.e., s.163-164, Bkz. daha önceki bölümlerde Barbarossa'nın Haçlı Seferi. İmâd, Konya'yı "Mesudiye" diye anmaktadır.

²³⁰ Cahen, C., a.g.e., s.163-164

²³¹ Cahen, C., a.g.e., s.165, Bkz. İbn Bibî, s. 82 Dam'ş-Şifa ve RCEA not 3947; Osman Turan "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri" *Ankara Üniversitesi Tarih Dergisi*, IX, 1951

²³² Cahen, C., a.g.e., s. 165, İbn Abdüzzâhir vb. (bkz. Kaynakça); bkz. bu kitapta s. 265; Gabriel Albert, *Monuments turcs d'Anatolie*, 2 cilt, 1934.

büyük bir Ermeni kentiydi. Malatya’da ise çeşitli dinden insanlar yaşıyordu. Bunların dışında, daha küçük olmasına karşın, dönemin değer yargılarına göre kent sayılabilecek Erzurum, Amasya, Aksaray vb. vardı²³³.

2.2.3.3.2. Gayrimüslimler

Türk nüfusunun oranı ne olursa olsun, gayrimüslim nüfusun çok kalabalık ve hemen hemen her yerde açıkça çoğunlukta olduğu bir gerçektir. Gillaume de Rubrouck’a göre gayrimüslim nüfus Müslümanlar’ın 10 katıdır²³⁴.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi ilk fatihlerin yağmalarına rağmen bu yağmalar nedeniyle, "yerli halklar" Türkler’e karşı belirgin bir düşmanlık duygusuna kapılmamışlardı. Çoğu zaman bu fetihleri kendilerine karşı bir hareket gibi algılamamışlar; Bizans’ın cezalandırılması olarak yorumlamışlardı²³⁵. Ayrıca Bizanslılar da, başka Bizanslılar’a karşı Türkler’i çağırmışlardı. Bu ortamda, Türk işgalini önlemek için gösterilen gayret kadar, işgali kolaylaştırmak için gösterilen işbirliği çabaları da vardı²³⁶.

Zaman zaman siyasi ve dini sebepler yüzünden Türkler’le aynı devlet içindeki şu veya bu Hıristiyan kilisesinin arası iyileşmiş veya bozulmuştu. Türkler’in egemenliği, Rum olmayan Hıristiyanlar’ın gelecekleri açısından olumlu sonuçlar vermişti; çünkü artık Bizans kilisesinin sıkıcı baskısı yoktu. Örneğin Selçuklular’ın ilk zamanlarında Süleyman, Antakya’da eski Bizans kiliselerini monofizitlere vermiş, Atsız da aynı şeyi Kudüs’te yapmıştı. Suriyeli Mihail bunu özellikle vurgulamış ve memnuniyetini belirtmişti. Hıristiyanlar arasındaki dinsel bölünmeler karşısında tarafsız kalan Türkler, çeşitli mezheplere eşit davranmışlardı.

Cahen’e göre Türk işgalinin başladığı ilk dönemlerde, belki Rum kilisesi onları Hıristiyan yapmayı denemeyi düşünebilirdi; ama böyle bir girişimleri olmadı. Daha sonraları da artık böyle bir değişime olanak kalmamıştı²³⁷.

Rum kilisesi başlangıçta kuşkusuz çok sıkıntı çekmişti. Sebebi önceden de söylediğimiz gibi, Anadolu’ya yakıp yıkmaya değil sistemli bir şekilde yerleşmeye gelen istilacıların, Rum kilisesine diğer kiliselerden daha kötü davranmış olmaları değildir. Belki bir sebebi, Bizanslılar’la olan bütün düşmanlıklarda Rum kilisesi

²³³ Cahen, C., a.g.e., s. 165, Bu kentlerin çoğu hakkında El²’de birer makale vardır. Krş. yukarıda not 3.

²³⁴ Cahen, C., a.g.e., s.166

²³⁵ Cahen, C., a.g.e., s.166, Genel bilgi için bkz. O. Turan, “Les souverains seldjuquides et leurs sujets non- musulmans,” *Studia Islamica*, 1953.

²³⁶ Cahen, C., a.g.e., s.166, Bkz. yukarıda s.7 ve 24

mensuplarının, diğer kilise mensuplarına göre yeni devlete, yani Bizans'a daha çok bağlı görülmesi olabilir. Ancak en önemli sebep, Türk istilasını, Tanrı'nın Bizanslılar'ı cezalandırması diye yorumlamayan Ermeni ve monofizit halkların onları hiç sevmemesi ve bazen Türkler'le işbirliği yapmasıdır²³⁸.

İç düzenin sağlanması ve Bizanslılar'la siyasi ilişkilerin düzelmesi, 13. yüzyılda Rum kilisesinin yeniden kendine gelmesini sağlamış, sultan ailesi içine veya hizmetine girmiş Rum soylularının da buna katkısı görülmüştü.

Başka türde bazı belgeler de bizi özellikle Kapadokya'daki Ortodoks Hıristiyanlık²³⁷ hakkında biraz aydınlatıyor. Bu bölgede, "kayalar oyularak" veya yer altında kiliseler yapıldığı bilinir. Bu kiliselerin yeniden keşfi, Bizans sanat tarihi açısından yüzyılın en büyük olaylarından biridir;²³⁸ çoğu Türk istilasından önce yapılmıştır ve istila sırasında büyük bir değişikliğe uğradıklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Diğer taraftan Selçuklu (veya Dânişmendli ?) egemenliği döneminde de birkaç kilise inşa edilmiş, tamiri veya iç süslemeleri yapılmıştır²³⁹. Kitabeleri olan birkaç istisna dışında, bu kiliselerin yapım tarihleri konusunda uzmanlar arasında süregelen tartışmaların ayrıntılarına girmemiz olanaksızdır²⁴⁰.

II. Andronikos Palaeologos ile Sultan II. Mesud'un adlarının yan yana geçtiği bir kitabe bulunmuştur. Bu kitabe, iki hükümdar arasındaki zaten doğrulanmış- iyi ilişkilere kanıt olduğu gibi, Hıristiyan Rumlar'ın, Selçuklu devletinin siyasi tebaası olduklarını kabul etmelerinin daha üst bir "Romalı" kimliğe aidiyet duygusunu dışlamadığını göstermektedir²⁴¹.

Ayrıca Claude Cahen tam anlamıyla "yerli halk" sayılmamalarına rağmen, geçici veya kesin olarak sultana sığınmış ve çoğu kez yüksek mevkilerde hizmet eden Rum kökenli soyluların varlığından söz eder. Keyhüsrev ve Keykubad'ın sadık hizmetkârı Maurozomos'u, Gavras ailesini, Kalonoros/Alâiye'nin eski efendisi, Keykubad'ın kayınbabası ve onun adına Akşehir'i yöneten Kîr Ferid'i, yine Rum kökenli olan Fahreddin Sivastus'u örnek olarak gösterir²⁴².

Cahen'e göre Rumlar ve Türkler arasındaki iyi ilişkiler aralarındaki ihtilaflara rağmen kuşaklar boyunca gelişmişti; hatta bu ilişkiler dindaşları olan halklarla

²³⁷ Cahen, C., a.g.e., s.169

²³⁸ Cahen, C., a.g.e., s.170

²³⁹ Cahen, C., a.g.e., s.172

²⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s.173

²⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s.173, Bkz. *Mélanges Jerphanion, Orientalia Christ*, per. XIII.

²⁴² Cahen, C., a.g.e., s.175

ilişkilerinden daha yakındı. Bizans'taki asi komutanların Türkler'den yardım taleplerinin pek çok örneğini gördük. Oysa Bizans tarihinde başka asi komutanların, yine güçlü komşuları olan Slavlar'dan aynı şekilde yardım istediklerini hiç sanmıyorum. Başka ülkelere kaçmak zorunda kalan Anadolu'nun Türk beyleri de Suriye, Mezopotamya Müslümanları'na, hatta hükümdarları Türk olan İran'a değil, aksine genelde Bizans'a gitmeyi yeğlemişler, bazıları da Kilikya Ermenileri'ne sığınmıştı²⁴³.

Yine Cahen'e göre Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkiler, Türkler'le Rumlar arasındaki ilişkilerden biraz daha farklıdır. Konya'da Ermeniler vardı, daha önce de belirttiğimiz gibi bu kentte bir de Ermeni meyhanesi vardı, ama Ermeniler çoğunlukla, olağan dönemlerde sultanların pek oturmadığı doğuda toplanmışlardı; onlara destek veren bir siyasi güç yoktu. Bu iki neden dolayısıyla Selçuklu siyasetinde Ermeniler'in rolü, Rumlar'inkine göre daha azdı; ama ilk yıkıcı dönem geçtikten sonra karşılaştıkları güçlükler de daha önemsizdi. Hemen her zaman sadık bir tebaa olmuşlar, yasalara uymuşlar, hükümdarın ölümüne üzülmuşlerdi. Bu dönemi değerlendirirken de yakın geçmişteki olaylarından etkilenerek hata yapmamak gerekir²⁴⁴.

Ermeni kilisesi hakkındaki bilgilerimiz çok kısıtlıdır²⁴⁵. Bu kilisenin büyük merkezlerinden bazılarının yavaş yavaş Kilikya'ya yayılmaya çalışan küçük Ermeni devleti içinde, diğerlerinin ise Gürcüler'in Hıristiyan (ama başka kilisesi ve başka bir dili olan) krallığının sınırları dahilinde kalan Kuzeyi Azerbaycan'da olduğu kesindir²⁴⁶.

Selçuklu (veya Dânişmendli) topraklarında en az rastlanan Hıristiyan topluluk monofizitlerdi. Bunlar Hıristiyanlar arasında en çok Araplaşmış olanlardır; yandaşlarının büyük bölümü Arap ülkelerinde yaşar. Mütevazi toplumsal seviyeleri, hiçbir siyasi geçmişleri ve hırsları olmaması, hiçbir devletin özellikle onlara arka çıkmamasıyla diğer Hıristiyanlardan ayrılırlar. Bağlı oldukları devlete hiçbir zorluk yaratmadıkları gibi, kolayca ezilebileceklerinden bir sebep yaratmamaya da dikkat ediyorlardı. Daha önceleri de Müslüman Araplar'ın Bizans'ı yenmesinden açıkça mutlu olmuşlardı. Ermeniler gibi büyüklük taslamazlardı; bugün de Türkler'le birlikte uyumlu yaşayabiliyorlar. Ünlü patrikleri Suriyeli Mihail'in kroniğinde bu duygular açıkça hissedilmektedir. Rûm ülkesi hakkındaki bilgileri monofizitlerden alan, kardeş kilise

²⁴³ Cahen, C., a.g.e., s.175

²⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s.176

²⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s.176, Tournebise, Histoire politique et religieuse de Armenie, 1910 ve A. Atiya, A History of Eastern Christianity, 1968, bölüm IV; G. Dédéyan, Histoire des Arméniens, 1983. Kaynakça.

²⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s.176

diyebileceğimiz İskenderiye Kopt Patrikhanesi'ne bağlı bir tarihçi Sultan Mesud hakkında şöyle demektedir: “Tebaasının büyük bölümü Rumlar’dır; adil olduğu ve iyi yönettiği için Rumlar onun yönetimi altında yaşamayı yeğlemektedirler. ”Mihail de şöyle yazıyor: “Türkler’in kutsal törenler hakkında herhangi bir fikirleri yoktur. Rezil ve sapkın bir halk olan Rumların aksine kişilerin inançlarını sorgulama âdetleri olmadığı gibi, bu sebeple kimseyi de cezalandırmazlar”²⁴⁷. Cahen, Selçuklular’ın Roma kilisesine bağlı hiçbir tebaasının olmadığını söyler. Suriye Müslümanları’ndan farklı olarak Roma kilisesine bağlı Franklar’la savaşma nedenlerinin de olmadığını ifade eder²⁴⁸. Dolayısıyla Roma ve Latin kilisesi ile iyi veya kötü bir ilişki kurumsalar da olurdu. Bu açıdan aradaki ilişkileri abartmamak yanlış yorumlamamalıyız. Kılıç Arslan siyasi nedenlerle muhtemelen papalarla yazışmıştı. II. Keyhüsrev’in ise dönemin papalarıyla kısa süren mektuplaşmaları olduğunu kesinlikle biliyoruz²⁴⁹. Sultanlar, Bizanslılar’la siyasi ilişkileri iyi de olsa kötü de, Latin din görevlilerinin Rum halkını etkilemek için Konstantinopolis kilisesine bağlı din adamlarıyla rekabet etmelerine kötü gözle bakmamışlardı. Grégoire ve IV. Innocent Doğu’ya misyonerler göndermeye başladığı zaman, bu misyonerler bir süre için Suriye ve Mezopotamya’da da kabul görmüş, ama Latin tüccar ve askerlerin bulunduğu Selçuklu Anadolu’sunda muhtemelen çok daha iyi karşılanmışlardı. Ayrıntılı ve değerli bilgilerinden birçok kez yararlandığımız Simon de Saint Quentin’in Rûm ülkesinde geçirdiği birkaç yılın öyküsünde heyecanla anlattıkları da bu söylediklerimize kanıt teşkil etmektedir²⁵⁰.

Cahen, Bizans egemenliği döneminde ve Selçuklu egemenliği döneminde Anadolu’nun iç bölgelerinde kayda değer sayıda Yahudi olmadığı ifade eder. Antalya, Konya gibi şehirlerde az sayıda Yahudi olduğunu ancak ticari bir merkez olan Sivas’ta Yahudi olup olmadığının bilinmediğini söyler. Ne olursa olsun Yahudiler, İhanlılar’ın bir Yahudi’ye ve bir Yahudi dönmesine vezirlik verdikleri dönemde bile siyasi yaşamda önemli bir rol oynamamışlardı²⁵¹.

²⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s.178, Mihail, s. 222-225; İskenderiye patriklerinden Osman Turan’ın “Le souverains seldjuquides...” makalesinde (s. 76 not 2) söz edilmektedir.

²⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s.178, Honigmann, “Le couvent de Barsauma...”

²⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s.179, Rûm Selçuklusu- XI. Grégoire mektuplaşması: MGSS 4, Epistolae, böl. XIII, c. I, no. 634 (kayıtlardan seçmeler); III. Alexandre’in Konya Sultanı’na mektubu; Harduin, Acta Conciliarum Parisiis, VI, 2 (1714) 1401-1406.

²⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s.179

²⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s.179

2.2.3.3.3. Merkezi Siyasi Kurumlar

Cahen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kuramların büyük bölümünün Bizans kökenli olduğunu ileri süren bilginler ile Müslüman ve Türk kökenli olduğunu ileri süren bilginler arasındaki polemğin ünlü olduğunu belirtir²⁵².

Anadolu Selçuklu Devleti'nde sorun, her durumda Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklıdır. Bir kere olayların incelendiği dönemler aynı zaman dilimleri içinde değildir ve daha önemlisi iki devletin kurulma ve gelişme koşulları farklıdır. Osmanlı İmparatorluğu, hemen hemen Bizans İmparatorluğu ile (Bizans İmparatorluğu'ndan arta kalanlarla) ortak yaşam içinde birlikte doğmuştur ve bir Asya devleti olmadan önce bir Avrupa gücü haline gelmiştir. Osmanlılar Müslümanlar'dan olduğu kadar Selçuklu-Moğol rejiminden de örnek almışlardır. Selçuklu devleti boyutları itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'na göre çok daha sınırlıdır; yöresel geleneklerin veya komşu Bizans'ın ve Türkler'in içinden geçip geldikleri, kendilerine “uzmanlar” göndermeyi sürdüren ve geleceğe yönelik bir model gibi Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun içinde şekillendiği İran-İslam dünyasının etkisi altında kalmıştır. Bunun dışında Anadolu Selçuklu Devleti, kendine özgü gereksinimleri ve kendi özel evrimini yaşamıştır²⁵³.

Anadolu'yu ele geçiren Türkler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kuranların akrabalarıdır ve İran'dan geçip Anadolu'ya gelmişlerdir. Yine hiç kuşkusuz Anadolu'da İran kökenli memurlar vardır ve Büyük Selçuklular'ın ortaya koyduğu örnekler veya Nizamülmülk'ün Siyasetnâmi'sindeki modeller Anadolu Selçuklularını nca incelenmiştir. Ancak bu etki 13. yüzyıla kadar belirgin değildir. Bu yüzyılda ise, Anadolu Selçuklu Devleti'nin birçok niteliği zaten ortaya çıkmıştı. Bu niteliklerde yöresel koşulların ve fethin sonuçlarının dış katkılardan çok daha önemli olduğuna da kuşku yoktur²⁵⁴.

Cahen'e göre Anadolu Selçuklular'ının tam bağımsız olduğu dönemle, Moğol koruması altındaki dönemleri ayırmaya da mutlaka özen gösterilmelidir. Ülkenin yeni hâkimi olan Moğollar eski rejimi devirmek eğiliminde olmadığından Moğol korumacılığı süresince Selçuklu hanedanı devam etmiştir, işte bu yüzden genel olarak, sanki Selçukluların bağımsızlık dönemindeki kurumlarıyla Moğol-Selçuk dönemindeki kuramlar aynıymış ve aralarında bir süreklilik varmış gibi düşünülmektedir. Oysa iki dönem arasında farklılık olabileceği göz önüne alınarak yapılan bir inceleme, en

²⁵² Cahen, C., a.g.e., s.181, Fuad Köprülü, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar,” *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931. İtalyanca çevirisi 1953.

²⁵³ Cahen, C., a.g.e., s.181

²⁵⁴ Cahen, C., a.g.e., s.182

azından bazı konularda durumun değişik olduğunu açıkça gösterecek ve bunun sonucunda da incelenen olayların yorumunun inanılanlardan çok farklı olduğu ortaya çıkacaktır²⁵⁵.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başında bilindiği gibi bir sultan bulunmaktaydı. Uzun süre sadece halk arasında kullanılan bu deyim artık resmi bir ünvan kazanmıştı ve sultan sözcüğü, halifenin gücünü kaybetmesinden sonra gücü hakikaten elinde tutanların halifeden ayırt edilmesi amacıyla da kullanılıyordu²⁵⁶.

Cahen, Selçuklu yöneticilerinin “sultan,” “melik” ünvanlarını kullandıklarını belirtir. Öncelikle kitabelerdeki, ikinci derecede de paralardaki ve diğer resmi belgelerdeki ünvanları incelemek gene de ilginçtir. II. Kılıç Arslan diğer ünvanlarının yanı sıra kendini “Arap ve Acemlerin Sultanı” diye tanımlıyordu. Acem sözcüğüyle hiç kuşkusuz Türkler kastedilmektedir; ama Arapça konuşan Doğu'da İranlılar'ı ifade etmek için kullanılan “Acem” sözcüğünün yanı sıra Türkler açıkça zikredilmemiştir. “Rûm ülkesinin, Ermeniler'in, Franklar'ın ve Suriye'nin Sultanı” unvanı ise, yabancı bir topraktan küçük bir bölümünü bile ele geçirenin sahip olduğu ve meşru olduğunu iddia ettiği daha geniş yayılma hırslarını dönemin üslubuna göre ifade etmektedir. Bu örnekte yayılma arzusu hem güneydoğuya, hem de Rum ülkesinin tamamına (Anadolu) yöneliktir. Kılıç Arslan'ın ünvanları arasında, Dânişmendliler'in, Saltuklular'ın, Mengücekler'in kullandığı gazi ünvanı yoktur. Aynı şekilde Türkçe'ye özgü ünvanlar da kullanılmamıştır; oysa bu ünvanlar aym dönemlerde yalnızca Mengücekler tarafından değil, Zengiler ve Artuklular'ca da kullanılmaktaydı. Selçuklular, belki de bu ünvanları, saltanat kavramı bağlamında çok kısıtlayıcı görüyorlardı²⁵⁷.

İran-Irak Selçuklularında şehzadelerin yanlarında bir cins hoca-yardımcı konumunda atabegleri olurdu. Anadolu Selçuklularında da atabegler vardı, ancak etkileri kısıtlıdır²⁵⁸. Rûm ülkesinde de atabeglerin saygın bir yeri vardır, ama bu saygınlık diğer Selçuklular'daki boyutlarına hiç bir zaman erişememişti²⁵⁹.

²⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s.182

²⁵⁶ Cahen, C., a.g.e., s.183, Bu satırlardan sonraki birkaç paragraf için, Gordlevsky'nin Kaynakça'da sözü edilen eserinden yararlanılabilir. Bu paragraf içinse daha özel olarak, saraydaki ve ordudaki yaşamdan söz eden K. Erdmann'ın *İbn Bibî als Kuntshistorische Quelle* (1962) adlı yapıtına bakılmalıdır. Bu konuda söylediklerimizin hepsi pratikte, İbn Bibî ve sonra da Aksarayî'den alınmıştır. Bir önemli nokta da Rûm sultanından söz ederken, bunu tercihan Rûm ülkesindeki sultan olarak yorumlamak gerektiğidir.

²⁵⁷ Cahen, C., a.g.e., s.185, *RCEA*, no. 3236, 3202, 3493.

²⁵⁸ Cahen, C., a.g.e., s.186

²⁵⁹ Cahen, C., a.g.e., s.186

Dânişmendliler’de atabeglik kurumu yoktur. Selçuklular’daki ilk atabeg, 1177 tarihli bir kitabede kendisinden bu unvanla söz edilen sipahsalâr Bedreddin b. Arslan doğmuştur. 13. yüzyıldaki atabegleri ise, bu unvanları yanında yaptıkları diğer görevlerle de tanıyoruz. Örneğin Mübarizeddin Armaganşah, Baba İshak isyanı sırasında Amasya subaşı ve İzzeddin b. Keykubad’ın atabeğiydi ve İzzeddin onun buyruğuyla ölüme mahkûm edilmişti. Karatay, Moğollar döneminde onu kurtardı²⁶⁰.

Sultanın kişisel yardımcılarında “pervane”ler de vardı. Şaşırtıcı bir şiirsel sözcük anlamı olan bu makamın, Cahen’e göre Müslüman Moğollar’dan başka bir devlette karşılığı yoktur. 13. yüzyıldan itibaren pervanelerin çok güçlü kişiler olduklarını görüyoruz. Bu arada, Moğol korumacılığı döneminde gerçek bir diktatör olan Muineddin Süleyman Pervane’nin gücüyle, diğer pervanelerin gücünü aynı sanma hatasından sakınmak gerekir. Muineddin Süleyman, bugün bile pervane ismiyle anılıyorsa da, gücünü bir pervane olması sayesinde elde etmemiştir²⁶¹.

Sultânın çevresinde sarayda çeşitli görevleri ve rütbeleri bulunan belli sayıda kişi vardı. Görev isimlerinin hemen hemen hepsi İran-Irak Selçukluları’nda daha önceden görülen ve kısmen Farsça olan isimlerdi: Emir-i cândâr, muhafızların komutanıydı; emir-i silah, silahlardan sorumlu komutanıydı, emir-i şikâr av emiriydi; emir-i âlem sancak taşımakla yükümlüydü; emir-i ahur ahırlardan sorumluydu, ancak bu görevli kişi Müslüman bile olsa bir Latin-Bizans sözcüğü olan “kondestabl” unvanıyla da anılırdı; üstadü’-d-dâr, saray komutanıydı, buna karşılık toplantılar ve kabul törenlerini düzenleyen görevli emir-i meclis idi. Çeşnigir, yemek tadıcısı, şarabsâlâr şarap tadıcısı idi, ama bu görevler aslında başka önemli fonksiyonları olan üst düzey görevliler için onursal unvanlardı. Nihayet mabeynciler yani hâcibler vardı, bunların başında hüccabın (hâcibin çoğulu) hâcibi denilen kişi bulunurdu; bu büyük bir görevdi ve üstlenen aynı zamanda muhakkak bir ordu komutanı olurdu²⁶².

Doğudaki, Anadolu Selçukluları ile çağdaş olan Müslüman devletlerin çoğunda yörenin fonksiyonlarını üstlenenler ile siyasi-askeri görevleri üstlenenler arasında

²⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s.187, A.C. Schaedlinger’in “Ämter und Funktionen des Rum Seldjuken nach Ibn Bibi”, WZKM, 62, 1967) ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (1941) adlı yapıtlarında, Memluk rejimindeki (çünkü Türküler) devlet görevlilerinin unvanları ile Anadolu Selçuklularında geçerli unvanlar arasında bir yakınlığa inanılmaktadır. Bu varsayıma itibar etmememize karşın, bu kitaplardaki yararlı bilgilerden faydalanmaktan geri kalmadık.

²⁶¹ Cahen, C., a.g.e., s.187

²⁶² Cahen, C., a.g.e., s.187

meslek ve ırk olarak kesin bir ayırım olurdu. Askeri-siyasi görevler, esas olarak Türkler'e, bazen Kürtler'e, yönetim ve yargı görevleri ise yerlilere verilirdi²⁶³.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise durum biraz değişikti. Burada yerliler Hıristiyan'dı. Hıristiyanlar'ın bazı görevlerde kullanıldıklarına kuşku yoktur, ama Anadolu Selçuklu Devleti'nde, yerlilerin bir göreve getirilmesindeki başlıca zorluk dinlerinin farklı olması kadar, Mısır ve Irak'ta bir engel teşkil etmeyen, ama Anadolu'da önem kazanan bir olguydu: yerli halk Arapça ve Farsça bilmiyordu. Bu durumda yönetim görevlerinin büyük bölümünü özellikle 13. yüzyılda Horasan'dan veya Kuzeybatı İran'dan, hatta bazen İsfahan'dan gelen İranlı göçmenler üstleniyordu²⁶⁴.

Diğer taraftan Anadolu Selçuklularında askerlik mesleğinin Büyük Selçuklular'da, Zengiler'de ve Eyyubiler'de olduğu gibi basit bir meslek olmaktan çıktığını görüyoruz. Yalnız özel nedenler dolayısıyla değil, başka nedenlerle de Türkler'e siyasi-askeri görevler veriliyordu, özellikle daha sonraki kuşaklarda bazı Türkler yönetim ve yargı görevlerini de üstlenmişti. Bu, söz konusu görevlerin gerektirdiği dilleri ve beceriler öğrenme koşuluyla mümkün olabiliyordu ve daha çok babaları gibi askeri görev üstlenmek istemeyen oğullar için geçerliydi²⁶⁵.

Sivil yöneticilerin başında vezir vardı (İbn Bîbî, s.6, 82, 91,116-7, 180). Vezirlik makamı, eğer bu bilgiyi aldığımız Arap vakanüvisinin yakıştırmaları değilse, 11. yüzyılda Süleyman döneminden beri mevcuttu. 12. yüzyıl da bu makamda bir veya iki kişinin bulunduğunu görüyoruz. Ancak 13. yüzyılda bile, vezirler hakkındaki bilgilerimiz tam değildir. Anadolu Selçuklularında ki vezirler, diğer ülkelerde, örneğin Büyük Selçuklular'da Nizamül-Mülk'ün kazandığı büyük güç gibi bir güce hiçbir zaman erişememişlerdi²⁶⁶.

²⁶³ Cahen, C., a.g.e., s.187

²⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s.187

²⁶⁵ Cahen, C., a.g.e., s.187

²⁶⁶ Cahen, C., a.g.e., s.191-192

2.2.3.3.3.1. Vezirler (1243'e kadar)

1086'da Süleyman'ın ismi bilinmeyen veziri. Mesud'un veziri Haşan b. Gavras. 617/1220'den az önceki Mesud isimli bir vezir. Keykavus döneminde veya onun saltanatının sonunda Mecdeddin Ebu Bekir. Keykubad'ın tahta çıkışında, 617/1220'de Reşideddin (İbn Bîbî,; 90). 625/1228'den veya daha eski bir tarihten Keykubad'ın saltanatının sonuna kadar Ziyaeddin Kara Arslan (İbn Bîbî, s. 66, 150, 187). Köpek'in düşüşünde (637/1240), Mühezzibeddin Dâde Alî ed-Deymî, 1244'te ölümüne kadar. Bütün Müslüman Doğu'da eskiden sâhibü'z-zimâm diye tanınan müstevfi, mali işlerin başıydı. Bütün fiili vergilerin toplanmasını ve harcamaları o denetlerdi; yardımları vezirler için vazgeçilmez önemdeydi, müstevlileri vezirler seçerlerdi²⁶⁷.

2.2.3.3.3.2. Müstevfi

Saadeddin Ebubekir Erdebilî, 630 / 1222 (İbn Bîbî, s. 186, 271, 29 b. 307). Şehabeddin Kirmanî, II. Keyhüsrev zamamnda (İbn Bîbî, s. 320)²⁶⁸.

2.2.3.3.3.3. Arız

Bu unvanla tanınan tek kişi, 617 / 1220 yılında bu görevde olan ve Vezir Mahmud'un oğlu denilen Nizameddin Ahmed'dir. Selçuklu Devleti'nde, komşularındaki gibi berîd denilen bir posta idaresi vardı (İbn Bîbî, s. 242). Çevredeki bütün ülkelerde olduğu gibi, yönetim, sözü edilen görevlilerin başlarında bulunduğu dairelerden, yani divanlardan oluşuyordu. İnşa denilen yazıişleri dairesi hem siyasi yazışmaları yürütür, hem de beratları yazardı. İnşa dairesinin başındaki tuğrâi ile münşi Büyük Selçuklular'da bir süre sonra özdeş hale gelmişti. Münşi ünvanının Anadolu Selçuklularında rastlanmaz; yalnızca tuğrâi unvanı kullanılır ve aslında mühürdar demektir²⁶⁹.

2.2.3.3.3.4. Tuğrâi / Münşi

İnşa dairesinin başındaki tuğrâi ile münşi Büyük Selçuklular'da bir süre sonra özdeş hale gelmişti. Münşi unvanına Anadolu Selçuklularında rastlamaz; yalnızca

²⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s.192

²⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s.192

²⁶⁹ Cahen, C., a.g.e., s.193, "La tughra seldjuqide" (JA, 1947) ve "La tughra seldjuqide et ies Khazars" (JA, 1985) başlıklı makalelerim.

tuğrâî unvanı kullanılır ve aslında mühürdar demektir²⁷⁰. Bu unvanla tanınan tek kişi (Kinnamos'un 115i'de söz ettiği varsayımsal "Mühürdar Kristof" dışında) 617 / 1220'deki Şemseddin (veya Nured- din) Hamza bin el-Müeyyed'dir (İbn Bîbî, s. 89)²⁷¹.

Selçuklu divanının mektup ve beratları olağan koşullarda Farsça yazdığı sanılmaktadır²⁷². En azından çevirisi yapılmamış ve bugün elimizde olan örneklerde durum böyledir, yani yazışmaların Farsça yapılmış olması büyük olasılıktır. Ama bu kurala uyulmayan durumlar da vardı. Örneğin tuğrâînin başında bulunduğu dairenin değil de kadıların şeriat hükümlerine göre düzenlediği belgeler, zorunlu olarak Arapçaydı; günümüze kadar gelen örneklerin kanıtladığı gibi bu belgeler kusursuz bir Arapça ile yazılmışlardı²⁷³.

Anıtsal yapıların kitabeleri ile sikkeler üzerindeki yazılar, bu nesnelerin dini yasaların koruması altında oldukları düşünüldüğünden olağan koşullarda Arapça yazılırdı; ancak Moğol korumacılığı döneminde pek sık olmasa da bu kuralın dışına çıkıldığı görülmektedir. Mali belgeler de Arapça yazılırdı; bu belgelerin belli başlıları Moğollar zamanında Farsça'ya çevrilmişti²⁷⁴.

İran-İrak Selçuklularının belgelerinin gerçekliğini, tuğra denilen özel bir simgesel imzayla kanıtladıklarını biliyoruz. İleride Osmanlılar'ın da kendi tuğraları olacağına göre Anadolu Selçuklularında da bu uygulamanın olması normaldir²⁷⁵.

Moğol dönemindeki Selçuklu kâtipleri, ünlü öncüllerinin bıraktıkları belge derlemelerini veya idari üslubu model almışlardı. Bu bilgileri, bugün elimizde olan, Moğol öncesi döneme ait bazı akitleri içeren derlemelere borçluyuz²⁷⁶.

Komşu İran-Müslüman devletlerinde olduğu gibi, Anadolu'da da kadıların sorumlu olduğu genel yargı işlerinin yanında, yönetimin kötülüğünden doğan baskı ve eziyetleri, yani mezalimi önlemek için sultanın emrinde çalışan bir emir-i dâd vardı.

2.2.3.3.3.5.Emir-i dad

612/1215'te bu unvan Sinaneddin Tuğrul taşıyordu; 618'de ise ismi bilinmeyen bir kişinin bu görevi üstlendiği bilinmektedir (İbn Bîbî, s. 114)²⁷⁷.

²⁷⁰ Cahen, C., a.g.e., s.193

²⁷¹ Cahen, C., a.g.e., s.193

²⁷² Cahen, C., a.g.e., s.193, Osman Turan'ın Vesikalar... adlı yapıtına ve kaynaklar listesine bakınız.

²⁷³ Cahen, C., a.g.e., s.193

²⁷⁴ Cahen, C., a.g.e., s.193

²⁷⁵ Cahen, C., a.g.e., s.194

²⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s.195

²⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s.195

Beylerbeyi sözcüğü hakkında tam bir fikir sahibi olabilmek güçtür. Belki bu unvan, 12. yüzyılın Bizans edebi metinlerinde geçen “başsatarap” unvanı ve sipahsalâr/emir-i kebir unvanlarıyla aynı anlamdadır. Beylerbeyilik makamına bir kişiden fazlası hiç atanmamıştı. Memuriyet işlevlerinin açıkça belirtildiği Moğol dönemiyle ilgili metinlerde de beylerbeyi her zaman tek bir kişidir. Ne var ki, Anadolu Selçuklularının bağımsız olduğu dönemlerde bazen art arda beylerbeyi olan iki kişinin, sanki birlikte bu görevi yapıyormuş gibi anıldıklarına rastlanmaktadır. Ancak bunlardan birinin en büyük Türkmen eyaleti Kastamonu’nun beyi olması nedeniyle, bu unvanla anılmış olması da düşünülebilir. Bir başka düşünce de, beylerbeylerinin genel anlamda Türkmen beylerini denetlemekle görevli olduklarıdır. Ancak böyle bir varsayımı destekleyecek bir kanıt ortada gözükmemektedir²⁷⁸.

2.2.3.3.3.6. Beylerbeyi

1211’de Hüsameddin Çoban, Seyfeddin Emir Kızıl ile (eğer onun yerine geçecek diye söz edilmiyorsa) aynı dönemde bu görevdedir. 617 / 1220’de Seyfeddin İneli ve Bahaeddin Kutluğşah aynı zem: veya art arda. Kırım Seferi sırasında yine Hüsameddin Çoban. Altunbey, sonra atabeg olmuştur. Arslan b. Kaymaz, naib Tercüman Nasreddin ile birlikte; bu arada maz’ın bir süre önce Zâhireddin Mansur b. Kafî’nin naibi olduğu söylenmektedir.

Şerefeddin Mahmud.(İbn Bibî, s. 84, 91, 113-15, 127, 141, 205, 218, 224-26)²⁷⁹

Orduda²⁸⁰ eski Türk geleneklerinin ve klasik İran-Müslüman örneğinin etkileri yanında, paradoksal da olsa, Bizans modelinin etkisi de açıkça görülmektedir. Yalnız bu noktada dönemleri kesin olarak ayırmak gerekir. Başlangıçta, az çok kendi özerk örgütlenmelerini koruyan Türkmenler’den başka askeri bir güç yoktu²⁸¹. Cahen, 12.ve 13. yüzyıllarda ordunun yeni bir oluşumla yapılandırıldığını ve özellikle Kastamonu eyaletinde akınlarla ele geçirilen Rumlar’dan oluşan bir ordu sistemi meydana getirildiğini söyler²⁸².

²⁷⁸ Cahen, C., a.g.e., s.195

²⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s.196

²⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s.197, Genel anlamda Anadolu Selçuklularının ordusu için bkz. Al. Bombaci, “The Army of the Saljuqs of Rûm”, *Annali di Istituto Orientale de Napoli*, c. 38, 4, 1978 içinde (çok iyi bir makaledir; ancak iktâ konusunda belirsizlikler vardır).

²⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s.197, Kaegi, “The contribution of archery to the Turkish conquest of Anatolia”, *Speculum* 39 (1964); Denis Sinor, “The inner Asian Warriors”, *Journal of the American Oriental Society*, 101-2 (1981).

²⁸² Cahen, C., a.g.e., s.197

Ancak, askeri kölelerin kullanılmadığı ve paralı asker olarak Slavlar'ın, İskandinav'ların ve Franklar'ın (özellikle de İtalya Normanları'nın) yanında, Rus bozkırlarından gelen Türkler'in de görev yaptığı Bizans ordusunda olduğu gibi, Selçuklu ordusunda da kelimenin tam anlamıyla paralı askerler vardı. Bugünkü değer yargılarıyla düşünenler için herhalde en şaşırtıcı husus Haçlı seferleri döneminde bile, bu paralı askerlerin en büyük bölümünün Franklar'dan oluşmasıydı. Burada önemli olan, Suriye, Yukarı Mezopotamya ve Mısır Müslümanları ile Anadolu'daki Türkler'i birbirinden ayırmak gerektiğidir; birinciler Doğu Latinleri ile doğrudan savaşmışlardı, oysa Haçlılar Anadolu'dan yalnızca geçip gitmişti ve sınırdaki Urfa Kontluğu'nun düşmesinden sonra Anadolu'daki Türkler Haçlılar'la savaşmayıp hatta Frank devletlerinden bazılarıyla ittifak yapmışlardı. Gerçi bazen Suriyeliler de Franklar'la anlaşma yolunu yeğlemişlerdi, ama bu çok enderdi ve büyük tepkilere yol açmıştı. Moğollar'ın Anadolu'ya egemen olmasıyla, paralı askerlerin Rûm ülkesinde iş bulma olanakları tamamen ortadan kalkmıştı; 1243'ten sonra onlara rastlamıyoruz²⁸³.

Askeri komutanların unvanları genellikle Arap, İran veya Türk geleneklerine göre belirlenmektedir; bu unvanlar birbirinin yerine geçebildiği gibi, dönemlere göre arada bir ya da sık sık kullanılmaktadır. Arapça emir sözcüğü, genel olarak bir Türkmen için kullanılan Türkçe “bey” kelimesine yakın anlamdadır; Arapça emirü'l-ümera (emirler emiri), Türkçe beylerbeyi, Farsça sipahsalâr yine yakın anlamdadır; Türkçe subaşı (İbn Bibî, s. 88, 310, 394), Farsça serleşker, Arapça şahne sözcükleri garnizon komutanı anlamında kullanılmaktadır²⁸⁴.

2.2.3.4.Eyaletlerin Yönetimi

Bugünkü genel kanıya göre, Anadolu Selçuklu Devleti'nin eyaletlerdeki örgütlenmesi “feodal” yapıdadır,²⁸⁵ yani ortaçağ Avrupa'sındaki kavramlara uygun olarak “fief”e benzetebileceğimiz iktâ sistemine dayanır.

Cahen, yaptığı değerlendirmelerin sonucunda Türk Anadolu'nun tarihini, bu bağlamda, fetihten Moğol dönemine kadar dört bölüme ayırmaktadır:

²⁸³ Cahen, C., a.g.e., s.198-199

²⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 200

²⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s.201, Fuad Köprülü, “Le féodalisme turc musulman au Moyen âge”, *Bulleten* 1941.

a)Türkmen beylerinin ve yarı-aşiret düzenindeki Selçuklu emirinin henüz iyice yerleşmiş kişisel ve toprak bağımlılıkları olmadan, eşzamanlı olarak Anadolu'ya yerleşmeleri;

b)Türkmen gruplarının tedrici olarak emilip dağılması ve iktâ sisteminin kurulması;

c) İktanın ortadan kalkması; uç beylikleri ve doğrudan yönetim;

d) Moğol korumacılığının işleyiş koşulları nedeniyle bu sistemin parçalanması

Claude Cahen, Anadolu Selçukluları'nın bu gruplamaları yaptıktan sonra her grubu kendi içinde değerlendirmelere tabi ve ülkenin eyaletlerinin yönetimi hakkında bilgiler verir.

Erzurum eyaleti, Anadolu Selçukluları'nın eski topraklarından farklı bir konumda kalmış ve sanki bir dış bölge olarak kalmıştı. Erzincan ve Divriği'nin son Mengüceker'i, Selçuklular'ın vasalı olmayı kabul etmişlerdi²⁸⁶.

Malatya, 1201'de yeniden alındıktan sonra, görünüşe göre doğal olarak merkeze bağlı olarak yönetilmişti. Aynı şekilde 1233'te fethedilmiş Harput'un da bir subaşı vardı ve hiçbir zaman iktâ olarak bir başkasına verilmemişti²⁸⁷.

Suriye yolu üzerinde stratejik önemi olan Elbistan'daki durum ise biraz farklı olabilir. Bir kitabeden Mübarizeddin'in 639/1241'de hâlâ kentin valisi olduğunu öğreniyoruz; diğer taraftan çaşnigir de olmuştu; belki de kentteki varlığı bu görevine bağlı olarak sürmekteydi; en azından kişisel konumu bunu göstermektedir. 1254'te Elbistan'da sıradan bir subaşı görev yapmaktaydı²⁸⁸. Buna karşın, Suriye sınırındaki Maraş eyaletinin, 12. yüzyılda geçici yahut sürekli olarak bir "tımâr" statüsünde olduğunu, bu durumunu 13. yüzyılda da korumuştur²⁸⁹.

Kuzeye çıkarsak, eski Dânişmend kentleri olan Tokat, Niksar ve Amasya, ufak tefek bazı farklarla, doğrudan merkezden yöneltilen Selçuklu kentleriydiler. Sivas'ın ve Kayseri'nin hiçbir zaman, merkezce doğrudan yöneltildiği dışında bir yönetim altında olmadıkları kesindir²⁹⁰.

Kilikya Toroslari'ndeki önemli sınır bölgelerinde bulunan kentlerde daha değişik uygulamalar görülmektedir. Bu kentlerin en önemlisi Niğde idi. 608 / 1211'de o

²⁸⁶ Cahen, C., a.g.e., s.205

²⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s.206

²⁸⁸ Cahen, C., a.g.e., s.206, İbn Bîbî, s. 44, 282; RCEA, no. 4145.

²⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s.206

²⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.207

yıl verilen diğer iktâlarla aynı koşullarda emiri Zeyneddin Beşara'ya verilmişti. Ancak bu iktânın Zeyneddin'in görevi dolayısıyla verildiği sanılmaktadır²⁹¹.

Konya Ereğlisi'nde ise 612 yılında Şücaeddin Ahmed Bey isminde bir sahibi olduğu bilinmektedir²⁹². Larende ise 1231 yılında geçici olarak Hârizmli komutanlardan Kuşlu Sangum'a iktâ olarak verilmiş ve daha sonra diğer Hârizm iktâları gibi geri alınmıştı²⁹³.

Daha kuzeyde geçici bir süre için iktâ olarak verilen Aksaray, Kırşehir ve Akşehir vardı. Kuzey eyaletlerinden Ankara, Keyhüsrev döneminde oğlu Keykubad'ın, hasının bir bölümünü oluşturduktan sonra sultanın yönetimi altına girmiş ve 1235'te pervane Taceddin'e iktâ olarak verilmişti; ancak bu iktânın kendisine unvanı nedeniyle mi yoksa görevi gereği mi verildiği bilinmemektedir. Daha sonraki olayların da doğrulayacağı gibi, dönemin vezirinin bu kentte yapılmasını emrettiği idam cezaları ve tutuklamalar, Ankara'nın merkezce doğrudan yönetilen kentler arasında olduğunu göstermektedir²⁹⁴.

Büyük sınır eyaleti Kastamonu için kesin bir karar vermek güçtür. İbn Said, 13. yüzyılın ortasında bu kentten "Türkmenler'in başkenti" diye söz ediyor. Kent, 14. yüzyılda Türkmen hanedanı İsfendiyaroğulları'nın yönetim merkeziydi. 13. yüzyılın sonlarında ise Selçuklular'ın bağımsızlık döneminden tanıdığımız bir kişinin soyundan gelenler tarafından yönetiliyordu²⁹⁵.

Güneydeki Alâiye ve Antalya sultanların kışın konakladıkları ve sık sık hâzinelerini sakladıkları kentlerdi ve temlik edilemezlerdi. Ne var ki buralar Türkmen sınır bölgesiydi ve özel bir dikkat gerektiriyordu. Bu yüzden bir güney bölgesi genel komutanlığı kurulmuş ve bu komutanlık, 603/1206'dan itibaren yirmi yıldan fazla bir süre ve gittikçe artan yetkilerle, Keyhüsrev'in azatlı kölesi olan Mübarizeddin Ertokuş tarafından yönetilmişti²⁹⁶.

Keykubad, daha doğuda, yeni fetihlerle toprakları genişleyen Ermenek eyaletini, Kemereddin isimli birine vermişti; yeni kurulan bu eyalette, adı geçen uzun süre

²⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s.208

²⁹² Cahen, C., a.g.e., s.209, *RCEA*, no. 3762.

²⁹³ Cahen, C., a.g.e., s.209

²⁹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.209

²⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.210

²⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.211

görev yapmış olması gerekir; çünkü ismi hâlâ bölgede anılmaktadır. Ancak bu kişi hakkında başka hiçbir şey bilmiyoruz²⁹⁷.

Anadolu'nun güneybatısında, Selçuklu iktidarının destek noktası ve ana merkezi uzun süre Burgulu olmuştu. Fethedilmelerinden sonra bir taraftan Antalya diğer taraftan Denizli bu kentin yerini almışsa da Burgulu önemini korudu. Sultanların verdiği emirlerle tutuklananların bu kentte hapsedilmesi, Burgulu'nun doğrudan onların yönetimi altında olduğunu kanıtlar²⁹⁸.

Bir zamanlar Maurozomos'un elinde bulunan Honoz'la birleşen Denizli,²⁹⁹ 612 yılında Esadeddin Ayâz el-Galibi tarafından yönetilmişti³⁰⁰. Kütahya'yı³⁰¹ 641 yıllarında aynı emir-i sipahsalâr İmadeddin Hezardinarî yönetmekteydi; hakkında başka bir şey bilmiyoruz³⁰².

Şu halde, bazen Kuşkulu noktalara rastlanılıyorsa da genel görünümde tartışılacak bir husus olduğunu sanmıyoruz. Selçuklular devletlerini uzun süre görevde kalabilen, ama çok özel durumların dışında her zaman azledebilen veya başka görevlere atanabilen memurlar vasıtasıyla yönetiyorlardı. Moğol istilasından önce ülkeyi böyle yönetecek kadar güçlüydüler, dolayısıyla rejimleri bu bağlamda “feodal” olmaktan çok uzaktı, hatta bilhassa anti feodaldı³⁰³.

2.2.3.5.Kültür ve Din

Müslüman Anadolu'da kültürel gelişmenin ritmini ve özellikle, izleyebilmek güçtür. Bu gelişmenin belirtileri 12. yüzyılın ikinci yarısı seçik görülmüş ve 13. yüzyılda daha sonraları da önemini koruyacak ünlü eserler ortaya çıkmıştır³⁰⁴.

Anadolu kentlerinin ilk Müslümanlar'ı, ibadetlerini derme çatma küçük biralarda, bazen de el koydukları kiliselerde ya da kiliselerin bazı bölümlerinde yapmışlardı. Dinin siyasetle iç içe geçtiği bir ortamda, ilk Rûm Selçuklularının hısımları Büyük Selçuklular'ın bağnaz Sünniliğine karşı olduklarını veya en azından bu konuda yansız davrandıklarını daha önce belirtmiştik. Selçuklular'ın özellikle Türkmen tebaasının müslümanlığı seçmelerinde hiç kuşkusuz Sünnilik kadar Şiiğin de etkisi

²⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.211

²⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.211, İbn Bîbî, s. 212, 251, 283, 287, 335; *RCEA*, no. 4044

²⁹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.211, *RCEA*, no. 3761, 4021. 4264-65. 4277, 4316

³⁰⁰ Cahen, C., a.g.e., s.212

³⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s.212, *RCEA*, no, 4143, 4222, 4329.

³⁰² Cahen, C., a.g.e., s.212

³⁰³ Cahen, C., a.g.e., s.212-213

³⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s.216

vardır. Bu arada Türkmenler arasında İslam'a geçmeden önceki atalarından kalma inançların hemen hiç değişmeden hâlâ yaşadığı da bir gerçektir. Halkın bu inançları, Selçuklu sultanlarının en azından dış görünüşüyle Sünni inancını kabul ederek Abbasi halifelerine yakınlaşma yollarını bulmasına engel olmamıştır³⁰⁵.

Diğer taraftan, Büyük Selçuklular'dan başlayarak bütün Sünni Müslüman ülkelerde medrese kurumunun yaygınlaştığını hatırlayalım; medreseler "kadroların" oluşumu için ortodoks eğitim veren kurumlardı. Anadolu'da tarihi bilinen en eski medrese, vakıf kitabesinde 589/1193 yazan Kayseri'dekidir³⁰⁶. Bu dönemde, Yakınoğu'daki bütün Arap veya İran kentlerinde o kadar çok medrese vardı ki örneğin 13. yüzyılın ortasında Halepli yazar İbn Şeddâd, bu kentte kırktan fazla medrese olduğunu bildiriyordu³⁰⁷.

Cahen, 12.yüzyılda Anadolu'da âlim düzeyinde insanların bulunmadığını belirtir. Ancak 12. yüzyılın ikinci yarısında ünlü âlim Muhammed el-Mevsili, el-Keşânî³⁰⁸ gibi âlimlerin Anadolu'ya geldiklerini ifade eder³⁰⁹.

Rûm ülkesinde, 13. yüzyılın kültürel yaşamını incelemek çok zordur; olsa olsa bir taslak çıkarılabilir; bu, 14. ve 15. yüzyıl için de geçerlidir. Farsça yahut Arapça olsun bütün edebi etkinlikler yalnız kentlerde görülmektedir. Bu durum, kendi içindeki değerlendirmesi ne olursa olsun, Anadolu Selçuklu devletinin nüfusunun iki ögesini oluşturan kentli nüfus ile "Türkmenler" arasında, daha önce de belirttiklerini ve sakıncalarını gösterdiğimiz bir boşluk, bir kopukluk yaratmıştır³¹⁰.

Arapça ve Farsça eserlerin de bugüne kadar tam bir dökümünün yapıldığı söylenemez. Rûm ülkesinde biyografik yapıtların eksikliği nedeniyle, komşu Müslüman ülkelerdeki biyografilerde yaşamının bir bölümünü Anadolu'da geçirmiş olanlar hakkında yazılanları sabırla incelemek gerekir. Orta Asya kökenli birçok Hanefi âlimin eserlerinin çoğunun Türk kütüphanelerinde bulunması ve bir bölümünün kopyalarının çıkarılmasının tesadüf olmadığıdır; bazılarının, özellikle Moğol istilasından kaçan "mülteciler" veya Selçuklular'ın sağladığı olanakların ülkeye çektiği göçmenler aracılığıyla Orta Asya'dan getirilmiş olması mümkündür³¹¹.

³⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s.217

³⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s.217, *RCEA*, no. 3470.

³⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s.218, İzzeddin İbn Şeddâd, çev. Sourdel, Şam, 1953

³⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s.218, Bkz. a.g.e., s. 213; Kemaleddin b. el-Adîm, *Buğya*, B.N., 23b.

³⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s.221

³¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.221

³¹¹ Cahen, C., a.g.e., s.222

Bugünkü bilgilerin ışığında, 13. yüzyılın ortasında, özellikle Moğol döneminde ama bu dönemden hemen önce, Anadolu'daki düşünce yaşamının öncelikle Celaleddin Rumi'nin³¹² kişiliği, ikinci derecede de onun habercileri etrafında odaklandığını söyleyebiliriz³¹³.

Celaleddin Rumi ve çevresi Farsça yazmışlardır; zaten Farsça'nın Anadolu'nun tarihi boyunca Arapça'dan daha yaygın olduğuna kuşku yoktur. Sebebi, ilk Türkmenler'in, en azından Türk soylularının, İran'daki toplumlarla bağlantılı olduklarından Farsça'yı az çok bilmeleri ve Anadolu kültürünün oluşmasına katkıda bulunan göçmenlerin büyük bölümünün İranlılar veya Farsça konuşan Orta Asyalılar olmasıdır. Buna karşılık Anadolu'da Araplar'ın da olduğunu, özellikle şeriat hakkında ki her incelemenin ilke olarak Arapça yapıldığını ve bunun da önemli olduğunu unutmamak gerekir³¹⁴.

Cahen bazı haklı nedenlerle, tasavvufun özellikle İran'da gelişmiş olduğu ve bunun doğal sonucu olarak da Anadolu'da Farsça ifade edildiğini belirtir. Mısır'da yaşamış İbni Arabi'nin, kuzey Afrikalı müridi Afifeddin Süleyman et-Tilimsani'nin³¹⁵ uzun yıllar Anadolu'da kaldığını söyler. Sadreddin Konevî,³¹⁶ İbn Ferîd, Ömer Sühreverdî, Siraceddin el-Urmevî gibi âlimlerin Anadolu'yu nasıl etkilediğini anlatır³¹⁷.

Cahen, Anadolu'daki Şiiliğin etkilerinden de söz eder. Ona göre Anadolu'da 13. yüzyılda Şiilik olup olmadığı saptamak epeyce güçtür. Baba İshak hareketi ise Sünniliğin olduğu kadar Şiiliğin de dışındadır. Ama bu ilk Müslüman olan ve göç eden Türkler'den kuşakların nasıl etkilendikleri hakkında kesin bilimiz yoktur. Moğol yönetiminin Şiiliğin gelişmesinde olumlu katkıları olması mümkündür. Müslüman olmayan İlhanlılar bir taraftan İslam dininin çeşitli mezhepleri karşısında tam anlamıyla yansız kalarak belki resmi Sünniliğin sürmesine de bir bakıma engel olmuşlar, üstelik kendilerinden önce kötü muamele edilen veya kötü gözle bakılan topluluklara, özellikle Nâsireddin Tûsî gibi Şiilere siyasi bakımdan güven duymuşlardı. Bütün bunlara ek olarak, 14. yüzyılın başında Moğollar Müslümanlığı kabul ettiklerinde, hükümdarları dâhil bazıları Şii olacaklardı. 16. yüzyılda Safeviler'in Şiiliği resmi olarak yeniden

³¹² Cahen, C., a.g.e., s.222, Bkz. a.g.e. s.332.

³¹³ Cahen, C., a.g.e., s.222

³¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s.222

³¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.224, Cl. Huart, "Afifeddin Soleiman de Tlemcen", *Centenario delin nascita di Amari*, II, s.262.

³¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.224, Bkz. a.g.e., s. 325.

³¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.224

örgütlemesinden önce, Sünniliğin bazı unsurlarıyla Şiiliğin bazı unsurları arasındaki farkın tam bilinemediğini itiraf etmek gerekir³¹⁸.

Doğal olarak Türkler'in Anadolu'yu fethinin hemen sonrasına ait hiçbir sanat eserinin izine rastlamıyoruz. İlk eserler 12. yüzyılın ikinci çeyreğinde görülmektedir; bu alandaki hızlı gelişme ise 13. yüzyılın ilk yıllarında başlar ve Moğol istilasının ilk dönemine kadar sürer³¹⁹.

Sivil mimari az bilinmektedir ve daha fazlasını öğrenebilmek çok zordur. Konya ve Kubâdabâd saraylarında yapılan kazılar ve eski örnekler, Selçuklu konutları hakkında bir fikir edinmemizi sağlıyor³²⁰.

Moğol egemenliğinin kurulmasından önceki belli başlı camiler —yalnızca bugün hâlâ ayakta olanları sayıyoruz— Kayseri ve Sivas'takiler (12. yüzyılın birinci yarısı); Konya'da Alaaddin Keykubad Camii denilen, aslında Mesud'un başlattığı ve ardıllarının genişlettiği, bu nedenle planı biraz karışık olan cami; Niğde ve Divriği'deki camiiler ve 1247'de Malatya'da inşaatı biten camidir. Belli başlı eski medreseler, 12. yüzyılın ortasında Dânişmendli Yağıbasan'ın yaptırdığı Niksar'daki; aynı yüzyılın sonunda Konya'da Altun Aba'nın yaptırdığı; Amasya'daki 1240 yılında yapılan Gök Medrese; yine Konya'da Karatay'ın 1251'de yaptırdığı ile vezir Fahreddin Ali'nin (Sâhib Ata) 1258'de inşa ettirdiği İnce Minareli Medrese'dir. Bu anıtsal yapıların belli başlı özellikleri arasında göze çarpan, bol miktarda taş kullanılmasıdır³²¹.

Örnekleri çok azsa da olsa çevre ülkelerdeki bütün el sanatlarının Anadolu Selçuklularında mevcut ve yüksek nitelikli olduğunu ifade edebiliriz³²².

2.2.4. Moğol Dönemi

2.2.4.1. Moğolların Gelişi: Karışıklıklar Dönemi (1243-1265)

2.2.4.1.1. Keyhüsrev'in Saltanatının Sonu

Kösedağ Savaşı'nın akşamı, her şeyin kaybedildiğine inanılıyordu. Fakat Amasya civarında bulunan vezir Mühezzibeddin dizginleri eline aldı; zira İbn Bîbî'nin de dediği gibi, Keyhüsrev çok gençti. Vezir, Fahreddin Buharî, Şemseddin el-İsfahanîve tercüman olarak Meceddin Muhammed'den oluşan heyetle Moğollar'la uzun sürecek olan bir dizi görüşmeler yaptı. İbn Bîbî'nin bize söylediğine göre, bu görüşmelerden

³¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.227-228

³¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.230

³²⁰ Cahen, C., a.g.e., s.230

³²¹ Cahen, C., a.g.e., s.231

³²² Cahen, C., a.g.e., s.231

sonra barış için anlaşıldı; Selçuklular, Moğollar'ın müttefiki olmayı, altın ve her çeşit hayvandan oluşan bir vergi vermeyi kabul ettiler, bu verginin miktarı da saptandı³²³.

Daha sonra Keyhüsrev'in genç oğlu Rükneddin'in Batu'ya gönderilmesi için hazırlıklar yapıldı³²⁴. Artık en kötü olasılıklar arkada bırakılmış gibiydi; Selçuklu devleti yeniden doğmuştu. Cahen, Köseadağ felaketinden hemen sonra Anadolu'da Türkmenler'in, Kürtlerin isyanlar çıkardığını ve Keyhüsrev'in bu isyanları bastırdığını belirtir. Aynı şekilde Selçuklu birliğinin yeniden oluşmasına engeller çıkaran Kilikya Ermenileri'ne karşı Keyhüsrev'i bir sefer düzenleyerek Toroslar'da ki Türkmen varlığı üzerindeki otoritesini yeniden kurduğunu fakat 1246 yılı başında ölümü ile Kilikya Ermenileri'nin yeniden eski egemenlik alanlarına döndüklerini anlatır³²⁵.

2.2.4.1.2. İzzeddin Keykavus: Şemseddin el-İsfahanî'nin Vezirliği

Keyhüsrev'in üç oğlu vardı. En büyüğü İzzeddin Keykavus 11 yaşındaydı ve annesi bir Rum papazının kızıydı. 9 yaşındaki Rükneddin'in annesi Konya'lı bir Türk'tü. Üçüncü oğlu Alaaddin Keykubad ise 7 yaşında olup,³²⁶ annesi bir Gürcü prensesiydi³²⁷. Babasının yerine geçmek üzere seçilen şehzade Alaaddin'di; ancak bu şehzade çocukların en küçüğü olup çok çelimsizdi. Şemseddin İsfahani tahta İzzeddin'i oturttu; ama sağına ve soluna da kardeşlerini oturtmayı ihmal etmedi. Sonra yüksek yönetim görevlerini dostları arasında paylaştırdı. Karatay naib oldu; ileri gelen bir Rûmî Memluk olan Semşeddin Has Oğuz beylerbeyi atandı; Esadeddin Rûzbeh atabeg, Fahreddin Attar Ebubekir pervane oldu. Bütün bu atamalarda, kendisi de tuğrai olan ve

³²³ Cahen, C., a.g.e., s. 235, İbn Bîbî, s. 244; Tarih-i Selçuk, 25b / 53; Bar Hebr., s. 409, Vincent de Beauvais, XXX, 151 = Simon, ed. Richard. Moğol dönemi üzerine genelde Faruk Sümer'in şu yapıtına bakılabilir: "Anadolu'da Moğollar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I (1969-70), s. 1-147.

³²⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 237, İbn Bîbî, s.252.

³²⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 238, İbn Bîbî, s. 249-50; Tarih-i Selçuk, 24a / 50; Sempad, s. 650; Bar Hebr.,s. 408 Kyrakos / Brosset, s. 142; Vincent de Beauvais, XXX 144 ve XXXI 29; İbn Şeddad, Yazma Oxford, Bodl. Marsh 333, 83a. Keyhüsrev'in ölüm tarihi belli değildir: Vincent de Beauvais'deki rahip Simon'a göre 1245 Ekimi, Tarih-i Selçuk'a göre Recep ayının ortası 643 / Aralık başı 1245, Sempad, s.650'ye göre 1246'dır; 644 yılının kitabe ve paralarında onun ve oğlu Keykavus'un ismi görülmektedir. Eğer oğlu hemen tahta geçirilmişse, Keyhüsrev'in ölümü 644 yılının başlangıcından önce olamaz (19 Mayıs 1246)

³²⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 238-239, Bu yaşlar, rahip Simon'un yazdıklarına göredir; ancak bu yazar Rükneddin ile İzzeddin'in sıralarını hep karıştırmıştır. Guillaume de Rubrouck, bölüm LIII'e de bakılabilir.

³²⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 239, Kyrakos (JA 1858-1, s. 450); Brosset, 1-518. Moğolların istekleri arasında Gürcü Prensi David'in serbest bırakılması da vardı; çünkü Gürcü Russudan ile bozuşup yerine tahta David'i geçirdiler.

Baba diye adlandırılan Şemseddin Mahmud, veziri el altından yöneten kimse olarak görülüyordu³²⁸.

Cahen, çok geçmeden taht üzerinde anlaşmazlıklar çıktığını ve vezirin iktidar hırsı yüzünden rakiplerini bir bir ortadan kaldırarak karışıklığın ve komploların boyutunu daha şiddetli hale getirdiğini ifade eder³²⁹.

Baba Tuğrai Şemseddin Mahmud'un sözünü dinleyerek hareket eden vezir İsfahani kısa bir sürede kendi iktidarına karşı olanları ortadan kaldırmış ve İbn Bîbî'nin ifadesiyle kâtipler, aydınlar, emirler ve din adamlarından teşekkül eden bir yönetim örgütü oluşturmuştu. Bu mutluluk tablosuna karartacak tek bir gölge vardı; o da Selçuklu güçlerinin bir bölümünü her zaman meşgul ettiğini gördüğümüz Türkmenler'in bitip tükenmeyen itaatsizlikleriydi³³⁰.

Cahen, Selçuklular'ın Moğollar ile yaptığı anlaşmanın hükümleri ile ilgili bilgiler de verir. Rahip Simon'a³³¹ göre her yıl 1 200 000 hyperpyra [Bizans parası] (dinar mı?), 500 at, 500 deve, 5000 koyun ve yarı yarıya ipek ve altın iplikle dokunacak 500 top kumaş gönderilecekti. Bu arada Moğolların gönderdiği elçilerin giderlerini de hesaba katmak gerekir ki geçen iki yılda bunun için de 60.000 (600.000?) dinar ödenmesi gerekmekteydi (rahibe bütün bu bilgileri veren bir güneylidir, belki de...)³³²

Ne olursa olsun, bu verginin Selçuklu hâzinesi için çok ağır bir yük olduğu muhakkaktı ve bu arada Moğollar'ın sık sık gönderdiği kişiler de Rûm ülkesindeki işlere daha çok karışmaya başlamışlardı. Moğollar, Selçuklular'ın ordu bulundurmalarını yasaklamamışlardı; ama bu ordunun etkisi kendi güçleriyle orantılı olarak çok kısıtlıydı. Bu yüzden de ordu, isyan eden Türkmen veya kentlilere karşı yetersiz kalıyor ve emirlerin eliyle yönetilen devlet zayıflıyordu. Moğollar henüz iktâ talep etmemişlerdi³³³.

Bu arada Moğollar'la anlaşma için Batu'nun yanına gönderilen Alaaddin'in oğlu Rükneddin döndü. Rükneddin'in maiyetine vezirin, yani İzzeddin'in düşmanları sızmışlardı; Bahaeddin, Batu'ya Şemseddin'in idam ettirdiklerinden söz edip, Rükneddin'in Batu'nun yana gönderilme sebebinin de uzaklaştırılıp saltanat hakkından

³²⁸ Cahen, C., a.g.e., s.239

³²⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 239-240

³³⁰ Cahen, C., a.g.e., s.241, İbn Bîbî, s. 251-264; Vincent de Beauvais, XXXII 26-28; *Tarih-i Selçuk*, 24ab /50-51; Bar Hebr., s. 412.

³³¹ Cahen, C., a.g.e., s.241, Vincent de Beauvais, XXXII 28.

³³² Cahen, C., a.g.e., s.241

³³³ Cahen, C., a.g.e., s.241

mahrum bırakılması olduğunu, oysa Rükneddin'in de İzzeddin kadar tahtta hakkı olduğunu söylemişti. Batu, vezirin tutuklanmasını emretmiş, hükümdarlığı Rükneddin'e vermişti. Olaydan haberi olmayan vezir İsfahani sultanı karşılamakla meşguldü. Bu arada, 2000 Moğol askeriyle birlikte gelen Rükneddin Anadolu'da ilerledikçe, her yerde Erzincan, Harput, Amid, Sivas,³³⁴ hatta Kayseri'de sultan ilan edildi. Vezir Şemseddin el-İsfahani tutuklanarak 25 Mart 1249'da başı kesilerek öldürüldü³³⁵.

Cahen bütün bu olaylardan sonra saltanatın üç kardeş arasında nasıl yürütüleceği konusunda sorunların yaşanmaya başladığını belirtir. Cahen'e göre bir süre sonra kadı Kemaleddin Hutani Konya'ya saltanat yarlığını getirdi. Ancak yarlığın üç kardeşin birlikte mi saltanat süreceklerini, yoksa ülkenin bölünüp Doğu Anadolu'nun Rükneddin'e ve Batı Anadolu'nun İzzeddin'e mi bırakılmasını emrettiği pek anlaşılıyordu. Selçuklu devletinin parçalanmasına karşı olan Karatay ve büyük emirlerin karşısında Moğol elçileri, müşterek hükümdarlıkta anlaşılabilirler. Aksarayî ve Tarih-i Âl-i Selçuk'un da kabul ettiğini gördüğümüz Bar Hebraeus'un tezine göre, bu müşterek hükümdarlık ilkesi kesin kes Aksaray Savaşı'ndan sonra uygulanmıştı. Aksaray Savaşı'ndan önce ülke Rükneddin ve İzzeddin arasında paylaştırılmıştı. Karatay ve büyük emirlerin ülkenin selameti açısından bir anlaşma yapılmasını istediklerinde hiç kuşku yoktur; Moğol elçilerinin de aynı nedenlerle birlikte yönetimi yönlendirdiklerini düşünürsek, Bar Hebraeus'un tezinin olaylara daha uygun düştüğü görülmektedir. Anlaşma sağlanınca tepkiler dindi ve Moğol güçleri görevlerini tamamladıklarını düşünerek geri döndüler. Moğollar dönünce, tek başına kalan ve emirlerin intikamından korkan Bahaeddin köşesine çekildi. Moğolla'rın dönmesiyle birlikte yeniden yasal sultan olma üzerinde hak iddia edilerek kardeşler arasında başlayan mücadelede Rükneddin yenildi ve kardeşinin yanına götürülerek hapsedildi³³⁶.

Cahen'e göre bu savaştan sonra Karatay ve büyük emirler, kesinlikle Keyhüsrev'in üç oğlu arasında müşterek bir saltanat uygulamasını başlattılar³³⁷. Ancak

³³⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 242, Sivas'ta basılan 646 tarihli paralar bunu kanıtlamaktadır (Ahmet Tevhid, 646'dan 655'e ve Lane- Poole).

³³⁵ Cahen, C., a.g.e., s.242, İbn Bîbî, s. 264-67; Tarih-i Selçuk, 24b / 51; Bar Hebr., s. 410, 412, 414; Vincent de Beauvais, XXX 27. Paris Bibi. Nat. derlemeleri, İran bölümü 1353'te Şemseddin'in şiirleri, 174 vd. (İbn Bîbî'de s. 265-67) ve iki mektubu bulunmaktadır. Mektuplardan biri hapisneden yazılmıştır, diğeri ise kim olduğu bilinmeyen kadı Celeddin Ebu'l-Berekât adlı birine hitap etmektedir (174b - 178a).

³³⁶ Cahen, C., a.g.e., s.243

³³⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 243-244, Aksarayî'nin (s. 34; F, 43) üç sultanın ortak saltanatlarının ilanını, Keyhüsrev'in ölümüyle aynı yılda göstermesi hatadır. 649'da Tokat'ta üç şehzadenin adını taşıyan bir kitabe vardır (no. 4434) ama aynı yıl Konya'da yalnız Alaeddin'in adını taşıyan bir kitabe de

hükümet yeniden örgütlendi ve ülkede birliği sağlayan, en güçlü kişi, İzzeddin'in atabeği unvanını taşıyan Celaledin Karatay oldu³³⁸.

2.2.4.1.3.Karatay'ın Yönetimi ve Rukneddin'in İsyanı

Karatay, Rum kökenli bir azatlı köle idi. Belki Keykavus zamanından beri, ama kesin olarak saltanatının ilk yıllarından itibaren Keykubad'ın yakınında bulunmuş ve sultan ona taştâr ve emir-i devat görevlerini dardı; yüksek ahlaki nitelikleriyle tanınıyordu ve naiblik görevini yürüttüğü dönemlerde bile her türlü fesat ve gruplaşmanın dışında kalmıştı³³⁹. Karatay, uyumu ve anlaşmayı sağlamak için vezirlik makamına farklı zamanlarda sırasıyla Necmeddin Nahcıvanî, Baba Tuğrai ve İzzeddin Muhammed Râzi'ye verilmişti. Cahen'e göre yeni vezir İzzeddin Muhammed Râzi'nin Karatay gibi halifeye iyi ilişkiler içindeydi³⁴⁰. Karatay, 649'da (26 Mart 1251- 14 Mart 1252) onu Bağdat'a elçi yolladı. Halifenin bir memuru dönüşte ona gönderilmesi âdet olan belgelerle refakat etti. Bu ziyaret sırasında hangi konuların daha önemli addedilip konuşulduğunu bilemeyiz; ama Müslüman olmayan Moğollar'ın koruması altındaki Selçuklu topraklarında İslam'ın konumunun ne olacağını konuştuklarını düşünmek de güç değildir³⁴¹. Cahen'e göre Karatay yönetimi, Moğollar'ı kuşkulandırmadan Anadolu Müslümanlığının selameti için Moğol yönetimi altına girmemiş Müslüman dünyasıyla ilişkileri sürdürmenin ve pekiştirmenin yollarını aramıştı. 1253'te bir Selçuklu prensesi ile evlenen Halep Emiri en-Nâsır ile iyi ilişkiler kurmuşlardı, ama Mısır'da Eyyubi hanedanını deviren Memluk Sultanı el-Muiz ile ilişkileri, isyan eden Mısırlı emirlere sığınma hakkı verdiklerinden, pekiyi değildi³⁴².

Bu bağlamda, Karatay'ın kurduğu vakıflar da ilgi çekicidir. Türbeler, kervansaraylar, medreseler, camiiler, zaviyeler yaptırarak sosyal ve ekonomik anlamda ülkeyi kalkındırmanın gerekliliğine inanıyordu³⁴³.

(ne. 4433) vardır. 64:8 - 650 arasında yalnız İzzeddin'in isminin yazıldığı kitabeler de bilinmektedir. Üç şehzadenin isminin yazıldığı sikkeler Sivas'ta 647'den itibaren basılmıştır. Konya'da ve diğer sikke basılan kentlerde ise aynı yıllarda basılan sikkelerde yalnızca halifenin adı vardır, şehzadelerin adı geçmez (Lano-Poole ve Ahmed Tevhid).

³³⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 244, İbn Bibi, s. 268-269; Tarih-i Selçuk, 25b / 51-52; Aksarayî, s. 34 (F43); Bar Hebr., s. 413-414.

³³⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 244, İbn Bibi, s. 269-72, bunun dışında 93-284 arasında pek çok yerde (eserin dizinine bkz.).

³⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 246, a.g.e., s. 272; Tarih-i Selçuk, 25a / 52.

³⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s. 246, Kemaleddin. *Buğya*, 6a.

³⁴² Cahen, C., a.g.e., s. 246, Kirtây, 49b ve devamında Rûm ülkesine geçen Memlukların listesini verir. Ayrıca krş. "Quand le crible était dans la paille," *Mélanges Boratav*, 1978'deki notum.

³⁴³ Cahen, C., a.g.e., s. 247

Cahen, 1254 yılına gelindiğinde yine bilinmeyen bir nedenle (ki Cahen'e göre hükümetin İslami değerlere bu kadar bağlı olmasının siyasi açıdan sakıncası mıydı, Tuğraî'nin çevirdiği entrikalar mıydı, yoksa Moğolların kendilerine bağlı hükümdarların zaman zaman gelip kendilerini göstermelerini istemeleri gibi olağan bir gelişme miydi.) Rukneddin ile İzzeddin arasında bir mücadele başladığını belirtir. Bu mücadele olurken en küçük kardeş Alaaddin, Batu ile yapılan anlaşmanın koşullarının hafifletilmesini görüşmeye gönderilmişti³⁴⁴.

Cahen, Rukneddin'in isyanında Karatay'dan hiç söz edilmemesini dikkat çekici bulur. Bar Hebraeus, Aksarayî, Tarih-i Selçuk'un adı bilinmeyen yazarı, onun daha önce öldüğünü söylerler. Bu yazarlardan sonuncusu, Karatay'ın ölüm tarihi olarak 28 Ramazan 652/11 Kasım 1254 gününü verir. Gerçekten de, ona ait son belgenin, yani medresesine ait, bugüne kadar korunan vakıf senedine yapılan bir eke düşülen tarih de bu yılı göstermektedir. İbn Bîbî'nin göstermek istediği gibi, Alaaddin'in gönderilmesi kararına, Alaaddin yola çıkarken hâlâ sağ olan Karatay'ın karışmaması olanak dışıdır. Ancak İbn Bîbî, Rukneddin'in isyanının tarihini vermeden olayları anlatırken Karatay'ın öldüğünü söyler; yalnız anlattıklarının en azından bir bölümünün bu isyandan önce olduğunu düşünebilmek çok zordur, zaten kendisi de bu olayları isyandan sonra göstermektedir³⁴⁵.

Bu mücadeleden İzzeddin'in galip çıktığını belirten Cahen; İzzeddin'in yaşının getirdiği tecrübesizlikle eğlenceler daldığını ve bu süreçte Türkmenler, Ermeniler yeni hareketlere tevessül etmeye başlamışlardı. Ancak bundan da ötesi Baycu'nun ordusuyla Anadolu'ya doğru ilerlediği haberi en kötü olanıydı³⁴⁶.

2.2.4.1.4. Baycu'nun Seferi ve Sonucunda Çıkan Karışıklıklar

Gerçekten de hiç beklenmedik bir şekilde, Baycu'nun bütün ordularının başında Anadolu'yu istilaya başladığı öğrenildi. Bu harekâtın sebebini Anadolu'daki iç kavgalarda, ya da halkın Moğol kağanım Sultan İzzeddin'e karşı harekete geçmeye zorlayabilecek şikâyetlerinde aramamak gerekir; sebep yalnızca Moğol İmparatorluğu'nun evrimiydi. Büyük Kağan, kardeşi Hülagü'nün İran'ı yönetmesine,

³⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 247-248

³⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 249

³⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 250

Batı Asya'daki fetihleri tamamlamasına ve o zamana kadar Rusya Moğollarının hanı Batu'ya bağlı olan Selçukluların korumacılığını üstlenmesine karar vermişti³⁴⁷.

Bu sırada, Sultan İzzeddin, Konya'da kalan yüksek mevkideki birkaç yetkiliyle, galiple müzakerelere girişerek bu talihsizliğin kötü sonuçlarından kurtulmanın yollarını arıyordu³⁴⁸.

İzzeddin, Antalya'ya kaçıp kurtuldu. Para, borç senedi, bir bölümü Keykubad döneminden beri biriken kıymetli taşlardan oluşan hâzineleri de bu kentteydi. İzzeddin kendisini Türkmenlerin yanında güvencede hissetmiyordu³⁴⁹. Hiç kuşkusuz dayılarının daha önceden gerekli ortamı hazırladıkları Bizans topraklarına geçti. Bu arada Konya'da olayların doğal bir sonucu olarak, Rükneddin'in tek sultan olarak tahta çıkışı ilan ediliyordu. Tarih-i Selçuk'un bu olay için verdiği 16 Sefer 655/6 Mart 1257 tarihi aslında Rükneddin'in Konya'ya dönüşü için çok geç bir tarihtir; gerçekten de Rükneddin'in sultan unvanlı sikkeleri ancak 655 yılında görülmeye başlamıştır³⁵⁰.

Yine Aksarayi'ye göre, Muineddin, kısmen de olsa yönetimi dağıtmadan Moğollar'ı tatmin etmenin yollarını buldu. İlkbaharda Baycu geri çekildi; Konya'dan uzaklaşmadan önce de Rükneddin'den kentin surlarını yıkmasını istedi; o da bu buyruğu yerine getirdi³⁵¹.

Baycu'nun dönmesinin nedeni, Hülagu'nun Mezopotamya harekâtına katılması için onu çağırmasıydı; yani artık Anadolu'da uzun müddet görünmeyecekti³⁵².

Malatya bölgesinde ise, İzzeddin belki Baycu'nun istilasının başladığı andan itibaren bu eyaletteki ve Cezire sınırındaki Türkmen ve Araplar'ı kışkırtmış, özellikle de Kürtler'i kendi tarafına çekmişti³⁵³.

Kısacası Claude Cahen, İzzeddin ve Rükneddin ile iki başlı hale gelen Anadolu Selçuklu devletinin Moğolların uyandırdığı etki ile Anadolu birliğinin sağlanmasının bir müddet öteleneceğini anlatmak istemektedir. Hatta her iki sultanın da Hülagü'nün yanında (Suriye ve Irak'a doğru) ayrı ayrı sefere katıldıklarını anlatır ve sefer dönüşü

³⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 251

³⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 253, Aksarayî'nin (s. 41; F, 47) Yavtaş'ın Antalya'da öldüğüne inanması bir tarih hatasından ileri geliyor; çünkü biz Yavtaş'a daha sonraki tarihlerde Tokat'ta rastlayacağız.

³⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 253

³⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 253

³⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s. 254, İbn Bîbî, s. 287-90; Aksarayî, s. 38-41 (F, 44, 47-48); Tarih-i Selçuk, 25b / 53.

³⁵² Cahen, C., a.g.e., s. 254

³⁵³ Cahen, C., a.g.e., s. 254

her iki sultanında Anadolu'ya dönerek birinin Konya'ya ötekinin Tokat ve ya Kayseri'ye döndüğünü belirtir³⁵⁴.

Muineddin Pervane'nin politikası ile üstün duruma geçen Rükneddin 13 Ağustos 1261'de Konya'ya girdi ve Anadolu'nun bütününe egemen olmanın adımlarını yavaş yavaş atmaya başladı. Ancak bu ortamda Anadolu'nun farklı yerlerinde yer yer Türkmen isyanları başlamış ve bunların üstesinden gelinse de tam anlamıyla bu tehlike yok edilememişti³⁵⁵.

Selçuk-Moğol hükümetinin durumu, Türkmenler açısından, batı güney yörelerinde daha da tehlikeli bir hal almıştı. 1260'a doğru, hemen demen bütün güneybatı bölgesinin hâkimi görünen Mehmed Bey'dir ve bu sırada İzzeddin ve onun müttefiki Bizanslılar'la savaş halindedir. Moğollar Rükneddin'i Konya'da tahta oturttuğu sırada, Mehmed Bey, kardeşi İlyas Bey, damadı Ali Bey ve bir diğer akrabası Sevinç ile birlikte, Hülagu'dan, kendi toprakları olarak bilinen Laodikya/Denizli, Kûnsa ve Dalaman'ın doğrudan kendi yönetimine verilmesini istedi. Hülagu bu isteği kabul edip ona bir berat ve bir sancak gönderdi, ama askeri komutan olarak da Kalşar'ı bölgeye atadı; bir süre sonra da, Mehmed Bey'in bizzat yanına gelmesini istedi. Bu öneriyi Mehmed reddedince Anadolu'daki Moğol ordusu ve Rükneddin onunla savaşmak için yola çıktılar ve Aşağı Dalaman ovasında, Ali Bey'in ihaneti yüzünden, ordusunu ezip yok ettiler. Hayatına ilişilmeyeceği sözü üzerine Mehmed Bey teslim oldu, ama Burgulu'da öldürüldü. İlyas Bey ile kuşkusuz aynı isimdeki bir aşiretin bir grubunun beyi olan Salur esir edildi. Ali Bey, Rükneddin'in süzerenliğini kabul ederek bütün güneybatı Türkmenler'inin beyi oldu ve "Moğolların otoritesi Konstantinopolis sınırlarına kadar herkes tarafından tanındı" (660/1262)³⁵⁶.

Cahen, yine aynı şekilde Kilikya ve Toroslar'da ki Türkmen toplulukların Selçuklular için dolayısıyla Moğollar için bazı sorunlar çıkardıklarını ancak Moğollar'ın Baycu vasıtasıyla buraya seferler düzenlediğini ifade eder ve bu Türkmen gruplarının çoğunun daha güneyde Suriye topraklarına kaçtıklarını belirtir³⁵⁷.

Cahen'e göre bu an için Pervane ve Moğollar, tamamen ortadan kaldırmaları da, Türkmen tehlikesini en azından önlemeyi başarmışlardı. Diğer taraftan, İzzeddin'in saltanatı dönemindeki bazı nüfuzlu kişilerin Türkmenler'le işbirliği yaptıkları da ortaya

³⁵⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 258

³⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 260

³⁵⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 261, Aksarayî, s. 66-71; Yûnîni, 659 yılı; Baybars, 54ab; krş. "Note sur Phistoire des Turcomans etc." başlıklı makalem.

³⁵⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 263

çıkartılmıştı; bazıları sırf Türkmenler'i hizmetlerinde kullandıkları için veya kişisel hesaplar peşinde olan Pervane onlar kıskandığı için suçlanıyorlardı. Cahen bütün bu gelişmelerle birlikte Muineddin Pervane'nin bütün muhalifleri bir bir yönetimden uzaklaştırdığını ve ya ortadan kaldırdığını ve bunların yerine kendi akrabalarını ve kendine yakın olanları getirdiğini anlatır³⁵⁸. Özellikle, eyaletlerin yönetimi eski dönemlere göre çok daha etkili bir şekilde, rejimin üst düzey görevlilerinin ellerine teslim ediliyordu; görünüm gitgide özerk bir yönetime benziyordu³⁵⁹. Fahreddin'in oğulları Kütahya, Sandıklı, Gurgurum (Beyşehir yöresi) ve Akşehir'i almışlardı; Pervane'nin damadı olan Bahaeddin, Antalya merkez olmak üzere, bütün Akdeniz kıyısı eyaletlerinin melikü's-sevahili olmuştu ve kuşkusuz bu unvanıyla Karamanlılar ve Mehmed Bey'in Türkmenleri'ne karşı temizleme hareketlerine katılıyordu³⁶⁰. Pervane'nin kendisi de Tokat, Amasya, Niksar ve Sinop'u almıştı. Uzun süreden beri yakın adamı olan Şerefeddin Mesud b. Hatîr, beylerbeyi olmuş ve iktâ olarak Niğde'yi almıştı, Orta Torosları'da denetliyordu³⁶¹.

Cahen'e göre isminin geçtiği bu yıllar boyunca Rükneddin tam anlamıyla başkalarının elinde kukla olmuştu. Kardeşi gibi o da sefih bir hayat sürmekle suçlanıyordu. Ve sonunda geçmişte kendine yapılanların hıncını almak için öfkeyle hareket etmiş ve bunun sonucunda da kendisine Pervane ve adamları tarafından kurulan bir komplo sonucu bir ziyafet sırasında sarhoş ettirilip boğdurulmuş ve yerine söylediğine göre 2 - 6 yaş arasındaki oğlu tahta çıktı ve Pervane de onun hem vasisi, hem de naibi oldu³⁶².

2.2.4.2.Pervane'nin Yönetimi

Cahen, Fahreddin'in mahkûm edilmemesi, Moğollar'ın askeri başarısızlıkları ve Anadolu'daki Moğol komutanlarının baskıcı tutumları ve para istekleri, Pervane'de Moğollar'a karşı bir güvensizlik ve öfke duygusuna neden olduğu olasılıklarından söz eder. Ayrıca 1272 yılından itibaren Pervane ile Moğollar arasında ilk fikir ayrılıklarının

³⁵⁸ Cahen,C., a.g.e., s. 263

³⁵⁹ Cahen,C., a.g.e., s. 26-264

³⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 264, Bibliothèque Nationale'deki mecmua içinde 138a'daki mektup Türkmenlere karşı tam belirleyemediğimiz bir başarısından dolayı onu kutlamak üzere gönderilmiştir.

³⁶¹ Cahen,C., a.g.e., s. 264

³⁶² Cahen,C., a.g.e., s. 266, İbn Bibî, s. 300vd; Aksarayî, s. 88 (F, 62).

işaretlerinin görüldüğü ve olayları dengelemek açısından Muineddin'in Memluklar ile ilk kez ilişkiye giriştiğini belirtir. Cahen bu tezini de İbn Şeddâd'a dayandırır³⁶³.

Memlukler'le Moğollar'ın mücadelesinden söz eden Cahen Selçuklular'ın Moğollar'ın baskısına rağmen Baybars ile münasebetlerini kesmediklerini söyler. Ne olursa olsun, Anadolu'daki iç kavgaların yatıştırılması, Bîra/Birecik'e yeni bir harekât başlatmak isteyen Moğol komutanı Abaka için bir zorunluluktadır³⁶⁴.

İbn Şeddâd'a göre, bundan böyle, Muineddin'e, İbn Hatîr'e, Eminateddin Mikail'e ve Bîjâr'a Moğollar'la işbirliği yapmak olanaksız gözüküyordu, Atabeg Meceddin ve müstevli Celaledin aksi fikirdeydiler; Tarantay ise bu iki düşünceden hiçbirine yanaşmayı kabul etmiyordu. En azından, Pervane'nin ikili oynama ve çifte güvenlik sağlama politikasını devam şerirliğine kuşku yoktur. Bu oyun tehlikeliydi ama şimdiye kadar başarılı Pervane'nin başvurabileceği tek yol da buydu. Keyhüsrev'in sultan olarak kalması koşuluyla, ertesi yıl için Baybars'ın yapacağı ve Anadolu beylerinin destekleyeceği bir sefer planlandı³⁶⁵.

Özellikle Rükneddin ve İzzeddin arasındaki savaşlarda, Anadolu'lu birçok emirin, Hıristiyanlara yakın davranmalarından dolayı Moğollar'ın karşısında saf tuttuklarını daha önce de görmüştük. Aynı şekilde Moğollar da, bütün Müslümanlar'ın kendilerine düşman olduklarından kuşkulanıyorlardı³⁶⁶.

Cahen'in anlatımından yola çıkarak Pervane'nin duruma göre bazen Moğollar'la bazen de Baybars'la işbirliğine girerek izlediği politik yöntemlerle iktidardaki gücünü her zaman korumayı bildiğini anlıyoruz.

1276 olayları, yalnızca bazı ileri gelenlerin isyanı ve bu isyanın bastırılmasından ibaret kalsaydı etkileri pek büyük olmazdı. Ama İbn Hatîr, kendisini desteklemeleri için Türkmenleri istedikleri gibi hareket etmekte serbest bırakmış, hatta onları cesaretlendirmişti. Bu durumda özellikle Karamanlılar, Baybars ile doğrudan ilişkiye girdiler; olaylar iyi değerlendirildiğinde bu hiç de özenilecek bir hal değildi. Aksarayî, "İşte o zaman ulu Selçuklu devleti yerle bir oldu" diyor. Cahen, özellikle Karamanoğlu Mehmet Bey ve Türkmenler'in Anadolu'da Selçuklu egemenliğinin nüfuz alanının mevcudiyetini kırmak için dirençler gösterildiğinden söz eder. Selçuklu beyleri Moğollar'ın desteğiyle Türkmenler'i cezalandırma yoluna gitseler de Baybars'ın

³⁶³ Cahen,C., a.g.e., s. 267

³⁶⁴ Cahen,C., a.g.e., s. 270

³⁶⁵ Cahen,C., a.g.e., s. 271

³⁶⁶ Cahen,C., a.g.e., s. 271

Anadolu'yu istilasını bu tasarının gerçekleşmesine engel oldu ve Türkmenler'e boyun eğdirilemedi³⁶⁷.

Bu sırada Baybars, yandaşlarının mevsimsiz girişimlerinin felaketle sonuçlanmasına rağmen uzun zamandır hazırlandığı Anadolu'yu istila planını gerçekleştirebileceğine inanıyordu. Bunun için de, hiç kuşkusuz, hâlâ Pervane ve diğer emirlerle Türkmenler'e güveniyordu. Daha sonraları Pervane, Moğollar tarafından, Kilikyalı Levon'un bütün uyarılarına rağmen istila tehlikesini küçümsemek, bu yüzden de Anadolu'daki savunma hazırlıklarında yetersiz kalmakla suçlanacaktı³⁶⁸.

Baybars ile Moğollar arasında Elbistan eteklerindeki yukarı Ceyhan havzasında cereyan etti. Moğol ordusu 10.000 kişiydi ve 1000 kişilik bir Gürcü birliği onları takviye ediyordu. Savaş içinde olsa bile Pervane'nin ordusuna güvenmediklerinden, bir kenarda tutup ileri sürmemişlerdi. Korkunç bir çarpışma oldu; Baybars'ın bizzat katıldığı bu çarpışmaların sonunda Moğollar ezici bir yenilgiye uğradılar. Toku öldürüldü Tudavun kardeşi Arhatu, Bahadır Yahşi,³⁶⁹ Abaka'nın yeğeni veya damadı "1000 asker emiri" Zîrek, Karluk (veya Sartuk), Tamadya ve diğer komutanlar esir edildi³⁷⁰.

Artık hiçbir güç galibin ilerlemesine engel olamazdı. Acele Kayseri'ye gelen Pervane, kalesine kapandılar. Bu sırada diğer emirler Baybars'a boyun eğdiler. Baybars, 15 Zilkade/21 Nisan'da Kayseri'ye geldi. Keyhüsrev'in çadırları bahçeye kurulmuş onu bekliyordu. Anadolu'da bir şehzadenin tahta oturması sırasında yapılması âdet olan törenin aynı yapılarak Baybars, resmen Selçukluların tahtına oturdu ve adına para basıldı. Mısırlılar, kentteki anıtlara, kâşânîlere (çini), Gürcistan halılarına, kentin güney bölümündeki çarşılarına, okullara hayran kaldılar³⁷¹.

Ancak, Baybars'ın zaferinin devamlı olması için tahta oturması yeterli değildi. Fırsattan yararlanıp isyan bayrağı açan Toros Türkmenleri'nin desteğini alsa da, Baybars'ın adamları Rûm ülkesinde, kendileri için hayati önemi olan genel bir

³⁶⁷ Cahen,C., a.g.e., s. 276, Aksarayî, s. 111 (F, 71); Bar Hebr., 1276 yılı, s. 455.

³⁶⁸ Cahen,C., a.g.e., s. 276-277

³⁶⁹ Cahen,C.,a.g.e., s. 277, Bu kişi Nabşı olabilir mi? Bu da diğeri gibi "10.000 kişinin başı" veya Moğol söyleyişle Toklukbaşı idi.

³⁷⁰ Cahen,C., a.g.e., s. 278, Selçuklu kaynakları Tudavun'un da öldürüldüğünü yazarlar; ama İbn Şeddâd, s.223, 226'da onun esir olduğunu belirtir. Bütün Suriye ve Mısır kaynakları, bu savaşı anlatırken kaynak olarak ya İbn Abdüzzâhir'in kitabını (Ömerî'nin yapıtı içinde, ed. Taeschner s.4-7) İbn Şeddâd'ı alırlar (İbn Şeddâd da kısmen Abdüzzâhir'den yararlanmış olabilir)- İbn Bîbî, s. 316-17; Aksarayî, s. 111 (F, 71); *Tarih-i Selçuk*, 29b/6T Bar Hebr.,1277 yılı (Ziyaeddin hakkında, *Tarih-i Selçuk* ile aynı öyküyü anlatmaktadır ve eccl.72; Brosset, *Georgie*, s. 586-88.

³⁷¹ Cahen,C., a.g.e., s. 278

ayaklanmayı başlatamamışlardı; hiç kuşkusuz, Anadolu'da Moğollar'dan hâlâ korkuluyordu. Belki Baybars da, müttefiki olabilecek bazı Müslümanlar'ın cesaretini kırmıştı; çünkü Anadolu'daki yerli Hıristiyanları, ayırım gözetmeksizin Moğollar'ın işbirlikçisi gibi görmeyi reddetmişti³⁷².

Bu arada, Baybars ile temas kuran ve tarihte ilk kez adlarının geçtiğini duyduğumuz Eşrefoğulları ve Menteşeliler'in de yardım ettiği Karamanlılar isyan bayrağını açtılar ve büyük bir taarruz başlattılar. Aksaray'a hücum edip alamayınca, Moğollar'ın yardım edemeyeceği kadar uzak olan Konya'ya saldırdılar ve kaçarken ölen naib Eminateddin Mikâîl'in direncini kırıp kente girdiler ve yağmaladılar (Zilhicce /Mayıs 1277)³⁷³. Eminateddin'in, iğdiş ve ahilerin kentin savunmasını örgütleme önerisini, reislerinin destek vaat etmesine rağmen, kendisine karşı olup Türkmenler'le işbirliği yaptıklarından kuşkulularak reddettiği sanılıyor. Türkmenler, bu arada, daha sonra tarihte Cimri adıyla tanınacak birinin peşine takıldılar. Bu kişi, eski Sultan İzzeddin'in oğlu Siyavuş olduğunu ileri sürüyordu. Baybars'ın ülkesine geri dönmesi, acele, gözle görülebilir ve meşru hanedana mensup bir sultanın tahta geçmesini gerektiriyordu. Kırım'daki İzzeddin ile görüşülüp o veya oğullarından biri getirilebilirdi, belki bir girişim de yapıldı ama doğal olarak bu iş zaman alırdı. Kırım'daki Suğdak kentinden dönen Takı Sivasî adlı bir tüccarın tanıklığı ile Cimri'nin İzzeddin'in oğlu olduğunu kabul etmek en iyisiydi. Keykubad'ın mezarından alınan sultanlık alametleriyle Cimri tahta oturtulup sultan ilan edildi; sonra da merhum Sultan Rükneddin'in bir kızıyla evlendirildi. Doğal olarak Cimri, Karamanoğlu Mehmed'i vezir ilan etti ve hükümet görevlerini Türkmen ileri gelenlerine dağıttı. Bu arada çok ilginç bir olay yaşandı. Beratlar Türkçe yazılmaya başladı. Olaya aslında Türkmenler'in Arapça ve Farsça bilmemeleri yol açmıştı; bu asıl nedenin yanında, topluma egemen olan melez Müslümanlar'a karşı duyulan tepki de vardı. Beratların Türkçe yazılması ne Selçuklular ne de Moğollar döneminde rastlanan bir olay değildi ve ilk kez görülüyordu³⁷⁴.

Bu arada Abaka'nın bizzat yönettiği büyük Moğol ordusunun Erzincan ve Divriği yoluyla yaklaşmakta olduğu işitildi. Ancak Baybars çoktan geri çekilmişti ve Abaka sadece Anadolu'nun içler acısı durumunu izlemekle yetindi. Bu arada Baybars'la

³⁷² Cahen,C., a.g.e., s. 278

³⁷³ Cahen,C., a.g.e., s. 279, İbn Bîbî 10/16 tarihini; İbn Şeddâd, 12/18 tarihini (Cimri'nin tahta çıkışını 14/2 C olarak) ve *Tarih-i Selçuk*, 30b/63'de 8/14 tarihini veriyor.

³⁷⁴ Cahen,C., a.g.e., s. 279-280

işbirliği yaptığından kuşkulandığı herkesi cezalandırdı. Yakaladığı Türkmenler'den de öfkesini çıkardı; buna karşılık, esir pazarlarında satıldığı görüldüğü bütün Hıristiyan esirleri satın alıp serbest bıraktı. Cahen, Abaka'nın Pervane'nin yaptıklarına karşılık bir cezalandırma yoluna gitmeyi düşündüğünü ancak Pervane'nin Rûm ülkesini yönetmedeki üstün niteliklerini, ayrıca onun gibi yetenekli bir başka yerli yönetici bulmanın veya yerli yönetici olmadan ülkeyi yönetmenin zorluklarını da hesaba kattığını ifade etmektedir. Tarih-i Selçuk'a inanmak gerekirse Şeyh Aybek adında biri Pervane'ye ihanet etmişti. Sonunda Abaka onun öldürülmesine karar verdi. Onunla birlikte Seyfeddin Balakuş el-Câviş (Çavuş?), Çaşnigir Mengûr ve Seyfeddin b. el-Kasnî (Aksî?) de öldürülmüştü (1 Rebiyülevvel 676/2 Ağustos 1277). Pervane idam edildikten sonra mallarına karşı herhangi bir önlem alınıp alınmadığını bilmiyoruz, ama, oğullarının daha sonra miraslarını aldıkları görülmektedir³⁷⁵.

Cahen'e göre Pervane'nin ölümü, bir dönemin bitişinin simgesi olarak düşünülebilir ve çağdaşları bunun farkındadırlar. Aksarayî'nin onun ölümünü daha önce ve daha sonra ölen diğer ünlü kişilerin ölümüyle birlikte anması boşuna değildir. Bu ünlüler arasında, 1277 yılı sonlarında hastalıktan Sivas'ta ölen atabeg Meceddin, aynı şekilde ölen Taceddin Mu'tâz, Abaka tarafından öldürülen Sivas ve Kayseri kadıları yanında, Konya'dan Siraceddin Urmevî ve Taceddin Kîvî ile birkaç yıl önce ölen Celaleddin Rumî ve Sadreddin Konevî de vardı. Siyasi ve manevi olarak Selçuklu görkemini hâlâ sürdürmek için çaba gösteren ve bazı gelenekleri devam ettiren bir kuşağın, kısa aralıklarla bu dünyadan göçüp gittiği görülmektedir. Bu kuşaktan tek yaşayan ve bize göre kişisel politikası devleti kuranların çizgisinde olan kişi ise vezir Fahreddin Ali'dir; onun da iki oğlu "meşru" otoriteyi savunurken ölmüştür³⁷⁶.

Cahen, Pervane ile ilgili günümüze yeterli derecede belgenin ulaşmamasının o dönemin değerlendirilememesi açısından üzüntü verici olduğunu belirtir³⁷⁷.

³⁷⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 282; İbn Bîbi, s. 318-21; Aksarayî, s. 116 (F, 72); İbn Şeddâd, s. 237; *Tarih-i Selçuk*, 31b/65; Bar Hebr., 1277 yılı ve eccl. 772; Brosset, Géorgie, I, s. 611; İbnü'l-Fuvatî, s. 379; Vassaf, V-93; Raşid, s. 31-32 (Bu yazar, 674 yılında Pervane'nin bir oğlunun Mısır'a elçi geldiğini sanıyor); Haiton, RHC içinde, Arm. II, s. 179-80.

³⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 282

³⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 282

2.2.4.3. 1277- 1279 Krizi

Cahen'e göre bu süre içinde son felaketlerin yarattığı yıkımın giderilmesine çalışıldı. Önce askeri durum ele alındı. Suriye bir güçlük yaratmayacaktı, çünkü Muharrem 676/Haziran 1277'de Baybars ölmüştü ve ardılı Anadolu macerasını yeniden deneme eğiliminde değildi³⁷⁸.

Ancak, Anadolu'nun bir de tamamen Türkmenler'in egemen olduğu bölümü vardı. Abaka, bu durumu düzeltmek için bu bölgelere kardeşi Kongurtay'ı gönderdi. Kongurtay'ın yanında, noyanları Kahurkay ve Arkasun, Moğolların veziri Şemseddin Cüveynî ve Selçuklu veziri Fahreddin ile hemen koşup Abaka'nın hizmetine giren Sultan III. Keyhüsrev vardı. Cahen; Tokat, Köğonya, Aksaray, Konya, Akşehir ve Ab-ı Germ yeniden fethedildi. Bu arada Cimri ve Karamanoğlu Mehmed, yurtları Ermenek ve Mut'a kadar takip edildi, bu arada pek çok esir alındı³⁷⁹. Yaz sıcakları ve belki de Pervane'nin idamı haberinin bazı bölgelerde yol açtığı karışıklıklar yüzünden, Moğol ordusu harekâtı yavaşlattı, Konya'yı terk ederek daha merkezi ve sulak bir bölge olan Kayseri'ye döndü³⁸⁰.

Cahen, Anadolu'daki Moğol komutanların Danişmend eyaletini terk ederek Ankara'ya geldiklerini ve Selçuk ülkesindeki bütün emirlerin askerlerinin, Pervane'nin eski köleleri ve Ališîr ailesi tarafından yönetilen Germiyanların bir araya geldiklerini belirtir. 7 Muharrem 677 veya 678/Haziran 1278 veya 1279'da iki ordu savaştı. Savaş Türkmenler'in yenilgisiyle sonuçlandı. Cimri'nin el koyduğu Keykubad'ın tören sancağı geri alındı, Fahreddin Ali'nin oğullarını öldüren Saruala³⁸¹ yakalandı. Germiyanlılar da Cimri'yi yakaladılar, zavallının diri diri derisiyüzülüp içine saman dolduruldu ve eşeğe bindirilip Anadolu'nun bütün kentlerinde dolaştırıldı³⁸².

Geriye Burgulu ve Denizli Türkmenleri kalmıştı. Bunlar muhtemelen Cimri hareketine katılmadıysa da, Fahreddin Ali'nin, Türkmenler'i bastırma harekâtına katılmayı reddetmişlerdi. Selçuklu ordusu onların topraklarını işgal etti, liderleri Ali Bey yakalandı ve Karahisar'da idam edildi. Bu sırada Aksarayî'nin dediği gibi, Selçuklular biraz kendilerine gelmişler, Türkmenler de bastırılmışsa da yok

³⁷⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 283

³⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 283, Aksarayî, s.129 (F.74); İbn Bîbî, s. 329-30; *Tarih-i Selçuk*, 29b /61; Jahn, s. 32.

³⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 283-284

³⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s. 284, Gelecekteki Saruhan ile ilgisi var mıdır?

³⁸² Cahen, C., a.g.e., s. 284, İbn Bîbî, s. 332-33; Aksarayî, s. 130-31 (F,75); *Tarih-i Selçuk*, 30a, tarih olarak 678 yılını veriyor (İbn Bîbî ise 676 diyor), 678'in biraz geç olması gerekir. 677 yılını kabul etsek bile büyük bir kısmında ve sonraki yılda vakayinamelerde bu konuda hiçbir işaret yoktur.

edilememişlerdi ve yine kendi topraklarında ve kesinlikle özerk bir şekilde yaşıyorlardı³⁸³.

Bu sırada, yönetimin de tekrar düzenlenmesi için İlhanlı yetkililerinin denetiminde bazı denemeler yapıldı. Pervane'nin ölümünden bir buçuk ay sonra, Abaka, Anadolu'ya, Hoca Şerafeddin Harun'un oğlu ve Rûm ülkesi müstevlisi Celaleddin yardımıyla³⁸⁴, özellikle mali konularda gerekli önlemleri alması için, veziri Şemseddin Cüveynî'yi gönderdi. Cahen Cüveynî'nin özellikle imar ve mali konularda çalışmaları yaptığını belirtir³⁸⁵.

2.2.4.4. Moğol Yönetimi

Cahen, Moğolların egemenliği ile Anadolu'da istikrarlı bir hem kurumsal hem de idari anlamda sağlam bir yapının kurulduğu tezine dayanan genel anlayışa karşı çıkarak; sonraki yılların tarihi bu rejimin ne kadar dayanıksız, ne kadar yüzeysel bir yapı olduğunu göstereceğini söyler. Ayrıca Moğolların bastırdıklarını sandıkları yeni güçlerin, hemen hemen hiçbir sarsıntıya uğramadan tekrar ortaya çıkacaklarını belirtir³⁸⁶.

Cahen'e göre Karamanlılar her zaman varlıklarını koruyacaklardı. Bu tarihlerde Anadolu siyasetinde karışıklığa yol açan yeni bir unsur o. ya çıktı. II. İzzeddin Keykavus, muhtemelen 678/1279-80 yılında Kırım'da öldü³⁸⁷. İzzeddin hakkı olan tahtı yeniden ele geçirmeleri için oğullarını muhtemelen sürekli kışkırtıyordu. Cimri olayı da bunun mümkün olabileceğini göstermişti. Cahen İzzeddin Keykavus'un oğullarının tahtı ele geçirme mücadelelerinden söz eder ve bilinmeyen bir tarihte, muhtemelen Moğollar daha sonraları gerçekleşmediği görülen bir paylaşım karar vermişlerdi. III. Gıyaseddin Keyhüsrev Rum Sultanı unvanını korudu, Mesud'a da Kemereddin'in eyaletinin yani Karamanlı topraklarının valiliği verildi³⁸⁸.

Cahen Tarih-i Selçuk'ta anlatılanlara göre bu süreç içerisinde geçen olayları yorumsal bir anlatım tarzıyla ifade eder ve bazı değerlendirmelerde bulunur. Ona göre

³⁸³ Cahen, C., a.g.e., s. 285, İbn Bîbî, s. 332-34; Aksarayî, s. 132-33 (F, 75).

³⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 285, Krş. Jahn, s. 32.

³⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 286

³⁸⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 287

³⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 288, Bu Aksarayî'nin verdiği tarihtir, s. 132 (F, 76). İbn Şeddâd 672 tarihini verir.

³⁸⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 288, *Tarih-i Selçuk*, 30b /63'te 679 tarihi veriliyor. Bu tarih hatalıdır, çünkü o sırada Abaka ölmüş yerine Ahmed geçmiştir; belki de Aksarayî'nin söz ettiği ve Ahmed'in daha sonra yaptığı paylaşımın bu karıştırmıştır. Aksarayî'ye göre, Abaka Mesud'a yalnızca söz vermiştir. 1279 - 1281 arasındaki olayları anlatırken Bar Hebraeus da Abaka'nın Mesud'a belli gelirlerin verilmesini kabul ettiğini ama toprak vermediğini söylemektedir.

çok iyi bilindiği gibi, her galip, kendinden öncekilerin yandaşlarını ortadan kaldırır; bu kural sultanlar için de geçerlidir. Alaaddin Keykubad da kendi açısından böyle hareket etti, ama intikam almakta o kadar ileri gitti ki adı kötüye çıktı. Durumu kurtarmak için Gazan'a gitti ama bu kez de Gazan onu kurban edip öldürttü. Mesud yeniden tahta geçti, ama sultanlık ona bu kez yaşamın sürdüreceği geliri bile sağlayamadı, üstelik bu taht fiili iktidardan her zamankinden çok yoksundu (702/1303). Güç, Sutay'ın ve özellikle Sülemiş'in yenilgisini sağlayan Moğol komutanlarının en önde geleni Çoban'ın elindeydi; daha sonra yeni İlhanlı hükümdarı Olcaytu tarafından, hükümdar sülalesiyle kan bağıntısı olan bir şehzade, İrencin gönderildi. İşte tam bu sıralarda sultanlık tarihten silindi, bu olay o kadar karanlık bir biçimde gerçekleşti ki, o dönemin yazarları bu gelişmeden hiç söz etmezler³⁸⁹.

1312'de Olcaytu'nun hangi koşullarda gerçekleştiğini tam bilmediğimiz ölümünden sonra, imparatorluğun gerçek hâkimi olan Çoban, yönetime el koymak üzere Anadolu'ya döndü. İrencin, hemen görevden alınmadı. Ancak fiili güç, Anadolu'da uzun süre kalamayan Çoban tarafından oğlu Timurtaş'a verildi³⁹⁰.

2.2.4.4.1. Kurumlar ve Toplum

2.2.4.4.1.1. Etnik ve Sosyo-Ekonomik Evrim

Sırası geldikçe sık sık, Moğol istilasının Anadolu'ya çeşitli yeni halkların gelmesine neden olduğunu belirtmiştik. Bu halklar önceleri Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdi, ardından diğerleri de, İranlılar, Türkmenler ve 1256'dan itibaren önce ülkenin doğusuna, sonra Orta Anadolu yaylalarına hayvanları ve aileleriyle birlikte gelen Moğollar da geldi. Nicelik olarak değişiklikleri izlemek zorsa da, bu yeni gelenlerle birlikte bazı niteliksel değişimler de ortaya çıkıyordu. Moğolları bir tarafa bıraksak bile, ekonomik ve kültürel açıdan yeni gelen Türkmenler, eskiden beri Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenler'e yakın gruplar değillerdi³⁹¹. Yeni gelen Türkmenler'in hangi etnik gruplara ve aşiretlere ait olduklarını saptamak, sorunun en önemli kısmıdır. Biz, Selçuklu yayılmasının gerisinde, Türkmenler'in bir bölümünün, daha doğrusu Oğuzlar'ın bulunduğu görüşünde ısrarlıyız³⁹².

³⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 307

³⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 307

³⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 310, Batı Oğuzlarının içinde eriyen ama aslında önceleri Oğuzlara karşı koymak için Laskarides ve Palaeogoslar tarafından Anadolu'ya getirilen Kuman / Kıpçak Türklerinden söz etmiyorum.

³⁹² Cahen, C., a.g.e., s. 310

Türkmenler’ce ele geçirilen ve Rum köylülerin ve Bizans tebaasının fazla bir değişim olmaksızın yaşadıkları bölgedir³⁹⁴.

Moğol korumacılığı altında Anadolu’nun siyasi ve kurumsal tarihi, pek de yanlış olmayan bir şekilde kargaşa ve yıkımı gösterir. Ancak bu arada bazı ayrıntıları da değerlendirmek gerekir, örneğin aynı dönemde, özellikle 14. yüzyıldan önce, ticari ve kültürel alanda yoğun bir etkinlik de gözlenmekteydi³⁹⁵.

Tarım alanında, Moğollar’ın mevcudiyeti ve Türkmen yayılımı, ekili toprakların yapısını ve yayılımını değiştirmiş miydi? Genel anlamda, Moğol istilasına uğramış ülkelerin çoğunda çoban göçebeliğinin kısa yahut uzun vadede tarımın aleyhine ilerlediği yadsınamaz. Yeni gelenlerin, Orta Asya’da alışkın olmadıkları tarımsal çalışmalara ve ekili alanlara, ilk gelen Türkmenler’e göre daha az saygılı davrandıkları görülmekteydi; ayrıca köylüleri taciz ediyorlar, onlar da sonunda mücadeleden vazgeçip topraklarını isteyenlerin otlak yapması için terk ediyorlardı; Kürtler’de bu durumdan yararlananlar arasındaydı. Bu gelişmelerin bazı durumlarda Türkmenler’i bir çeşit yerleşik düzene geçmeye teşvik etmesi de mümkündür. Eğer Rûm ülkesinde bir evrim söz konusu ise, bunu tam anlamıyla izleyebilmek olanaksızdır. Diğer taraftan ülkenin her yerinde bu evrim görülmeyebilir; sonuçta, 14. yüzyılda beylikler düzeni istikrar kazanınca, el-Ömerî’ye bilgi verenlere göre, hayvancılığın doğal olarak gelişmesi yanında tarım da gelişme göstermiştir³⁹⁶.

Cahen, Anadolu’da maden işletmeciliğinden, el sanatlarından da söz eder ve bu konularla ilgili örneklerde verir. Mesela Marco Polo da en azından Anadolu Rumları’nın çok güzel halılar, kırmızı ve diğer renklerde ipekli kumaşlar dokuduklarını, Erzincan Ermenileri’nin çok güzel sert bir kumaş olan “bukran”lar ürettiklerini biliyordu³⁹⁷. Elli yıl sonra Pegolotti de Erzincan bukralarını tanımıştı. İbn Battuta ise bu kentin güzel kumaşlarına muğlak bir atıfta bulunmuştur³⁹⁸. Aynı yazar, Aksaray’ın yün halılarına, aynı şekilde Ladik-Denizli ve o sırada Bizans’ın elinde olan veya Bizanslılar’ın yeniden ele geçirdiği Efes’in pamuklu kumaşlarına (altın işlemeli) da hayran kalmıştır. Reşideddin’in yazışmalarında da bu bağlamda. Rusya ve Kırım’dan gelen birinci sınıf kumaşlar arasında, bir yandan Rum ülkesinin çok çeşitli kumaşları,

³⁹⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 312

³⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 313

³⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 313,

³⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 315, Marco Polo, Böl. XX.

³⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 315, İbn Battuta, s. 294.

diğer taraftan özellikle Erzincan'ın kumaşlarından söz edilmektedir³⁹⁹. İbn Kiyâ Mâzenderânî'nin **Risale**'sinde aynı yüzyılın ortalarına doğru Tokat'ta yapılan semerlerle Sivas ve Kastamonu'nun yünlerine değinilmektedir⁴⁰⁰.

Ticaretin çok canlı olduğuna kuşku yoktu, ancak bu ticaretin büyük bölümü, bu ülkeden geçen ve muhtemelen ülkenin bu ticarettten yarar sağlamasına olanak vermeyen yabancı tüccarların elindedir Bize biraz ilkelce gözükten ve sık rastladığımız heyecanlı anlatımlarda olduğu gibi, Moğol döneminde ticaretin gelişme gösterdiği düşüncesine katılmamak gerekir. Bu düşünce sahiplerine göre, Marco Polo ve diğer İtalyanlar madem buradan geçmişlerdir, öyleyse en azından onlar için ticari olanaklar mevcuttur⁴⁰¹.

Cahen'e göre Moğol İmparatorluğu'nun kurulması, Anadolu'ya kendi ekonomik sistemini sokması ve Konya'nın politik güçsüzlüğü, hiç kuşkusuz, ülkenin batı bölümünün ekonomideki rolünü yok etmemiş ama doğu bölümünün yararına azaltmıştı⁴⁰².

Cahen, 1243'ten önce Anadolu'daki ticaretin çapı, yakınoğu ülkelerinin Avrupa ülkeleriyle ticaretine göre veya en azından Avrupalılar'ın daha uzakdoğu ülkeleriyle olan ticaretine göre daha küçük olduğunu belirtir. Bu tarihten sonra ve Moğol egemenliği döneminde, İtalya ile İlhanlı hükümdarlarının başkenti olan Tebriz'i ve bazen daha uzak yöreleri birleştiren geniş çaplı uluslararası yeni ticaret yolu, yalnızca ülkenin doğu bölümünden, o da transit geçiyordu. 1243'ten önce tüccarlar için Anadolu ticaret yapılacak bir yerken, artık, mal satıp kâr sağlamayı düşünmedikleri bir transit yoluydu. İlhanlı devletine denizden iki giriş yolu vardı: Biri Kilikya'da Ayas/Yumurtalık, diğeri Karadeniz'in doğusunda Trabzon. İkisi de İlhanlıların vasallarının elindeydi. Trabzon'dan yola çıkan kervanlar, ülkeyle ilişkisi gitgide azalan Erzurum'a gitmek için Anadolu topraklarından geçiyorlardı. Ayas limanına gelen mallar ise, Kayseri, Sivas, Erzincan yoluyla Erzurum'a varıyordu. Her iki yol da aslında Anadolu'nun büyük bölümünü güzergâh dışında bırakıyordu⁴⁰³.

Eskisine göre rolü küçülmüş de olsa, Sivas yine önemini koruyordu. Çünkü örgütlenmesinin eskiden beri sağlam olmasının yanı sıra, hâlâ Tebriz'e gitmek için Kırım'daki Kefe'den yola çıkıp Samsun, Vaziza/Fatsa veya Sinop'a gelen tüccarlar

³⁹⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 314-5, Zeki Velidi Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun... " 1937.

⁴⁰⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 315 İbn Kiyâ Mâzenderânî, ed. Hinz.

⁴⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s. 315

⁴⁰² Cahen, C., a.g.e., s. 316

⁴⁰³ Cahen, C., a.g.e., s. 316-317

(çoğu Ceneviz'di) ile Tebriz'den yola çıkıp Konstantinopolis'e gitmek isteyen tüccarların buluşma yeriydi⁴⁰⁴.

Kervansarayların 1243'ten önce inşa edildiklerini görmüştük⁴⁰⁵, ancak bunlara Moğol döneminde yenileri eklendi. Bu durum, ticaretin canlılığına kanıt olduğu gibi, bu konuda gerek Selçuklu gerekse İlhanlı hükümetlerinin veya bazı önemli kişilerin (Karatay gibi) ne kadar titizlikle durduğunu da gösterir⁴⁰⁶.

Anadolu'nun Moğol sistemine girmesi, bir süre sonra ülke parasının İlhanlılar'ınkine ayarlanmasına yol açtı. İlhanlılar'ın dinar adı verilen paralarının dayandığı sistem, gümüş esasına dayanıyordu, ancak klasik Müslüman sisteminden ve komşu devletlerde yürürlükte olan sistemlerden farklı bir değer oranına sahipti. Rûm'da önceleri, en azından ilke olarak Selçuklu sikkelerin kullanımına devam edilmişti, ancak Reşideddin'e inanmak gerekirse (nümizmatik koleksiyonlar onu ancak kısmen doğruluyor), Memluk devletinde olduğu gibi paralardaki gümüş oran iyice düşürülmüştü. Aynı karışıklık İlhanlılar altında da görüldü, sebebi İlhanlılar'ın bu konudaki politikalarından ziyade daha genel etkenlerdi⁴⁰⁷.

1294 yılında, Moğol ilhanı Geyhatu'nun, imparatorluğu yeniden örgütleme çabaları sırasında, akrabalarının yönetiminde olan Çin'de mevcut bir modeli, bir cins kâğıt parayı dolaşıma sokmak istediği biliniyor. Hem psikolojik hem de teknik hazırlıklar doğal olarak yetersiz kaldığından, bu yenilik uygulanamadı. Bu sistem Anadolu'ya da sokulmak istenmişti, Aksarayı bu yüzden ortaya çıkan şikâyetleri bize nakletmektedir⁴⁰⁸.

Cahen'e göre 1339'da bir coğrafya kitabı yazar müstevfi Hamdullah Razvîni, İlhanlı İmparatorluğu'ndaki eyaletlerin pek çok büyük kentinden toplanan ve ya toplanması gereken vergi miktarlarını belirtmişti. Zeki Velidi Togan, yazmaları karşılaştırarak, daha düzgün rakamlara ulaştı. Anadolu için ayrı olarak verilen 3.300.000 dinarlık toplam tutar kabul edilebilir bir rakamdır (Selçuklular döneminde bu rakamın 15.000.000 dinar olduğu söyleniyor. Ancak geri kalan rakamlara ne kadar güvenebileceğimizi bilmiyoruz⁴⁰⁹.)

⁴⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 317

⁴⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 318, Bkz. Erdmann ve Osman Turan, *Osmanlı Kervansarayları*.

⁴⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 318

⁴⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 319

⁴⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 320

⁴⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 320

2.2.4.4.1.2. Toprak ve Vergi Sisteminin Evrimi

Cahen'e göre Anadolu'da Moğollar'ın önce korumacılığı, sonra da doğrudan yönetimleri gerek toprağın kullanımında gerek vergilendirilmesinde derin değişikliklere yol açtı. Aslında değişimin nedeni, bir taranan Anadolu'daki yönetimin iç koşulları, diğer taraftan da İlhanlı dSevletindeki İran-Moğol yöntemlerinin Anadolu'ya uygulanması çabasıdır⁴¹⁰.

Eyaletlerin bir bölümünün devletin tepesinde, vezirler ve ileri gelen yöneticiler arasında paylaştırıldığını daha önce görmüştük. Bu aşamada, bu paylaşmanın beylikler gibi mi yoksa mülklerin dağıtımını gibi mi olduğunu söyleyebilmek güçtür. Ancak daha alt seviyede de devletin hak ve mülkiyeti ileri gelen özel kişilere devrediliyordu; bu devirler ya doğrudan doğruya yeni özel mülkler yaratılarak ya da daha karmaşık bir yolla, iktâların özel mülkiyete dönüştürülmesiyle gerçekleştiriliyordu⁴¹¹.

Cahen; sultanların, iç çatışmalarda yeni yandaşlar kazanmak veya mevcut yandaşlarını tutabilmek için, devletin topraklarını özel mülk olarak dağıttıklarını söyler. Özellikle Rükneddin'in bu konuda çok cömert olduğunu belirtir⁴¹². Aslında bu yeni bir uygulama değildi, ama devlet toprakları bu kadar geniş çapta hiçbir zaman dağıtılmamıştı. Öte yandan devlet topraklarının satılması, gelir sağlamanın bir yolu olarak da görülmüş ve bu kez de İzzeddin bu çareye başvurmuştu. Cahen, bu konularla ilgili belgelerin elde mevcut bulunduğunu ifade eder⁴¹³.

Cahen, 697/1298 tarihli bir senede dayanarak bazı toprakların özel mülkiyete geçmesi, bu toprakları işleyen köylülerin maddi koşullarını olmasa da, yasal statüsünü bir parça değiştirdiğini belirtir⁴¹⁴.

Cahen'e göre artık özel mülke dönüştüklerinden iktâlar ortadan kalkmaktaydı. Çünkü artık Selçuklu devletinin büyük bir orduyu silah altında tutması olanaksız hale gelmişti. Moğol ordusunun giderleri iktâlarla karşılanmıyordu (Gazan zamanında bu yola gidilmişse de, uygulanan yöntem, tüm Anadolu'ya gerçekten yayılmamış gibidir). Anadolu'daki ordunun bir bölüm masrafları, Selçuklu devletinin düzenli ödediği haraçla karşılanıyordu, diğer masraflar ise, pek düzenli olmasa da, ordunun ülkenin doğusundaki otlaklarda konuşlanmasıyla ve keyfi salmalarla sağlanıyordu; Selçuklu

⁴¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 321

⁴¹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 321

⁴¹² Cahen, C., a.g.e., s. 321, İbni Bibî, Ayasofya yazması, 642.

⁴¹³ Cahen, C., a.g.e., s. 321

⁴¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 322-323

devleti görevlilerinin bu salmaları ayrıntılarıyla tanımlama ve belirgin hale getirme çabaları ise hiçbir zaman sonuç vermedi⁴¹⁵.

Cahen'e göre Anadolu'daki toprak rejimi ve vergilendirme sisteminin yalnızca Selçuklu yönetiminin çerçevesi içinde oluşmayıp Moğol müdahalelerinin de burada etkili olduğu görülmektedir. Bu niteliğe özellikle dikkat etmek gerekir. Eğer bu dikkat gösterilmezse, bazı kişilerin düşündüğü gibi, Selçuklu düzeninin özellikleri ile yan yana varolan İlhanlı uygulamalarını bir Selçuklu özelliği gibi kabul etme hatasına düşebiliriz⁴¹⁶.

Cahen'e göre Moğol müdahalesinin sonucu olan durumun tam olarak anlaşılabilmesi için, metinlerde, neyin İlhanlılar'ın "Büyük Divan"ı ile ilgili, neyin ise yalnızca Anadolu'daki yönetimle ilgili olduğunu dikkatlice ayırmak, gerekir. Moğollar'ın gelirleri "mukâta'a"dan elde ediliyordu. Bu klasik İslami terim belirli yörelerin ve doğal kaynakların gelirlerinin bir bedel karşılığı şahıslara devredilmesi anlamına geliyordu. Bunun yanında **balış**, **incü**, **delâi** denilen gelir kaynakları da vardı. **Bâlîş**, İlhanlı devletinde, özellikle ilk dönemlerinde genel bir vergi veya bağ gibi anlaşılmaktaydı, ancak gerçek niteliğini tam olarak saptamış değiliz. **İncü** topraklar ise, İlhanlı devletinin malı olan topraklar demektir. Anadolu'da da edinilen incülerin geliri İlhanlı hazinesine gidiyordu⁴¹⁷. 676'da İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî, incü vergisine Erzincan eyaletinden yeni topraklar ilave etmişti. **Delâi** sözcüğüne çok ender rastlanmaktadır ve anlamı pek açık değildir. Osman Turan, bu sözcüğün, Moğol temsilcilerinin idare ettiği Selçuklu devletine ait topraklar anlamına geldiğini söylemektedir; başlıca kanıtı da, İlhanlı devletinde tam anlamıyla delâi kapsamına girecek bir uygulamaya rastlanmamasıdır⁴¹⁸.

Ama yine de, hiç kuşkusuz bazı değişiklikler yapılmıştır, ancak bu değişikliklerin neler olduğunu belirtebilmek çok güçtür. Bu konuda esas kaynağımız olan Aksarayî, III. Keyhüsrev'in saltanatının ilk günlerinde (664/1265); vergilerin dört bölüme ayrılmasına karar verildiğini söylüyor:⁴¹⁹ "y.v.yt" na'ibahâ, mâl-i âm ve mâl-i büzürg. Bu vergiler dört ayrı işlemle toplanacaklardı. Adını okuyamadığımız ilkinin bir

⁴¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 323

⁴¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 324

⁴¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 325, Aksarayî, s. 180-1 (F, 76), ed. Osman Turan, s. 174; Osman Turan, REI s. 39.

⁴¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 325

⁴¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 325-326, Aksarayî, s. 159, 216, 228, 231.

tarafa bırakırsak, diğer üçünün anlamı (= süvari, menzil ve büyük), verginin nereden alınacağından ziyade nasıl tahsis edileceğinin tanımlandığı izlenimini veriyor⁴²⁰.

2.2.4.4.1.3.Kentler

Cahen, Moğollar'ın Anadolu'ya askeri müdahalesi, Anadolu kentlerinde, İran ve Orta Asya kentleri hatta Bağdat kadar büyük bir yıkıma neden olmadığını söyler. 1243'te Kayseri yağmalanmış ama kısa sürede kendini toparlayıp eski haline dönmüştü. En büyük zarara uğrayan yerleşimler, yüzyılın sonunda Geyhatu'nun seferi sırasında yanıp yıkılan sınır bölgelerindeki küçük Türkmen kentleriydi. Cahen, Moğol döneminde Sivas ve Kayseri'nin önem kazandığını kaydeder. Konya'nın ise bu dönemde kültürel önemini koruduğunu belirtir⁴²¹.

Cahen, Selçuklu vezirlerinden Karatay'ın, Muineddin Pervane ve özellikle Sahip Ata denilen vezir Fahreddin Ali'nin Konya'da ve Anadolu'nun hemen hemen bütün kentlerinde pek çok vakıf kurduklarını ifade eder⁴²².

Yine Cahen'e göre merkezi otoritenin zayıflaması, yalnızca Türkmenler'in değil, kentlerdeki fütüvvet ehlinin de güçlenmesine neden olmuştu. Onları dizginleyebilecek yeterli yerel güçlerin olmaması, fütüvvet ehlini, dilek ve isteklerini açıkça belirtmeye teşvik etmişti,⁴²³ bu arada hükümet ve bazı yüksek rütbeli görevliler de onlardan, şu veya bu düşmana karşı, askeri güçlere yardım etmelerini, hatta onun görevini üstlenmelerini istemişlerdi. Özellikle Konya'da bu duruma çok sık rastlanmıştı, ama diğer kentlerde de benzer şeyler oluyordu⁴²⁴.

Cahen'e göre ahilerin kendilerini gösterdiği ilk olay Köseadağ yenilgisinden hemen sonradır. O sırada Sultan Keyhüsrev'in maiyetindeki bazı önemli kişiler, muhaliflerini öldürtmek için Akşehir ve Ab-ı Germ runûdundan bazılarını kullanmıştı. Daha sonra Şemseddin İsfahanî Konya runûdunu kurbanların evlerinde arama yapmaya göndermiş, böyle olayların bir daha tekrarlanmaması için aldığı önlemlerde de onlardan yararlanmıştı⁴²⁵. İbn Battuta⁴²⁶ ve diğer yazarlar, ahiler ve reisleri hakkında yeterli bilgi vermişlerdir, dolayısıyla her kentte ahilerin var olduğunu anlıyoruz. O tarihlerdeki

⁴²⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 326

⁴²¹ Cahen, C., a.g.e., s. 328

⁴²² Cahen, C., a.g.e., Bkz. s. 229.

⁴²³ Cahen, C., a.g.e., s. 329

⁴²⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 329

⁴²⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 329

⁴²⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 331, İbn Battuta, s. 240 vd.

nitelikleri özellikle bir meslek kuruluşu olduklarını göstermektedir. Belirli olaylar üzerinde tek tek durmanın gereği yok, ama bir kişiden, Ahi Evran'dan⁴²⁷ söz etmemiz gerekiyor. Ahi Evran'ın ünü o kadar büyüktür ki, daha sonraki birkaç yüzyıl boyunca, onun soyundan geldiklerini iddia edenler, ahiler üzerinde denetim kurabilmişlerdir. Pek çok diğer örnekte de görüldüğü gibi tarihi bir kişilik olmasına karşılık, Ahi Evran hakkında pek çok efsane de çıkarılmıştır. Söylenebilecek tek şey, evliya olduğu kabul edilen bu kişinin Kırşehir'de yaşadığı ve 1300 yıllarında bu kentte öldüğüdür⁴²⁸.

Cahen Selçuklu-Moğol otoritesinin çökmesi ve Türkmen beyliklerinin kentleri de kapsayacak şekilde güçlenmesiyle birlikte, ayakta kalan iki gücün yani Türkmen beyleri ile ahi reislerinin arasında bir yakınlaşma doğduğunu anlatır. İbn Battuta, geçtiği hemen her yerde ahilerin gücünün resmen kabul edildiğini ve itibarlarının yüksek olduğunu görmüştü⁴²⁹. Aynı yazar, bir beyin oturmadığı kentlerde (Ankara gibi), ahilerin reisinin kentin de efendisi olduğunu söyler. Müslümanlık tarihinde benzer durumlara rastlanmaktadır, ama Selçuklu-Moğol Anadolu'sunda olduğu gibi hiçbir yerde bu kadar çok ve güçlü olmamışlardı⁴³⁰. Bu arada zihinlerde karışıklık yaratmaması için şu hususu da belirtelim: Anadolu'da bazı kentler bir süre, aşağı yukarı özerk şekilde o kentin ahileri tarafından yönetilmişlerse de, aynı dönemdeki İtalyan kentleriyle aralarında bir benzerlik yoktur⁴³¹.

2.2.4.4.1.4. Gayrimüslimler

Cahen, genelde ilk kuşak Moğollar'ın din konusunda yansız davrandıklarını ve her türlü inanışa saygı gösterdiklerini söyler. Ona göre Moğollar, politika olarak da, olanaklar izin verdiği oranda, eski rejimin, ikinci sınıf muamelesi yaptığı gruplara dayanmayı yeğlemişlerdi; bunlar çoğu, zaman Hıristiyanlar ve Şii'ler'di. Batı Asya'da Moğollar'ın gözdesi olan ulus Ermeniler idi. Ermeniler başından beri, bilinçli olarak, Moğol taraftarı olmuşlardı. Moğollar'ın Rumlar'la ilişkileri fazla değildi, ancak gelişen siyasi olayların sonucu olarak Mihail Palaelogos ile İlhanlılar arasında bir yakınlaşma,

⁴²⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 332, E.İ², "Ahi Evran" maddesi.

⁴²⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 332

⁴²⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 332-333

⁴³⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 333, , Eflakî'nin kitabında (indeks) ve Taeschner'in "Beitrag..." makalesinde birçok ahinin ismi vardır.

⁴³¹ Cahen, C., a.g.e., s. 333

olunca, Moğollar'ın Rumlar'a bakışı da daha olumlu bir seyir göstermiş, bu arada Trabzon da, Kilikya Ermenileri gibi, Moğollar'ın vasalı olmuştu⁴³².

Rum patrikliği belgelerinin değerlendirilmesi⁴³³ sonunda (ne yazık ki bunlar ancak 14. yüzyıla ait belgelerdir), bazı ortada n kalkmış piskoposlukların Moğollar'ın rızasıyla yeniden kuruldukları izlenimini ediniyoruz. Moğollar'ın Müslümanlığı kabul edişi dönemindeki bazı güçlülere rağmen, Zile de, Amasya'da, Erzincan'da, Malatya'da Rum cemaatleri ve piskoposları vardı. Kemah, Kolonia, Nazianzos ve Tokat yakınındaki Komana'da Rum cemaatleri bulunmaktaydı. Ermeniler için, daha önce de söylediğimiz gibi, asıl metropol hâlâ Erzincan'dı. Bu kentin patriği Sarkis, yalnızca yerel bir gücün simgesi olarak değil, aynı zamanda İlhanlılar'ın sözüne itibar ettikleri bir danışman olarak da ünlenmişti⁴³⁴.

Cahen'e göre Moğollar'ın Müslüman olmaları, bazı dramatik olaylara da neden olmuştu. Mezopotamya'daki İrbil'de yapılan katliam, bazı yörelerde Hıristiyanlar'ın vermesi gereken kelle vergilerinin kırk yıl geriye gidilerek istenmesini yol açtığı mali güçlükler, bunun örnekleridir⁴³⁵.

2.2.4.4.1.5. Siyasi ve İdari Kuramlar

Cahen'e göre Moğollar döneminde hükümet ve idare organları, başlarında ya da yanlarında İlhanlı iktidarının temsilcilerinin bulunması dışında, bağımsızlık dönemindekilerle aynıydı. Ancak bu organların çalışma şekillerinde bu nedenle büyük değişiklikler olmuştu. Örneğin öncelikle ülkenin yeni hâkimleri için en önemli bölge olan Doğu Anadolu'da, sultanın otoritesini hızla kaybetmesidir. Bu otorite kaybında, Moğollar'ın işlere karışmasının dışındaki etkenler, veraset hakkı konusunda bazı şüpheler olmasının ve özellikle bazı sultanların çocuk yaşta olmasının (tahta çocuk sunanların geçmesi için babaları öldürülüyordu) etkisi vardı. Cahen bu durumun uydurma sultanlığın sessizce ortadan kalkmasına ve Rum ülkesindeki bütün yüksek görevlilerin İlhanlı hükümdarı tarafından doğrudan atanmaya başlamasına kadar sürdüğünü ifade eder⁴³⁶.

Cahen'e göre vezirlerin makamlarının masraflarını karşılamak için devlet topraklarını aralarında paylaşmaları ve fiili eyalet beyleri durumuna gelmeleri,

⁴³² Cahen, C., a.g.e., s. 334

⁴³³ Cahen, C., a.g.e., s. 335, Bkz. yukarıda s. 293.

⁴³⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 335

⁴³⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 336

⁴³⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 337

Moğollar'ın da bu durumu kabul etmeleri idi. Böylece paylaşılan toprakların gelirleri, Moğollar'ın gaspından korunmuş oluyordu. Cahen, vezirlerden pervane Muineddin Süleyman ve vezir Fahreddin Ali üzerinde önemle durulması gerektiğini söyler ve bu iki vezir hakkında detaylı bilgiler verir⁴³⁷. Ayrıca 13. yüzyılın sonuna kadar Moğol döneminde de çeşitli görevlilerin listesini vermiş ve bu tarihten sonraki eksikliklerin olduğunu söyleyerek bunun nedeni olarak da Selçuklu topraklarında bu tarihten sonra gitgide bir çok küçük beylik kurulmasını ve bunun doğal sonucu olarak da, kurulan yeni beyliklerin daha küçük ve bazı durumlarda değişmiş yönetim organlarının yeniden örgütlenmesini gösterir⁴³⁸.

Cahen, kaynakçada sözü edilen birçok kural kitabı veya belge derlemelerinin Moğollar döneminde yazıldığını ifade etmiştir. Vergilerin hesaplanmasında esas alınan Arapça belgeler, Fahreddin Ali'nin isteğiyle Farsça'ya çevrilmişti. Cimri'nin zamanında Konya' da Türkçe bir divan kurulması için Karamanlılar'ın yaptığı girişim ise sonuçlanmamıştı⁴³⁹.

Cahen, Moğollar'ın her şeyi üstlendiği için, birkaç geçici özel birlik dışında, ne ordu, dolayısıyla ne de askeri idare kaldığını söylemektedir⁴⁴⁰.

2.2.4.4.1.6. Moğollar Döneminde Anadolu'da Kültürel Yaşam

Cahen'e göre Moğol fethinin etkileri de basit değildi. Doğrudan etkisi hemen hiç yoktu, belki folklor alanında ve halk inanışlarında bazı etkileri olmuştur. Önce birbirinden kopmuş, ayrılmış olan ülkede, Moğollar'ın etkisiyle siyasal bir görece birleşme sağlanmıştı. İkincisi, Moğol askerinin arkasından İranlı görevliler Anadolu'ya gelmiş ve karşılığında yüksek mevkilerdeki Selçuklular İran'daki İlhanlı sarayına gitmişlerdi, bu iki olay Anadolu'da İran etkisinin artmasına neden olmuştu. Son olarak Selçuklu-Moğol yönetiminin kışkırtmasıyla ve bu yönetime tepki olarak Türkmenler arasından çıkan hareketin hem politik-toplumsal hem de manevi yönleri olmasıydı. Bu manevi etkinin güçlenmesi ve renklenmesinde Orta Asya'dan gelen halk vaizlerinin etkisi büyüktü. Moğol rehininin sonuç olarak getirdiği düzensizlik, kültürel alanda da geçerliydi. Cahen, Farsça'nın ve ikinci derecede Arapça'nın üst sınıflarda kültür aracı olmaya devam etmesine karşın, kültür yaşamındaki paylarının, 13. yüzyılın sonlarından

⁴³⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 337

⁴³⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 338

⁴³⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 341-342, Bkz. yukarıda s. 267.

⁴⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 342

itibaren azalmaya, Türkçe'nin ise, 14. yüzyıldan başlayarak gittikçe artan bir yer kazanmaya başladığını ifade eder⁴⁴¹.

Cahen, Moğollar'ın İslam mezhepleri karşısındaki yansızlığı sonucunda, İran'da olduğu gibi, Anadolu'da da Şiiiliğin yayılmasına neden oldu. Ancak bu dönemde Şiiilik ile Sünnilik arasındaki farklar pek belirgin değildi ve Nâsîreddin Tusî gibi bir kişi, her iki inanıştan olan fikir adamlarıyla, aralarında bir fark gözetmeksizin yazışabiliyordu⁴⁴².

Cahen'e göre İran etkisinin büyüklüğü, Araplaştırma etkisinin de belirli bir ölçüde geliştiğini görmemize engel olmamalıdır. Bu etkinin gelişmesine, Suriye ve Mezopotamya ile siyasi ilişkilerin iyi veya kötü olmasının yol açtığına hiç kuşku yoktur. Arapça, üst sınıflarda bile hiçbir zaman Farsça'nın yerini almamıştı;⁴⁴³ dolayısıyla Araplaştırma hareketinin genelde pek önemi olmamış, özellikle hukuk bilimlerinde kullanılmasıyla o sıralarda oluşmakta olan Türkiye'nin kültür yapısına katkıda bulunmuştu. Diğer taraftan iki dil arasında bir düşmanlık da görülmemiştir⁴⁴⁴.

Cahen, bu dönemin Anadolusunda Sadreddin Konevî, Said el-Ferganî, Fahreddin el-İrakî, baş kadı Siraceddin Urmevi, Kutbeddin Şirazî, Celaleddin Rumî, Şemseddin Tebrizî gibi tasavvuf ve fıkıh alanında Arapça ve Farsça önemli eserler veren şahsiyetlerin yaşadığını da belirtir. Özellikle Celaleddin Rumi'den söz ederken onun Anadolu'da (Konya) bıraktığı etkinin Hristiyanlar üzerinde de tesirli olduğunu ifade eder. Cahen bir kuşak sonra (14. yüzyılın sırasında) Eflaki'nin, Mevlevilerle ilgili dikkate değer bir yaşam öyküsü ve tarih kitabı olan Menâkıbü Arifin'i yazdığını belirtir⁴⁴⁵.

Cahen'e göre tasavvuf eserlerinin yanında, Anadolu'da, bir başka edebi türde, üç önemli Farsça eser görülmektedir: İbn Bîbi'nin (1280 yılında biter) ve Aksarayî'nin (1325 yılında biter) vekayinâmeleri ile yazarı bilinmeyen Selçuknâme (kısa bir ek dışında 1294 dolaylarında yazılmıştır). İlk iki yazar yüksek mevkilerde bulunmuş görevlilerdir, üçüncü eserin adı bilinmeyen yazarı ise, olayları daha sade ve doğrudan doğruya yazan bir Konyalı'dır. Birbiriyle ilişkisi olmayan bu üç eserin ortaya çıkması, hiç kuşkusuz, İlhanlı İmparatorluğu'nun geri kalan kısımlarının yanında, Anadolu Selçukluları devletinin kendine özgü bir değeri olduğunun bilincine varıldığını ve

⁴⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s. 343

⁴⁴² Cahen, C., a.g.e., s. 344, Bkz. "Le Shi'isme..." başlıklı makalem.

⁴⁴³ Cahen, C., a.g.e., s. 344, İbn Abdülzahir, Baybars'ın seferinin anlatılmasında.

⁴⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 344

⁴⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 346-347

Anadolu'daki entelektüel seviyenin İlhanlı İmparatorluğu'nun genelindeki seviyeden hiç de aşağı olmadığını gösterir⁴⁴⁶.

Cahen, Celaleddin'in üst sınıflarda ve kentlerde yaşayan halk üstündeki etkisinin ne kadar büyük olursa olsun, Türkmenler çevresinin hemen hemen bütünüyle dışında kaldığını söyler. Buna karşılık, Moğollar döneminde, gelecekte çok büyük gelişmelere konu olacak dinsel hareketler, esas olarak Türkmenlerin arasında yerleşmeye başladığını ifade eder⁴⁴⁷.

Cahen, bu bölümün sonunda Baba İshak ve Babailer'den söz etmektedir⁴⁴⁸. Bu konu ile ilgili detaylı bilgiler tezimizin içindeki makalede verildiğinden yeniden anlatma gereği duymadık.

Moğollar döneminde, aynı şekilde, diğer Doğu ülkelerinden gelen bazı tarikatların Anadolu'da çeşitli halk tabakaları içine sızdığını belirten Cahen bunlara örnek olarak, Mısır kökenli Rıfâîleri, yarısı gezici dervişlerden yarısı şarlatanlardan oluşan, Hindistan veya Orta Asya kökenli Kalenderi veya Cevlâkîler'i vermektedir⁴⁴⁹.

Cahen, Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti döneminde Türkmenler arasında Türklük bilincinin oluşmaya başladığını ve eski Anadolu gazilerinin soyundan gelenlerin de onlara Seyyid Battal Gazi'nin kahramanlık destanını naklettiklerini söyler. Ona göre Türklük bilincinin gelişmesi bağlamında, Moğollar ve onların yandaşlarıyla yaptığı mücadelelerde Türkmenler'e dayanmak zorunda kalan II. İzzeddin Keykavus için hazırlanan ve bilinen en eski Türkçe eserin Dânişmendname⁴⁵⁰ olmasını tesadüfle açıklamak zordur⁴⁵¹.

Destanların yanında, ilk Türk edebiyatındaki başlıca yaratım alanının tasavvuf olması şaşırtıcı değildir. Celaleddin Rumî'nin Divan'ı içindeki birkaç Türkçe mısra, Arap-Fars alfabesiyle Türkçe yazabilme olanağı olduğunu ortaya çıkarmıştı⁴⁵². Ancak tamamen Türkçe yazılmış bazı önemli eserlerin ortaya çıkması için, Türkmen beyliklerinin gerçek anlamda kurulmasını beklemek gerekti⁴⁵³.

⁴⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 347-348

⁴⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 348

⁴⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 348

⁴⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 349

⁴⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 349, Ed. ve çev. Irène Mélikoff, 1960, 2 cilt.

⁴⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s. 349

⁴⁵² Cahen, C., a.g.e., s. 349, Bombaci, *Storm delici letteratura turca*, 1956, Fransızca çevirisi I. Mélikoff. 1968.

⁴⁵³ Cahen, C., a.g.e., s. 349

Güneydoğu Anadolu'da, büyük bir olasılıkla Kürtler arasında da çok eskiden beri bu tip hareketler görülmüştür. Moğol fetihlerinden önceki dönemde, Kürtler arasında, çok eskiden beri varolan Yezidi mezhebi ile ilişkisi bulunan ve Adî tarafından kurulan Adeviye tarikatı yayılmıştı⁴⁵⁴. Diğer taraftan, bir süre sonra Batı Anadolu'ya yerleşecek olan ama o sıralar Malatya yöresinde tanınan ve büyük bir olasılıkla Kürtler ve Türkler'in karışımından oluşan Germiyanlar, 14. yüzyılda İbn Battuta'nın bilgi kaynaklarınca Yezidi Kürtler diye tanımlanmıştı. Ayrıntılar ve olayların gerçeği ne olursa olsun, Moğol fetihleri sırasında, Kürtler'in arasında Yezidi propagandasının yayıldığına kuşku yoktur⁴⁵⁵.

Moğol fetihlerinin etkisinin en az hissedildiği alan ise sanattır. Uzun dönemde, iktidar boşluğu ve parçalanması, özellikle Türkmen beylikleri zamanında yaratılan yapıtlarda daha sade bir görüntüye neden olmuşsa da, genel eğilimde bir değişiklik olduğu söylenemez. Moğol korumacılığı döneminde, ilk bakışta çelişkili görünmesine karşın, sanat eserlerinin üretiminde bir artış görülmüştü. Şüphesiz, dikkatli bir inceleme, beklendiği gibi, özellikle ülkenin doğu yarısında, İran etkisinin yoğunlaştığını ortaya çıkaracaktır. Fakat bu etki, eskiden beri var olduğundan, gerçek anlamda bir yenilik veya bir eskiden kopuş gibi anlaşılmamalıdır. Ayrıca, bir binanın yapılış tarihi kesin kanıtlarla bilinmiyorsa, bu yapının 13. yüzyılın ilk yarısında mı, ikinci yarısında mı yapıldığını çıkarabilmek her zaman kolay değildir. Sivas'ta 1271'de Cüveynî,⁴⁵⁶ tarafından Çifte Minare Cami ve Fahreddin Ali Sahib Ata tarafından Gök Medrese yaptırılmıştır⁴⁵⁷. Pervane veya ailesinden gelenler ise kendi mülkleri olan Tokat, Amasya, Kastamonu, Sinop'ta camiler, medreseler ve daha önce gördüğümüz gibi kervansaraylar inşa ettirmişlerdi. Aynı dönemde Celaleddin Rumî, Sadreddin Konevî, hatta Fahreddin Ali gibi ünlü kişilerin türbeler de yapılmıştı. Cacabey'in Kırşehir'de inşa ettirdiği medrese ünlüdür⁴⁵⁸.

Cahen, yüzyılın sonundan başlayarak bu hareketliliğin yavaşladığını söyler. İlhanlılar açısından, Müslüman olmasına karşın Gazan ve büyük veziri Reşideddin, imparatorluğu çevreleyen eyaletlerde anıtsal yapılar yapmayı düşünmemişlerdi. Selçuklularda da bu işleri yapabilecek büyük kişiler artık kalmamıştı. Bu durumda, bu işi sürdürmek, belli ölçüler içinde, çevrede oluşan yeni güçlerin temsilcilerine düştü.

⁴⁵⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 350, *E.İ.*

⁴⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 350

⁴⁵⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 351, Belki, Anadolu'dan geçen İranlı tüccarların yararlanması için.

⁴⁵⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 351

⁴⁵⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 352

Beyşehir’de, Birgi’de (Aydın), Karaman’da (eski Harende), Kastamonu’da bazı anıtsal yapı örnekleri görülmektedir. Ancak bu alandaki etkinlikleri, Türk edebiyatında gözlemlediğimiz gelişmelere benzer bir yenilik ortaya koyamamıştı⁴⁵⁹.

2.2.4.4.1.7. İlk Türkmen Beyliklerinin Teşekkülü

Cahen 13. yüzyılın sonunda Anadolu’da belli başlı üç siyasi gücün kaldığını belirtir. Moğollar, kentlerin Müslüman sakinleri ve Türkmenler. Türkmenler, ilk Türk fetihlerinden itibaren varlardı, ama sayılan ve önemleri Moğollar’ın sahneye çıkmasıyla birlikte artmıştı. Moğollar’ın Türkmenler’i yok etme çabaları, Orta Anadolu yaylası dışında, özellikle Batı Anadolu’da sonuçsuz kaldı. Hâlâ merkezi yönetimi temsil edenler tarafından yönetilen kentlerin çevresindeki, göçebe çobanlardan oluşan gruplar, yavaş yavaş özerklik kazandılar ve sonunda kentlere de egemen oldular. Böylece ilk beylikler oluşmaya ve ülkeyi paylaşmaya başladılar. el-Ömerî ve İbn Battuta’nın yazdıkları sayesinde, özellikle 14. yüzyılın başı için, Pahi-meres ve Nikeforos Gregoras’ın çoğu kabaca ve muğlak yazılmış metinleri ve listelerini karşılaştırma olanağım bulmamızdan ileri gelmektedir⁴⁶⁰.

Bu beyliklerin en eskisi ve bu dönem için en güçlüsü veya en güçlü iki beylikten birisi Karamanlılar’dır. Bu beylik Moğol istilasından sonra ortaya çıkmıştı, bölgeleri de çok eskiden beri iyice Türkmenleşmiş Batı Toroslar’dı. Bu beyliğin kökenlerini ve tarihini, Selçuklu-Moğol tarihiyle kesiştiği ve özellikle de 1276-1277 krizinde oynadığı rol nedeniyle daha yukarıda ele aldık. Konyalı yazar Eflakî’ye göre (14. yüzyıl)⁴⁶¹, onun zamanında çok moda olan beyaz külahların çıkışını Denizlili Mehmed Bey’den çok, Karamanlı Mehmed Bey’e atfetmek gerekir: Bu da Karamanlı Mehmed Bey’in nüfuzunun kanıtıdır, Mehmed Bey, Konya’ya egemen olduğu dönemde, eskiden belki pek az yazışma için kullanılan Türkçe’yi divanın tek dili haline getirmeyi denemişti. Bu reformun sonradan sanıldığı gibi belki hemen arkası gelmedi, ama yine de anlamlı bir olaydı⁴⁶².

Eşrefoğulları’nı⁴⁶³ ise ilk kez Karamanlılar’ın yanında görüyoruz. Hiçbir zaman Karamanlılar’ın gücüne erişememişlerdi. Belki de Kürtlerle de karışmış olan

⁴⁵⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 352

⁴⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 353, *Mélanges İ. Hakki Uzunparşılı, Tarih Dergisi*, XXXII, 1979’daki makalem ve *E.İ*.

⁴⁶¹ Cahen, C., a.g.e., s. 354, Eflakî, a.g.e., s. 299’da zikredilmiştir.

⁴⁶² Cahen, C., a.g.e., s. 354,

⁴⁶³ Cahen, C., a.g.e., s. 354, *E.İ* “Ashraf” maddesi.

Eşrefoğulları Konya'yı ele geçirmek için veya hiç kuşkusuz daha genel anlamda bir bağımsızlık duygusuyla Karamanlılar ile mücadele etmişlerdi, daha sonraları Konya eyaletinin batı sınırlarındaki Beyşehir'e yerleşmişler ve zamanla Ab-ı Germ ve Kavala'yı ele geçirmişlerdi⁴⁶⁴.

Hamidoğulları'nın adına, 14.yüzyılın başlarındaki edebi metinlerde rastlanmaktadır. Bu metinlere göre, Antalya, Eğridir ve Burgulu'ya egemendirler⁴⁶⁵.

Orta Anadolu bozkırının sınırlarıyla Ege Denizi'ne doğru inen yüksek vadilerin oluşturduğu alanda, 13. yüzyılın son çeyreğinde farklı nitelikleri olan bir beylik kurulmuştu. Bu topraklara egemen olan Germiyanlar, daha önce de görüldüğü gibi, büyük olasılıkla Türkleşmiş Kürtler'den oluşan özgün bir etnik topluluktur. Germiyanlar'ın en eski yöneticilerinin adı Alişîr'dir. Merkezleri Kütahya idi⁴⁶⁶.

Menteşe beyliği, aşağı yukarı 1290 yıllarından önce, ancak 1277'den sonra kurulmuştu⁴⁶⁷. Bu tarihte eskiden muhtemelen Sivas yöresinde yerleşmiş Türkmenlerin beyi olan Mentese, Karamanlılar'ın mücadelesinde onlarla birlikte hareket etmişti. Hiç kuşkusuz bu savaştaki veya daha sonra Eşrefoğulları'na karşı savaşlarındaki yenilgilerini takiben "Ladik'in ötesine" göç etmiş ve 1282'de bu yörelerde bulunanlarla savaşarak bölgeye yerleşmişti. 14. yüzyılın başında Mentesheliler'in toprakları Milas, Muğla vb, yani eski Karya'yı kapsıyordu⁴⁶⁸.

Daha sonra Aydın beyliğinin topraklarını oluşturacak bölge, bir taraftan Mentese'nin vasalı olan Sasa'nın güneyden gelerek genişlemeye çalıştığı, bir yandan da doğudan Germiyan topraklarından gelen Aydınoğulları'nın güz koyduğu yörelerdi. Aydınoğlu Mehmed hakkında 700/1300 yılından önce hiçbir şey bilinmiyor. Saruhan hanedanı hakkında da bu yıllarda var olduklarından başka bir bilginiz yok. Saruhan topraklarının ortasındaki Alaşehir'in pek belirgin olmayan bir özerk statüsü olduğu sanılıyor. Küçük Karesi hanedanı ise, bir taraftan güneyden Türkmenlerin sızması, diğer taraftan Bizanslıların Balkan Türkleri'ni buraya getirmesi sonucu kurulmuş olabilir. Daha sonraları içinden Osmanlı İmparatorluğu'nun doğacağı, Söğüt çekirdeği etrafındaki Osman'ın küçük beyliği ise, o zamanlar, diğerlerine benzer daha küçük bir gruptu⁴⁶⁹.

⁴⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 355

⁴⁶⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 355

⁴⁶⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 356

⁴⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 357, Wittek, Das Fürstentum...; İslam Ansiklopedisi.

⁴⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 358

⁴⁶⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 358

Coğrafi koşullar, bu beyliklerin, yavaş yavaş Boğazların ötesine ve Ege kıyılarına kadar uzanan yeni bir güç oluşturmalarına olanak sağlamıştı. Trabzon'da ve batıda Samsun'a kadarki alanda kalan Trabzon Rum devletiyle savaşılan daha az örgütlü Türkmen gruplarının durumu da batıdaki Türkmenler'den farklı değildi. 14. yüzyılın başlarında bu Türkmen grupları, Gürcüler'le takviyeli Moğol kuvvetleriyle de çarpışmak zorunda kalmışlardı⁴⁷⁰.

Kuzeydeki Türkmenler'in önemli bir bölümü Kastamonu beyliğini oluşturmuştu⁴⁷¹. Bu bölgede çok sayıda Türkmen'in bulunduğunu ve Alaadin'in, Keykubad'ın bölge valisine, ünlü Kırım seferinde çok önemli bir görev verdiğini görmüştük. Bu yöre yöneticilerinin, 13. yüzyıl boyunca ne kadar özerkliği olduklarını ve bölgedeki Türkmenler'in ne kadarını yönettiklerini iyi bilmiyoruz⁴⁷².

Sinop'un Çandarlı beyliğine katılmasından önceki tarihi de pek belirgin değildir. Pervane Muineddin'in topraklarından bir bölümünü oluşturduğunu ve 13. yüzyılın sonunda hâlâ oğlu Mehmed Bey'in elinde olduğunu veya yeniden onun eline geçtiğini biliyoruz. Sonra, 14. yüzyılın başında belki Mehmed Bey'in oğlu Mesud Bey, Samsun'u da ele geçirmişti. Bu dönemlerde Sinop, hakkında hiçbir bilgimiz olmayan ünlü bir kişinin, Gazi Çelebi'nin yönetimi altındaydı⁴⁷³.

XIV. yüzyıl başlarında, kesin olmayan istikrarsız Suriye-Mezopotamya sınırlarında da özerk başka gruplar vardı, ama hepsi o zamanlar güçlü olan Memluklar tarafından bastırıldı. Daha sonra aralarından birçoğu, kendilerine, son Selçuklular hatta büyük Keykubad tarafından egemenlik haklarının yasal olarak verildiğini kabul ettirmenin yollarını aradılar. Bazı beyler de daha gerçek bir tanınma sağlamak için İlhanlı hükümdarı Ebu Said'e saygılarını sunma yolunu yeğlediler, ama bu yolun tercih edilmesi gerçekte hiçbir yarar sağlamadı⁴⁷⁴.

Sonuç

Cahen'e göre ortaçağda Türkler, egemen oldukları hiçbir ülkede nüfus olarak çoğunluğu temsil etmiyorlardı, ancak burada önemli bir farklılığa dikkat etmemiz

⁴⁷⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 358, , Brosset, Georgie, s. 627, 640 ve 648.

⁴⁷¹ Cahen, C., a.g.e., s. 358, XIII. yüzyılda Kastamonu Beyliği'nin genel tarihi için bkz. Yaşar Yücel'in Oriens 1959 s. 205 vd. içinde yayınlanan iki makalesinin yeni basımı olan "Çoban..." makalesi. Ayrıca "Questions d'histoire..." 1971 başlıklı makalem ve E. Zakhariadou, "Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu" *Byzantine and Modern Greek Studie*: 3, 1977'ye bakılabilir.

⁴⁷² Cahen, C., a.g.e., s. 358-359

⁴⁷³ Cahen, C., a.g.e., s. 360

⁴⁷⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 360

gerekir. Arap ülkelerinde ve İran'ın bir bölümünde yerli bir nüfusun üzerine yerleşen bir ordu vardır, bu ordu bu Türkler'in geldiği toplumdan kopuktur ve o an için yerleştikleri topraklardaki toplumla bütünleşmiştir. Anadolu'da ve kuzeybatı İran'da ise, yerli halklar var olsa da, sayısal oranları büyük olsa da, bir halk bu bölgelere kadınlarıyla, çocuklarıyla, hayvanlarıyla, gelenekleriyle, atalarının Orta Asya'sından getirdikleri örgütlenmeleriyle göç etmiştir. Diğer taraftan bölgedeki yerli halkları incelersek, birbiri içinde erimiş tek bir halk söz konusu değildir, her halk ülkenin bir bölümünü işgal etmiştir, oysa Türkler, sayıca az olsalar da ülkenin her yerine dağılmışlar ve şu ya da bu şekilde Rum yahut Ermeni bölgelerinde bir "Türkiye" kurmuşlardır. Bu "Türkiye"yi belirleyen karakter, hâkim halkın yararına çeşitli halklardan faydalanılmasıdır, ama bu halklar arasında bir birleşme, kaynaşma olduğu söylenemez⁴⁷⁵.

Ancak, böyle baktığımızda, söz konusu "Türkiye"de birbirinden bütünüyle farklı iki nüfus kategorisi bulunduğunu görüyoruz. Türk soyluları ve kentlere yerleşmiş halk, az çok İranlılaşmıştır, İran'daki modelleri, Anadolu'da yeniden inşa etmeye çalışmaktadırlar, İranlılar'ı ülkeye davet ederler veya ülkeye gelen İranlılar'ı iyi karşılarlar, dil ve kültür açısından bir Türk'ten ziyade İranlı gibi davranırlar. İlk dönemlerdeki Bizans etkisinin İran etkisinin gücü karşısında gerilemesi kısmen de olsa, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki dini engel yüzündendir. Kırsal alanda yaşayan halkın durumu ise bambaşkadır. Başlangıçta Türkmenler ile Rum köylüleri iyi geçinememişlerdi, ama durum çok çabuk değişti: artık karşılıklı birbirinden yararlanabilecek, aynı ülkede yaşayan iki halk söz konusuydu. 13. yüzyılda yerli köylüleri için Türkler, Bizanslı büyük toprak sahiplerinden daha kötü değildi. Ancak bir kaynaşma olmadı; Türkmenler ne İranlılaştılar ne Rumlaştılar ve kentlerin İranlılaşan halkları karşısında, daha sonra onları da egemenliği altına alarak bir Türk unsuru olarak kaldılar⁴⁷⁶.

Daha sonraki tarihlerde, Osmanlı İmparatorluğu, bazen bir Türk-Rum imparatorluğu gibi tanıtılmıştır⁴⁷⁷. Bu sorunu basite indirgeyen bir görüştür, ama bütünüyle de yanlış sayılamaz. Selçuklu devleti, Osmanlı İmparatorluğu değildir, çünkü coğrafi olarak Anadolu'nun tamamını bile kapsamamıştır. Son iki yüzyıldaki olayların etkisi altında değer yargıları teşekkül etmiş, ondan öncesini önemsemeyen kişilere

⁴⁷⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 361

⁴⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 362

⁴⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 362, Son olarak Dimitri Kitzikis'in küçük kitabı: *Empire Ottoman*, P.U.F. "Que sais-je dizisinden, 1985.

çelişkili gibi görünecekse de doğruluğundan hiç kuşku duymadığımız bir saptamamızı söylemek zorundayız. Bizanslılar veya bazı Bizanslılar, Türkler'e karşı Batılıları yardıma çağırdıkları gibi, Batılılara karşı yardım etsinler diye Türkler'i de çağırmışlardır. Batılıların da özellikle Haçlılar'a iyi gözle baktıkları söylenemez. Soylular arasında Türk-Rum evlilikleri çok rastlanan bir olaydır ve ne Bizanslılar ne de Türkler açısından bu olaya kötü gözle bakılmamaktadır. Hiçbir zaman, Bizanslılar ile Araplar ve aralarında din bağı da olmasına rağmen Türkler ile Araplar arasında buna benzer ortak bir yaşam olmamıştır. Moğol döneminde ve daha küçük boyutlarda bağımsızlık döneminde, İran etkisinin, zayıflayan Bizans etkisinin yerini aldığı, sonra da Türkmenler'in çabasıyla bir Türkleşme hareketinin geliştiği bir gerçektir. Bu dengeler, incelediğimiz dönemin belirleyici nitelikleridir. Daha sonra aynı dengelere Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemiş topraklarında ve başka biçimler altında yeniden rastlanacaktır. Osmanlıların tarihini incelemeye, sanki bütün çevresinden soyutlanmış gibi, Osman'ın küçük beyliğinden başlamak, gülünç olur. Aynı şekilde Selçuklu dönemini, Osmanlı dönemine bir başlangıçmış gibi düşünmek de gülünçtür. İki dönem arasında bazı müşterek noktalar ortaya çıkarılabilir ama bu noktalar zorunlu olarak aynı sonuçlara yol açmamıştır. Cahen bu kitabın bu konular üzerinde bazı düşüncelerin gelişmesine katkı yapacağını umduğunu belirtir⁴⁷⁸.

2.3. Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı

Dilimize Mustafa Daş tarafından çevrilen ve Yeditepe Yayınları tarafından 1. baskısı Şubat 2010'da Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı adıyla yayınlanan bu eserde Claude Cahen'in Latin Doğu Hıristiyanlığı ile Batı Hıristiyanlığı'nın İslamiyet ile olan münasebetlerinin kritik noktalarının irdelendiğine şahit olunmaktadır. Gerek sosyal, ekonomik ve gerekse siyasal boyutlarıyla birlikte olayların ve olguların etkileşim alanları ve sonuçları üzerinde mülahazalarda bulunulmuştur. Biz de eseri bölüm bölüm inceleyerek önemli bulduğumuz noktaları ele aldık.

Giriş

Eserin giriş bölümünde Haçlı Seferleri ile ilgili yapılan araştırmalarda kullanılan metodları ve yaklaşımları eleştiren Cahen özellikle Fransa'da, bir tarihçi için, Haçlı Seferleri sadece bir araştırma konusu değil aynı zamanda biraz gelişmiş Batılı zihniyetin

⁴⁷⁸ Cahen, C., a.g.e., s.362

hayal dünyasını da oluşturduğunu belirtir. Bu bağlamda Haçlı Seferleri'nin döneminden beri [tarihi] çözümlenmeler, saf tarafsız ilmi araştırmayla bağdaşması güç bir heyecan ortamı içerisinde yapıldığını ifade eder⁴⁷⁹.

Üstelik Haçlı Seferleri sömürgeci misyonun ilk görünümü veya daha mütevazı olarak, iki asır boyunca Fransa'nın Doğu üzerinde icra ettiği kültürel tesirin şafağı olarak değerlendirilir. Haçlı Seferleri'ne farklı ülkelerde farklı anlamlar yüklendiğini söyleyen Cahen, ülkelere veya inançlara göre, bazen misyoner ruhunun büyüklüğü, Avrupalı bir camianın uyanışı, İtalyanlar sayesinde kapitalizmin ilk formlarının yükselişi, vs. gibi anlamların yüklendiğini aktarır. Modern zamanlarda ise İsraililer, Haçlılar arasında kendi milli girişimlerinin öncülerini aramaktadırlar. Araplar ise ülkeyi geri almak için atalarının mücadelesinde anti-siyonist istemlerini cesaretlendirecek unsur peşindedirler⁴⁸⁰.

Uzun süre önce bir nevi Batının genelleşmesi şeklinde algılanan Haçlı Seferleri ve Latin Doğu görünüşte birbiriyle çelişen ve aslında birbirine benzeyen üç tarzda incelenmiştir: tarihin diğer yönleriyle uygulama balonundan bağlantısız olan, bağdaştırılabilecek hiçbir benzeri olmayan *sui-generis* icraat olarak tamamen [diğer olaylardan] izole biçimde incelemek. Veya öylesine merkezi bir gelişme olarak kabul edilir ki o dönemde olup biten her şeyin Haçlı Seferleri etrafında cereyan ettiği var sayılır. Son olarak da bünyesine hiçbir değişimin sokulmadığı bütün Batı uygarlığının bir yansıması olarak görülmesidir. Bu son bakış açısından, XIX. yüzyılın hukukçuları yapay feodal kuramların bir imajını oluşturmada başarılı olmuşlardır. Bu kuramların Assises de Jérusalem'i onlara bunun mükemmel ifadelerinden biri olarak görülmektedir. Onda eksiklik veya anlaşılmazlık bulunması halinde, diğer herhangi bir batılı örf ile açıklanabilmekte veya tamamlanabilmektedir. Haçlı Seferi böylece kendine münhasır bir vaka olarak kabul edilmiş olsa da, sonuç aynıdır: Latin Doğu ve Batı arasında karşılaştırmalı bir incelemeye ve de Latin Doğudaki çeşitli prenslikler arasında mukayeseli bir araştırmaya başlamak için günümüzün kuşağını beklemek gerekmiştir⁴⁸¹.

Haçlı Seferi, Haçlı Seferi'yle ilgili olmayan diğer birçok şeyler ile iç içe geçmiştir: bilhassa, Doğu ve Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin tarihiyle ve aynı zamanda siyasi, kültürel, v.s., sorunlarla da. Gerçi konunun sınırlarını çizirken bir

⁴⁷⁹ Yıldız, F., Kitap Tanıtımı, Cahen, C., *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s.1

⁴⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 2

⁴⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s. 3

tanımlama sorunu kendim göstermektedir ve Haçlı Seferi'nin himayesinde veya onunla birlikte geliştiği veya ortaya çıkmış olmasından dolayı kimi kurumların “Haçlı” olarak nitelendiği bilinmelidir. Fakat bu keyfi düşünmeye yönelttiği veya bir fenomen gerçekte ilgisi olmayan bir itibarla çevrelendiği zaman, bu fenomeni şu ya da bu adla isimlendirmek farklı bir şey olmayacaktır. Gerçi “Levant’ın ticareti” incelendi ve Latin Doğunun ticaretin farkında olmadığı veya Latin Doğulu tarihçilerin hiçbir zaman ticareti yazmadıklarım iddia etmek haksızlık olacaktır⁴⁸².

Son olarak, yazılmış olanların hepsi Batılı bakış açılarındanır. Gerçi Haçlı Seferleri batılı bir vaka olduğundan doğulu bakışı aramak gerekmemektedir. Fakat bu vakanın bünyesine azımsanmayacak kimi doğulu unsurlar da nüfuz etmiştir ve Haçlı Seferinin karşı karşıya getirdiği iki toplumu mukayese etmek faydalı olabilir. Üstelik bazen Haçlı Seferleri vasıtasıyla çok yüzeysel biçimde Doğu'nun Batı üzerine yaptığı etkilerden bahsedilmiştir⁴⁸³. Bu etkilenme için sanki Haçlı Seferinin tek veya asıl yol olduğu düşünülmüştür. Büyük ölçüde çoğunluk halinde kalan yerli halk üzerinde Latin denilen Doğunun aksi istikametteki etkisi ihmal edilmiştir. Latin denilen doğunun iki yüzyılı Suriye-Filistin küçümsenecek bir dönemi değildir ve geniş biçimde, iki yönlü olarak, Yakın ve Orta Doğu ve Akdeniz dünyasının etkileşimi olarak değerlendirmek gerekir. Bu yönde teşebbüslerin yapılmış olduğunu bilmiyor değilim ama bunların neredeyse tamamen siyasi ve askeri konular üzerinedir ve Doğu üzerine kabataslak bir bilgiyle ve Doğu dillerini bilmeden yapıldığını, vurgulamak gerekir. Kuşku yok ki etkileşimler ve temasların incelenmesi genel tarihin tüm yönlerinden yapılmalıdır ve dillerle tanışık olmaksızın bunda ciddi ilerlemenin yapılacağını iddia etmek yakışıksız olacaktır. Dillerle bu tanışıklığı üniversitelerdeki branşlara bölünme zorlaştırıyor ama bu konuya gönül vermesini bilmek gerek. İfade edilen bu durum onlarca vak'a arasında Bizans'a da uygulanmaktadır. Fakat bu konuda Bizantinistlerin çalışmaları bizi daha iyi bir konuma getirmiştir⁴⁸⁴.

Burada biz Haçlı Seferi'yle ilişkisi olanla Haçlı Seferi'nden olmayanı, bilhassa ticaret tarihine de önem vererek, Akdeniz'de hatta Batı'da yerli yerine koymaya çaba sarf edeceğiz. Aynı zamanda Latin denilen Doğu'nun tarihini de genel Doğu tarihinde bir dönem olarak sunmaya gayret edeceğiz⁴⁸⁵.

⁴⁸² Cahen,C., a.g.e., s. 4

⁴⁸³ Cahen,C., a.g.e., s. 4

⁴⁸⁴ Cahen,C., a.g.e., s. 5

⁴⁸⁵ Cahen,C., a.g.e., s. 5

2.3.1.On Birinci Yüzyılın Başına Kadar Doğu

Cahen, tarihi olarak Haçlı Seferleri'nin, Müslüman Arap fetihlerine sonradan verilen bir cevap olarak görüldüğünü söyler. Ona göre birkaç yıl içinde Müslüman Araplar, daha sonra bahsedeceğimiz “kutsal savaş”, cihad adına Suriye, el-Cezire ve Irak'ı, Mısır'ı ve İran'ı fethettiler. Bir yüzyıldan az bir süre içerisinde bu fetihlere bir taraftan Mağrib ve hemen hemen İspanya'nın tamamını, diğer taraftan da Seyhun'a kadar Orta Asya katılacaktır. On birinci asırda, çok az bir zaman zarfında Sicilya ve Akdeniz'in diğer kara parçaları zapt edildi (modern zamanlarda Avrupa'da, Uzak Asya'da ve Siyah Afrika'daki nispeten daha az özümseyen kazanımlardan bahsetmeye gerek yok). Şunu not etmeliyiz ki o dönemde Kudüs'ün fethi Hıristiyanlığın zararına bir vaka olarak görülmemiştir. Herhalde Hıristiyanlık şehrin kutsallığı ile siyasi hâkimiyetini birbirine bağlamıyordu ve belki de bunun bilincine varamamıştı⁴⁸⁶.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Bizans neredeyse yıkılmıştı. Her ne kadar Anadolu'nun esas kısmını harap bir halde elinde tutmuşsa da Asya ve Afrika'daki en zengin bölgelerini kaybetmişti. Diğer taraftan, aynı dönemde Slavlar Balkanlar'daki Bizans topraklarını işgal ediyorlardı. Batıda, mesafenin uzaklığı ve iklim sayesinde genç Karolenjien devleti daha iyi direniyordu fakat Hispano-Vizigotlar varlıklarını ancak kuzeyin dağlarına tutunmuş bir halde ve bölünmüş prenslikler olarak sürdürebilmişlerdi⁴⁸⁷.

Bu çeşitli devletlerin ortak olan yönleri ise ordularının git gide daha az yerli karakteri taşımasıydı. Siyasi otorite sürekli biçimde silahsızlandırdığı yerli ahaliyle birlikte ordudaki yabancı unsurları Müslümanlar olarak kabul ediyorlardı. Fakat onlara şöyle ya da böyle yabana oldukları hissettiriliyordu. Bu hissiyat gittikçe önem kazanan Türk askeri unsurlarının oranıyla birlikte artıyordu⁴⁸⁸.

Asya'daki tamamen Arap olan ülkeler, daha ileride bahsedeceğimiz Hamdanîlerin⁴⁸⁹ parçalanmasından sonra, Halep Mirdâsîleri⁴⁹⁰ gibi yan bedevi küçük hanedanların elindeydi. Mısır ise doğu kökenli olan Fatımîler tarafından 969'da fethedilmişti. Önce Mağrib yönünde hâkimiyetini genişleten hanedanın elinde, Mısır 1171'e kadar kaldı. Suriye ise Haçlılar'dan önce onlara bağlıydı. Fatımîler

⁴⁸⁶ Cahen,C., a.g.e., s. 7-8

⁴⁸⁷ Cahen,C., a.g.e., s. 8

⁴⁸⁸ Cahen,C., a.g.e., s. 9

⁴⁸⁹ Bkz. *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, C.5

⁴⁹⁰ Bkz. Nusret Aydın, *Diyarbakır ve Mirdasiler Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 200, s.s., 440

hâkimiyetlerinin daha kalıcı olduğu Yemen'den Hindistan'a ulaşmayı denemişlerdi. XI. yüzyılın ortalarına kadar Fatımîler Ortadoğu'nun en büyük gücü olarak kalmışlardı⁴⁹¹.

Yahudiler bölgesel gruplardan büyük birini oluşturmamaları bakımından Hıristiyanlar'a göre farklılık arz ediyorlardı. Ama özellikle kentler başta olmak üzere neredeyse her tarafa yayılmışlardı⁴⁹².

Askeri kölelik ise önemli bir istisnadır. Doğu'da askeri kölelerin neredeyse tamamı Türkler arasından devşirtilmekteydi. Sivil kölelere gelince, bunların çoğunluğu Slav veya Siyahlar'dır⁴⁹³. Müslüman Batı'ya gelince; ekonomik ve kültürel bağlarına rağmen, o, Doğu'dan çok farklı bir siyasi hayat geliştiriyordu. İspanya'da Cordoue Hilafeti ile güçlü bir dönem yaşandı. Ama on birinci asırda bu hilafet, birbirlerine rakip olan çeşitli emirliklere parçalanıyordu. Doğu Mağrib Fatımîler tarafından birleştirilmişken, Fas'a İdrisîler⁴⁹⁴ hâkimdi; ama Fatımîler'in Mısır'a gitmek için hareket etmeleriyle parçalanma orada da başlıyordu ve bu parçalanma Fas'ta çok daha ciddi boyutlardaydı. Fatımîler'in bıraktığı vasalları Zirîler⁴⁹⁵, belli bir zaman sonrasında dinî bakımdan, onlarla bağlarını koparmışlardı. Bunun üzerine Zirîlerden intikam almak için Kahire yönetimi, bedevi savaşçılar olan Hilalîleri Mağrib'e göndermişlerdi. Hilalîlerin müdahalesi, diğer faktörlerle kombineli olarak, bölgede siyasi ve ekonomik çöküş dönemini açacak veya ağırlaştıracak ve hızlandıracaktır. Bu sırada Sicilya neredeyse kendi başına terk edilmiştir⁴⁹⁶.

Haçlı Seferleri'nden beri, onun etrafında dillendirilen propaganda ve bu propagandayı temel alarak eserlerini oluşturan modern tarih yazıcılığının büyük bir kısmı Hıristiyanlığın katili olan bir İslam imajını oluşturmuşlar ve bunu bize az ya da çok kaçınılmaz, üstü örtülü bir hakikat gibi nakletmişlerdir. Böyle bir şeyin, **Clermont Konsili**⁴⁹⁷ sonrasında haçı alan samimi insanların zihni ürünleri olmadığını tartışılması burada söz konusu bile değildir. Fakat onların samimiyeti onların hata işlemedikleri ortaya koymak için yeterli de değildir. Bu saptırma hakkında, hadiselerin çağdaşlarının

⁴⁹¹ Cahen,C., a.g.e., s. 9

⁴⁹² Cahen,C., a.g.e., s. 12

⁴⁹³ Cahen,C., a.g.e., s. 14

⁴⁹⁴ Bkz. *İslam Tarihi Ansiklopedisi*, C.6

⁴⁹⁵ Bkz. Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.44, s.462

⁴⁹⁶ Cahen,C., a.g.e., s. 14-15

⁴⁹⁷ Bkz. *Toplumsal Tarih Dergisi*, Bir Kollokyum: 1095 Clermont Konsili ve Haçlı Seferi Çağrısı, İstanbul 1995, S.21, s.s.,64

yanlış bir fikir sahibi oldukları görünüyor. Çağdaş tarihçinin görevi bu saptırmanın görüldüğü ölçüde gerekçelerini açıklamaktır⁴⁹⁸.

Kendine iman edenlerin, diğerlerinden üstün olmadığı savunulan bir dinin mevcut olup olmadığı ve de bir dinin, diğerleri üzerinde zafer kazanılması için çalışmayı emredip emretmediğini bilmiyorum. Hıristiyanlığın ilk hali sadece sözle hareket edilmesini öngörmüşse de Ortaçağın muzaffer Hıristiyanlığı, gerçek imanın topraklarını korumak ve genişletmek maksadıyla (Charlemagne'ın Saksonlarla savaşından beri) savunma veya saldırı savaşlarına başvurmakta bir mânia görmemiştir. Bu durumda, İslam'ın doğuşuyla birlikte kendisini bir mücadele dini olarak sunmuş olmasında ve dahi kutsal savaşı, "cihadi"⁴⁹⁹ farz kılmasında da bir olağanüstülük yoktur. Fakat asıl amaç diğer birçokları gibi bu prensibi hatırlatmaktan ziyade, onun tarihin akışı içerisinde hangi biçimde uygulandığını incelemektir⁵⁰⁰.

Altıncı asrın sonu ve yedinci asrın başında Yahudi-Hıristiyan fikirleri, halk inançları kisvesi altında bünyesine katan Arabistan toplumunda, İslam'ın Peygamberi Hz. Muhammed yetişmişti. Allah'tan vahiy aldığı anda, hiç şüphe yok ki O; Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın Tanrısıyla konuşuyordu. Başlangıçta Hz. Muhammed kendisini yeni bir dinin yayıcısı gibi değil, tek ve ebedi bir dinin peygamberi olarak düşünüyordu. Doğrudur ki Yahudiler ve Hıristiyanlar O'nu bu şekilde tanımayı reddedince, O kendisini, Onların karşısında gerçekten yeni bir din çıkartmış olarak buldu. Bununla birlikte hiçbir zaman Yahudiler ve Hıristiyanlar'ın "Kitabının" gerçek ve geçerli bir kitap olduğu fikrini, İslam silmedi. Onların dininin gerçek din olduğunu ve bu dine inananların, tamamen kâfir olanların layık olmadığı, çeşitli bakımlardan haklara sahip oldukları fikrini, İslam her zaman korudu. Gerçi daha hemen başlarda, Peygamber Yesrip'te (Medine) homojen bir sosyal temel oluşturmak istediği zaman, O'nun dini görevini resmen tanımayı reddeden ve kısmen O'nun rakipleriyle bağlantı kuran Yahudileri sürmüş veya katlettirmişti. Ama İslam hiçbir zaman bu hadiseyi, "savaş sahaları" dışında, örnek alınması gereken bir vaka olarak kabul etmedi. Buna karşın, Yesrip dışında, Müslüman hâkimiyeti altında kalmayı kabul etmiş olan Hayber Yahu- dileri ve Necran Hıristiyanları ile Hz. Muhammed arasında

⁴⁹⁸ Cahen,C., a.g.e., s.15

⁴⁹⁹ Bknz. A. Morabia, "Djihâd"; ayrıca bazen itirazla karşılarsa da bakınız, Albrecht Noth, *Heilige Krieg*

im İslam und Christentum, Bonn 1966;Khatturi, *War and Peace in the Law of Islam*, 1941.

⁵⁰⁰ Cahen,C., a.g.e., s.15

yapılan anlaşmaları, İslam, örnek olarak resmen kabul etmiştir. Bunun özü şöyleydi; insanların eski dinleri ile İslam arasında tercih yapma hakları vardı; eğer eski dinlerini korumak isterlerse, özellikle bir vergi ödeyerek ve gayet tabii saldırganlıktan sakınarak, İslam'ın siyasi hâkimiyetini tanıyacaktı. Tarihi Arap geleneklerine de uygun biçimde, bu [anlaşma] Onlara bir nevi anlaşmalı bir himaye (**Zimmi**)⁵⁰¹ hakkı doğuruyordu. Onların canlarını, mallarını ve kutsal tanıdıklarını garanti altına alıyordu. Bu elbette dine dayanmayan modern devletin konsepti değilse de, -artık hiç yoktur- en azından o zamanlar hiçbir toplumun tatbik etmediği son derece geniş hoşgörü usullerinden birini oluşturuyordu⁵⁰².

Birkaç yüzyıl zarfında İslâm'ı, Orta Asya'dan Atlantik'e sonsuz toprakların sahibi yapan Arap fetihlerinin şartları bu davranışı pekiştirmiştir. Belki birkaç yüz bin sayıda muhacir durumunda olan Araplar eğer istemiş olsalardı, çok sağlam ve köklü kültürlerin varisleri olan milyonlarca insanın dinlerini hor görebilirlerdi. Bunu yapmak onlar için imkân dâhilindeydi. Bunu düşünmekten uzak olan Araplar, doğrusu bu himaye edilenlerin, zımmiler, durumundan, Zerdüştler ve diğer küçük inançlara karşı faydalanmasını bilmişlerdi⁵⁰³.

Şurası gerçekten doğrudur ki kutsal savaş Müslüman cemaati için bir farz olarak kalıyordu: ferdi değil toplumsal bir vecibe idi. Kutsal Savaş farklı sınırlarda, Hıristiyanlara da karşı olmak üzere bir zaman boyunca yürütüldü. Hatta fetihlerin durdurulmasına bir şekilde yardımcı olmuş olan Karolenjler ve Bizans'ın direnişlerinden sonra da bu savaş düzenli yağma akınları formunda yürütüldü. X. yüzyılın başında (H. IV. asırda) Artık iman savaşçıları gaziler, sadece Orta Asya'da söz konusuydular. Onlar burada göçebe ve yağmacılara karşı savaşıyorlardı. Bu savaş da İslam'la hiç bağlantıları olmayan Turanîler'e karşı İranlılar'ın yüzyıllardan beri sürüp gelen mücadelesinin yeni bir vechesi idi⁵⁰⁴.

Cahen'e göre Müslüman devletlerin içinde gayrimüslimlerin durumu iyi idi. Bu durum, bilhassa onuncu asırda geniş bir din değiştirme hareketinin yaşanmış olmasına engel teşkil etmemiştir⁵⁰⁵. Zımmiler maliyede ve dinler arası mahkemede ayrımcı uygulamalara maruz bırakılıyorlardı. Belki dönemlerde, ama sonuçsuz kalan farklı elbise

⁵⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s. 15, Bknz. E.I².; A. Fattal (bakınız bibliyografya); N. Edlby, "L' autonomie législative des Chrétiens entred' Islam", *Archive d' Histoire du droit oriental*, V, 1950-51.

⁵⁰² Cahen, C., a.g.e., s. 15-17

⁵⁰³ Cahen, C., a.g.e., s. 17

⁵⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 18

⁵⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 19

giyme ayrımcılığı da olmuştur (bunun ilk sebebi casusluğu önlemek veya kanunların din ile ilgili olanlarına aykırı uygulamaları karıştırmamaktır). Yeni ibadet yerleri inşa etme yasağı da getirilmişti bu yasak da para karşılığında her zaman değiştirebilmişti). Çok nadir uygulansa da, Müslümanlığı kabul ettikten sonra tekrar din değiştirmek ve İslam'a hakaret ölüm cezası gerektiren suçlar olarak yasaklanmıştır. Müslümanlar tarafından gayrimüslimlere yönelik bir üstünlük alameti olarak onları değersiz görme çoğunlukla vakidir; bütün bunlar dönemin diğer toplumlarına nazaran değerlendirilebilir ve kıyaslanabilir. Hayat gayrimüslimlere inanç bakımından çok zorluk getirmiş görünmüyor; Sınırlarda olanlar göç edebilirlerdi, etmemişlerdir ve Müslümanlar arasında olduğu gibi zımmiler arasında da talihin güldüğü ve yüksek makamlara getirilenlere dair örnekler de çoktur⁵⁰⁶.

Cahen'e göre dokuz ve onuncu asırlar ekonomik ve kültürel bakımlardan İslam dünyası, Yahudilerin cenneti olmuştur. Ve dahi kültürel muhtariyetlerden daha fazla olmak üzere, dinîleri haricinde, Müslüman medeniyeti denilen büyük medeniyete katılım söz konusuydu. Başka bir isim bulunmadığına göre kesinlikle Müslüman olarak adlandırılması gereken bu medeniyette, bilhassa ilmi alanda, her inançtan hekim ve âlim kardeşçe bir dayanışma içerisindeydiler⁵⁰⁷.

Cahen'in ifadesiyle dinler arası polemikleri işleyen bir edebiyat varlığı doğrudur ve bunun değişik örnekleri bize kadar ulaşmıştır⁵⁰⁸. Prensler ve ekâbîr şahıslar, farklı dinden uzmanlar arasında sonucu önceden belli olan tartışmalar düzenlemekten hoşlanıyorlardı⁵⁰⁹.

Yine Cahen'e göre Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesi'nin tahribatına yol açan "kitap sahibi insanların" katli hacılar nazarında büyük bir infial uyandırmış ve bu infial hacılar tarafından Batıda anlatılmıştı. Söz konusu olan on birinci asrın hemen başında Mısırlı Halife Hâkim'in yaptığı katliamdır. Bu katliam daha sonra Haçlı Seferi propagandasını beslemiştir⁵¹⁰. Hâkim'in kendisi çok da Hıristiyan karşıtı değildi, o

⁵⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 20

⁵⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 21

⁵⁰⁸ Bkz. Bu polemik hak ettiğinden de fazla edebiyatın konusu olmuştur. Kendini kabul ettirmiş çalışmalar arasında Armand Âbel'inkileri zikredelim. Vatikan'ın *Islamica Christiana*, 1975, dergisinde güncellenmiş bir bibliyografya bulunmaktadır.

⁵⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s.21

⁵¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s.21, Bknz. Katliam dönemini yaşamış olan Papa IV. Serge'in genelgesinin Haçlı Seferi propagandası için uydurma bir belge olduğunu Giesztor, *Medievalia et Humanística*, V-VI, 1948-50'de göstermiştir. Batıda yankısı için bakınız Raoul Glaber, ed. Prou, 3-7; Adhémar de Channes, 149;

kadar ki, İskenderiye ve Kudüs keşişlerinin patriklerinden birinin bir kız kardeşiyle evlenmişti. Fakat günün birinde zimmileri sürgüne gitmek, din değiştirmek veya açlıktan ölmek tercihlerinden birini seçmeyi mecbur eden önlemler ilan etmişti. Bu tedbirler kendisi tarafından sekiz yıllık bir zaman sonunda ortadan kaldırılmış ve halefleri ise tamamen ilga etmişlerdir⁵¹¹.

Gerçi, İslam'da hoşgörüsüzlüğün tezahürleri de olmuştur ama bu daha ziyade kendi içindeki bir uygulamadır: Sufi Haccac'ın infazı (X. asrın başında), (VIII. asrın sonunda) İslam'ı içten içe Manileştirme deneyen Maniheistlerin katli, İsmâîli toplumlara karşı alınan önlemler, v.b. Muhalefet ve siyasi bir parçalanma dini ayrılık görünümünü kazanmadığı sürece hoşgörüsüzlük enderdir. XI. yüzyılda Ortodoks sufi çevrelerin yeni gelmiş olan Selçuklu Türklerini, Fatımî karşıtı bir nevi Haçlı Seferi'nde öne sürme ve kitleleri seferber etme çabaları başarıya ulaşamayacak ve sonuçsuz kalacaktır⁵¹².

XI. yüzyıla kadar Müslüman dünyasının imajı dikkat çekici bir şekilde çok mezhepli toplum olmasıdır. Bu toplumda İslam siyasi olarak hâkimdir ama büyük oranda diğer inançlara bağlı kitle de sorunsuz biçimde varlığını korumuştur, çok sıkı biçimde iç içe geçmiş bu birlikteliğin bir benzeri başka toplumlar da boşuna aranır⁵¹³.

2.3.2. On Birinci Yüzyılda Yakınoğu ve Batı Afrika

Batıda, yeni ve yüzeysel bir şekilde din değiştirmiş olan Berberiler Sudan-Sahra ülkelerinde bir nevi askeri tarikat oluşturmuşlardı. Onlar oturdukları küçük kalelerden (ribât) dolayı Murâbitlar adını almışlardı⁵¹⁴.

Cahen, İspanya'nın komşusu olan Murâbitlara "Frankları" ezmeleri ve yarımada'nın Müslüman kısmında kendileri lehine birliği yeniden sağlamaları maksadıyla çağrı yapıldığını belirtir. Ona göre böylece Batı'da, Hıristiyanlığın yeni savaşçılığına cevap veren İslam'ın mücadeleci bir vasfı ortaya çıkıyordu⁵¹⁵.

Cahen, bu bölümde henüz yeni İslam'a geçmiş yaygın biçimde "Türkmenler" olarak adlandırılan Oğuzlar'ın Anadolu'ya gelişinden söz eder. Geleneksel olarak Müslüman kabul edilen ülkelere gelmiş bulunan Türkmenler, burada şefleri Selçukluları

"Chronique de Saint Martial", Bouquet, Hist. France, X, 262.

⁵¹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 22

⁵¹² Cahen, C., a.g.e., s. 23

⁵¹³ Cahen, C., a.g.e., s. 23

⁵¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 25

⁵¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 26

iktidara taşımışlardı. Selçuklular, siyasi parçalanmışlıktan ve Doğu'da İslam'ın mezheplere bölünmüş olmasından rahatsızlık duyan Ortodoks yerli unsurlardan destek almayı başarmışlardı. Türkmenler'in temsil ettiği askeri güç ve Ortodoks İran aristokrasisinin birleşmesi sayesinde, daha önce Gazneliler'i Hint ülkelerine doğru sürmüş bulunan Selçuklu İmparatorluğu süratle İran'a ve Büveyhiler'i ortadan kaldırarak Irak'a hâkim olmuştu (1055). Halife, fatih Tuğrul Bey'e "Doğunun ve Batı'nın hükümdarı" ve Sultan unvanları vererek, onu, Müslüman Asya'da dini-siyasi birliği yeniden sağlaması ve bunun ötesinde de, İsmâîli Mısır Fatımî hilafetiyle mücadele etme görevini tevdi etmişti⁵¹⁶.

Ancak Cahen, bunlara rağmen bu Türkmen unsurlarının mevcut alışılmış yaşam koşulları gereği Anadolu'da yaşamayı tercih ettiklerini belirtir. Onların Bizans İmparatorluğuna karşı akınları, yalın biçimde kutsal savaş fikriyle bağdaştırılabiliyordu. Onlar kutsal savaşı Orta Asya'da dinsiz oldukları dönemde, kendilerine karşı savaşan Müslümanlar'dan öğrenmişlerdi. Türkmenler'in otonomi kazanmaları ve kullanılmayacak hale gelmeleri korkusuyla Selçuklular'ın kendileri de onları bu yolda teşvik etmek zorunda kalmışlardı. Böylece Anadolu'ya Türk yerleşmesinin süreci başlamıştı. Bu süreci Ermeniler ve Bizanslılar arasındaki çatışmalar kolaylaştırıyordu. 1071 yılında Sultan Alp Arslan Malazgirt'te İmparator Romanos Diogenes'in ordusunu yok ettiği zaman bu ülkeye Türkmenler'in yerleşmesini hiçbir şey engelleyememiştir. Belirgin bir program olmaksızın, Türkmenler'in sebebiyet verdiği karışıklıkların basit bir sonucu olarak Anadolu'da Bizans rejimi fiilen son bulmuştur⁵¹⁷.

Cahen'e göre Fatımî karşıtı mücadeleye gelince, bu mücadele Suriye ve Filistin'in ötesine geçmemiştir. En azından bütün Mezopotamya ve limanlar haricinde (Trablus bağımsız, gerisi Mısırlılar'ın) Suriye ve Filistin Selçuklu İmparatorluğu'na bağlıydı. Fethedilen bütün ülkelerde önce dini gevşeklik karşısında Selçuklu sultanları Sünniliğin yeniden inşasına girişiyorlardı. Bu çaba kıyımdan çek Sünni okulların, camilerin ve o zamanlar görülmeye başlanan Sünni tarikatların maddi olarak teşvik edilmesini öngörüyordu⁵¹⁸.

Mısır'da Fatimiler arasında, iki iddia sahibinin arasında parçalanma vuku bulmuştu; galibe karşı, İranlı İsmâîliler mağlup Nizar'a sadık kalmışlardı. Onlar yeniden yorumlanmış bir doktrin geliştiriyorlardı. Kuzey İran'daki Alamut kalesi

⁵¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 27

⁵¹⁷ Cahen, C., a.g.e., 27

⁵¹⁸ Cahen, C., a.g.e., 28

etrafında kümelenen bu İsmâîlîler Selçuklu ve Ortodoks karşıtı bir siyaseti başlatmışlardı. Bu siyasette cinayet büyük bir rol oynuyordu. Bundan dolayı halkın onlara verdiği isim olan Haşhaş içicileri manasındaki Haşşaşiyun adı “katiller” anlamını kazanmıştır. Haçlılar’ın gelmelerine yakın bir zamanda onlar Kuzey Suriye’de ikinci derece önemli bir grubu teşkil etmiş olmalıydılar⁵¹⁹.

Alp Arslan’ın halefi Melikşah’ın ve O’nun büyük veziri Nizamülmülk’ün yönetimi sırasında İmparatorluk en geniş sınırlarına ulaşmış ve bu ülkede uzun zamandan beri bilinmeyen bir barış yaşanmıştı⁵²⁰. Buna rağmen, tıpkı diğerleri gibi bu imparatorluk da zafiyet unsurlarını bünyesinde barındırıyordu. Melikşah ölür ölmez (1092), özellikle Haçlı Seferi’nin dokunacağı Suriye gibi iç bölgelerde parçalanma süreci başladı. Bu süreç Haçlılar’ın gelişinden hemen önce yan anarşik bir hal almıştı. Büyük sultana karşı rakip akrabaları muhalefet ediyorlardı. Bu durum [sultanı] uzaklarda olup bitenlere kayıtsız kalmak ve resmi görevlilere ayrıcalık vermede rakipleriyle yarışmak zorunda kaldı. Bu ayrıcalıklar İmparatorluk yönetimini bir hayli zayıflattı. Neredeyse [Melikşah’ın ölümünden] hemen sonra Horasan, kendisine bağlı bölgelerle (Kuzeydoğu İran ve Orta Asya) birlikte özerklik kazandı ve yaşam tarzları henüz gerçek devletlerin organizasyonunu içermeyen Anadolu’daki Türkmenler de muhtariyet kazandılar. el-Cezire’de Musul yöneticileri yarı bağımsız hale gelmişlerdi⁵²¹.

Cahen, geleneksel “Arap” veya “Türk” hâkimiyetine bağlı yeni rejimlerin yönetiminde de olsa Müslümanlar’ın, bazı bölgelerde (Anadolu hariç) çoğunluk halinde gayrimüslimlerle komşuluk etmeye devam ettiklerini belirtir. Ona göre bu gayri müslimler: bazı kentlerde Yahudi gruplar, İran’da oturan Zerdüştler ve de özellikle burada bizi ilgilendiren bütün “Mümbit Hilalde” (Suriye-Mezopotamya-Irak), Mısır’da ve Anadolu’daki kalabalık Hıristiyanlar’dı⁵²².

Cahen’e göre Türk istilasının ertesinde Doğu’ya varmış olan Haçlılar ve Türkler’i Hıristiyanlar’a zulmedenler şeklinde görmeyi alışkanlık haline getirmiş olan XI. asır Avrupa’sı, geleneksel olarak Türkler’i Hıristiyanlar’ın hayatını ağırlaştırmakla itham ederler. Güya Türkler’in bu tutumu Haçlı Seferi’ne yol açmış olacaktır. Arap İslam egemenliğinde zaten mutsuz olan Doğu Hıristiyanları ancak Batının müdahalesi ile

⁵¹⁹ Cahen, C., a.g.e., 28

⁵²⁰ Cahen, C., a.g.e., 28

⁵²¹ Cahen, C., a.g.e., 29

⁵²² Cahen, C., a.g.e., 30

selamet bulma imkânları olmuş olacaktı. Bu türden iddialar yanlışlara dayanmaktadır ve bu yanlışları 9. yüzyılın sonunda dağıtmak belki de erken değildir⁵²³.

Ayrıca Cahen, Anadolu'nun Hıristiyan halkı için Türk istilasının bazen trajik olan bir imtihan olmuş olmasına kimsenin itiraz etmeyeceğini söyler. Ona göre sadece üç itiraz koymak gerekir: Önce dindaşları Araplar veya İranlılar için Türkmenler'in iyi idare edilememesi; sonra, fetih döneminin özelliklerinin istikrar dönemine dönüşmemesi; son olarak, Bizans kilisesi ile diğerleri ve bu kiliselere bağlı olan müminler arasında bir fark olduğu. Cahen'e göre öteki kiliselere bağlı olanlar kendileri de her ne kadar bu "cezayla" sınanmış olsalar da, Bizans üzerine çöken "cezayı" kötü gözle görmüyorlardı. Haçlı Seferi ilan edildiği zaman, her ne kadar sınırların uzağında istikrar oluşum halindeyse de hala fethin geçiş dönemi yaşıyordu. İşte bu sırada vaziyet ne idi? Bizanslı ruhban sınıfı neredeyse tamamen kovulmuştu. İşgalcilerin uzlaşmazlık kararından ziyade, Bizans ruhbanı hayatın çetin olduğuna karar vermiş ve Bizans ülkesinin gerilerine çekilmek için imkân olduğunu düşünmüştü; bununla birlikte Anadolu'nun batısı ve ortasında ("kayalara oyulmuş meşhur kiliselerin" bulunduğu batı Kapadokya'da) papazlar, keşişler ve inançlarını yaşayan Hıristiyanlar kalmıştı⁵²⁴.

Cahen, Anadolu'nun Doğu Kapadokya'nın doğusundaki kısmı ve Toroslar'ın en ucundaki Malatya bölgesinin Milli Ermeni kilisesine, Orta Fırat boylarında ve Yukarı Mezopotamya'da (Diyarbakır) [ki Hıristiyanlar ise] Monofizit Yakubi Kilisesine bağlı olduğunu belirtir⁵²⁵.

Cahen, Anadolu dışındaki Müslüman ülkelerden de söz eder. Özellikle Suriye, Filistin ve Mısır'da Müslüman hâkimiyeti ile ilgili çok ilginç anekdotlar verir. Kudüs fatihi Atsız'ın, kente Fatimiler'e sempatisi olabileceği düşüncesiyle bir Müslüman kumandan atayamadığını, oraya bir Süryani'yi yerleştirdiğini söyler. Ayrıca Cahen'e göre 1076 yılında Atsız, Kudüs'teki bir isyanı kanla bastırdı ama sıkça tekrarlananların tersine burada söz konusu olanlar Müslümanlar'dı. Hıristiyanlar istisnai olarak dağıtılmışlardı. Kentin dinler arası özgün karakterinden dolayı, Fatimi yönetimi daha yeni Hıristiyanlar'ı ve de Museviler'i özel mahallede toplamıştı. İskenderiye Patrikleri Tarihi (ortak çalışma ürünü olan eser kuşaktan kuşağa devam ettirilmiştir) adlı eserin

⁵²³ Cahen, C., a.g.e., 31-32

⁵²⁴ Cahen, C., a.g.e., 32

⁵²⁵ Cahen, C., a.g.e., s.32

Kıpti yazarı, dönemin bir çağdaşı olarak Atsız'ı övmektedir. Çok dikkate değer olan şu ki aynı yazar daha sonra Haçlılar'dan şikâyet edecektir⁵²⁶.

Ayrıca Cahen'e göre Türkler, her yıl Paskalyada gökten inerek Saint S pulcre kilisesindeki mumlardan birini yakan kutsal ateş mucizesine inanmayı ret ediyorlardı. Fakat daha sonra Franklar geldikleri zaman tehdit altında mucizenin iki yıl önceden meydanagelmesi umut edildi. Gerçi Artuk Bey; Kutsal Mezar Kilisesi'nin tavanına bir ok atınca Hıristiyan hassasiyetine çarpmıştı ama bu daha ziyade bir mülke el koymanın Türk geleneğince ifadesi şeklinde yorumlanmıştı. Bu hareket özellikle dini olarak aşığılama veya hoşı g r s zl k olarak g r lmemişti⁵²⁷.

Her halde, imparatorluğun fatihleri Tuğrul Bey ve Alp Arslan'ın saltanatları zamanında sınırların değişkenliği ve savaşlardan kaynaklanan zorluklar ve belirsizlikler yaşıansa da Selçukluların  c nc  Sultanı Melikşah (1073-1092) ve onun meşhur veziri Nizamül-mülk yönetimi Haçlı Seferi'nin hemen öncesine rastlayan bir teşkilatlanma dönemi olmuştur.  nceki döneminin sıkıntılarının tersine hayır eserleri/işleri bu dönemi yüceltmiştir ama bu methiyeler hayali de olabilirler. Bu övgüler  zerine Müslüman ve Hıristiyan yazarların eserlerinde hemfikir olmaları dikkat ekicidir⁵²⁸.

Hıristiyan müellifler bu övgü ifadelerini bütün samimiyetleriyle yazmakta bir sakınca görmüyorlar. Urfalı Matheus, Sarcavag (Anili Samuel'in vakayinamesinde) ve Etienne Orpehau gibi Ermeniler'in tumturaklı üslupları belki bir abartma izlenimi veriyor. Ama Süryani Mihail ve Nesturi Amr bar Sliba'nın (bu Arapça yazmıştır) eserlerinde de aynı üslup vardır: Dirlilik düzen, güvenlik ve bütün dinler için eşitçe uygulanan adalet övülmektedir. Melikşah'ın ölümünden sonra i çatışmaların İmparatorluğu parçaladığı doğrudur ama bu çatışmalar gayrimüslimlerin durumunu geriletmemiştir. Üstelik bu çatışmaların Hıristiyanlık karşıtı hiçbir özelliği de yoktur. 1097 yılında Türkler, Bizanslı patrik Antalyalı İoannes'i hapsettiler ve 1099'da Kudüs'  almış olan Mısırlılar Symeon ve diğer Melkit ileri gelenlerini sürgün etmişlerdi; ama her iki vakada da Haçlılar kentin surlarının dibindeydiler ve bu uygulamalar da bir tedbir olarak değerlendirilmelidir.⁵²⁹

⁵²⁶ Cahen, C., a.g.e., s.33

⁵²⁷ Cahen, C., a.g.e., s.34, Bkz.Past and Present, 1954'de ve Bulletin de la Facult  des Lettres de Strasbourg, 1951'deki makaleler. Bunlar Turcobyzantina koleksiyonunda yeniden yayımlanmıştır.

⁵²⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 35

⁵²⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 35

Cahen'e göre Türkmen istilası mutlaka şu veya bu şekilde Batılı hacılara Anadolu'dan geçişi imkânsız kılmıştı⁵³⁰. Hac seyahatleri artık çoğunlukla denizden yapılıyordu. Orta Avrupa'dan gelen hacılar İstanbul'dan, Batılılar ise İtalyan limanlarından, özellikle de güneydekilerden itibaren deniz yolunu kullanıyorlardı. Suriye'nin Türklerce fethi limanları istisnai bir şekilde etkilemişti. Komşu ülkelerde haccı ticaretle birleştiren kendi hacılarının yararlanması için Amalfililerin yaptırdıkları yurtların, Türklerin hâkimiyetlerinde de tıpkı önceki dönemlerdeki gibi işlediği sanılıyor⁵³¹.

2.3.3. Batı ve Doğu ile Münasebetler

Cahen, bu dönemde Batı Avrupa'nın felaketlerle dolu asırları yaşadığını belirtir. Ona göre Germen istilalarından yeni çıkan rejimler zorlukla ve yavaşça biraz istikrarlı teşkilat kurmuşlardı ki güney bölgelerinde, kısa bir süre sonra bütün Batı Akdeniz'i fethedecek olan Araplar zuhur etmişti. Onuncu asır içinde istilalar durdu ve onbirinci yüzyılda durum gelişme kaydetti. Özellikle bir zamanlar Kuzey Batı Avrupa'daki bölgelerin hâkimlerinin varisleri olan Normanlar, şimdi Fransa'dan İngiltere'ye doğru yayılıyorlardı⁵³². Burayı 1066 yılında fethettiler. Güneyin insanları ve Burgonyalılar Endülüs'e savaşmaya gidiyorlardı. Burada kuzeyin küçük Hıristiyan devletleri sınırlarını biraz genişletmişlerdi ama parçalanmış halde bulunuyorlardı ve Müslüman komşularıyla tek başlarına boy ölçüşmeyi beceremiyorlardı. Fakat bunun yanında, Kilise, teşkilat ve inanç olarak uzun bir kıştan sonra uyanmaktadır ve biri ile diğeri arasındaki karşılıklı etkileşim, bir taraftan Kilise, savaşın bazı formlarına meylederken diğerk taraftan da gittikçe artan sayıda insanı dini yaşam ihtiyacına çevirmektedir⁵³³.

Cahen, İtalya'da ki Hıristiyan güçlerinin konumunun öneminden de bahseder. Özellikle bu dönemde Avrupa'nın önemli bir kesimine hâkim olan Normanlarla Mağripli Müslümanlar arasındaki münasebetlerden sıklıca söz edilir. Ayrıca Bizans'a karşı Normanlar'la Venedikliler'in politik ve ekonomik hamleleri ile ilgili önemli saptamalarda bulunulmuştur. En önemlisi Akdeniz ticareti üzerinde Cahen önemli bilgiler vermiştir⁵³⁴.

Cahen'e göre Haçlı Seferleri'nden önce Akdeniz ticaretinin ne olduğu üzerine açık bir görüş sahibi olmak esastır. Güney Akdeniz'in yarısının Araplar'ca fethini, bir

⁵³⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 36

⁵³¹ Cahen, C., a.g.e., s. 37

⁵³² Cahen, C., a.g.e., s. 41-42

⁵³³ Cahen, C., a.g.e., s. 43

⁵³⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 44

çöküşün takip etmiş olduğunu düşünenlerle ve Doğu ile Avrupa arasında ekonomik ilişkilerin uyanışının bu fethi takip etmiş olduğunu düşünenleri karşı karşıya getiren uzun çatışmalar biliniyor. Bazı zamanlar temasların olmuş olduğu kabul edilebilir. Ama bunlar kimi geçiş bölgeleriyle sınırlıdır. Adriyatik Denizi ve Yunanistan vasıtasıyla Venedik'in İstanbul ile Güney İtalya limanlarının Kuzey Afrika'nın yakınlarıyla, Müslüman İspanya'nın komşusu Batı ile ya da Bizans'ın çevresindeki halklarla temasları vardır. Fakat burada bu temaslar söz konusu olmayacaktır. Ticari mallar Doğu'dan Batı'ya bu tür karşılıklı temaslarla ve az bir ölçüde ama sınırlı bir hacimde ve birbirini takip eden etaplar halinde ulaşabiliyordu. X. yüzyılın bitimi öncesinde Müslüman Doğu ile Avrupa arasında doğrudan büyük ölçekli temasların olduğuna inanmak imkânsızdı⁵³⁵. O zaman sona eren dönemin önüne geçilemez hale gelecek olan bir değişimi başlatmış olması muhtemeldir⁵³⁶.

Yine Cahen'e göre burada bizim için önemli olan nokta, durumun on birinci asırda, belki de onuncu asrın sonunda gerçekten de gelişmiş olmasıdır. Avrupa cenahında istilalar sona ermiş ve nihayet nefes alabilmiş olan insanlar normal faaliyete girişebiliyorlardı. Müslüman tarafında ise, Mısır'ın Fatimîlerce fethi bir seri sonuçlar doğuruyordu. Kazançlar elde etmek ve sağlayacağı mallara sahip olmak için Fatimîler, bir nevi ekonomik faaliyeti zorunlu kılan bir "emperyalizm" uyguluyorlardı. Güneyin İtalyanlar'ı, bilhassa Amalfililer'le ticari işler yürütmeye alışmış olan Fâtımîler'in onları Doğu'ya cezp etmiş olmalarından şüphe edilemez. Onlar, Mağribiler'in aracılığına bağlı olmayacakları için bunu memnuniyetle karşılamışlardı. Ama Kahire'de artık gösterişli bir sarayın varlığı memnuniyeti biraz gölgeliyordu. Son zamanlara kadar somut kaynak yokluğu sebebiyle bu konu üzerinde bir fikir sahibi olunamıyordu. Ama şimdi Kahire'de bulunan iki yüz kadar Amalfili tüccarla ilgili metin sayesinde bir fikir üretilebiliyor⁵³⁷.

Cahen'e göre Amalfililer'e Mısır'ın teveccühü, Mısır'dan tamamen dışlanmış olan Venedik'e Bizanslılarca bahşedilen imtiyazlarla daha da güçlenmiş olması muhtemeldir. XI. yüzyılın hemen ortasında Batı'nın Müslümanları Doğu'ya gitmek için bazen Hıristiyan gemilerine binmek zorunda kalıyorlardı⁵³⁸. Bu ticaretteki yükseliş kadar, ona paralel biçimde köle ticareti kaynaklarının neredeyse tamamen kaybolması

⁵³⁵ Bkz. Monumenta Germ. Hist., Scriptorum, VH, 497.

⁵³⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 46-47

⁵³⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 47-48

⁵³⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 50, Bkz. "Risâla d'Abu Salt", Bou Yahya'nın tezi, s. 268; Zirides, II, 714, not 5, hukukçu İbn Muhriz'e göre.

dikkat çekicidir. XI. yüzyıldan önce, Müslümanlar'ın kendilerinin İspanya ve güney İtalya'ya yaptıkları akınlar sırasında topladıkları kölelerin dışında, Fransa Yahudileri tarafında İspanya'da ve Venedikliler tarafından da İtalya'da onlara başka kölelerde satılıyordu. O dönemin putperest Orta Avrupa ve Balkanlı halklarına (Çekler hariç) Slav adı [Esclave=köle'den geliyor] bu yüzden verilmiştir. 1000 yılı civarında Balkanlardaki, Orta ve Doğu Avrupa'daki Slavlar Hıristiyanlığa geçtiler. Böylece Hıristiyan ülkeleri vasıtasıyla buralardan köle temin edilmesi imkânsız hale geldi. Elbette Müslümanlar Doğu Avrupa, Orta Asya ve siyah Afrika pazarlarından kendilerine esirler temin etmeye devam ediyorlardı⁵³⁹.

İtalyanlar'a gelince, onlar Doğu'dan çeşitli erzaklar getiriyorlardı. Suriye veya Mısır menşeli ürünlerden başka oraya transit gelen ürünler, bunların arasında da meşhur baharatları taşıyorlardı. Cahen ayrıca bu dönemin en önemli ticaret mallarından biri olarak şap ticaretini gösterir ve 1071 tarihli bir Venedik vesikası ve aynı dönemdeki bazı Geniza belgelerine⁵⁴⁰ dayandırarak şap ticareti hakkında detaylı bilgiler verir. Ayrıca Cahen, Amalfililer dışında İtalya'nın Bari, Pouilles, Sicilya, Pisa ve Ceneviz limanlarından Haçlı Seferleri öncesi Suriye ve Mısır'a Müslümanlar'la ticaret yapıldığına dair faaliyetlerin bulunduğunu ifade eder⁵⁴¹.

Cahen'e göre o dönemin Avrupalı Hıristiyan ve Musevileri İslamiyet ve de Müslümanlar hakkında pek de yeterli bilgiye sahip değillerdi. Bu dini ve bu dine inananları da merak etmiyorlardı. Öyle görünüyor ki Batı Hıristiyanları Müslümanları incelemeyi hiçbir zaman düşünmemişlerdi. Hatta [Müslümanlar üzerine] doğru ya da yanlış bilgilerin kaydedilmekte olduğu kitaplar bile Batıda bilinmiyordu. Burada sadece sözlü dedikodular baş gösteriyordu. İtalya'da İslam ülkelerinden doğrudan edinilmiş bilgiler olmasından dolayı Kütüphaneci Anastase Bizanslı Theopbane'in vakayinamesini tercüme etmişti. Bu eserin bir bölümü Hz. Muhammed'e ayrılmıştı. Haçlı Seferi öncesinde neredeyse bütün bilinenleri işte bu bölüm oluşturuyordu. Bu tercüme sonraki vakanüvislerce tanınmıştı ama İtalya dışında onlardan hiçbiri Haçlı Seferi öncesinden görünmüyordu⁵⁴².

Nesiller boyunca Müslümanlar'la iç içe yaşamış olan İspanya Hıristiyanları'nın İslam'ın ne olduğunu en iyi bilenler olması gerektiğini belirten Cahen, meselenin

⁵³⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 50-51

⁵⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 51

⁵⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s. 52-53

⁵⁴² Cahen, C., a.g.e., s. 58

aslında hiç de böyle olmadığını belirtir⁵⁴³. Özellikle Hz. Muhammed ile ilgili görüşlerin daha çok bir Hıristiyan bağnazlığı altında verildiği ve Cahen'in bu görüşleri tenkid ettiğigörülmektedir⁵⁴⁴.

Cahen'e göre Bourgogne Cluny Tarikatı üyesi vakanüvis Raoul Giaber'in Halife Hâkim'in kıyımından da haberdardı ve Avrupalı Yahudiler'in Müslüman dünyasıyla geliştirdikleri ilişkileri biliyordu. Bu ilişkiler için Orléans'lı Yahudiler'inki gibi diyordu. Orléanslı Yahudiler, daha önce görüldüğü üzere, halifeyi bir Hıristiyan fethinden korkutarak katliam yapma fikrini aşlamış olmakla suçlanmışlardı⁵⁴⁵.

Yine Vakanüvis Fredegar, Müslüman tarihini sadece Batı'daki fetihlerden tanımaktaydı; bununla birlikte doğu menşeli haberler kendisine ulaşmıştı ve de sekizinci asırla birlikte o Türklere dikkat çekiyordu⁵⁴⁶.

Hiç şüphesiz XI. yüzyılda, hac ziyaretlerinin gelişmesinin çok az şeyi değiştirmiş olduğu düşünülebilir. Hildebert de Lavardun adlı kimse tarafından Hz. Muhammed'e ithaf edilmiş ve uzun zaman I. Haçlı Seferi sonrasına ait sayılan destansı ve ayrıntılı şiir konuyla ilgili veriler içermekteydi. Fakat yakın zamanlarda bu şiirin Haçlı Seferi öncesine ait olduğu fikri destek bulmuştur⁵⁴⁷.

Cahen, Fransa'da özellikle de Kuzey Fransa'da hiç kimsenin ne Hz. Muhammed ne de İslam üzerine bir fikri olmadığını ve daha genel bir şekilde İspanya'ya göre zihinlerde somut bir Müslüman dünyası da bulunmadığını belirtir. I. Haçlı Seferi'nin bazı anlatılarında genel olarak Müslümanlar'ın bütün ülkelerini ifade eden kelime Hispanie'dir⁵⁴⁸.

Cahen'e göre bütün bunlar Haçlı Seferi'nin çıkacağı çevrelerde “düşman” üzerine malumatın çok önemsiz ve saçma olduğunu göstermektedir⁵⁴⁹. Efsanenin daha sonraları bazen Godefroy de Bouillon bazen de Raymond de Saint-Gilles'e atfedilen hac

⁵⁴³ Cahen, C., a.g.e., s. 59

⁵⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 59

⁵⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 60-61

⁵⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 61, C. Cahen, “Frédégaire et les Turcs”, Mélanges Perroy, 1973; S.Runciman, “Europeand ine Turcs”adlı makalesinde, “The Early Middle Ages”, Asiatic Review, 1932, bu meseleyle ilgilenmiyor.

⁵⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 61

⁵⁴⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 62, “Hispania” Robert de Flandre'in mektubunda ve anonim Gesta Francorum'da bulunmaktadır.

⁵⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 62, İtalya'da Bizanslı Ermenilerin varlığına (*Dédéyan, Colloque de Dijon, Occident et Orient auX^e siècle, 1978*)ve hac seyahatlerine rağmen Batılıların Doğulu Kiliseler üzerine daha açık bir fikir sahibi oldukları da sanılmamalıdır.

yolculukları da uydurmadır⁵⁵⁰. Sadece belki de Bohémond de Tarente bir şeyler ifade etmektedir⁵⁵¹.

Müslümanlar'a gelince, Haçlı Seferleri öncesinde, Roma üzerine yarıefsanevi rivayetler ve İtalyan Yarımadası hakkında birkaç veri dışında, onların tarih veya coğrafya literatürleri antik dönem (Ptolémée) veya Hispano-Arap kaynağından başka hiçbir şey içermiyordu⁵⁵².

Haçlı Seferleri'nin en yoğun biçimde yaşandığı dönemde bile sadece Arapça iki eser Hıristiyan Batı üzerine bilgi birikiminden faydalanma kaygısı taşıyacaktı. Bunlardan biri, XII. yüzyılda Sicilya Normanları'nın egemenliğinde yaşayan el-İdrisî'dir. Diğeri ise Doğu'ya göç etmiş olan İspanyalı Müslüman İbn Said el-Endülüsî'dir. Yine 950 yılı civarında Mesûdî⁵⁵³ ve 1300 yılına doğru çok dinli ve toplumlu Moğol İmparatorluğu'nun Yahudi dönmesi veziri Reşideddin, Franklar'ın geçmişi üzerine bir şeyler öğrenme çabası gösterecektir⁵⁵⁴.

Cahen yine bu bölümde Hıristiyan ve Müslümanlar'ın hac ibadetleri üzerine bir dizi değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca Türk istilasının Hıristiyanlar için hac seyahatlerini olumsuz etkilediğini de ifade etmiştir⁵⁵⁵.

2.3.4. Haçlı Seferinin Arifesinde Batı: Seferin Başlangıcı

Cahen, Ortaçağ Avrupası'nda Hıristiyan dünyasının yani kilisesinin şu görüşte olduğunu belirtmiştir: “Eğer dünyevi iktidar boşluğu varsa, haydi diyelim ki iktidar karşı çıkıyorsa, savaflara karar vermek Kilisenin hakkı hatta görevidir⁵⁵⁶.”

İşte Cahen'e göre bu yeni düşünceyle bağlantılı olarak, VII. Gregoire'in eserinde daha önce açıkça bildirilen fikir de gelişmişti, bu fikre göre de; geniş ölçüde senyörlük sınıfından toplanmış ruhbanlar için silahlı hizmeti dünyevi muktedirler kadar Kilisenin de yapması doğaldı. Barışın ve Treve de Dieu'nün sınırlamaya çalıştığı tehlikeli iç çatışmalar, bu şekilde ortadan kaldırılabilir ve yahut da, en azından **iman** için savafla dönüştürülebilirdi. Bu gelişim Batı'nın özgünlüğüdür. Bizans zihni yapısına ise yabancıdır. Gerçi Bizanslılar Müslümanlar'la savaflar yapmışlardı ve Haç bu

⁵⁵⁰ İşte bu dönemdedir ki Charlemagne'in hac efsanesi türemiştir.

⁵⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s. 62

⁵⁵² Cahen, C., a.g.e., s. 62

⁵⁵³ Bkz. B. Lewis, “The muslim discovery of Europe”, B.S.O.A.S., 1957, XX; Ign. Guidi, “L'Europa Occidentale negli Antiqui geografi Arabi”, Florilegium M. De Vogué, 1909, s.263-269.

⁵⁵⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 63-64

⁵⁵⁵ Cahen, C., a.g.e., s.68

⁵⁵⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 69

seferlerinde onlara eşlik etmişti. Ve bu seferlere halkın tamamı gönülden, en içten bir şekilde kutsallık da atfetmişti⁵⁵⁷.

Ama yinede Roma'nın tavrıyla birlikte köklü bir farklılık vaki olmuştur. Bu tavrıyla Roma, İslam'a yaklaşıyordu: Gerçekten de Batı'da, Kutsal Savaşa katılmanın savaşçı için kurtuluşa ermenin bir yolu olduğu fikri Papalık tarafından resmileştirilmişti. Bizans Kilisesi hiçbir zaman Kutsal Savaş konseptine bütün benliğini vermemiştir. Dahası, Batı'daki dünyevi ve ruhani ayrımı Doğu'da mevcut olmadığından dolayı, Kilise tarafından organize edilen bir savaş tasavvuru aynı şekilde algılanamamaktadır⁵⁵⁸.

Batıda Kutsal Savaş fikrinin gelişimini evreler halinde anlatan Cahen, Papalık ile Normanlar arasında cereyan eden ilişkilerden de söz etmiş ve aralarında yapılmış olan bir kutsal anlaşma olduğunu belirtmiştir⁵⁵⁹.

İspanya'da Murabıtlar'a karşı Hıristiyan dünyasının vardığı ittifakların biçimine de değinen Cahen, özellikle Cluny Tarikatı'nın İspanya'da ki Müslümanlar'a karşı nasıl örgütlendiğini anlatır. Ayrıca İspanya'da nüfuz alanı oluşturmak için Papalık ile Fransızların politik mücadelelerinden söz etmiştir. Ayrıca II. Urbain'in bu süreçte aldığı rolün önemine değinmiştir⁵⁶⁰.

Cahen'e göre bütün bu gelişmeler sonucunda İspanya'nın bütün Müslümanlar'ının, Hıristiyanlar'a karşı Kutsal Savaşın şampiyonu olan Murâbıtlar'ın etrafında birleşmeleri oldu. Böylece 12. yüzyılın başında İspanya'da artık iki düşman bloktan başka bir şey yoktu. Yüzyılın ortasından Murâbıtlar'ın halefleri Muvahhidler'in gelişleri beklenirken kutsal savaşa karşı kutsal savaş vardı. Muvahhidler, Hıristiyanlar'ın Latin halklarının geri kalanıyla gizli casusluk ilişkileri kurdukları şüphesiyle onlara karşı hoşgörüsüz bir siyaset izleyeceklerdir⁵⁶¹.

Cahen, eserinin bu bölümünde 1095'te II. Urbain'in ilk Haçlı Seferleri'ni nasıl başlattığını gelişen olaylar etrafında anlatır. Özellikle Roma'da ki Hıristiyan dünyası ile Doğu'daki İstanbul merkezli Hıristiyan dünyası arasındaki politik mücadeleyi ikinci plana atan hamlelerinden söz eder. Roma'da ki Papa II. Urbain'in aralarında sürtüşme

⁵⁵⁷ Bkz. Congrès des Sciences historiques, Paris 1955, Paule Lemerle'in raporu.

⁵⁵⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 70

⁵⁵⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 71

⁵⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 72

⁵⁶¹ Cahen, C., a.g.e., s. 74-75

bulunan Normanlar ve Bizanslılar arasında iyi ilişkiler kurarak Haçlı Savaşları için yeni ittifaklar oluşturma çabalarını anlatır⁵⁶².

Cahen'e göre Bizans İmparatoru Aleksios, Anadolu'da ağırlaşan Türk tehdidi karşısında iyice endişeye kapılmıştı. Bu tehlikenin Tuna üzerinden Türkler'in kuzenleri Peçenekler ile birleşmesi İmparatorluğu bir kıskaç içine alıyordu. Papa küçük bir yardım kuvvetini Peçenekler'e karşı kullanılmak üzere Aleksios'a göndermişti. Şüphesiz bu yeni ortam ona daha önceleri çatışmanın imkânsız kıldığı bir Flaman birliğini gönderilmesini şimdi mümkün hale getirmişti. Haçlı Seferi organize edilirken Batılılar, Bizans'a karşı her türlü dini önyargıdan azade idiler⁵⁶³. Bizans İmparatorluğunu kurtarmak için Aleksios yardım talep ediyordu ve Batı da ona kutsal toprakları fethetmek için bir ordu göndermişti. Latin Hıristiyanlığı'nı sadece bu amaç harekete geçirebilirdi⁵⁶⁴.

el-Hâkim'in yaptığı tahribattan sonra Bizans İmparatorları çok fazla acele etmeksizin Kutsal Mezar Kilisesi'nin restorasyonu ve kutsal yerlere gelen Bizanslı hacılarınla meşgul oluyorlardı. Bu durumda on birinci asırda, Kudüs'ün Bizans'ın ve Batı'nın manevi dünyalarında aynı yeri işgal ettiği söylenemez. Her halükarda, Haçlı Seferi, Papa tarafından organize edildi ve İstanbul'un Kudüs olmadığını çok iyi biliyordu, o kendisine uygun geldiği için farklı bir siyaset benimsemişti. Bu durumda hadiselerin varlık sebebini geleneksel olarak onun tarafında aramak gerekecektir⁵⁶⁵.

Bizans İmparatorunun temsilcileri Bologne Konsili'nde hazır bulunurlarken ve daha sonra Papa II. Urbain Clermont'da Haçlı Seferi'ni ilan ettiği zaman, Anadolu'daki Türk tehlikesi, tıpkı önceki dönemlerde İtalya ve İspanya'daki Müslüman tehlikesi gibi etkisini yitirmekteydi. 1092 yılında Melikşah ölmüştü ve varisleri çarpışma halindeydiler. En azında Batı Anadolu'da Bizans İmparatorunun entrikaları Türkmen şeflerinin birini diğeri vasıtasıyla etkisiz hale getiriyordu. Geçici olarak "barbar" kontrolüne girmiş olan toprakların geri alınması, tıpkı imparatorluk tarihinde daha önce yaşandığı gibi, artık gerçekleştirilebilir bir umut olmuştu⁵⁶⁶.

Cahen, ilk Haçlılar'ın cahil ve teşkilatsız olduklarını belirterek bu ilk öncülerinin geçen yüzyılın fikri hareketini pekiştirecek şekilde Kutsal Savaşa, Yahudiler'i

⁵⁶² Cahen, C., a.g.e., s. 76

⁵⁶³ Cahen, C., a.g.e., s. 79

⁵⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s.79-80

⁵⁶⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 80

⁵⁶⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 81

katlederek başladıklarını belirtir ve bu grubun Türkler'le ilk karşılaşmasında ezildiğini ifade eder⁵⁶⁷.

2.3.5. Haçlılar Anadolu'da

Haçlı Seferinin esas itibarıyla Fransız olduğunu belirten Cahen, İngilizler'in, İtalyanlar'ın, Rhénans/Renliler'in hatta İskandinavlar'ın da seferde yer aldıklarını belirtir. Ayrıca Almanya'da, Papalık ile İmparatorluk arasındaki mücadelenin Haçlı Seferi resmi propagandasını engellediğini anlatır⁵⁶⁸. Godefroy de Bouillon İmparatorluktan ayrılırken, topraklarını imparatorun ruhban ve laik vasallarına rehin bırakıyordu ve kullandığı güzergâh da aşırı bir ihtiyat olarak yorumlanabiliyordu; o, diğer Haçlılar'ın tersine II. Urbain'in kontrolündeki İtalyan bölgelerinden geçişi kullanmamıştı. Raymond de Saint-Gilles'in ordusu göreceli biçimde güçlü görünüyorsa da hiç şüphe yok ki Haçlı Seferi birliklerinin çoğunluğunu Kuzeyin insanları oluşturuyordu. Kuzeyin insanları, yani Doğu'daki gelişmelerden en az haberdar olanlar, barışçı birlikteliğin hiç bir biçimine hazır olmayanlardı. En güneye yerleşmiş bulunan Bohemond'un Normanları bunların dışındadır⁵⁶⁹. Haçlı Seferi düşüncesi, Normanlar'ı seferin içinde herhangi bir inisiyatif almak için etkilemiş değildi⁵⁷⁰.

Cahen'e göre Haçlı Seferleri'nin başlangıcında yağmalar hatta çatışmalar olmuştu. Orta Avrupa ve Balkanlar'da, Haçlılar'ın tutarlı davranışları olmamıştı. Haçlılar'ın geçişi sırasında Bizans topraklarında bile terör ve kargaşa hâkimdi. Bunu Theophylacte d'Ochrida'nın mektuplarında not etmiş olması ilginçtir⁵⁷¹. Felaket yalnız İtalya'dan gelip Yunanistan'dan geçenler için daha az oldu. Fakat genel olarak, Bizans ile çetrefil sorunlarla dolu temaslara başlanıldığında, bunları çözmek için soğukkanlılığa ihtiyaç varken gergin ortam yaratılmıştı⁵⁷².

Haçlı Seferi'nin gelişimi anlaşmazlıkları arttırmış olmalıydı. Gerçi Haçlılar, Bizans topraklarına yerleşmiş olan Türkler'le savaşmaya hazırlardı ama onların hedefi Kudüs idi ve yabancıların istenmediği Anadolu'da kalmayı hiç arzu etmiyorlardı. Buna karşın Aleksios Komnenos, Boğazlar çevresindeki bölgeleri, Ege Denizi eyaletlerini,

⁵⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 82

⁵⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 87

⁵⁶⁹ Bazı İskandinavlar olsa da, Fatih Guillaume'un oğulları arasındaki kavgalar dolayısıyla İngilizler bulunmuyordu.

⁵⁷⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 88-89

⁵⁷¹ Cahen, C., a.g.e., s. 90, Bakınız ekler, Theophylacte'in mektubu.

⁵⁷² Cahen, C., a.g.e., s. 91

Suriye ve Ermenistan'a doğru giden yollar yeniden ele geçirilmeden bir taahhüt altına girmek istemiyordu. Böylece Haçlılar'ın yürüyüşü Bizans'ın katılımı olmaksızın cereyan etti⁵⁷³.

Cahen, Anadolu'da Türkler'in Haçlılar'ı Bizans kuvvetleri gibi algıladıklarını ve dolayısıyla verilen tepkinin Bizans'a verileden farksız olduğunu ifade eder. Ve bu yeni Franklar da az ya da çok Bizanslı olmalıydılar. Hiç şüphesiz bilhassa güçlü bir ordu olduğu söylentisi çabucak yayılmıştı ama bu ordunun tüm özgün yönleri hemen kavranamamıştı⁵⁷⁴.

Cahen, o dönemden günümüze gelen yazılı kaynaklarda Franklar'ın savaşçılık özelliklerine hayran oldukları düşmanlarının Hıristiyan olmamalarından üzüntü duyduklarını söyler. Dahası, onların tıpkı Franklar gibi Troyalılar'dan geldikleri söyleniyordu⁵⁷⁵. Ona göre o zamanki Türkler'in Franklar'a yönelik takdirlerini bilemiyoruz⁵⁷⁶.

Haçlılar Suriye'ye vardıkları zaman, ilk defa Müslüman veya değil; kadim topluluklarla karşılaştılar. Bunlarla savaşacaklar veya boyun eğdirecekler ve iki asır boyunca yöneteceklerdi. Suriyeli Müslüman orduların neredeyse tamamının Türkler'den devşirilmiş askerlerden müteşekkil olduğu doğrudur. Fakat bunlar Anadolu'daki Türkler'den farklıydılar. Anadolu'dakiler yarı göçebe, silahlı Türkmenler'di. Suriye'dekiler ise geleneksel biçimde profesyonel askerler idiler ve burada Türk yerleşmesi söz konusu değildi⁵⁷⁷.

Suriye'de Haçlılar Hıristiyanlar'a da rastlıyorlardı ama bunlar "heretik" [sapkın] Kiliselerin Hıristiyanları'ydı. Ve Haçlılar, onlara karşı Müslümanlar'dan daha iyi davranma düşüncesinde değillerdi⁵⁷⁸.

Haçlı Seferi'nin ertesinde Kilikyalılar bazen Bizans topraklarına kendilerini eklemiş buluyorlarken bazen de Antakya'nın Frankları'na boyun eğmiş buluyorlardı. Kuzey Suriye'deki Hıristiyanlar ise tamamen Antakya Frankları'nın yanında temel bir rol oynamaksızın, onlara bağlıydılar⁵⁷⁹. Biraz daha doğuda bulunan

⁵⁷³ Cahen, C., a.g.e., s. 93

⁵⁷⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 93

⁵⁷⁵ Bknz. Cahen, C., *Mélanges Perroy*, 1973'deki makalesi ve Runciman, "Europe and the Turks in the early Middle Ages", *Asiatic Review*, XXXIX, 1943.

⁵⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 94

⁵⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 95

⁵⁷⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 95

⁵⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 95, Bir Ermeni şahidin anlatısına işaret etmek ilginçtir. Bu şahit Franklardan bunca heyecan duymasına rağmen Sainte Lance olayından haberdar değildi. Melkitler ve Rumlar için Nicon

topraklarda, Orta Fırat boylarında durum başka türlü gelişmişti. Orada köken itibariyle Ermeni-Frank olarak niteleyebileceğimiz Urfa merkez olmak üzere Baudouin de Boulogne bir kontluk kurmuştu⁵⁸⁰.

Franklar'ın yavaş yavaş ama daha az yoğunlukla karşılaştıkları diğer Hıristiyanlar arasında Lübnan'ın Marunîler'i onları en iyi karşılayanlar olmuşlardı. Ama yarı dağlı bu köylüler o sırada büyük bir öneme sahip değillerdi. Yakubiler ise gelişmekte olan olaylara tepkisiz kalmışlardı⁵⁸¹.

Cahen'e göre Kudüs'te ve kuzeyin büyük şehirlerindeki Bizans rimelini uygulayan insanlar ile bunların ileri gelenlerine karşı Haçlılar güven duymuyorlardı: Zira bu "Rumlar" Franklar'a, Bizans ile işbirliği yapacak izlenimi veriyorlardı. Hâlbuki onlar [Batı ile Bizans Kilisesi arasındaki] dini meselelerde ihtiyatlı bir davranış içinde olunmasını arzu ediyorlardı⁵⁸².

Haçlı Seferi'nin nihai hedefi olan Kudüs'e ulaşma meselesi için aylar gerekmişti. Fetih konusunda Haçlılar kendilerini yeni bir rakibin karşısında buldular: Mısır Fatımi Devleti. Fatımîler Kudüs'ü Artuklular'ın elinden almak için Haçlı Seferi'nden faydalanmışlardı ve şu ya da bu biçimde Filistin'in ve Güney Suriye'nin limanlarını (Trablus ve çevresinde özerk yerli bir devlet mevcuttu) elinde bulunduruyordu⁵⁸³.

Fethedilmiş toprakların görünümü ancak 1110 yılına doğru kesinleşecekti. Kısacası, dört prenslik ortaya çıktı, bunlardan Kudüs Krallığı diğerleri üzerinde kurumsal bir otoritesi olmaksızın en saygın olanıydı⁵⁸⁴.

Urfa Kontluğu, eski Ermeni- Bizans topraklarında Baudouin tarafından kurulan ilk devlet oldu. Antakya Prensligi'nin Ermeniler'le işi vardı, alt seviyede bulunan yerli Hıristiyan nüfusu, en azından merkezi bölgesi içinde çoğunlukta idi. En son kurulan küçük Trablus Kontluğu'na gelince, Asi nehrinin yukarı boylarına doğru Trablus'un geçitlerine hükmetmekteydi ve bundan dolayı da bazı stratejik öneme sahipti⁵⁸⁵.

Haçlı Seferi'ne, hemen başında, gayretli bir şekilde Cenevizler bütün İtalyan deniz şehirlerinden hareket ederek katıldılar. Katılımları önce şahsi girişimlerle, sonra

de la Montagne Noire'da şüphesiz bazı imalar var. Bkz. s. 170, n. 15.

⁵⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 95-96

⁵⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s. 96

⁵⁸² Cahen, C., a.g.e., s. 96

⁵⁸³ Cahen, C., a.g.e., s. 98

⁵⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 99

⁵⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 100

Venedik ve Pisa'nın iştiraki gerçekleşince resmi olarak vuku buldu. Onlar da çekişen güçler arasında tarafsız kalmayı becerdiler, diğerlerine olduğu gibi birine de yardım ettiler ve buna karşılık Suriye/Filistin'de doğmuş olan üç Frank devletinden önemli imtiyazlar almasını becermişlerdi. Bizans ile hiç temasları yoktu. İslam dünyasıyla ilişkilerine gelince onlara tıpkı Pisalılar gibi davranmış olsalardı bu Müslümanlar açısından şaşırtıcı sayılmayacaktı. Aralarındaki fark Cenevizler İtalya dışındaki ilişkilerinde, Tyrrhenienne bölgesindeki yayılmalarında Pisalılar'ın çıkarttığı sorunlara çözüm bulmalarıydı⁵⁸⁶.

2.3.6. İlk Temaslar

Cahen'e göre Suriye-Filistin için Haçlı Seferi'nin sıradan bir vaka olduğu söylenebilir. Ortak bir tehlike karşısında pan-İslam bir dayanışma kavramı hiçbir zaman olgunluğa erişemeyecektir⁵⁸⁷.

Yerel şefler, tehdidi savmak için Haçlılar'la geçici olarak anlaşmalar imzalamış olsalar da, Müslüman toplumlar, Maaratunnuman ve Kudüs'te olduğu gibi terörle birlikte katliamları yaşadılar ve âlimlerin yürekleri Haçlıların hoşgörüsüzlükle yaptıkları sistematik tahribatlarla yandı. Bu tahribatlara bir örnek Trablus Kütüphanesi'dir⁵⁸⁸. Türkler'in gelişi [ve hâkimiyetlerini yaymaları] her tarafta yerli emirliklerin aleyhine olmuştur⁵⁸⁹.

Frank egemenliğinde Suriye'de, camilerin kapatılması ve özellikle kadılık gibi makamların yok edilmesi gibi istisnai durumla şehirli Müslümanlar için hayat zorlaşmıştı. Kaynakların bilgi vermemelerine rağmen bazı yerli Müslüman grupları üzerine dikkat çekmek ilginç olacaktır. XI. yüzyıldan beri Lazkiye'nin gerisindeki ülkenin dağlarına yerleşmiş olan Nusayriler'e (Aleviler) Haçlı Seferi dokunmamıştı. Sağlam kalelerine kapanmış Nusayriler'e boyun eğdirmek bilhassa zor olacaktır. Nusayriler'in güney doğusunda küçük kaleler sahipsiz kalmak zorundaydılar. Zira Şam ve Halep emirleri nezdinde şanslarını denemiş olan "Haşhaşiler" adı geçen şehirlerden sürülünce bu kaleleri güçlük çekmeksizin denetimleri altına almışlardı. Onlar, Sünnî Müslümanlar'a karşı Frankların en azından göstermelik müttefikliğini temin etme arayışı içerisindeydiler. Franklar arasında onların büyük üstadı "dağın ihtiyarı" la-

⁵⁸⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 104

⁵⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 107

⁵⁸⁸ Bknz. ekler.

⁵⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 109

kabıyla meşhur olacaktı. Lübnan'ın güneyinde, Vadi el-Taym'de Dürzîleri her zaman olduğu gibi mevcuttu. Bunlar becerikli bir biçimde Franklar'ı ve Müslümanlar'ı kullanmışa benziyorlar. Her iki tarafa da ispiyonluk hizmetinde bulunarak onların kendilerine topraklarını garanti etmelerini sağlamışlardı⁵⁹⁰.

Genel olarak Franklar'a karşı çıkış ya da onlarla birleşme görülmediğini belirten Cahen, Müslüman iktidarların yerli Hıristiyanlar'ı hiçbir entrikayla suçlamadıklarını ifade eder. Ve nitekim Cahen'e göre Müslüman iktidarlar onları ne tedirgin etmişler ne de kıyıma maruz bırakmışlardır. Franklar onları sapkın, daha doğrusu aşağılık olarak görmüşler ve de bundan dolayı, hem ileri gelenlerinin ve hem de kiliselerinin servetlerine el koymuşlardı. Daha sonra, Kraliçe Melusine'in aracılık yapmasıyla el konulan servetlerin bir bölümü iade edilmiştir⁵⁹¹.

Suriye'nin kuzeyinde ve Kilikya ovasında güçlü bir köylü grubunu teşkil eden Ermeniler, özellikle özerk senyörlüklere küçük silahlı birliklere sahip oldukları Toroslar'da özgün bir sorun çıkartıyorlardı. Batıda Bizanslılar'a karşı Franklar'a dayanmak için uygun zamanı bekleme eğilimdeydiler; doğuda Urfa Kontları ve Suriye Müslümanları (Anadolu'daki Türkler değil) arasında denge oyunu oynuyorlardı; özellikle Maraşlı Kogh Vasil'in durumu böyle olmuştu⁵⁹².

Yahudiler bazı kentli mesleklerde (camcılık, boyacılık) tekelleştirmelerine rağmen olayların akışını ciddi biçimde değiştirebilecek oranda demografik bir öneme sahip değillerdi. Geniza belgelerine göre Yahudiler'in, Müslüman prenslerin saygıdeğer tebaları olarak görülmelerini tespit etmek yine de ilginçtir⁵⁹³. Haçlı Seferleri onlar için, Avrupa'da ki gelişmelerden haberdar olmasalar da, Yahudiler için acı bir sınav oldu. Uydurma şeyler kaydetmekte hiçbir çıkarı olmayan bir tarihçi: Kudüs sinagoguna sığınmış olanların şehrin alınışı sırasında canlı canlı yakıldıklarını söylüyor⁵⁹⁴.

Cahen'e göre Anadolu eski bir Müslüman ülkesi değildi ve 1100 yıllarında orada bulunan Müslümanlar hala kaba saba olan Türkler ve ya Türkmenler'di⁵⁹⁵. Haçlı Seferi çeşitli kökenden askeri birlikleri bir araya getirmişti. Bu birlikler birbirlerinden ayrı biçimde kaldılar ve birbirinden bağımsız hatta bazen muhalif devletler kurdular. Bu du-

⁵⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 111-112

⁵⁹¹ Rahip Martin, içinde J. A., 1889 ve Nau'nun makalesi içinde J.A., 1899; bkz., eklerde verilen Süryani Kolofonu.

⁵⁹² Cahen, C., a. g.e., s. 113

⁵⁹³ Goitein, bakınız ekler.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, bakınız bibliyografya.

⁵⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 118

rumda Müslüman Doğu karşısındaki Latin Doğu'nun bütünlüğünü abartmamak gerekiyor. Mevcut şartların benzerliği onları birbirine yaklaştırıyordu ama kendi özgün geleneklerini tamamen oltadan kaldırmıyordu. Bilhassa devletlerarasında dayanışma tam ve her yönüyle olmaktan uzaktı. Bu Türkler her ne kadar bir tür canlı bir kutsal savaş ruhuna sahip olsalar da ve de Suriye'de ve de dini şuurlarında her hangi bir yeri olmayan Kudüs'te olup bitenlere kayıtsız olsalar da, tesadüfi biçimde Toroslar'ın ötesindeki Frank-Ermeni devletleriyle çarpışıyorlardı. Onlar Türkler'in güney doğuda komşularıydı ama XIII. yüzyıldan önce Türkler'in bu yönde genişleme düşünceleri hiç olmamıştı. Bu yönde iklim ve bedeviler onların düşmanı olup Suriye'nin Müslümanlarıyla da ikili dayanışma duygusu mevcut bulunmuyordu. Gerçi bu Müslümanların başında Türk (nadiren Türkmen) emirler vardı ama Arap halkları üzerinde saltanat sürüyorlardı ve onlar da dörtte üç oranında Araplaşmışlardı⁵⁹⁶.

Frank işgaline Müslüman Suriye'nin gösterdiği tepkilerde genel çizgileriyle iki dönem fark edildiğini belirten Cahen, ilkinde, Suriye'de sadece özerk emirlerin mevcut olduğunu, özellikle Rıdvan ve onun Halep'teki geçici halefleri, Şam'da Dukak ve onu takiben atabeyi Tuğtekin'in varlığından söz eder. Ona göre bu emirler bazen özerk olarak bazen de birleşerek hatta bazen de birbirlerinin düşmanı olarak Franklar'la ve Doğulularla karşılaşmışlardı. Kendileri arasında da bazen barış hâkimken bazen de rakip olmuşlardı. Onlar yerli Franklar'la savaş ve barışın birbirini izlediği bir siyaset takip etmişlerdi⁵⁹⁷.

Bazı geçici araçlardan sonra Halep 1128'de, kısa bir süreden beri Musul'un hâkimi olan Zengî tarafından işgal edildi. O önce kuzey Suriye'ye sonra da Suriye'nin tamamına hükmeden bir hanedanın kurucusu olacaktır. XIII. yüzyılın ta ortasına kadar Yukarı Mezopotamya'ya hâkimiyetini yayacak olan hanedan⁵⁹⁸. Artık saldırgan Frank değil ama Müslüman'dır. Antakya Prensiği gittikçe küçültülüyordu ve Fırat'ın kıvrımının doğusunda Urfa Kontluğu başkentinden (1144) ve topraklarının büyük bölümünden çıkartılıyordu. Batıda kalan topraklar ise sırtını Antalya Prensiği ve Orta Toroslar'daki Ermeni senyörlüklerine dayamıştı. Doğuda, Zengî, kutsal savaş fikirlerini oluşturmuş değildi ama siyaseten onu tatbik ediyordu⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 118

⁵⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 120

⁵⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 121

⁵⁹⁹ Cahen, C., Syrie du Nord, s. 347 v.d Bohemond, II. Baudouin, I. Josselin ve II. Josselin ve hatta Antakya'lı Renaud'nun felaketleri Kuzeyin Türkmenleri eliyle olmuştur.

Cahen'e göre Haçlı Seferi Bizans'a Batı Anadolu'yu yeniden fethetme ve kıyılardaki konumunu sağlama alma imkânını vermişti. Bu sonuç elbette hoş gidiyordu. Anadolu'nun tamamının yeniden fethine fırsat vermemiş olması ciddi görünmüyordu zira [Bizans'ın nazarında] gerçek mânâda devletleri olmayan Türkler yavaş yavaş yutulacak ve ya asimile edilecek gibi görünmüş olması muhtemeldir. Her halükarda iç Anadolu zenginliğe sahip değildi veya artık bu özelliğini kaybetmişti⁶⁰⁰.

Cahen, on beş yıldan fazla bir süre için Bizans İmparatorlarının çabalarının Türkler'den çok Franklar'a, Suriye ve Kilikya'ya karşı yoğunlaştırmalarını dikkat çekici bulur. Bu çabalar, onların kendi içlerindeki zorluklarından faydalanmayı, entrika veya müzakere yöntemini de bertaraf etmiyordu. Bizans, en çok İskenderun Körfezi'ne ulaşmaya imkân veren sahillerin muhafazasıyla ilgilendi. Franklar'a karşı müdahalede bu politika, Irak ve Mezopotamya'da Selçuklu Sultanlığı'ndan arta kalanlarla hatta Anadolu'daki Türkler'le bile anlaşmalar yapmaya kadar gitmişti. Bütün bu kargaşalar içinde Zengi Halep'in hâkimi olmuştu⁶⁰¹.

2.3.7. Latin Doğu ve Batı: İkinci Haçlı Seferine Kadar Siyasi Şartlar

Doğuya yerleşmiş bulunan Franklar tabiatıyla bölünmüşlerdi. Onlar Avrupa'dan da kopamıyorlardı. Avrupa'nın yardımları olmaksızın ayakta kalamama riskine maruzdular. Fakat bir zaman sonra artık geri dönmeyi düşünmüyorlardı. Kendilerini kurmuş oldukları yeni devletlerin üyeleri olarak hissediyorlar ve onlara yardım bahanesiyle sonradan gelenlerin kazanılmış mevkiler üzerine hak iddia etmelerim veya bu mevkileri paylaşmak istemelerini kabul etmiyorlardı. Bu davranışla, Suriye'nin küçük Türk emirlerinin Irak'taki kuzenlerine karşı sergiledikleri tavır arasında bir paralellik vardır⁶⁰².

Godefroy de Bouillon servetlerini rehine bırakmış ve kısa bir süre sonra da Doğu'da ölmüştü. Avrupalı mirasçılarından hiçbiri, onun Doğu'daki mülkleri üzerinde hak iddia edemiyordu. Baudouin'in kardeşine gelince, Avrupa'da pratikte hiçbir şeyin sahibi değildi⁶⁰³. Diğer Haçlı şefleri Avrupa'ya dönmüşlerdi. Sadece, Raymond de Saint-Gilles, Toulouse ve Province Kontu sıfatını da koruyarak Doğu'da yerleşmişti.

⁶⁰⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 122

⁶⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s. 123

⁶⁰² Cahen, C., a.g.e., s. 125

⁶⁰³ Bunlar, H. E. Mayer'in basılmakta olan Mémoires de l'Academie des Inscriptions'daki makalesinde mükemmel biçimde düzenlenmiştir. Godefroy hiçbir şekilde Doğu'da kalmayı düşünmemiştir. Avrupa'daki mülklerini/servetlerini elden çıkarmamış ama sadece rehine bırakmıştı.

Raymond'un örneği haricinde, bu durum, Doğu'ya yerleşmiş elan Frankların Batı'nın mümkün olan himayelerinden biri veya ötekinin gölgesi altında kendilerini güvende hissedebildikleri anlamına gelmekteydi⁶⁰⁴.

Bu bölümde I.Haçlı Seferi sonrasında Latin Doğu'da kurulan Hıristiyan Prenslüklerden ve bunların Batı'da ki Hıristiyan dünyası ile olan bağlarını teferruatlı bir şekilde anlatan Cahen, Latin Doğu'da kurulan prensliklerin hiçbir zaman batıdaki mirasçılarının mülkü haline gelemediğini kesin bir dille ifade eder. Ayrıca Doğu'da ki prensliklerle Batıda ki krallıklar arasında ki; gerek sosyal gerekse hukuki bağlar hakkında bilgiler verir. Aynı şekilde İtalyan Şehir Devletleri ile Latin Doğu arasında ki münasebetlerin gerek ticari gerekse askeri boyutunu ele alır ve bazı kıyaslamalar yapar⁶⁰⁵.

Papalığın Haçlı Seferleri üzerindeki etkilerinden söz eden Cahen; özellikle II.Urbain'in Haçlı Seferleri üzerinde aldığı rolü (I.Haçlı Seferi) anlatır ve kısa bir süre sonra ölümü üzerine ardıllarının etkisizliğinin sonucu Haçlı Seferleri üzerindeki ruhban sınıfının gücünü yitirmeye başladığını örneklerle anlatmaktadır⁶⁰⁶.

Cahen'e göre Kudüs Batı'da mevcut olan kutsal kent imajından saygınlığı lehine yararlanmaya devam etti⁶⁰⁷. Frank fethi İtalyan kentlerinden başlayan deniz seyahatlerinin gelişmesi haccın şartlarını iyileştirmişti ve sayıları gittikçe çoğalan hacılar Doğu'ya geliyorlardı. Kimileri orada takılıp kalıyorlardı. Kimilerine göre askeri seferlere katılmanın zamanıydı. Bunlar çarpışmaya pek kabiliyetli olmasalar da Doğudaki kuzenlerini Batıdan haberdar ediyorlar ve küçük bir nefes olsa da yardım getiriyorlardı. Onlar mensubiyet şuurunu koruyorlardı⁶⁰⁸.

Doğu'da Latin nüfusun yerleşmesinin yavaş biçimde gelişip gelişmediğini, ilk zamanlarda savaşlar dolayısıyla erkenden ölenlerin yokluğunu dengelemek için yeterli sayıda yeni nüfusun gelip gelmediğini bilmek zordur. Üstelik ölümler ihtiraslı gençlerin macera hevesini tahrik edebiliyordu. Feodal ailelerde oluşan boşluklar dulların yeniden evlenmesi veya başka türlü biçimde ailelerin yenilenmesini kolaylaştırıyordu. Doğum değerlendirmelerine ilişkin yorum yapmanın gerekip gerekmediğini bilmiyoruz, ilk Haçlıların geri dönüşünden sonra ayakta kalmayı sağlayacak oranda yeterli sayıda

⁶⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 125-126

⁶⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 127-137

⁶⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 138-139

⁶⁰⁷ Bkz. Alphanéry ve Dupront, La Chrétienté et l'idée de Croisade, 2 cilt, 1954-1959; S. Mahl. "Jerusalem im M.A. Sicht", Die Welt als Geschichte, 22, 1962.

⁶⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 140

nüfusun tekrar yerleştiği ve daha sonra da bu nüfusun bir gelişme kaydettiğini kabul etmek gerekir⁶⁰⁹.

Batıya gelince, geri dönen tüccarlar ve hacılar vasıtasıyla Doğu'nun işlerinden haberdar oluyordu. Ama bu işlerden hangisinin meşguliyet bakımından ilk sırayı tuttuğundan emin olunamıyordu. Avrupa'da daha çok Haçlı Seferi ile yavaşça güzelleşen bir hatıra merak duyuluyordu. Foucher de Chartes haricinde Haçlı Seferini anlatan vakanüvisler Batı'ya dönmüşlerdi. Oraya eserlerini de getirmişler ve hatta Fouchefin kroniği de Avrupa'ya ulaşmıştı. Ve Avrupa Albert d'Aix'in devasa kroniğini de tanıyordu. Albert, Doğu'ya gitmeksizin, orası hakkında tam olarak bilgi sahibi olmuştu (Onun Haçlı Seferi için bile hacı Richard'ın şiirini kullandığı artık neredeyse kesindir)⁶¹⁰. Bu eserler temelinde çokça bir yayın çalışması gerçekleşiyordu. Bu yayıma doğa üstü harikalar da giriyordu⁶¹¹. Doğrusunu söylemek gerekirse Haçlılar'ın kendileri bile mucizelerin içinde yüzüyorlardı⁶¹².

Batıda yeni Haçlı Seferi fikrinin teşekkül ettiği şartlar biliniyor; bunda yeni bir heyecan dalgası için çok az tanınan bir şehir olan Urfa'nın düşüşü değil fakat özellikle Doğudan elçilerin getirdiği yardım çağrıları bunda etkili olmuştur. Bu çağrılar cevaplandırıldı mı? Ve nasıl? Her şeyden sonra Haçlı Seferi'ne katılanlar bunun birincisi olduğunu; ikincisinin, üçüncüsünün meydana geleceğini düşünmemişlerdi. Bunu fikir olarak empoze etmiş olan Bernard de Clairvaux olmuştur. II. Haçlı Seferi birincisi ile belirgin aykırılık gösterir. Sefer iki hükümdar, otorite ve Papalıkla ilişkileri normal olan İmparator III. Conrad ve Fransa Kralı VII. Louis tarafından yönetilmektedir. Laik iktidarların doğal eğilimi açıkça geri dönüşü öngörüyordu. Papalık ise seferi teşvik etmek ve kutsamakla yetiniyordu⁶¹³. Ve bu Haçlı Seferi Almanlar'ın ilk müdahalesini gösteriyordu⁶¹⁴. Üstelik Bizans'a karşı hazırlıklarla meşgul bulunan İtalya Normanları'nın arzusu hilafına yapıldığından İtalyan tüccar şehirlerinden hiçbirinin katılımı istenmemişti. Haçlılar Bizans'ın hoşgörüsünden faydalandı. Bizans ise, Türk ve Norman tehlikelerine dikkat kesilmiş olup Latin nüfuzunun artmasından çok da endişeli değildi. Bizans İmparatorluğu sefere

⁶⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 141

⁶¹⁰ Bknz. Claude Cahen, Syrie, s. 12 v.d. ve şimdi de Chanson d'Antioche yayınındaki Suzanne Duparc'ın önsözü.

⁶¹¹ Chétifs şarkıları bundan dolayıdır; bkz., Claude Cahen, Syrie, 569 v.d., ve Myers'in gelecek baskısında.

⁶¹² Cahen, C., a.g.e., s. 141-142

⁶¹³ Hiçbir papalık temsilcisi gerçek manada bir rol oynamamıştır.

⁶¹⁴ 1101 Haçlı Seferinin gerisinde Bavyalılar vardı.

katılmaktan imtina etmişti, o zamanlar kendisi bağımsız seferler yapmıştı ve yapmaya da devam edecekti. Diğer taraftan Haçlı Seferi Anadolu topraklarının Bizans adına fethedilmesiyle meşgul olmamıştı. Anadolu'da Konya çevresinde Selçuklu devleti teşkilatlanmıştı⁶¹⁵.

Diğer taraftan Haçlı Seferi; Kudüs Krallığı'nın, Bizans'ın etki alanına terk edilen Kuzey Suriye'ye yönelik artık gittikçe artan ilgisizliğini gözler önüne sermişti. Şam kuşatması, Haçlılar'ın buraya çekilmiş olması, en korkunç düşman Nureddin'e karşı yapılması gereken mücadeleye tamamen yabancıydı. Bu kuşatma sadece Şamlılar nezdinde kendi propagandasını yapmaya yaradı ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı Haçlılar geri çekildikleri zaman, onlar müstakbel başarılan için meydanı Nureddin'e boş bırakmış oluyorlardı⁶¹⁶.

Avrupa'daki hayal kırıklığı o noktaya kadar gitmişti ki Geroh de Reichenberg gibiler, Haçlı Seferi'ni yalancı peygamberlerin icraatlarının bir sonucu olarak kınamışlar ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayan; ama para ve insan bakımından ölçsüzce büyümek isteyen Kudüslü Franklar'ın yol açtığı ithamında bulunmuşlardır. Sınırlardaki tehlikeleri sadece Franklar'ın kendileri tahrik ediyorlardı⁶¹⁷.

2.3.8.On İkinci Yüzyılın İlk Yarısında Ticaret ve Fikir Hayatında Gelişmeler

Haçlılar'ın Doğu'ya yerleşmeleri, buradaki ticari şartları baştan sona değiştirebilen basit bir vaka değildir. Gerçi, orada Haçlılar'ın kendilerine has ihtiyaçları vardı. Ama bu ihtiyaçlar istenilen bütün kazanımları ve ticari malları doğrudan gerçekleştirme imkân bulmak ihtimalini mutlaka içine almıyor anlamına gelmiyordu⁶¹⁸.

Latin Doğu'da, Venedik'in, Pisa'nın, Ceneviz'in tüccarları imtiyazlar ve kapitülasyonlar istemişler ve almışlardı⁶¹⁹.

Bu ilk çeyrek yüzyıl ve onu takip eden zamanlar arasında diğer iki önemli fark Müslüman ve Yahudi tüccarları taşıyan bir tür Mağrib filosunun⁶²⁰ varlığını ısrarla koruması, diğer taraftan ise, Kuzey limanları karşısında Güney İtalya'nın dikkate değer rolüdür. Kısmen önceki döneme ait arşive göre, 1170 yılına doğru yazılmış olan bir

⁶¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s.142-143

⁶¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.144

⁶¹⁷ Praver I'de bu sorunlar iyi bir şekilde açıklanıyor, 5. bölüm.

⁶¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s.145

⁶¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s.144

⁶²⁰ Bakınız ekteki II. Roger'e mektup.

risale,⁶²¹ Mısır'a gelen tüccarlar arasında Sicilyalılar'ı, hatta Sardunyalılar'ı (Haçlı Seferinden önce mi?) zikrediyor; hatta Cenevizli tüccarlar bazen Amalfi gemileriyle geliyorlardı⁶²².

Cahen'e göre Doğu'da Norman tavrının ne siyasi ne de ticari bakımdan hiç de çekimser olmadığı görülmüştü. Normanlar Amalfi'nin efendisi olmadıkları dönemde, Salerneli, Sicilyalı tebaaları desteklemenin yollarını aramışlardı ve yüzyılın ortasına kadar Fatımî devletiyle ticarete onlara imtiyazlı bir konum sağlamak için uğraşmışlardı. 1143 ve 1148 yıllarında II. Roger ve Fatımî Halifesi arasında, haklarında hiç bilgi sahibi olmadığımız önceki anlaşmaları devam ettiren yeni anlaşmalar akdedilmişti⁶²³.

Tarih aynı durumu Kudüs Krallığı'nda ve biraz gecikmeyle Trablus'ta da göstermektedir. Cenevizliler'in özellikle Akka'da kazandıkları imtiyazlar; bu limanın fethine yapmış olduğu yardımın karşılığıydı ve aynı imtiyazların benzerleri, onların yardımlarıyla zapt olunacak diğer limanlar içinde vaat edilmişti. Fakat yüzyılın ortasında, şöyle böyle otantik olan eski kanunlar çevresinde zuhur eden karışıldıkları o zamana kadar onların pek az başarılı olduklarını ispatlamaktadır⁶²⁴.

Cahen, aynı dönemde, Hint Okyanusu'ndaki ticarete Yahudi tüccarların artan bir katılımının (fakat gemilerin sahipliğine değil) tespit edildiğini belirtmiştir. Ona göre; Hıristiyan İtalyanların gelişmesiyle pratik olarak Akdeniz'den dışlanmış durumda olan Yahudi tüccarlar faaliyetlerini, Mağrib'den uzak olan bu tarafa çevirmişlerdi. Mısır'dan İtalyanların taşıdığı tahıllar orada büyük ölçüde Hıristiyan Kiptiler tarafından, yeniden dağıtılıyordu. Yahudiler o zaman için bundan pay almıyorlardı⁶²⁵.

Yine Cahen'e göre dikkatten kaçırılmamız gerekir ki aynı dönem içerisinde Batı'da, Haçlı Seferleri'yle birlikte, İspanya'da temsil edildiği haliyle Müslüman-Arap ilmine ve felsefesine yönelik ilgi doğmuş ve gelişmiştir. Doğu'da bu bakımdan klasik gelenek gerilemişti ve bu [ilmî] geleneğin tutunduğu yer İspanya'dır. İbn Rüşd (Averroes) adıyla da en parlak zirvesini yansıtır. İspanya, Doğu İslam'ından çok Hıristiyan Batı ile doğrudan temas halindeydi. Dolayısıyla normaldi ki Avrupa'nın öğrenip tanıdığı Müslüman-Arap düşüncesi, İspanya'daki haliyle olmuştu⁶²⁶.

⁶²¹ Mahzumî, *Minhâdj*, Claude Cahen'in JESHO, 1965'de ki incelemesi.

⁶²² Cahen, C., a.g.e., s.148

⁶²³ Cahen, C., a.g.e., s.149

⁶²⁴ Cahen, C., a.g.e., s.150

⁶²⁵ Cahen, C., a.g.e., s.153

⁶²⁶ Cahen, C., a.g.e., s.155

Hatırlamak zorundayız ki Haçlılar İslam'ın büyük ilim metropollerinden hiç birine el koymamışlardı ve başlangıçta, Haçlılar ellerine düşen kütüphaneleri tahrip etmişlerdi (Trablus için bakınız ekler)⁶²⁷.

Haçlı Seferi gerçeği karşısında yerli Hıristiyanlar'ın çoğunluğunun güçsüz kaldığı ve sayısal önemlerinin ve genel nüfuzlarının biraz azalmış olmasıyla birlikte, onların İslam ülkelerinde hayatlarına uygun şartların mevcudiyetini vurgulamıştık. Yinede bazı çevrelerde, özellikle Franklar'la temasları olan Nasturiler'de, İslam hâkimiyetinden kurtulma umudunu taşıyan bir nevi Mesih bekleme inancı devam ediyordu veya yeniden çalkanıyordu⁶²⁸.

2.3.9.On İkinci Yüzyılın Ortasında Yaşanan Gelişmeler

Cahen, Akdeniz ve Yakındoğu'da siyasi ve ekonomik ilişkiler bakımından XII. yüzyıl ortasının bir dönüm noktasına işaret ettiğini belirtir. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, Suriye-Fırat bölgelerinde Frank hâkimiyeti karşısında İslam'ın, geleneksel biçimde her zaman akınlara hazır olan Türkmenler sayesinde nasıl toparlanmış olduğunu ve operasyonlarda inisiyatifini yeniden ele geçirdiği görülmüştü. Türkmenler, Orta Asya'da, kutsal savaşı yürüten sınır savaşçılarının faaliyetleriyle bütünleşmişlerdi⁶²⁹.

Cahen, bu yüzyıla ilgili olarak Zengi hanedanının bu dönemdeki öneminden söz eder. 1146'da Zengî öldüğü zaman mirası hanedanın gücünün beşiği olan Musul'u alan büyük oğlu ile küçük oğlu Nureddin arasında paylaşıldığını belirtir⁶³⁰. Cahen'e göre gerçekte iki emirliğin göreceli önemi hemen sonra terse dönmüş görünüyordu: Musul'un birbirini takip eden prensleri her zaman silik şahsiyetler oldular⁶³¹. Oysaki Nureddin ilk planda gelen bir şahsiyet olarak temayüz ediyordu. Her ne kadar toprakları daha küçülmüşse de en azından Mezopotamya'daki entrikalardan uzaktı. Cihad, onun siyasetinin temeli ve motoru olmuştu⁶³².

Resmi doktrin, kutsal savaşın başlaması için cesareti ve yeteneği ile kendini gösteren önderin arkasında, sınırların içinde ve dışında herkesin birleşmesini

⁶²⁷ Cahen, C., a.g.e., s.157

⁶²⁸ Batı'da olduğu gibi Doğu'nun Musevî çevresindeki kıyaslanabilir nitelikteki hareketler üzerine bakınız Praver,I,s. 590.

⁶²⁹ Cahen, C., a.g.e., s.161

⁶³⁰ Bu emirin saltanatının çeşitli yönleri için bakınız N. Elisseeff, Nûr al- Dîn.

⁶³¹ Mevd'ud'u Selahaddin'in bir habercisi yapma gayretleri olsa da; bakınız H. S. Fink, "Mawdûd Iof Mossul, Precursor of Saladin", Muslim World, 1953.

⁶³² Cahen, C., a.g.e., s.162

emrediyordu⁶³³. Diğer taraftan Müslümanların birbirleriyle dayanışma içerisinde olması, özellikle Şiilik gibi hareketlerin bastırılması ve Selçukluların başlattığı ama daha yeni Suriye'ye ulaşmış olan modele göre dini-siyasi kadroların oluşumunun gelişmesi gerektiriyordu⁶³⁴. İlk anda bu politikanın sonucu, Şam'ın ilhak edilmesiyle Müslüman Suriye'nin birleşmesi oldu. Bu Franklar'a karşı yeni başarılar imkân vermekteydi. Müteakiben ikinci olarak, Musul ve Orta Anadolu'daki Danişmendliler üzerinde bir nevi himaye kurulması oldu; Anadolu Selçukluları ile birbirini takib eden çatışmalar ve anlaşmalarla Nureddin onları da Franklar'a karşı mücadeleye yöneltmeye çaba sarfetti. Ülke içerisinde Nureddin ordusunu Türk güçlerine katılmakta olan Kürtleri askere alarak güçlendirdi⁶³⁵.

Bütün bunlara ne Halifenin ne de İran-Irak Selçukluları'nın müdahale etmedikleri vurgulanacaktır. Selçuklular İran ve Irak'ta iç savaşlarla tamamen meşgul idiler ve onların gayretleriyle işbaşına gelmiş olan büyük devlet görevlileri onların aleyhine özerklik kurmaktaydılar. Çatışmalara sürüklenmiş olan Halifelere gelince; Suriye'ninkiler bir yana, kendi işleriyle bile etkili bir şekilde meşgul olamayacak kadar güçsüzdüler⁶³⁶.

Tarihçi ve vaiz Bağdatlı İbnül-Cevzi, Büyük Tarih'ine, Suriye'deki bazı Frank-İslam savaşlarının hikâyelerini eklemiştir ama bu onun için açıkça görünüyor ki ikinci planda bir şeydir ve o belki de incelediği arşivlerde çok şey bulamamıştı. Tabiatıyla sapkın Fatımîler'le çok az ilgilenmiştir. Buna karşın öyle görünüyor ki cihadın uyanışı biraz Mısır'da zemin kazanmıştı (Bakınız infra, s. 129)⁶³⁷.

Cahen'e göre on birinci asrın ortasında, Bizans yönetimi Türkler'le ilişkilerini normalleştirmek umuduyla⁶³⁸ Fatımîler'le dostluğunu feda etmekten çekinmemişti. Fakat bu boşuna olmuştu. Bu ilişkilerin Birinci Haçlı Seferi sırasında ne durumda olduğunu bilmiyoruz. Haçlı Seferi sırasında bir Bizans elçisi Kahire'ye gitmişti. Daha

⁶³³ Cihadın bu bölgesel şekilde yeniden doğuşu Batı'da Haçlı Seferi fikrinin sönmesi ile kronolojik olarak çakışması muhtemeldir. İkisi arasında hiçbir bağlantı yoktur.

⁶³⁴ Savaş Cihadın kurallarına uygun biçimde yönetilecekti. Bu kaygı Ma'arratunnuman'nın yeniden zaptı sırasında ortaya çıkıyordu: Hukuk, fethedilen toprakların Devletin emrine verilmesine karar veriyordu; ama böyle bir durumda, talana maruz kalmış ailelere mensup üyelerin yaşayabilmesi için şehrin tekrarkaybedilmesi tehlikesi vardı. Mülkiyet konusunda, her ne kadar öngörülen vade bitmişse de Nureddinonlara eski mülklerini yeniden iade etti, onun ününü arttıran da bu hareketi oldu.

⁶³⁵ Cahen, C., a.g.e., s.162-163

⁶³⁶ Cahen, C., a.g.e., s.163

⁶³⁷ Cahen, C., a.g.e., s.164

⁶³⁸ Cahen, C., a.g.e., Cl. Cahen, Byzantion dergisindeki makale, Turcobyzantin'de yeniden basıldı.

sonrası için sadece elçiler gidip geldi diyebiliriz. Onlar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz⁶³⁹.

Yine Cahen, aynı dönemde Mısır'la Normanlar arasındaki ilişkilerin bozulduğunu belirtir⁶⁴⁰. Ayrıca yine bu bölümde Mısır ve İtalyanların ticari münasebetlerini anlatan⁶⁴¹ Cahen, otuz sene boyunca Fatimiler'le barış içinde bulunan Kudüs Krallığı'nın 1153 yılında onların Filisin'deki son limanları Askelon'a saldırdıklarını, aynı dönemde İtalyanlar'ın, yüzyılın başındaki imtiyazlarını daha etkili hale getirmekle meşgul olduklarını belirtir⁶⁴².

Bu dönemde İskenderiye'de varlıkları ve ticari faaliyetleri ispatlanan Ceneviz ve Venedikliler'in bu çatışmalara kayıtsız kalmış olma ihtimali azdır. Fakat kaynaklar bu konuda hiçbir şey söylemiyorlar ve ihtiyatlı bir tutum takınıyorlar. Şüphesiz Normanlar ticaretlerini yeniden kurmaya girişmişlerdi; 1163 yılında Mısır'a bir elçi göndermişler fakat artık karşı askeri bir müdahaleden söz edildiği artık duyulmayacaktır⁶⁴³.

Fatimi Devleti anarşi içerisinde güçten düşüyordu ve rakip hizipler; Franklar'ı ve Nureddin'i yardıma çağırıyorlardı. Bir süre sonra Mısır her ikisi için de yavaş yavaş tadı çıkarılan zengin ve kolay bir av haline gelecekti. İtalyan tüccarlar, başarısızlık halinde Franklar'la ve başarı halinde ise çıkarıyla birleşme riskleri arasında gidip geliyorlardı⁶⁴⁴. Bu sırada, Mağrib ve İspanya'da Muvahhidler, Murâbit İmparatorluğu'nu yıkıyorlardı. Fakat Muvahhidler sadece Balear adalarında Banu Ghaniyalar'ın yarı korsan devleti olarak ayakta kalıyorlardı⁶⁴⁵. Daha sonra, 1169-1171'de Mısır'da olduğu gibi Bizans'ta da yeni bir sarsıntı yaşandı⁶⁴⁶.

Bu olaylar olurken Esedüddin Şirküh öldü ve hemen yerini yeğeni Selahaddin (Saladin) aldı. Elbette Selahaddin Sünni idi, sadece Hanefî olan Türkler'in tersine, Kürtler'de genellikle olduğu gibi ve de zamanın Mısırlı Sünniler gibi Şâfi okuluna bağlıydı. 1171 yılında resmen Fatimi hanedanına son verdi ve Abbasî hanedanına bağlılığı ve Sünni hanedanın geri dönüşünü ilan etti. Artık Mısır kaynaklarıyla birlikte, kuşatılmış durumdaki Latin Doğuya karşı ortak Kutsal Savaş cephesine katılmış

⁶³⁹ Bakınız ekteki 1135 tarihli mektup. Bizans'ın Murâbitlar ve Muvahhidler ile temasları olup olmadığını bilmiyoruz.

⁶⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s.167

⁶⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s.170-171

⁶⁴² Cahen, C., a.g.e., s.172

⁶⁴³ Bknz. Allmendinger, Die Berziehungen (Bakınız bibliyografya)

⁶⁴⁴ Cahen, C., a.g.e., s.174

⁶⁴⁵ Cahen, C., a.g.e., s.174

⁶⁴⁶ Cahen, C., a.g.e., s.174

bulunuyordu. Hassas bölge; Kuzey Suriye'den Güney Suriye ve Filistin'e ulaşıyordu. Bu değişimlerin büyük etkisi Nureddin ve Selahaddin arasındaki karşılıklı güvensizlikten dolayı hemen hissedilmedi. Daha sonra Nureddin öldü (1174), onun genç halefleri ile Selahaddin arasında çatışma çıktı. Selahaddin hemen kendisini Kutsal Savaşı devam ettirmeye en ehil kişi olduğu gerekçesiyle Mısır'daki gibi Suriye'deki mirasın tamamı üzerinde hak ilan etmişti. 1180 yılında birlik onun lehinde olacak biçimde yeniden kurulmuştu ve artık bundan böyle Franklar'a karşı tehdit büyüktü⁶⁴⁷.

2.3.10. On İkinci Yüzyılda Ticaret Organizasyonu ve Para

Cahen göre Levant'da ticaretin özelliklerini anlamaya başladığımız dönem on ikinci asrın ortasıdır. Pisa'da bilinen basit vesikalar çok geç dönemlere ait olsalar da, Venedik için, 12. yüzyıla ait yeterince belgeye sahibiz⁶⁴⁸. Ve Ceneviz'de de aynı yüzyılın sonundan beri muhafaza edilen çok sayıda noter dokümanı ile birlikte 1156-1164 yıllarını kapsayan Johannes Scriba'nın kayıtları da bizim elimizin altındadırlar⁶⁴⁹. Ayrıca Cahen, Mağrib ticaretinden başka, ne olursa olsun üç ticaret güzergâhı ortaya çıktığını belirtir. İstanbul-Mısır, İskenderiye-Akka ve Deniz Aşırı⁶⁵⁰.

Yine Cahen'e göre Levant ticaretinin Batılılar için açık verdiği neredeyse her zaman kabul edilir. Bu fikir kısmen Doğu'nun pahalı mallar sattığı, Batı'nın ise ona ucuz mallar sunabildiği önyargısına dayanıyordu⁶⁵¹.

On ikinci asır içinde, Doğu ve Müslüman Batı arasında bile, İtalyanlar bu bağlantıların tekeli zapt etmiş görünüyorlar. 1183 yılında sofı İbn Cübeyr, arzu etmese de, hac yolculuğunun Akdeniz bölümünü bir Ceneviz gemisi üzerinde geçirmek zorunda kalacaktı⁶⁵².

11. yüzyılla birlikte Batılı Müslümanlar'ın Doğu'ya gelmek için Frank gemilerini kullandıkları görülmüştü. On ikinci asrın ilk yarısında Müslüman filolarından bazı unsurlar özellikle Afrika kıyıları boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdi. Aynı yüzyılın sonlarına doğru, örneğin "Haşhaşilerin" taşımacılık için bir gemi sahibi olduklarını görüyoruz⁶⁵³. Kezâ Selahaddin tıpkı Bizans'ın da yaptığı gibi⁶⁵⁴, en azından

⁶⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s.176

⁶⁴⁸ Morozzo de la Rocca ve Lombardo, Documenti del commercio veneziano nei secoli XI-XII, 1940.

⁶⁴⁹ Ed. M. Chiaudano ve M. Moresco, II. cartolare di Giovanni Scriba, 1920-1935.

⁶⁵⁰ Cahen, C., a.g.e., s.179-180

⁶⁵¹ Cahen, C., a.g.e., s.183

⁶⁵² Cahen, C., a.g.e., s.188, Bknz. İbn Djbayr, terc. Godefroy-Demombynes.

⁶⁵³ Bknz. Ermoul, ed. Mass-Latrie, s. 236.

⁶⁵⁴ Bknz. Ehrenkreutz, s. 145, n. 1.

bir dönem için savaş gemileri inşa edecekti. Ama yüzyılın hemen ortasında Müslüman tüccarları ticaret gemileri ile seyahat ediyorlarsa artık bu gemilerin istisnasız İtalyan olduğu kesindir⁶⁵⁵.

Cahen, Müslüman donanmasının neredeyse tamamen yok oluşunun sebepleri üzerinde tartışıldığında ve bunda gemi inşası için kereste temin etmenin gittikçe güçleşmesi özellikle gerekçe olarak ileri sürüldüğünü ifade eder⁶⁵⁶. Oysaki Cahen temel olarak Müslüman donanmasının kayboluşunun esas sebebinin Kuzeyli İtalyanların filolarının güçlenmesinde yattığını belirtir⁶⁵⁷.

Cahen'e göre Haçlı Seferleri zamanında Akdeniz ve Yakındoğu'da parasal dolaşımın tarihi ve bunda Latin Doğu'nun tuttuğu yer hâlâ yeterince aydınlatılmamıştır. Ve birbirleriyle teması olan bütün bölgeleri içine alan bir tablo yapmaksızın bunu net olarak ortaya koymak mümkün değildir⁶⁵⁸.

Ticari faaliyetlerde kullanılan paranın cinsi ve değeri üzerinde de bu dönemle ilgili bize bilgiler veren Cahen, 11. yüzyılın sonunda Mısır'da ve on ikinci asrın ilk üç çeyreğinde hayat, altın bir para ve varak denilen %30'u saf ve %70'i bakırdan müteşekkil karışım bir paranın etrafında organize olduğunu anlatır⁶⁵⁹. O dönemde 40 dirhem yaklaşık 13,5g olan bir Fatımî dinarı değerindeydi. 11. yüzyılda Suriye'de yinede nukra denilen saf gümüşten dirhemler basılmaya devam ediliyordu⁶⁶⁰.

11. yüzyılın sonundan beri önceki dönemlerde rolü sınırlı kalmış olan **Sudan altını**, Mağribe, İspanya'ya ve dolaylı olarak Hıristiyan Batıya Murâbitlar tarafından getirilmişti. Bu bakımdan Muvahidler 12. yüzyılda bunun devamını getireceklerdir⁶⁶¹.

2.3.11.Selahaddin

Haçlı Seferleri dönemindeki Müslüman şahsiyeterin en meşhuru Selahaddin'dir (Saladin)⁶⁶². Çünkü onun politikası öylesine şümüllüdür ki Nureddin'in ki ona

⁶⁵⁵ 1228 senesinde Marsilya Kontratları yolcular arasında "Naserini"=Nasranî, Arapça yerli Hıristiyanları ifade etmek için kullanılan çoğul kelimeyi zikrediyor. 1260 yılına doğru bir İtalyan gemisi Doğulu yolcularla doluydu, Röhricht, Regesta..

⁶⁵⁶ Bknz. Maurice Lombard, Arsenaux et bois de marine.

⁶⁵⁷ Cahen, C., a.g.e., s.190

⁶⁵⁸ Cahen, C., a.g.e., s.191

⁶⁵⁹ Daha önceki dönemlerde varak kelimesi *ayn* gibi nakit altın parayı, hesaplanan değerlerinin tersine, ifade ediyordu. Kullanımın çeşitlenmesi ve farklı türlerinin çoğalması saf metalden kesilmiş sikkelerin yerine güvenilir alaşımdan kesilmiş sikkelerin tercih edilmesine yol açtı.

⁶⁶⁰ Cahen, C., a.g.e., s.193

⁶⁶¹ Cahen, C., a.g.e., s.195

⁶⁶² Bu adı taşıyan genel nitelikli eserler: A. S, Ehrenkretz; 1971; Lyons ve Jackson, 1979. Bakınız ayrıca Ayyubides maddesi E.İ².

yetişememiş ve onun siyaseti Kudüs'ün fethiyle sonuçlanmış; bu siyaset Latin Doğunun yıkılmasına ve III. Haçlı Seferi'nin birleşen hükümdarlarının direnişine yol açmıştır. Selahaddin en ünlü şahsiyettir çünkü büyük tarihçilerin kendisini şöhret yapması için şansı ve hiç şüphesiz bilgeliği vardı⁶⁶³. Cahen'e göre bazı modern yazarların eserlerinde onun imajının pek anlaşılmaz biçimde olması belki de bir Türk değil de Kürt olmasından kaynaklanıyordu⁶⁶⁴.

Bu bölümde Selahaddin ile Nureddin'in bazı yazarlar tarafından anlamsız bir şekilde karşılaştırıldığını belirten Cahen, oysaki fikri manada her iki hükümdarın da siyasetin gereklerini icra ettiklerini belirtir. Ayrıca burada inanç için bir araya gelmenin siyasetin güçlenmesine yardımcı olduğunu ve güçlenmiş siyasetin de Kutsal Savaşı geliştirdiğini anlatır.

Artık her şeyin merkezinde, bedeli ne olursa olsun müstakbel başarılarla telafi edilecek olan savaş vardı. Açıkçası, daha önceden Nureddin tarafından belirlenmiş olan hedef: Kudüs'ün geri alınması idi⁶⁶⁵. Genç Kral cüzamlı IV. Baudouin'in hastalığı ve haleflik etrafında yapılan kavgalar bu fethi kolaylaştıracak görünüyordu⁶⁶⁶.

Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında karada olduğu kadar denizde de savaşlar cereyan etmiştir. Selahaddin uzun zaman savaş filosu inşa ettiren son Müslüman hükümdarı olarak kalmıştır⁶⁶⁷.

Yine bu bölümde Cahen, Bizans ile Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan arasında yaşanan mücadele ve bu mücadele sonunda Miryakefalon zaferiyle yaşanan gelişme karşısında Kılıç Arslan'ın Anadolu'da birliği sağladığını belirtir. Ancak güneyde ise Kılıç Arslan'a karşı sürekli Danişmendlileri destekleyen Nureddin'in güçlenmesinin Anadolu Selçuklularını endişelendirdiğini ifade eden Cahen, Nureddin'in beklenmedik ölümü ile devletinin parçalandığını ancak kısa bir süre sonra Selahaddin tarafından yeniden toparlandığını anlatır. Ayrıca Bizans İmparatorluğu sınırları içerisindeki Latinlerle Bizanslılar arasındaki mücadelenin de Selahaddin'in lehine sonuçlar doğurduğunu belirten Cahen, işte 1187 yılı sonbaharında Selahaddin

⁶⁶³ Bilhassa İmadeddin el-İsfahânî.

⁶⁶⁴ Cahen, C., a.g.e., s.197

⁶⁶⁵ Cahen, C., a.g.e., s.198

⁶⁶⁶ Kudüs alınmış olduğu zaman Nureddin tarafından el-Âksa Camiinde önceden verilecek olan vaaz; bkz. R.C.E.A'daki kayıt.

⁶⁶⁷ Bknz. Ehrenkreutz, "The place of Saladin in the naval history of the Mediter- ranean Sea", Journal of the American Oriental Society, LXXV 2,1955.

için zafer, Franklar için bozgun olan Hittin Savaşı'nın bu çerçevede vuku bulduğunu ifade eder⁶⁶⁸.

Savaş Selahaddin'e Kudüs'ü alma imkânı verdi. Parçalanmış ve küçük birliklere ayrılmış Franklar'ın kargaşandan faydalanan Eyyubi hükümdarı birkaç hafta içinde, iç bölgelerde onlara ait büyük kalelerin çoğunu ve hatta limanları fethetti. Frankların kıyılarıyla bağlantıları kopmuştu⁶⁶⁹.

Doğu'ya bazı yardımlar göndermiş olsalar da, ne İngiltere ne de Fransa krallarının, o zamanlar ne Bizans ne de Müslüman hâkimlere yönelik herhangi bir politika geliştirdiklerini görmüyoruz. Şüphesiz yolu üzerinde Bizans'la karşılaşacak Barbarossa'nın siyasetinin biraz farklı olması söz konusuydu. O, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ve Selahaddin'e elçiler göndermişti. Bu elçilerin amacını ne yazık ki bilmiyoruz⁶⁷⁰. Yaşlı Sultan Kılıç Arslan ve Türkmenler'e dayanan oğulları arasında patlak vermiş olan kavgalardan dolayı çatışma mevcuttu⁶⁷¹. Kılıç Arslan, Toroslar bölgesi üzerinde rakibi olan Selahaddin ile her zaman anlaşmazlık içinde olmuştu. Dolayısıyla Frederic'in Haçlı Seferi onu hiç rahatsız etmiyordu⁶⁷².

Cahen'e göre III. Haçlı Seferi Yakınoğu'da İtalyan tüccarların tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Mısır ile bütün ticaret ilişkileri koptuğundan onlar dikkatlerini faaliyetlerin yenilenmesine ve Latin Doğunun güvenli bölgelerinin sağlayacağı faydaya yoğunlaştırmışlardı⁶⁷³. O zamandan itibaren Levant ticareti, niteliğini değiştirmeksizin, Suriye limanlarına teveccüh göstermeye başlamıştı. Bununla birlikte her şeye rağmen Mısır'ı tamamen terk etmemişlerdi⁶⁷⁴.

Cahen, halifelüğün Franklar'a karşı mücadeleye aslında ilgisiz kaldığı ve bu durumun da şaşırtıcı olduğu daha, önce vurgulandığını belirtir. Cahen'e göre 12. yüzyılın bütün ilk yarısı boyunca kararlı biçimde talep edildikçe, Hilafet arada sırada

⁶⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 207

⁶⁶⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 207

⁶⁷⁰ Onun saltanatı zamanındadır ama ondan ayrı olarak onun rakibi Henri Le Lion Doğu'ya hac yapmıştır; bakınız M.-L. Favreau, "Zur Pilgerfahrt des Grafen Rudolf v. Pfullendorf, 1180" Z.f. die Geschichte des Oberrheims, 123 (n.f.84), 1975. Barberousse'un Selahaddin'e gönderdiği elçi Burkhard des Strasbourg'dur. Onun kısa bir metnine sahibiz (MGSS XXI, 235). Şüphesiz Barberousse için Bizans'ı mağlup etmek söz konusu idi.

⁶⁷¹ Benim W.Z.K.M.'deki makalem. (Turco Byzantina'da yeniden yayınlandı); Ekkhard Eickoff, Friedrich Barbarossa im Orient. 1977; Hannes Möhring, Saladin und der dritte Kreuzzug, Wiesbaden, 1980.

⁶⁷² Cahen, C., a.g.e., s. 208

⁶⁷³ Cahen, C., a.g.e., s. 210

⁶⁷⁴ Haçlı Seferi sırasında bile doğal olarak hariç tutuluyordu. Latin Doğu'daki bu şehirlerin rekabeti sadece bu şehirlere ulaşımı sağlayan yollar üzerindeki durumu ağırlaştırıyordu. Bknz. M.-L Favreau, "Die Italienische Levante- Piraterie und die Sichertit des Seewegs nach Syrien im 12 und 13 J.", Viertelj. Für Social und Wirtschafts Geschichte, 65, 1978.

manevi teşvikler göndermiş olsada henüz gerçekten olağanüstü bir şey yoktu. Halife'nin Selçuklu hamileriyle yaptığı iç kavgalar sırasında onlardan kurtulmak için yeterince meşguliyeti vardı. Ayrıca onun ne askeri birlikleri ne de mali kaynakları vardı. Ama yüzyılın ikinci yansından itibaren bağımsız olan halife, Irak'ı ve komşu bölgeleri yönetir duruma geldi. İtibaren, hatta iktidarı bütün Sünniler tarafından yeniden tanınmıştı. Ordusu ve mâliyesi mevcuttu. Bu şartlar altında, en-Nâsir⁶⁷⁵ gibi bir halifenin -dikkate değer bir şahsiyet, işlevini yükseltebilecek her şeyin herkesin ateşli arayıcısı olarak tanınır- neredeyse hiçbir şey yapmaması; yaptığı çağrılara verdiği cevaplardaki gevşekliğin Selahaddin'in cesaretini kırması açıklanmaya değerdir. Maddi bakımdan, Franklara karşı mücadelenin halifeliğe hiçbir şey sağlamadığı açıktır; bağımsız emirler tarafından yürütülen mücadele ise onların şanlarına ve güçlerine -halifeliğinkine değil- katkı sağlayabilirdi. Ve İran'ın sahne olduğu ciddi olaylar, bunların çoğunlukla Irak'ta meydana gelen yankıları halifenin dikkatinin başka tarafa yönelmesini engelliyordu⁶⁷⁶.

2.3.12.Latin Doğunun Kurumları

Cahen'e göre Latin Doğu'ya ait kurumların, Batının katkılarıyla Suriyeli-Doğulu kalıntıların ve nihayetinde zamanın ihtiyaçlarından mülhem yeniliklerle düzenlenmiş olduğu apaçık bellidir⁶⁷⁷. Tıpkı bir zamanlar Arap veya Türk fütuhâtı da dâhil bütün fetihlerde olduğu gibi, Frank fethi sırasında da söz konusu olan toplumda egemen asiller ve tebaa haline getirilen halk birbirinden ayrıldı⁶⁷⁸.

Latin Doğu'nun dört devletinin, -daha sonra üçe düşecektir- başında bir kral, prens veya kont olmuştur. Onların çoğunlukla askeri bir şef olması beklenirdi. Bu durum kadınların halef olmalarını ihtimal dışı bırakmıştır. Onların arasından birçoğunun erken ölümü, varislerinin genç olması sebebiyle onları çabucak evlenmek durumunda bırakmıştır. Müteveffa baronların Doğu'da bulunmayan aile üyelerini dışlamalarından dolayı, genç varisler birçok kereler hanedana yabancı kimselerle işbirliği yapmak zorunda bırakılmışlardır, Ama bu mesele teşkil etmemiş ve de ülkenin "gelenekleriyle" hiçbir kopukluğa yol açmamış gözükmektedir. Hatta 13. yüzyılın sonunda Norman

⁶⁷⁵ Angelica Hartmann, An-Nâsir 'd-Din Allah (1180-1225), 1975; Sivan, "Saladin et le Calife al-Nâsir" Scripta Hierosolymitana (Scripta in History), 1972.

⁶⁷⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 212-213

⁶⁷⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 216

⁶⁷⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 217

soyundan gelen Antakya prensine Trablus kontluğunun verildiğine yani iki küçük devletin birleşmesine şahit olunmaktadır⁶⁷⁹.

Geleneksel imaja göre, Kudüs Krallığı 12.yüzyılda güçlü bir iktidara sahip olmuş idi. Bu iktidar 13. asırda merkezi olmayan bir feodalitenin gelişmesiyle parçalanacaktır. Kudüs Kralı III. Baudouin ve I. Amaury'nin hâkimiyeti sırasında bile, krallığın baron senyörlerini doğrudan krala kul eden "Assise de la ligesse" [*ligesse tüzüğü*] sayesinde iktidarını arttırmıştı. Bunda iki tarafı da keskin olan bir silahın var olduğu son zamanlarda gösterilmişti. Savaşlardaki kayıpların sıklıkla fieflerin nakline yol açtığı ve yüzyılın başında nazik durumda olan feodalitenin birkaç büyük kalıcı senyörlüğün kurulmasıyla giderek güçlendiği muhakkaktır. Büyük senyörlükler arasında İbelin'lerin iktidarı doğacaktır. Toprak kayıplarının daha çok feodallere mi yoksa monarşiye mi zarar verdiğini söyleyebilmek güçtür. Krallıktaki siyasi zayıflamanın hangi ölçüde konjoktüre bağlı hangi ölçüde baştan itibaren olduğunu da ifade etmek zordur⁶⁸⁰.

Prens ve senyörler, Batı tipindeki küçük mahkemelerinin yardımıyla adliyei idare ediyorlar ve adalet dağıtıyorlardı⁶⁸¹.

Cahen, prensip olarak, Batıdaki senyör ile Doğudaki bir senyör arasında temel bir farkın mevcut olduğunu belirtir. Birincisi için -kilise kanununa bağlı olanı bir tarafa bırakalım- egemenlik alanının bütün idaresi onun uhdesinde idi. Her ne kadar daha önce "adet/örf" mevcut idiyse de buna özellikle adalet de dâhildi. İkincisi ise toprağının özellikle mali konulardaki işletmesiyle meşgul oluyordu ama adalet, kanunun uygulanması Kadı'nın mesleği idi. Gerçi Kadı, senyör tarafından atanıyordu ama bağımsız hareket ediyordu⁶⁸².

Cahen yine bu bölümde Latin Doğu'nun küçük devletlerinde var olan ve kısmen Müslüman ülkelerdeki iktalara benzeyen ve adına *fief* denilen bir toprak mülkiyetinden söz eder⁶⁸³.

Cahen'e göre Latin Doğu'nun *fiefinin* komşu Müslüman Suriye'deki iktanın gelişmesi üzerinde etkisinin olup olmadığı da irdelenmiştir. Latin Doğuyla komşu olan

⁶⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 217

⁶⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 218

⁶⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s. 218

⁶⁸² Cahen, C., a.g.e., s. 219

⁶⁸³ Cahen, C., a.g.e., s. 222

küçük *fief* ve küçük iktaların ebatları ve yapıları birbirine benziyordu. Her ikisi de bir süvari besliyordu⁶⁸⁴.

Bahsedilen siyasi rejim ne kadar laik olursa olsun fethedilmiş siyasi toprağın kutsallığı dini kurumların tesiriyle ortaya çıkacağından kimse şüphe etmiyordu. Bu dini kurumlar diğer görevlerinin yanında kutsal yerlerin çekip çevrilmesini de üstlenmişlerdi⁶⁸⁵.

Bu kurumlar çeşitli biçimlerde örgütlenmişlerdi. Zira kutsal kilise, Kudüs patrikliğinin kilisesi olan Saint-Sepulcre idi. Bu kilise piskoposluk kurulunun daimi üyelerinin oluşturduğu bir rahip meclisi tarafından idare ediliyordu. Bu rahip meclisi daha sonra bütün Hıristiyanlık âlemine dağılmış olan ve gelirleri Doğu'ya gönderilmesi gereken mülklerin başında bulunmuştur⁶⁸⁶.

Cahen'e göre Suriye-Lübnan hakkındaki bilgiler Haçlı Seferleri'nden önce çok zayıf olan, onu yorumlamasını bilmek şartıyla bizim en iyi kaynağımız olan Latin belgelerinde bulunur. Şehirlerin banliyölerinde, vahalarda ve muhtemelen Lübnan'ın kıyı ovasının en büyük bölümünde arazi işletmesi şahsi parseller şeklinde yapıyordu. Gerçekte, Suriye'nin bütünü hakkındaki bilgilerimiz sebze, tahıl, v.s., yetiştirilmesine uygun tarlaların bulunduğu bölgelerin büyük kısmı kollektif olarak işlendiği konusunda şüpheye mahal bırakmıyor. Aidatlar ve vergilerin ödenmesi ise müteselsil olarak yapıyordu⁶⁸⁷.

Köy cemaatinin başında reis vardı. Franklar'ın ona dokunmaları için bir gerekçeleri yoktu. Reis, yerel işlerle meşgul olan küçük bir asil idi ve senyör veya mülk sahibine ödemeler konusunda sorumluydu. Bu sıfatıyla reisin Frank senyörünün küçük saray erkânına katılabildiği de vakidir⁶⁸⁸.

Suriye'de ve Müslüman El-Cezire, Haçlı Seferleri döneminde ve öncesinde, reis bir nevi sivil ahalinin şefiydi ve genellikle yabana olan emir ve ordusu karşısında bazen milislerin ve kentin düşüncesini temsil eden ve hatta belediye organizasyonun ilk halinin başkanıydı. Gerçekten de reisin bir fonksiyonu vardı ve kadının (o da

⁶⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 223

⁶⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 224

⁶⁸⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 224

⁶⁸⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 226

⁶⁸⁸ Bütün bu meseleler için; benim Bull. de la Fac. des Lettres de Strasbourg, 1952'deki makalem, Turcobyzantina'da yeniden basılmıştır; 1975'de Varşova Kongresi'nde sunduğum rapor; Cl. Cahen, "Le regime des impôts en Syrie", JESHO, 1975; History of Crusade, cilt 5 için Jean Richard uzun zaman önce bir bölüm yazmıştı, kısa sürede yayınlanmasını umut ediyoruz; Praver'in üstte işaret edilen çalışması.

çoğunlukla yerel bir soylu idi) fonksiyonuna mukabil, dini hukukun dışında, bu görev Müslüman hukuk risalelerinin hiçbir yerinde ifade edilmiyor. Bu makam Hıristiyan topluluklarında da mevcuttu ve öyleyse tam anlamıyla bir İslami kurum değildi⁶⁸⁹.

Latin Doğu'da köleliğin konumunu açık biçimde göremiyoruz. Bilindiği üzere, kölelik Batı'da, özellikle (belki) de İtalya'da bilinmeyen bir şey değildi; bununla birlikte Batı'da az gelişmişti. Slavlar ve Macarlar'ın Hıristiyanlığa geçişlerinden beri azalmış olmalıydı. Çünkü Hıristiyanlık bu halklar arasından köle alınmasını yasaklamıştı⁶⁹⁰. Müslüman toplumunda kölelik çok daha önemliydi ve Türkler, Slavlar, Siyahiler, v.s. arasından Müslüman toplum köle temin ediyordu⁶⁹¹.

Yerliler arasında göçebe Bedeviler'den bahsetmek yine çok zordur. Üstelik bunlar iç bölgelerde kalabalıklarsa da İslam fethi dolayısıyla git gide sayılan azalmıştı. Bedeviler'in Müslüman ülkelerinde ödedikleri nakit veya aynı vergileri hayvan olarak Frank topraklarından geçerlerken de ödedikleri kabul edilebilirse de; doğrusu bu konu hakkında hiçbir şey bilmiyoruz⁶⁹².

2.3.13.Yerliler

Cahen'e göre Haçlılar'ın, yerlilerin büyük bir bölümünü, Hıristiyanlar'ın bile, ilgiyi fazla hak etmeyen sapkınlık olarak değerlendirdikleri görülmüştü. Hatta Haçlılar onların kiliselerini ve zengin soylularını kendi çıkarlarına uygun olarak yağmalamak ve el koymaktan rahatsızlık da duymamışlardır. Bununla beraber aynı mekânda birlikte yaşama zorunluluğu onları yavaş yavaş daha esnek bir tavra götürmüştür⁶⁹³. Bazı mahalli inançlar, ibadet biçimleri bir cemaatten diğerine onları birleştiren yol olmuştur⁶⁹⁴. 12. yüzyılla birlikte, manastır çevrelerinde birçok yüksek kilise mensubunun, karşılıklı etkileşimin kiliselerine fayda sağlayabileceğinin farkına vardıkları görülmüştü⁶⁹⁵.

⁶⁸⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 227-228

⁶⁹⁰ Ortaçağ Hıristiyan ülkesinde kölelik için bakınız Charles Verlinden'in çalışmaları.

⁶⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 230

⁶⁹² Cahen, C., a.g.e., s. 231

⁶⁹³ Bknz. a.g.e., V. Bölüm.

⁶⁹⁴ Syrie du Nord..., s. 562'de Süryani Mihail'den yararlanılmıştır. Özellikle Lübnan'ın ötesinde, Şam çevresinde yerel nitelikte eski hac yerleri vardı. Buraları Müslümanlar ve Hıristiyanlar ortaklaşa ziyaret ediyorlardı. Frankların da onlara katıldıkları kabul edilebilir. Zira Latince bir şiir Saidnaya'ya adanmıştır (N. D. De Sardenay üzerine J. Raymond). Devos, "Les plus anciennes versions occidentales de la légende de Saidnaya", *Analecta Bollandiana*, 65, 1957; D. Sourdel, "Rûhin, lieu depêlerinage, musulman de la Syrie du Nord au XIIIe", *Syria*, 30, 1953, s. 89-107.

⁶⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 233-234

Cahen, olayların rahatça değerlendirilmesi için, Latin Doğu'daki şartlarla komşu Müslüman devletlerindeki karşılaştırmak gerektiğini ifade eder. Müslüman devletlerdeki Hıristiyanlar'ın durumunun Franklar'ın ülkesinde olandan, daha kötü görünmesi halinde, küçük gruplar şeklinde veya en azından ruhaniler bazında bir göç hareketi tespit edileceğini söyler. Oysa çok sayıda tesadüfi seyahatler olmasına rağmen hiç göç olmadığını belirtir⁶⁹⁶.

Asya'daki Yahudi kolonileri de çok yoğun değillerdi ama daha sonraları İlhanlı vezirleri Sadeddin ve Reşideddin'in durumlarının ispatlayacağı gibi çok canlı idi. Belki Yahudiler'in, tarihçi ve yazar rahip Bar Hebraeus'ta olduğu, Hıristiyanlığa dönme eğilimleri vardı. Fakat müteakip yüzyılda, Mısır yine Yahudiler'in cenneti idi ve bu bakımdan Selahaddin, Fatımîler'den farklı değildi. Yönetimde Kıptiler'in rolü olmadığından onlar arasında kıskançlık bile olmuyordu⁶⁹⁷. Onların Franklar'la anlaşmalarından bile kuşku duyulmuyordu. Büyük hekim Maymonide'nin (Musa bin Meymun) hayatının ikinci bölümünü geçirdiği yer Mısır'dır ve en tanınmış eserlerini yarısı Arapça yarısı İbranice olmak üzere kaleme almıştır⁶⁹⁸.

Bizanslılar'ın yüz elli yıl kadar işgal altında tuttıkları Kuzey Suriye kesiminde bile siyah Nicon de la Montagne'nın Haçlı Seferi arifesinde şikâyet edilmesi⁶⁹⁹ ve 13. yüzyıl boyunca yerli Hıristiyan Melkitler'e ait belgelerin Arapça yazılmasının ispat ettiği gibi⁷⁰⁰ konuşma dili Arapça olarak kalmıştı⁷⁰¹.

Latin Doğu'da başlangıcın özellikle Yahudiler için zor olduğu görüldü; müteakiben tespit edildi ki aynı şey Batı'da olmuştu, onların ne yerel dindaşlarıyla ne de Müslüman ülkelerinde birbirileri ile ilişkilerinin nasıl olduğunu bilemiyoruz⁷⁰².

2.3.14.Ordular

Cahen'e göre Doğu'da ordular yabancıların, özellikle Asya'dan toplanan Türkler'den teşkil ediliyordu. Aynı vakanın Bizans ordusunda da yaşanması geç döneme ait bir gelişmedir. Bizans askeri kuvveti Avrupalı Türkler, Normanlar (11.

⁶⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s.237

⁶⁹⁷ Bknz. Goitein, Méd. Soc.

⁶⁹⁸ Cahen, C.,a.g.e., s. 237-238

⁶⁹⁹ Nicon'un Arapça tercümesi için ileri sürülen gerekçe böyledir. Bunda Haçlılara yaklaşmaya ima yapılması söz konusudur. Bakınız Graf, G.A.C.L.,H.,1947, s.64. Antakya cemaatindeki gelişmeler, XIII. asrın başında orada önemli sayıda Bizans/Rum inancında bir nüfus olduğunu göstermektedir, Syrie du Nord., s. 590; bakınız ekler.

⁷⁰⁰ Bknz.Revue des Etudes byzantines, 1970; Jean Richard, Mélanges Dauvilliers, 1979 içinde.

⁷⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s. 238

⁷⁰² Bknz. Praver, n. Bölüm, 397.

yüzyılda), Ermeniler (bunlar imparatorluğun tebaasıydılar), v.s.'den, oluşan ücretli askerlerden müteşekkil karışık bir ordu oldu. Hıristiyan Batı'nın askeri gücü, tıpkı önceki iki vakadaki gibi, aristokrat ama "milli" bir süvariliğe dayanıyordu⁷⁰³.

Müslüman ordusunda asıl birlikler yabancı kökenli esirlerden oluşturulmuştu ve Müslümanlar'ın askere alınmaları gerektiğinde onlar özgür ücretli asker olarak orduya katılıyorlardı. Ayrıca gulamlar [esirler] statüsüyle ücretlilerinki arasında gözetilen farkı somut olarak görmekte güçlük çekilmektedir. Selçuklu ordusunda geleneksel tipteki esirler [gulamlar] ve Türkmenler birbirleriyle karışıyorlardı⁷⁰⁴.

Cahen, Zengiler döneminde, onlardan önceki Mezopotamyalı [Iraklı] diğer egemenler zamanında yapıldığı gibi asıl olarak askere alınan unsurların Türk olduğunu belirtir. Komşu Kürt soylulara da Türk askeri birliğine katılma çağrısı yapıldığını ifade eder. Cahen'e göre o zamana kadar Kürtler yaya dağlı savaşçılar olmuşlardı. Türkler ise özellikle ovadaki çarpışmalara yatkın süvariler idiler. [Birbirlerini böylece tamamlıyorlardı]. Ayrıca Cahen, Mısırlılar'ın onlara işi düştüğünde onları birbirlerinden ayıramadıklarını söyler⁷⁰⁵.

Kürt olan Eyyubiler kalabalık Türk birliklerini kullanacaklar ama onlar da bütünlük içinde dengeyi uzun zaman korumayı başaracaklardır. Az ya da çok Araplaşmış Kürtler, belki de yerli halk tarafından Türkler'e göre daha az yabancı görülüyorlardı. Karşılık olarak askerliğe yatkınlıklarından dolayı Türkler, Araplar'a nazaran Kürtler'e karşı daha az ihtiyatla veya küçümsemeyle yaklaşıyorlardı⁷⁰⁶.

Uzun süre özellikle Mağribliler'den müteşekkil olan Mısır Fatimîler'in ordusu yavaş yavaş Türkler'e, Siyahiler'e ve hatta Ermeniler'e açılmıştır. Türkler'e karşı kuşku duyulduğu on ikinci asırda Fatimî ordusu, her ne kadar Türkler'in askeri kalitesine sahip olmasalar da özellikle ülkenin Arap Bedevileri'ne katılma çağrısı yapmıştı⁷⁰⁷.

Franklar'ın askeri durumları zordu. Yerli Hıristiyanlar onları destekleseler de, Franklar onlara yardım etmiyorlardı ve üstelik Müslümanlar da çoğunlukla onlara karşı ajan veya düşman muamelesi yapıyorlardı⁷⁰⁸.

Cahen'e göre belki bazı dönemler için önceki tespitleri biraz ayrıntılı hale getirmek gereklidir zira bazen 12. yüzyılda Franklar'ın yanında savaşan turcoples

⁷⁰³ Cahen, C., a.g.e., s. 241

⁷⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 241

⁷⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 241-242

⁷⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 242

⁷⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 242

⁷⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 243

[Türkopollere] işaret edilmektedir. Çoğunlukla tureopoles'leri yerli yardımcı birliklerin Türk tarzında hafif müfrezeler şeklinde tertiplenen savaşıları olarak görülmüştü. Bunun doğru olması pek mümkün görünmüyor⁷⁰⁹.

Latin Doğu'da yerleşik güçlerin yetersizliği, diğer sonuçlarının yanı sıra ve İspanya'da⁷¹⁰ olup bitenlere paralel olarak, askeri tarikatların oluşturulmasına da yol açtı. Bunlardan ilki Batılı bir teşebbüs üzerine kurulan Templiers idi. Hospitaliers adını taşıyan diğeri ise, öncekinden etkilenerek yerel bir gelişme sonucunda kurulmuştu. O halde 12. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Latin Doğu'da, Avrupalı dindarların cömertliği sayesinde ve doğulu Frank şeflerin ince ince hesap ettikleri imtiyazlarla beslenen iki ruhani milis grubu bulunuyordu⁷¹¹. Cahen'e göre tarikatlar arasındaki köken farklılığı onları muhalif görüşlere mi sürüklüyordu? Latin Doğu'nun düşüşünden sonra, Templiersler'in Batıdaki esrarlı davasının bizi aydınlatma ihtimali çok azdır⁷¹². Özellikle Akka Krallığı zamanında tarikatların yatımda, Batılı hacılar da tesadüfi biçimde seferlere iştirak edebiliyorlardı. Birkaç büyük şehrin nispeten bir cemaat halinde bağımsız oldukları takdirde, kentte, şehirli milisler de bulunuyordu ama onların rolü sadece savunmaya yönelikti⁷¹³.

Müslüman dünyasında laik ve ruhanî kesim arasındaki fark, Hıristiyan dünyasında olduğu kadar net değildir. Zira dinî hayatta Hıristiyan manastırına benzer cemaat örgütlenmesi henüz başlamıştır. Bu örgütlenme özellikle Suriye'de, 12. yüzyılda, hatta daha sonra, istisnai bir şekilde askeri nitelik kazanacaktır⁷¹⁴.

Frank askerlerinin başka Franklar'a karşı savaşmak için kullanılmasını Kilise kınamış -Müslüman hükümdarlar da bu durumdan sakınmış- olmalıydılar. Bundan, Franklar'ın Müslüman yöneticilere hizmet etmesinin imkânsız olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çok sayıda hükümdar, yerli gruplara karşı yabancı milislere dayanmayı tercih ediyordu⁷¹⁵.

⁷⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 243

⁷¹⁰ Bknz. Syrie Nord, s. 510; Eloy Benito Ruano, "Santiago, Calatravay Antioquia" (documents), Anuario de Estudios Medievales, 1,1964.

⁷¹¹ Cahen, C.,a.g.e., s. 244

⁷¹² Templeir'in arşivlerinin kaybolduğu biliniyor. Bu durum Hospitaliersler için yazılan tarihe benzer bir eseri bu tarikat için yazmaya imkan vermiyor (Güzel Philippe'in hükümdarlığında ortaya çıkan efsanelere rağmen). Markiz Albon'un bulunduğu bazı vesikalara diğerleri de eklenmektedir; bakınız F. Benoît ve Riley-Smith, English Historical Review, XXXIV, s. 284-288.

⁷¹³ Bknz. Riley-Smith, "A note on Confraternities in the Latin Kingdom of Jerusalem", Bull. Inst. Hist. Recherche, XLIV, 1971.

⁷¹⁴ Cahen, C.,a.g.e., s. 245

⁷¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 246

On üçüncü asırda Anadolu Selçuklu devletinde, bu anlamda belki “Bizanslı” orduları taklit etme söz konusuydu. Suriye’de ve Arap-Müslüman geri ülkesinde bu [Frank askerlerinin kullanımı] istisna idi; yine de bir ya da iki vakayı gösterilebilir, özellikle (belki) Hittin Savaşında⁷¹⁶.

Haçlılar’ın askeri mimarilerine ve birkaç Müslüman kalesine dair güzel araştırmalar yapıldı. Yine de müellifler arasında Batılı bakış açısıyla yazan birisinin doğulu bakış açısıyla yazan diğerini daha doğrusu birbirlerini nazarı dikkate almış oldukları söylenemez. Batı’nın askeri mimarisi karşısında Latin Doğu’nun askeri mimarisinin yeri; Bizans, Yakındoğu ve Latin Doğu arasında askeri mimari bakımından karşılıklı etkileşim üzerine çalışmalar mevcut değildir⁷¹⁷.

Kaba hatlarıyla askeri teknikler, Müslümanlar’da olduğu gibi Frank tarafında da, burada öngörülen dönemlerin başından sonuna aynı kalmıştır. Frank tarafında doğrulanabilen tek yenilik tuzak ve bir tür mancınıktır, karşı ağırlık önemli bir güç sağla maktaydı ve İmparator II. Frederic İtalya’ya götürmek için bunlardan birkaç örnek sipariş etmişti. Müslüman tarafında, Franklar’la çarpışmak zorunluluğu şüphesiz büyük ve ağır kalkanlar, rağbetin artması sonucunu doğurmuştur⁷¹⁸.

Moğollar savaş araçlarını arttırma eğilimini, savaş esirlerinin işçiliğini kullanarak daha da geliştireceklerdir. Sadece kuşatmalarda veya deniz savaşlarında değil aynı zamanda düzenli muharebelerde belki de grejuva ateşinin kullanılması da öğrenilmişti. Geç dönem yazarlarından biri olsa da Ayn Callut (1260) savaşı için bir müellifin söylediği budur⁷¹⁹.

Her iki tarafta da muhtemelen bir problem vardı ki bundan ne yazık ki bir şey bilmiyoruz. Bu sorun savaş atının temini konumundaydı; geleneksel Arap atı ağır silahlanmaya uygun değildi. Latin Doğu’ya Avrupa’dan atlar ithal ediliyordu, belki Rusya’dan Bizans’a ve Müslüman ülkelerinden de ithalat yapıyordu. Anadolu’da, Türkmenler sayesinde, at yetiştiriciliği çabuk gelişmişti ama hangi cinsten olduklarını bilmiyoruz⁷²⁰.

⁷¹⁶ Bknz. Jean Richard, X. Bölüm, n. 13.

⁷¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 246-247

⁷¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 248

⁷¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 248

⁷²⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 248

2.3.15.Eyyubiler Dönemi

Yakındoğu'nun bütün ülkeleri -Bizans İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Sultanlığı, Müslüman Suriye ve Mezopotamya, Latin Doğu, son olarak Ermeni Kilikya için 13. yüzyıl yeni şartlarla başlıyordu. Selahaddin'in halefleri (Eyyub'un oğulları) Eyyubiler, önceki emirliklerden ve halifelerden farklı olarak bir nevi aile federasyonu oluşturmuşlardı. Özellikle Selahaddin'in çocukları ile onun kardeşi ve halefi el-Âdil arasında, içerideki geçimsizliklerine rağmen iyi ya da kötü yüzyılın ortasına kadar Mısır'ın yüksek hâkimiyeti altında birlik oluşturulmuştu⁷²¹.

Sosyo-kültürel bakımdan Eyyubiler, seleflerinin siyasetini devam ettirmişlerdi. Bu anlamda sünni olmayanlara karşı kesin başarı kazanılırız Eyyubiler Mısır'da, İranlı veya Suriyeli muhacirlerin yardımıyla medrese kurumlarını iyice geliştirerek ılımlı bir politika güderek ve Selahaddin'in bazen çatıştığı veya ihmal ettiği idari geleneklerle yeniden barıştılar⁷²².

Cahen, Mısırlılar'ın ve Kürtler'in çoğu gibi Eyyubiler'in de Şafi olduğunu belirtir. Bu yakınlaşmayı kolaylaştırıyordu. Türkler Hanefi idiler, bu da Türk ve Kürtler'den müteşekkil ordunun içerisinde bazı gerilimleri tahrik edebiliyordu. Siyasi bakımdan gerekli olan karışık evlenmeleri müteakiben, aile içinde bile gerilimler yaşanmıştır. Hanedanın son zamanlarında dengenin Türk Memlükler lehine değiştiğini göreceğiz, bu durumun kısmen de olsa Kürtler arsından asker sağlamanın güçleşmesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını açık biçimde göremiyoruz⁷²³.

Bu bölümde özellikle Dördüncü Haçlı Seferi evresinde coğrafyada ki mevcut Bizans, Latin, Frank, Ermeni ve Gürcü Krallıkları ve prenslikleri üzerinde bilgiler veren Cahen, bu dönemin Türkiye Selçuklularının en güçlü dönemi olduğunu da belirtmeden geçemez⁷²⁴.

Cahen'e göre Selçuklular, Suriye-Irak'ta Müslüman bölgeleri üzerinde yayılmacı bir siyaset takip ediyolardı. Bu politika 1236 yılında Amid'in [Diyarbakır] zaptıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Fakat genellikle Hristiyanlar'a dönük cephelerde onların tavırları tarafsız ya da barışçıl idi. Onları doğu siyasetine önem vermeye sevk eden gerekçeler pek açık değildir⁷²⁵.

⁷²¹ Cahen, C., a.g.e., s. 251

⁷²² Cahen, C., a.g.e., s. 252

⁷²³ Cahen, C., a.g.e., s. 252

⁷²⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 258

⁷²⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 258

Cahen, Selçuklular'ın, yüzyılın ikinci çeyreğinde bu siyasetlerini yumuşattıklarını belirtir. Onları buna iten sebep ise büyük Eyyubi [meliklerinin] müttefikleri olan Ermeniler'e karşı, Halep'deki küçük Eyyubi prensliğiyle Antakya'da ki Frankları desteklemek için yapılan anlaşmaydı⁷²⁶.

Tarihi Kırım Seferi, Selçuklular'la Trabzonlu Bizanslılar'ın arasını açmış olmalıdır. 1204'den sonra Trabzon, İstanbul'un koruyucu gücü olma iddiasını devralmıştı. Bu sefer belki bazı İtalyanlarla da hoşnutsuzluk yaratmış ama kesinlikle İznikli Bizanslılar'la sorun çıkarmamıştır. İtalyanlar'la bile, özellikle Venedikliler'le, Kıbrıslılar'la olduğu gibi, kârlı ticarî anlaşmalar yapılmaya çalışılmıştır. Harezmliler'in 1231 yılındaki istilâsının yarattığı heyecan sadece bu siyaseti güçlendirmiştir: bu siyaset o anda Selçuklu-Eyyubî antlaşmasını doğurduysa da bu ittifak, tehlike geçer geçmez, eskisinden daha ciddi biçimde koptu. Bu durum diğer sınırlarda üzerinde barışı tesis etme gereğini pekiştirdi⁷²⁷.

Devletin kalkınması ve İran'ın felaketleri, sayısı gittikçe artan İranlılar'ı Anadolu Selçuklularının içine çekmişti. Bu İranlılar idari sistemin teşkiline ve ülkenin kültürel kalkınmasına, sınırlardaki Türkmenler'in buna yabancı kalmaları pahasına katkıda bulunuyorlardı⁷²⁸. Böylece Selçuklu toprakları, orijinallikleriyle birlikte Müslüman Arap dünyasından ziyade, Türk-İran uygarlığının bir şubesi haline dönüşmüştü⁷²⁹.

1200 yılındaki Haçlı Seferi, erken ölmüş olan İmparator VI. Henry'nin yokluğunda laik senyörlere emanet edilmiş olsa da, Papalık tarafından istenmişti. Bilindiği gibi 1204 yılının başında bu sefer İstanbul'un zaptıyla sonuçlanmıştı. Buna rağmen Haçlılar'dan Suriye'ye ulaşmış olanlar orada herhangi bir tesir icra edebilmek için yeterince kalabalık değillerdi. Bizans İmparatorluğu'ndan aslan payını diğer taraftan, öteki tüccar kent devletlerinin zararına olacak biçimde Venedikliler'in koparıp almış olması, özellikle Cenevizler'le, yeni olmayan ama daha da ciddiyet kazanacak olan bir gerilime yol açmıştı⁷³⁰.

Papanın temsilcisi tarafından sevk ve idare edilen V. Haçlı Seferi Mısır'a karşı ilk taarruz olması bakımından özellik arz etmektedir. En azından bu sefer, o zaman Yakındoğu'daki Müslüman gücün merkezi olarak kabul edilen Mısır'a karşı doğrudan

⁷²⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 259

⁷²⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 259

⁷²⁸ Bknz. C. Cahen, "Notes pour l'histoire de la Province de Qastamuni", *Selçuklu Araştırmaları*, 191.

⁷²⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 260

⁷³⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 261

yönelmiş ilk Haçlı Seferi'dir. Şüphesiz Haçlılar'ın zihninde artık Mısır'ı fethetmek yoktu; öyle görünüyor ki tüccarların zihninde de böyle bir şey yoktu. Fakat Mısır limanlarını işgal ederek, Suriye-Filistin'i kısmen veya tamamen geri almak için pazarlık kozu yapılabilirdi. Haçlı Seferi bir felaketle sonuçlandı. Papanın sefere katılmaya zorladığı genç II. Frederic, gecikmesinden ötürü bu felaketten kısmen sorumludur⁷³¹. Birkaç sene sonra, II. Frederic, klasik tarih yazıcılığının altıncı Haçlı Seferi olarak numaralandırdığı seferi yapmıştır. Frederic için kazanmak zorunda olduğu başarıyı diplomatik yoldan aramaktan başka bir çözüm yoktu. Bu Sultan el-Kamil'in istekleriyle örtüşüyordu ve böylece barış, Kudüs Krallığı'nın bazı şartlarla yeniden kurulması karşılığında imzalandı⁷³².

Cahen, geçen süreçte Anadolu Selçuklularını ortadan kaldıran Harzemşahlar'ın güçlenmesi, daha Doğu'da Cengiz Kağan'ın tüm Türk boylarını Moğol çatısı altında birleştirmesi el-Kamil ile II. Frederic arasında böyle bir anlaşmanın yapılmasını el-Kamil için zorunlu kıldığını ifade eder⁷³³.

Niçin ve nasıl olduğu iyi biçimde anlaşılmasızın Doğu'daki Hıristiyan cemaatlerin çoğunun o dönemde bir nevi kültürel bir Rönesans'ı gerçekleştirdikleri tespit edilmektedir. Bu Rönesans'ta, üstelik Latin Doğu'ya veya misyonerlere bir rol atfetmek isabetsiz olacaktır. Monofizit Kilisesi örneğinde, her ne kadar kilisenin müntesipleri gündelik yaşamda anlaşma dili olarak Arapça kullansalar da bu Rönesans'ın vasıtası Süryanice dili oldu. Süryani Mihail ve Anonim Urfa Kronikleri bu konunun dikkate değer delilleridir. Moğol İmparatorluğu ortamında Bar-Hebraeus da denilen Gregoire Ebul-Ferec son büyük eserinde bu Rönesans doruk noktasına ulaşmıştır. Ebu'l-Ferec'in eserinin çek çeşidi nüshaları vardır. Eser birçok dilden kaynaklardan bilgiler sunmaktadır ve üstelik büyük vakayinamesini geniş halk kitlesi için ulaşılabilir kılmak amacıyla biraz kısaltarak Arapça tercümesini de yapmıştır⁷³⁴.

Cahen, eserinin bu bölümünde Doğu'daki Hıristiyan mezheplerinden de söz eder. Özellikle Irakta Nasturiler'in, Suriyeli Melkitler'in, en önemlisi de Mısır'da Kıptiler'in Batılı Hıristiyan Franklar'la olan işbirliği ve müttefikliklerini detaylandırır. Kıptiler Haçlı Seferleri zamanında bazen Franklar'la gizli işbirliğiyle suçlanmışlardır⁷³⁵. O

⁷³¹ Cahen, C., a.g.e., s. 262

⁷³² Cahen, C., a.g.e., s. 262-263

⁷³³ Cahen, C., a.g.e., s. 265

⁷³⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 267

⁷³⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 267

dönemde Kıptiler tarihi eser (el-Mâkin) ve her ne kadar tuhaf biçimde bu İskenderiye patrikleri tarihiyle kesilse de önemli bir hukuki eser (Banu Assal) de çıkarmışlardır⁷³⁶.

Buna karşın, Maymonide'den sonra Doğu'daki Yahudiler'in fikri faaliyetleri çöküş içerisindeydi. Belki de kendileri için elverişli olan klasik dönem ortamını artık şartları değişmiş olan İslam dünyasında bulmuyorlardı. Onların eğilimi Müslümanlar'ınkiyle mukayese edilecek bir değişimi takip ediyordu ama bu daha çok Avrupa tarafında olacaktır ve İslam'dan bağımsız bir şekilde benzer akımlar gelişecektir⁷³⁷.

Halifelik'in Haçlılar'a karşı yapılan mücadeleye neredeyse kayıtsız kaldığı daha önce görülmüştü. Hattâ Selahaddin zamanında, bu hükümdarın gayretlerine ve Selçuklu Sultanlığı'nın parçalanmasının ona bazı imkânlar sağlamasına rağmen bu kayıtsızlık devam etti. Bağdat, dış siyasette her zaman, diğerlerine göre İran'dan gelen tehlikeyle daha fazla ilgilenmiştir ve üçüncü Haçlı Seferi de Harezmsah yayılmasının yaşandığı dönemde aynı durum yaşandı⁷³⁸.

Halife el-Nâsır (1180-1222) ne hilafetin şanı ne de gücü için kaygı duymuyordu; onları başka şekilde de arayabilirdi. Kendi etrafında İslam dünyası siyasi birlik oluşmadığından, en azından temsil ettiği kuruma yeni bir manevi otorite kazandırmaya çaba gösteriyordu⁷³⁹ ve özellikle münhasıran Bağdat çevresinde, mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün sosyal tabakaları kendi etrafında kaynaştırmak amacındaydı. Fütüvvet denilen bu halk teşkilatları için daha önce bir iki söz edilmişti; seleflerinin üstelik onlarla beyhude çatışmalarının tersine el-Nâsır bu organizasyonlara katılmış ve onları aristokrasiye sokmuştur. Daha sonra Yakınoğu'nun bütün Müslüman hükümdarlarını, kendisinin kurduğu bu tarikatla şahsen katılmaya ikna etmek için gayret etti. Böylece onlar da kendi ülkelerinde aynı sosyal projeyi gerçekleştirmiş olacaklardı. Bu şartlar altında proje başarısız olmuş ama bundan geriye aristokrasi içinde bir tür ayrıcalıklı spor organizasyonu kalmıştır. 19. yüzyılda bunu keşfeden ilk oryantalist bu teşkilat, Ortaçağın sonlarındaki Batılı şövalye tarikatlarına benzediği izlenimi vermişti. Diğer taraftan el-Nâsır'ın reformları zamanlama olarak, on ikinci asırda Anadolu Selçuklu devletinin tasarladığı organizasyona denk düşmektedir. Yeni Haçlı Seferleri'ne karşı Selçuklular da halife kadar bir Müslüman dayanışması fikrine yabancıydılar. Hatta

⁷³⁶ Eserleri üzerine, Nailine, "Libri juridici bizantini in versione arabica- cristiana nei sec. XII-XIII, Rendiconti del Accademi Lincei, Sc., mor., Seria 6, c. 1, fasikül 3-4, 1925.

⁷³⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 268

⁷³⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 270

⁷³⁹ Haşhaşiler de dâhil çeşitli dini yönleri olan aileleri yaklaştırarak.

onlar Bizanslılar'la mücadele konusunda bile fazla kaygı taşımıyorlardı. Dışarıda, onların da gözleri öncelikle, bir zamanlar atalarının geldiği İran'a çevriliyordu. Şimdi oradan kendilerine rejimlerini inşa etmede yardımcı olan dini ve siyasi kadrolar akın akın geliyorlardı. İşte bundan dolayıdır ki onların ülkesinde el-Nasır'ınkinden mülhem bir fütüvvet şekli gelişmiştir. Bu da halifeye itibar kazandırmış fakat bu saygınlığa Moğol İstilasası son vermiştir⁷⁴⁰.

Hükümdarlar arasında Selahaddin'in, Franklar'a karşı ortak bir mücadele için Batılı Müslümanlar'ın dikkatlerini çekme hususunda başarılı olamadığı görülmüştü. Doğulu Müslümanlar'ın İspanya'daki Hıristiyanlar'a karşı tekrardan saldırıya geçmekten başka uğraşları vardı. Hıristiyanlar orada İslam'ın alanını Granada Sultanlığı'ndan ibaret hale getireceklerdi veya Mağrib'te Muvahhidler'in çöküş sebebi olacaklardı. Ama yazılı eser ve âlimler düzeyinde. 12. yüzyılla birlikte Sicilyalı diaspora olmuş olanlar ve 13. yüzyılda doğuda Eyyubi sufi İbn Arabi, botanikçi İbn Baytar, bir çok dilde eser veren İbn Said ve diğerlerinin hayatlarını tamamlayacakları görülecektir⁷⁴¹.

2.3.16.Parasal ve Ticari Organizasyon

Cahen' e göre 13.yüzyılın ilk yarısındaki ticari şartlar önceki döneminkilerle aynı değildir. Mısır'ın göreceli önemini, bir taraftan belki altın üretimindeki düşüşü⁷⁴² ve kendisinininkine rakip Anadolu şapının⁷⁴³ keşfedilmesini müteakiben, diğer taraftan da Papalığın öngördüğü Batıdan gelen kereste ve demir de dâhilaskeri nitelikli ihraç malları⁷⁴⁴ üzerindeki sıkı kontrolü (bu İtalyanların onları Anadolu'dan getirmelerine belki de engel olmuyordu) azaltmıştı⁷⁴⁵.

⁷⁴⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 271

⁷⁴¹ Cahen, C., a.g.e., s. 272.

⁷⁴² Bkz. Garcin, Qus, s. 400.

⁷⁴³ C. Cahen, L'alun. Mısır yününün şöhreti azalırken Avrupa yününün azalmakta olduğu sanılıyor. (Ch.Singer, A Histeri of Technology II, 1956, s. 195).XII. Asrın sonuyla birlikte Hint Okyanusu'nda Yahudi hiçbir tüccara rastlanılmıyor ama Kıptilerin burada bir nevi rol oynamaya başladıkları sanılıyor,bakınız Mekin b.al-Amil (Cahen'in B.E.O.neşriyatı içinde), kendisi için ticaret yapan bir patriği El-Melik el-Kâmil'in atama hikâyesi.

⁷⁴⁴ Geç dönem Haçlı Seferi projeleri, mesela Fidence de Padoue, ed. Golubovitch, Bibilotheca, 1906, Mısır'ı mağlup etmek için onu keresteden mahrum etmek gerektiğini yine vurguluyor. Öte yandan Selahaddin, Frankların yerleşmemeleri için Tinnis'i (Nil'in en doğusundaki deniz limanı) tamamen tahrip ettirmişti. Aynı gerekçeyle XIII. asırda Dimyat'ın surları yıkılmıştı. Bu iki şehrin tekstil atölyeleri İskenderiye ve deltanın diğer küçük yerleşim yerlerine taşınmıştı. Güney Anadolu limanlarına Mısır gemileri tesadüfen de olsa yine gidiyorlardı.

⁷⁴⁵ Cahen, C.,a.g.e., s. 273-274.

Cahen, Haçlı Seferleri'nin İstanbul Boğazı kilidini açtığını ve Venedikliler'in artık Bizanslıların yerine Karadeniz'e nüfuz edebildiklerini ifade eder. Ama bu ticari talep artışı için yeterli olmuyordu ve Rus topraklarından gelen kürk, köle v.b. malların ticareti devam ettiği müddetçe, Kırım'ın yerlileri ve oradaki Bizanslılar, bu ticareti artık kendi hamileri olan Trabzon'a veya Sinop ve Samsun limanları ile Karadeniz'e açılmış olan Selçuklular'a yöneltiyorlardı⁷⁴⁶. Selçuklu Devleti artık teşkilatlanmasını tamamlamış ve onlara müşteri potansiyeli sunar hale getirmişti. Orta Anadolu'da ana ticaret yolunun kavşağında bulunan Sivas o zamandan itibaren önemli bir ticaret merkezidir. Müslüman Suriye'nin de bu kervanlarından faydalanmamış olmasını düşünmek zordur⁷⁴⁷.

Haçlı Seferleri'nin tekrarı, tüccarları Hıristiyan ülkelerinde güvenli sığınaklar bulmaya zorluyordu. Ve barış zamanında bile, Batı-Suriye ve Mısır üçgeninde gidip gelen gemiler için, Franklar'a yönelik ticari mallara el konulabilecek, Mısır'dan başlayan değil bu güzergâhı kat etmek genellikle tercih ediliyordu. Üçüncü Haçlı Seferi'nden beri Franklar Akka ve Sur'da gerçek mânâda küçük özerk topraklara sahiplerdi. Buraları tasarruflarında tutmak onlar için elverişliyse de, bunun dengini sadece Mısır'da bulmuş olacaktırlar. Fakat bu durum mutlaka Latin Doğu'yu zehirleyen şehirlerarasında rekabeti mutlaka arttırıyordu⁷⁴⁸. Saint-Saba adı verilen savaşta (1255-1259) karşılıklı kovulma yaşanmıştı: Sur'dan kovulmuş olan Venedikiler, Akka'ya yerleşerek buradan Cenevizler'i kovmuşlardı⁷⁴⁹.

Cahen, Frank limanlarında, hattâ Şam ve Halep'te bile uzak doğudan gelen tüccarların bulunmadığını belirtir. Ama el-Cezire'nin iç bölgelerinde çok bulunuyorlardı. Bu bakımdan iki kent kayda değer rol oynuyor görünüyor; Harran ve Musul. Arap kaynaklarının bu yönüyle bahsetmediği Musullular, buna karşın, dini veya mesleki bir kesim olarak 13. yüzyılın Frank metinlerinde tebarüz ediyorlar⁷⁵⁰.

Fırat'ın büyük batı kıvrımının kalbindeki Harran şehrine gelince, Musul-Halep arasındaki büyük yolda, bir zamanlar Sâbiiler'in özgün tarikatının merkezi olmuştu.

⁷⁴⁶ Pre-ottoman Turkey, s. 125.

⁷⁴⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 274.

⁷⁴⁸ XIII. asırda Pisalılar, Doğu'da az rol oynuyor görünüyorlar, Venedik'in ardından ikinci durumdadırlar. Yüzyılın sonunda Cenevizlilerin donanmalarını tahrip ettikleri Meloria felaketini müteakiben bu gerilemiş önlenemez hale gelecektir. Her ne kadar bütün Toskanalı Pisalıların gemilerini kullansalar da Floransa'nın yükselişi de Pisa'ya sıkıntı yaşatmıştır. Meloria'dan hemen önce Pisa'da "en eski İtalyan ticaret tekniği üzerine el kitabı" yazılmıştır (R. S. Lopez, Rev. Hist, 1970-71).

⁷⁴⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 276.

⁷⁵⁰ Bknz. Jean Richard, "Les Mossoulitains", Orient Syrien, 1965. Marko Polo da Musulluları tanımıştır.

Ama üç yüzyıldan beri Müslümandı; Moğolların şehri tahrip etmelerinden az önce Mısır'a yerleşmiş olan büyük hekim İbn Teymiye'nin ailesi buraya gelmişti. Fakat Harran'ın rolü artık ticari gibi görünüyor. Bağdat ve Suriye'de, hattâ Aden ve Çin'de rastlanan Harranlı tüccarların sayısıyla bu değerlendirilebilir. Kentin tarihçisi Hammad b. Hibetullah Ebul-Thana, Horasan'dan Mısır'a kadar ticaret yapmıştı⁷⁵¹.

Yine Cahen'e göre kültür (tarihçi İbnül-Esir, v.b.), sanayi ve ticaret merkezi Musul'un önemi, kısmen burada özerk bir hanedanın varlığından kaynaklanıyordu. Ama kuzeye İran'ın kuzeybatısına doğru giden -artık Bağdat'ın az kullanıldığı- göç yolları da Musul'a önem kazandırmıştı⁷⁵². Türkler'in hâkimiyetinde (ve daha sonra Moğolların) yığılmış olan kitleler bu yolları kullanmışlardı⁷⁵³.

Cahen'e göre 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın ilk yansında para piyasasında köklü değişimler görülmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu transformasyonu hâlâ iyi anlayamıyoruz. Fatimî rejiminin sonunda, Mısır'da altın neredeyse tamamen kaybolma eğilimine girdi. Bunun tek sebebi olmasa da kısmen askeri harcamalar sebep olabilirdi. Selahaddin zamanında, gümüş ülkenin gündelik hayatında temel rolü oynuyordu. Fakat Selahaddin, Fatimî **varak**ının yerine yeni bir dirhem ikame etmeye çabalamıştı. Bu dirhem Suriye'deki sistemle bağlantılıydı ama Mısır'ın şartlarına pek fazla uygun görünmüyordu. İki para bir arada dolaşımda bulunmuştur. Eyyubi Asya'sında, altın geniş bir yer tutuyordu ve Mısır'da el-Âdil ve el-Kâmil'in hâkimiyetlerinde belki biraz yeniden güç kazanmıştı. Bu sonuncu hükümdar bir para reformunun yaratıcısıdır. Sonraki dönemin tarihçisi Makrizi'nin⁷⁵⁴ bir ölçüde meşhur ettiği reform İbn Ba'ra'nın değerli küçük risalesi için vesile olmuştu⁷⁵⁵.

Cahen, Bağdat'ta gümüşün yeniden ortaya çıktığını ve şüphesiz bütün Yakındoğu'da yeniden yaygınlık kazandığını belirtir⁷⁵⁶. Ona göre 1240 yılı civarında,

⁷⁵¹ Kamal al-Dîn b. al-Adîm, Bughya IV, ms. İstanbul, 269V; 272V; Ibn Assai, ed. Anastase Marie, passim; Dhahabî, Histoire, yıl 604, 612, 614,616... (yazma Paris, arabe 1582), 212r.; Ibn al-Mudjawir, s. 233; Djazzarî, yıl 630, Oriens (kitabın içerik olarak değerlendirilmesi Sauvget üstte zikredildi), 1951; idem, Sauvaget'in analizi, n° 124 v.s.; Bizans'ın eski esiri Coğrafyacı Yakut'u Hamalı Müslüman efendisinin büyük ölçekte ticaret için kullandığını (örneğin Kiş'te) hatırlayalım. Bağdat'ta, Harranlılar, genel olarak Bağdatlı tüccarların içinde tanınıyordu.

⁷⁵² Diyarbakır'ın bakırları bütün Mezopotamya'ya ihraç ediliyordu. Daha XII. asırda (Ibn al- Azraq, Histoire de Mayyâ Fâriqin) ve belki de çok önce tanınıyordu.

⁷⁵³ Cahen, C.,a.g.e., s. 280.

⁷⁵⁴ Maqrîzî, Traité des monnais, Sylvestre de Sacy'den beri Avrupa'da tanınıyor, son neşrini Daniel Eustache, Hespéries içinde yapmıştır.

⁷⁵⁵ Cahen, C.,a.g.e., s. 280.

⁷⁵⁶ Ibn al-Fuvâti, muhtemelen Ibn Assai'den naklen, 645 yılında Bağdat'ta, altını olumsuz etkilediği ve piyasada bol miktarda bulunduğu için dirhem basılmasının askıya alındığını ifade ediyor. Rayiç 12 dirhem bir dinar ediyordu; 10 dirhem'in bir dinar olarak basılması emri verildi; en sonunda da 11'e ½

dönemin çağdaşı el-Nâblusî⁷⁵⁷ sebebini anlamaksızın, Mısır'da altın para basımının sert bir şekilde düşüşüne işaret ediyor. On iki yıl sonra, Ceneviz ve Floransa batının beş yüzyıldan beri tanıdığı altının basımına öncülük etmişlerdi (Güney İtalya hariç, orada II. Frederic'in "Augustaleé'si Norman geleneğinin yeni bir tasviriyle devam ediyordu); altın para son şeklini aldı ve daha sonra da Venedik ve Avrupalı monarşiler tarafından taklit edildi⁷⁵⁸.

Moğol hâkimiyeti dışındaki Doğu'da gümüş bile Memlûkler devletini bakır paralara yönelmeye zorlayarak düşüşe geçmişti. Bu dönüşümün şartları açık biçimde görülüyor. Yukarı Mısır'ın altın kaynakları tükeniyordu veya en azından madenlerin işletilmesi artık getirisinden daha pahalıya mal olduğunu biliyoruz. Ama eğer bu Doğu'da altının düşüşünü açıklayabiliyorsa Batı'daki mevcudiyetini izah etmez ve meşhur örnekler gösteriyor ki altın zorunlu olarak kaybolmaya bırakılmamıştır. Avrupa'da o zamana kadar ihmal edilmiş olan altın madenleri işletilebilmiştir. Yerel düzeyde, Avrupalı yeni paralar, Akka şehri paralarının artık kullanılmayabileceği anlamına geliyordu. Üstelik paraların değerini kaybetmesi son Latin şehirlerinin düşüşünü beklememiştir. Genel düzeyde, daha önce ifade edilmiş olan Levant ticaretinde denge probleminde yeniden geliyoruz. Üstte ana çizgileri verilen genel çerçevede dâhilinde Batı için açığı olan bilançoya inanmak bize güç görünüyor⁷⁵⁹.

2.3.17. Moğol Dönemi

Tarihin en etkileyici olaylarından biri olan Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu köken itibarıyla Yakın ve Ortadoğu'ya yabancı bir olgudur. Burada ondan söz edilmeyecektir. "Yecüc Mecüc duvarının arkasından" gelen, şaşırtıcı isimleri ve görünüşleriyle bu adamların (Türkler'in olduğundan daha fazla) korkunç varlıklar olarak göründüklerini hatırlatmak yeterli olacaktır. Çünkü Moğollar yeterince tanınmıyorlardı. Bu izlenimin manevi etkisi⁷⁶⁰ vasıtasıyla güçlerini arttırmak ve somut

oldu. Bu en azından bir nevi kargaşanın olduğunu gösterir.

⁷⁵⁷ el-Nâblusî, benim B.E.O'daki neşrim. 1240'a doğru Sudan altının Doğu'ya gelmesiyle yaşanmış olması gereken kopukluk görülüyor.

⁷⁵⁸ Latin Doğu'nun yüzyılın ortasında hala altın para basıp basmadığını teyit edilmesi gerekir.

⁷⁵⁹ Kilikya Ermenilerinin paralarını da dikkate almak gerekir: bakınız Bédoukian, *Revue des Etudes arméniennes*, 8, 1971 içinde; K A. Jacob, *The coins of Cilician Armenia*", *Numismatic Intern. Bull.*, mars 1981, s. 69-82.

⁷⁶⁰ J. Richard, 'Les Mongols et les Francs, *J. of Asian History* III, 1969, s. 43-57; aynı yazar, 'Les causes des victoires mongoles d'après les historiens occidentaux du IIIe s. *Central Asiatic J.*, XXIII, 1-2, 1979; C. W. Connel, *Western views of the origine of the Tartars: influence of myth*", *J. of medieval and Renaissance Studies*, III. 1973.

etkisiyle de maddi zaferlerinin şansını çoğaltmak için Moğollar, bu yargının üzerine oynamasını büyük ölçüde başarmışlardı⁷⁶¹. Bir düşmanı üzerinde zafer sağlamak için küçük bir Ermeni prensini askerlerini Moğollar gibi giydirdiğini anlatmak, bu durumu açıklamak için yeterli olmaz mı?⁷⁶²

Cahen'e göre Moğollar 617 / 1220 tarihinde Harezmliler'in devletini yıktılar ve Orta Asya'ya boyun eğdirdiler. Bunu takip eden kırk yıl boyunca İran'ın bir bölümünü ve hatta Anadolu'yu (1243) ve aynı zamanda Rusya'yı işgal ettiler. Silesia'den (1242) Çin'e kadar yayılmışlardı. Bu ülkelerde Moğollar bir ilk olarak Alamut "Haşhaşilerinin" korkunç gücünü tahrip ettiler ve 1258 yılında beş yüzyıllık Bağdat Halifeliği'ne son verdiler. 1260 senesinde Suriye'yi bile istila edip Mısır sınırlarına dayanmışlardı. Tarihin kaydettiği bu en büyük zaferlerin sebepleri; bir ölçüde uyguladıkları tedhiş ve ayrıca mükemmel disiplinlerinde, düşmanı bölme ve yönetme sanatının, ticaretin bütün kaynaklarını, inanç ve mezhep çatışmalarını kullanmakta, karşı koyanlara kaşı uyguladıkları acımasız, zalimane davranışlarında (mevcut rakamları ihtiyatla karşılamak gerekse de onlar Ortaçağ tarihinin en büyük kısıcılığı olmuşlardır), kendilerine boyun eğilmesi ve kendileriyle birleşmesi için yaptıkları vaatlerde ve verdikleri garantilerde yatmaktadır⁷⁶³.

Cahen, 12. yüzyılda rahip Jean efsanesinde⁷⁶⁴ ifade edilen yarı kıyamet beklentilerinin Yakınoğu'nun Hıristiyan halkları arasında bile yeni bir atılım kaydettiğini ifade eder. Ona göre bu beklentiler Moğollar'ın yararına idi. Onların karakterleri bile dünyanın sonuyla birlikte İslam'ın yakında ezileceğini hayal etmeye yardımcı oluyordu. Yarım yüzyıldan fazla bir süre boyunca, Eski İslam ülkeleri, Müslümanlar'ı katletmeyen ama bütün inançlara dengeli yaklaşan, kendi hesaplarına bazı imtiyazlar alan ve siyasi olarak önceki rejimlerden şikâyetçi olanlara dayanan şefler tarafından yönetildiler. Bu durum Hıristiyanlar'a ve Şiiler'e yeniden umutlar vermekteydi. Sonuçlar Akdeniz sahillerine kadar hissedildi. İslâm âleminde Moğol karşıtı sınırlı cihad çağrılan yaşanan dehşet içinde sönerken, bazı Hıristiyan çevrelerde, özellikle Kilikya Ermenileri ve İslâm idaresindeki Şam Hıristiyanları⁷⁶⁵ bazı faydalar sağlamak

⁷⁶¹ Genel bir bibliyografya için Cambridge History of İran, c.5'de Boyle'nin bölümünü incelemek yeterli olacaktır.

⁷⁶² Bkz. Syrie Nord, s. 712.

⁷⁶³ Cahen, C., a.g.e., s. 284.

⁷⁶⁴ Bakınız üstte.

⁷⁶⁵ O zaman Kıpti olan tarihçi al-Makin Moğolların çekilmesinden sonra Şam'da yıllarca hapis yatacaktır zira onlarla işbirliği yapmakla suçlanmıştır; bakınız E.I²., Al-Makin.

maksadıyla kendilerini yeni efendileri ağırlamakla yükümlü görevliler olarak kendilerini görüyorlardı⁷⁶⁶. Franklar bile, özellikle Antakya'dakiler, Kilikya Ermeniler ile birlikte onların arkasına takılmışlardı. Bunu her ikisi de daha sonra pahalı ödeyeceklerdi. Diğerleri, dehşet ve kargaşaya galip gelmeyi başaramadılar⁷⁶⁷.

Cahen'e göre uzaklık Mısır'da bir direniş organize edilmesine imkân tanımıştır. Orada İslâm davasının temsilcisi Memlûkler, Güney Rusya'daki Türkler oldular. Belki bundan dolayıdır ki Araplar ve İranlılara göre daha az ürküntü duyuyorlardı. 1260 yılında Filistin'de dolaşan küçük bir Moğol ordusu Memlûkler tarafından ezildi. Askeri olarak sayı orantısızlığı açısından önemsizdi ama moral bakımından muazzam bir zaferdi. Moğollar'ın yenilebileceği veya en azından onlara karşı direniş yapılabileceği fark edilmişti. Moğollar yok olmamışlardı ama Suriye yeniden fethedilmişti ve uzun bir süre için sınır çölün koruduğu Yukarı el-Cezire'nin ortasında düzenlendi. Selçuklular döneminde başlayan Irak'ın çöküşü, İran ve Arap dünyasının büyük bölümüyle kopukluğu, artarak hızlanmış ve geri döndürülemez hale gelmiştir. Müslüman Arap uygarlığı artık Bağdat değil, Kahire ve Şam demektir; Araplık bilgisi İran'da kaybolmuştur; Moğollar tarafından yönetilen İran'ın kültür dili Farsça ise Türk Anadolu'da yayılmasını tamamlamıştır⁷⁶⁸.

Siyasi bakımdan, Moğol yayılması dört devletin oluşumu sonucunu doğurdu: Orta Asya'daki devletin (Çağatay) kırılma olduğu anlaşıldı, ama Çin ve İran'daki (Irak ve himayesindeki Anadolu'yla birlikte) daha sağlamdılar. Altın Orda veya Ordu⁷⁶⁹ (himayesindeki Slav prenslikleriyle birlikte güney Rusya'da) devleti de sağlamdı. Son iki devlet biri diğerini ortadan kaldırmaksızın birbirlerine karşı mücadele içindeydiler. İran devleti (İlhanlılar) birçok parçalara bölünerek 1335'e kadar devam edecektir. Altın Ordu ise bir hayli küçüldükten sonra nihayet 16. yüzyılın başında kaybolacaktır⁷⁷⁰.

Cahen'e göre tarımın çöküşü Moğol fethinin sonuçlarından en az itiraz edilebilecek ve en kötülerinden biri oldu. Önceki göçebelerin aksine bunların atalarından kalma yaşam tarzları Yakındoğu'daki çobanlık ve ziraat ekonomileri

⁷⁶⁶ Gürcüler ve Büyük Ermenistan'ın Ermenileri için de geçici bir fayda sağlamıştı. Onların ülkesinde edebi alanda gerçek bir Rönesans meydana gelmişti. Doğu Anadolu'da ekonomik ve birazda siyasi önemine de işaret etmek gerekir. Bu Hıristiyanların Moğollara Haçlılardan daha fazla umut bağlamalarının bir çelişki olduğunu da tespit ediyoruz.

⁷⁶⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 285

⁷⁶⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 286.

⁷⁶⁹ B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, 1960² ve *Die Goldene Horde*, 1943

⁷⁷⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 286.

arasındaki bir arada yaşama anlayışına uygun değildi. Sistemli olmasa da köylü nüfusun bu birlikteliğe ilgileri vardı⁷⁷¹.

Cahen, Hıristiyan âleminin, bir an için, İslâm'ı bozguna uğratmak maksadıyla Moğollar'dan faydalanılabileceğine inandığını belirtir. Bundan dolayı da Fransiscain ve Dominicain misyonerleri gönderilmişti. Onlara son derece değerli seyahatnameler borçluyuz ama bu misyonerler hiçbir sonuç alamadılar⁷⁷².

Yakındoğu'da Moğollar'ın ortaya çıkışı, yerel düzeyde ama önemli bir olayla, İstanbul'un Bizanslılar tarafından tekrar geri alınmasıyla çakışmıştır. Bu geri almanın sonuçları sınırlı olmuştu. Bu bağlamda Bizans İmparatorluğu topraklarının 1204 öncesi şeklini yeniden oluşturma neticesi de hâsıl olmamıştır. Sınırlı olmuştur zira bu yeniden fetih Cenevizler'in katılımıyla gerçekleşmiştir: Bunlar bir süre sonra Venedikliler'in Karadeniz'e geri dönmelerine mani olamadılar. Bununla beraber İtalyanlar git gide Bizanslıları önemi artacak olan (bu tekrar görülecek) bu ticaret faaliyetinin dışına atmışlardı⁷⁷³.

Öte yandan Papalık II. Frederic'in soyundan gelenlere karşı sert politikalarını sürdürüyordu. Sicilya Krallığının mirasını ve güney İtalya'yı IX. Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou'ya⁷⁷⁴ vermişti.

Cahen'e göre bizi en fazla ilgilendiren Doğu ile Batı arasındaki ticari, kültürel ve diğer ilişkiler üzerine bu olayların etkisidir. Dini bakımdan Moğol hoşgörüsü, tüccarların izinden giden misyonerlerin onların ülkelerine girişini ve birkaç on yıllık süre için piskoposluk kurumunun in partibus infidelium tesisini kolaylaştırmıştır. (Moğol dünyasının öteki ucunda Pekin'de bile bir tane kurulacaktır)⁷⁷⁵. Bu durum bir süre için doğulu Hıristiyan cemaatlerle olumlu temas ve hatta İslam hakkında müspet bir değerlendirme yapma sonuçlarını doğuracaktır⁷⁷⁶.

⁷⁷¹ W. H. C. Frend, "Normands and Christianity in the Middle Ages", *J. Ecoles. Hist.*, 26, 1975, s. 209-221.

⁷⁷² Cahen, C., a.g.e., s. 288.

⁷⁷³ Cahen, C., a.g.e., s. 288.

⁷⁷⁴ Renato Lefèvre, *La crociata di Tunisi del 1270 nei documenti del distrutto archivio angiono di Napoli*, Roma 1977; Jean Longnon, "Charles d'Anjou et la Croisade Tunis", *Jour, des savants*, 1974, 44-61; b.Beeb, "The English baronale and the Crusade 1270", *Bull. of the Inst. Of Historical Research*, XLVIII, 1975.

⁷⁷⁵ Jean Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age*, 1977; G. G. Gusman, "The encyclopedist Vincent of Beauvais and the Mongols", *Spéculum*, 1974.

⁷⁷⁶ Guillaume de Tripoli, içinde Prutz, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, 1883; Ricardo de Monte Crace, ed. Monneret de Villard. Bunun tersine Güzel Philippe'in hâkimiyetinde Nesturi Patriği MarJaballaha'nın Paris'i ziyaret ettiğini göreceğiz (bakınız hayatı Mar Barsauma, ed. tere. Blochet). J. M. Fiey, "Chretiens syriaques entre Croisés et Mongols", *Symposium Syriacum, Orientalia Christiana Analecta*, n° 197, 1974, s. 327-341; Francis M. Rogers, *The quest for Eastem Christians*,

Yine Cahen'e göre; ticarete bağlı olarak, genel kabul gören görüş Moğol barışıdır. Mevcut olduğu sınırlı bir dönem, Asya ve Avrupa arasındaki ilişkilerin altın çağıdır. Avrupa'da hâkim olan bu görüş, tüccarların alışıldık sessizliğine aykırı biçimde, Venedikli Marko Polo'nun bize bıraktığı muazzam seyahatname ile pekiştirmektedir. Artık Asyalı kervanlara Avrupalılar'ın da katılabilmiş olmaları Batı'nın ufuklarının genişlemesinde muhakkak başlıca faktördür. Fakat bundan yanlıs sonuçlar çıkarmamak gerekir⁷⁷⁷.

Genel olarak Moğollar, Avrasya'dakiler olduğu kadar ülkenin Kuzeybatısına yerleşmiş olan İran'dakiler de, elbette karada kervanlarla yapılan ticaretle deniz ticaretinden daha fazla ilgileniyorlardı. Bir dönem İlhanlılar'ın, bazı İtalyanların yardımıyla İran körfezinde filo inşa etme düşüncesi olduğu doğrudur. Belki bu Memlûkler ve onların müttefikleri Yemenliler'i bozguna uğratmak içindi. Teşebbüs sonuçsuz kaldı, ama Cenevizli tüccarların oraya gitmiş olmaları gerekiyor. Onların izleri yakın zamanlarda Hindistan'da bulundu ve oraya gidişleri kesinlikle Mısır yoluyla olmamıştır⁷⁷⁸.

Mısır ticaretiyle ilgili olarak istatistiki olarak ölçemeyeceğimiz Kızıldeniz'in önemi gitgide daha fazla sıklıkla zikredilen ve önceki yüzyılda ortaya çıktığını gördüğümüz Kerimiler organizasyonu ile doğrulanmaktadır⁷⁷⁹.

Cahen, Mısır'ın bundan böyle Arap Yakınoğu'nun siyasi ve kültürel merkezi olduğunu söyler. Ona göre Baybars, rejimin gerçek kurucusu, Bağdat'ta yıkılmış olan hilafeti Kahire'ye yerleştirmeyi başarmıştı; gerçi hilafet iktidarsızdı, ama en azından tebaasının gözünde Memluk iktidarını meşru kılıyor ve ona bir ölçüde prestij kazandırıyordu. Mısır'a bütün ülkelerden gelen göçmenler akıyordu, bu da Eyyubiler zamanında başlamış olan kültürel entegrasyon hareketini arttıracaktır⁷⁸⁰.

Cahen'e göre Anadolu'da Moğol istilası, sınırlardaki Türkmenler'in çıkarına olmak üzere, Selçuklu yönetimini nerdeyse yıkmıştı. Bu Türkmenler vasıtasıyla daha sonra Bizans İmparatorluğu'nun düşüşü yaşanacaktır. Ama güney cephesinde onların

travels and rumors, Minneapolis, 1962

⁷⁷⁷ Thomas A. Noonan, "Suzdalian Eastern Trade in the century before the Mongol", bildiri at the Southwest Slave Association, Denver, Colorado 1977, Moğollardan önce mevcut olan yolları göstermiştir. Hiç şüphesiz bu yollar tamamen kapanmamıştır.

⁷⁷⁸ R. S. Lopez, "European Merchants in the Médiéval Indies: the evidence of commercial Documents", J. of Economie History, c. m, n° 2, 1943; "Nuove luci sugli Italiani in Estremo Oriente prima di Colombo", Studi Colobiani, 3, Gênes, 1952. Isol le Pisan hakkında bakınız Pelliot, "Mélanges sur l'époque des Croisades", Mémoires Académie des Inscriptions, 44, 1951.

⁷⁷⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 294

⁷⁸⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 295

faaliyeti, hatta Kilikya'ya karşı olanı bile zayıftı. 14. yüzyılda küçük Ermeni krallığını ortadan kaldıracak ölümcül darbe onlardan değil Memlukler'den gelecektir⁷⁸¹.

Sonuç

Batılı ve Yakındoğulu iki toplum derinliğine bağları olmaksızın (Bizans'ın aracılığı hariç) birlikte var olmuşlardı. Üç ve ya dört asır boyunca, İslam'ın egemen olduğu toplumda, diğerinde olmayan çok inançlılık tecrübesi vardı. Bin yılı civarında, Batı'nın güneydeki belirsiz sınırları Doğu ile ticari ilişkilerini genişletmeye başlamıştı. Ama bir süre sonra, rastlantısal bir eşzamanlılıkla, Müslüman dünyasının iki uç köşesinde kutsal savaş fikri yeniden canlanırken, Batı'nın geniş eteklerinde sosyal-dini bir sıçrayış yaşanıyordu. Bu gelişme birbirlerinin karşısına farklı bir kutsal savaş dikmişti. Bu birbirlerini gerçek anlamda tanımının sonucu değildi. Ne kadar geniş olursa olsun, bu hareket batılı yaşamın kültürel, ekonomik ve siyasi unsurlarından hiçbirini ortadan kaldırmıyordu. İslamiyet ve Hıristiyanlık arasındaki temaslar güçlenecek ama yerli ve zamana göre çeşitli karakterlere bürünecektir. Haçlı Seferi ve Latin Doğu, bunun ne abartılması ne de inkâr edilmesi gereken bir unsurdur⁷⁸².

Batı özellikle İspanya'dan alıntılar yapmıştır, yani iki kültürün bir süre birlikte var olduğu ve bu yakınlığın kendisine kolay açılım sağladığı bir ülkeden. Buna karşın Müslüman halklar için İspanya ile temas tuhaftı ve az sonuç vermiştir⁷⁸³.

Cahen, Suriye'nin Franklar'la sıklıkla yaşanan savaş halinden olumsuz etkilenmiş olduklarını belirtir. Ama tam tersine bu dönem boyunca, özellikle de 13. yüzyılda Müslüman Suriye yoğun bir kalkınma idrak etmiştir. Bunun sebeplerini anlamak zordur. Kutsal Savaş şüphesiz önemli oranda askeri güçlerin beslenmesine götürüyordu. Ama bunun benzer sonuçlarının olmasına inanmak güçtür⁷⁸⁴.

Cahen'e göre Bağdat, hicretin üçüncü ve dördüncü asrıdan beri sahip olduğu büyük metropol olma özelliğini yavaş yavaş yitiriyordu, prestijini koruyordu ama bölgesel ölçek dışında artık bir rolü yoktu⁷⁸⁵. Bu gelişme Moğol yayılmasından itibaren en üst noktasına ulaşacaktır. İslam'ın başlıca kenti şimdi Kahire idi ama Yakın Asya'nın Sünni devletleriyle Fatımî devleti arasındaki kopukluk bu şehrin kültürel yönünü sınırlamıştı. Mısır için bir ölçüde yabancı olan Eyyubi fethi ülkeyi çabucak

⁷⁸¹ Cahen, C., a.g.e., s. 295

⁷⁸² Cahen, C., a.g.e., s. 297

⁷⁸³ Cahen, C., a.g.e., s. 298

⁷⁸⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 299

⁷⁸⁵ Cahen, C., a.g.e., Bakımız II. Bölüm

Yakındoğu'nun Müslüman toplumu arasına yeniden katamadı. Bu yeniden katılma Memlukler'in hâkimiyetinde, Şam'a rolünü kaybettirmeden tamamlanacaktır. Bu şehir (Şam) nüfus bakımından ve başlıca kültür merkezi olarak artık Müslüman Doğu'nun ikincisidir. Onun yanında Halep de önemli ölçüde gelişmişti⁷⁸⁶ ve Hama gibi küçük merkezler de bile kuşku götürmez biçimde canlıydılar⁷⁸⁷.

Doğu'dan bakılırsa Frankların yerleşmesi bir fetihtir. Bu fetih bazı bakımlardan Müslüman cihadına cevap olan bir ideoloji adına gerçekleştirilmişti. Buna rağmen fetih ülkeye yabancı kalmıştı⁷⁸⁸.

Elbette Batı ile bağları sebebiyle, belki de bazı karakter özelliklerinden dolayı, iki asır süren birlikteliğe rağmen Franklar yerel halk arasında erimediler⁷⁸⁹.

Cahen, Haçlı Seferi'nin, diğer başka çıkarların, amaçların birbirine karıştığı bir dünyada meydana geldiğini ifade eder. Ona göre temel problemi oluşturan da bu çıkar ve hedeflerin düzenlenme (veya çarpışma) biçimidir ve tarihlerinin tarihlerinin trajik bir yönüdür. İlk seferle birlikte anlaşılabilir olan gelişme gitgide müteakip Haçlı Seferleri sırasında açık biçimde ortaya çıktı. Daha önce bazılarının bu gelişmeyi saptırdığını gördük ama Haçlı Seferi'ni saptırma da tarihi gerçeği ifade etmektedir. Latin Doğu'ya gelince, her ne kadar o I. Haçlı Seferi'nden doğmuş ve her ne kadar din savaşı fikri, bazen kendisine rağmen, ona kendisini empoze etmişse de, onun tarihine esas itibarıyla Haçlı Seferi'nin tarihidir denilemez: Zira Latin Doğu tıpkı diğer devletler gibi devletlerden oluşuyordu⁷⁹⁰.

Cahen'e göre yalnızca maddi bakımdan, bir Haçlı Seferi Batı'dan başlayabilir ama manevi bakımdan, bağlantının yokluğu dikkat çekicidir. Eğer Haçlı Seferi ortamında Hıristiyanlar'ın savaşları Doğu'da devam ettirilmiş olsaydı, Kudüs Krallığı'nda bazı kutsal şahsiyetlerin çıktığı gözlenecektir. Oysa Kilise, Latin Doğulu hiçbir şahsiyeti hatta zavallı cüzamlı küçük kralı bile aziz ilan etmemiştir. Onun

⁷⁸⁶ Gelişme yeni yapıların inşasının çokluğuyla da doğrulanmaktadır. Bu yapılar arasında Hanlar; bakınız E.I²'de *Dimashk* ve *Halab* maddeleri ve J. Sauvage'tin çalışmaları.

⁷⁸⁷ Kültürel alanda, Midmar'ın prens müellifi, hukukçu ve tarihçi İbn abi'l-Dam, tarihçiler İbn Natif ve İbn Vâsıl'ın ve Memlukler zamanında coğrafyacı ve tarihçi Ebu'l Fida'nın bunların hepsinin Hama'da doğmuş olduklarını vurgulayalım. Midmar üzerine bakınız benim çalışmam *Melanges Praver* içinde; İbn Natif için bakınız Grazevitch'in Moskova 1960'da yaptığı faksimile edisyon.

⁷⁸⁸ Modern yazarların Haçlı seferini ifade ettikleri *Harb es-Salib* (Haçm Savaşı) deyimini eski müelliflerin bilmediği tercümesi yeni yapılmış ifadedir.

⁷⁸⁹ Joinville'nin anlattığı Saint Louis'in İslamiyet'e geçmiş Champagne'li bir ozanla (belki de eski bir savaş esiridir) karşılaşması hikayesine tevâtür nevinde bir değer atfedilebilir. Doğulu Frankların Batı ile bağları her iki tarafta da Fransızca'nın edebi dil olarak benimsenmesiyle doğrulanır. Bu eğilim belki de olaylara çoğunlukla laiklerin katılımıyla artmıştır.

⁷⁹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 303

Hıristiyan halkı Müslümanlar'a karşı savaşa teşvik eden hiçbir vaazı bize kadar ulaşmamıştır⁷⁹¹.

Haçlı Seferi'nin Levant'daki Batılı ticaret üzerinde bir dereceye kadar etkili olduğu yeterince gösterildi. Bu ticaret Haçlı Seferi'nden önce vardı ve ondan sonra da var olacaktır. Bazı bakımlardan Haçlı Seferi ticareti teşvik edebilmiştir ama karşılıklı olarak birbirlerinin zararına da olmuştur ve dahi Haçlı Seferi ticarete bazı güzergâh ve biçim değişiklikleri yapmıştır⁷⁹².

Cahen, Doğu için hangi ekonomik sonuçların Avrupa'nın ilerlemesine yol açtığını bilmenin zor olduğunu belirtir. Ona göre modern zamanlarda, Avrupa'nın ekonomik işgalinin Doğu'nun geleneksel ekonomisini tehlikeye atmış olduğu açıktır. Ortaçağ'ın sonuyla birlikte, Avrupa'nın Doğu'ya daha çok mamul ürünler sattığı, bunun dengeye kavuşmadığı ve hattâ Avrupa'nın Doğu'ya bazı paralarını da empoze ettiği sanılmaktadır⁷⁹³.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında karşılıklı tanımaya gelince,⁷⁹⁴ denilebilir ki önce ne Müslümanlar ne de Doğulu Hıristiyanlar Roma Hıristiyanlığı'na dikkat etmemiş görünüyorlar.⁷⁹⁵ Diğer taraftan, bir veya iki istisnaya rağmen, Doğulu Latinler'in İslam üzerine bilgileri önemsiz kaldı⁷⁹⁶. Bu bakımdan Avrupa'da görülen ilerlemeler, daha çok Batı'da doğmuş olan misyoner hareketinden ve İspanya ile komşuluktan kaynaklanıyordu. Doğu Hıristiyan çevreleri üzerinde misyonerlerin biraz etkileri olmuştu ama bunun folklorik seviyede olduğu söylenebilir⁷⁹⁷.

Cahen'e göre Müslüman ve yerli Yahudi veya Hıristiyan "alimler" arasında bir nevi kaynaşma, 1200 yılına doğru İbnü'l Kıftî ve 1250 civarında da İbn Ebi Usaybiya

⁷⁹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 304

⁷⁹² Cahen, C., a.g.e., s. 305

⁷⁹³ Cahen, C., a.g.e., s. 305

⁷⁹⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 307, XIII. Yüzyılın başında Hz. Muhammed'in doğum gününün kutlanmasının yaygınlık kazanması Erbil beyine atfedilir. Hıristiyanları Müslümanların Peygamberinin faziletine inanmakla itham etmeleri ve bu ithamlarına gerekçe olarak da onun şahsiyetine yönelik kutlama yapmalarını göstermelerine bir cevap olarak bu kutlama başlamıştır. Her halükarda Doğu'ya Noel kutlamalarını sokanlar Latinler değildir.

⁷⁹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 307, Büyük hukuk risalesinde İbn Kudâma, Frankları Hıristiyanların bir grubu olarak zikreden nadir şahsiyetlerdendir. Fakat bu bahis Samaritains ve diğerleriyle birlikte bir cümleden ibarettir! Latin komşuluğunun Müslümanlar ve Hıristiyanlar veya Hıristiyanlarla diğerleri arasındaki ilişkileri değiştirmiş görünmüyor. Cihad atmosferi de din değiştirmelerin hızında bir değişiklik yapmamıştır.

⁷⁹⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 307, Müslümanların cenneti üzerine yayılan düşüncelerin "Haşhaşiler" menşei olması istenmiştir.

⁷⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 307, Bkınız Cerulli'nin çalışmaları, örneğin *La legende de Marie*. Dante üzerinde Hz. Muhammed ölçüsünde etki için bakınız Cerulli, yeni bir çalışma Peter Wunderli, *Romanica Helvetica*, 77, 1966, içinde.

tarafından yazılan dinler arası biyografilerle doğrulanmaktadır. İlk biyografiler Halep'te, ikinciler Şam'da yazılmıştır. Bu belki de 12.yüzyılın sonundaki tartışmaların bir yankısıdır. Biz bunun söz konusu dönemin efsanesinde ortaya çıktığını görüyoruz⁷⁹⁸.

Cahen, İspanya ve Sicilya arasındaki çelişkinin, ne kadar gerçek olursa olsun abartılmaması gerektiğini belirtir⁷⁹⁹. Ona göre Sicilya'da, daha önce söylenildiği gibi, Araplar peyderpey geriletmişler veya kendiliklerinden gitmişlerdir; yeniden fethedilmiş İspanya'da ise çok kalabalık nüfus ve geçmişteki köklü yerleşim sebebiyle, aynı coğrafyada birlikte yaşam uzun süre devam edecektir. Fakat 14. Yüzyılda bu birliktelikte dramlar yaşanacaktır. Yani bu demektir ki hiçbir halde çoğulcu bir toplum inşa edilememiştir⁸⁰⁰.

Hıristiyan Batı üzerinde İspanya [Endülüs] İslam'ın etkisi inkâr edilemez: Batı'nın sadece kendini araştırdığı zaman da yine bu etkinin olduğunun bilincinde olmak gerekir ve hatırlamak gerekir ki bu etki yorumcular vasıtasıyla yapılmıştır. Üstelik 13. yüzyılın en son dönemlerinde Avrupalılar sadece misyoner çevrelerin içinde Arapçayı öğrenebilmişler veya öğrenmeyi sitemişlerdir⁸⁰¹.

Cahen, Ortaçağ Avrupa'sında hiçbir tarihinin Latin Doğu'yu, Batı üzerindeki Doğu etkisinin asıl kaynağı olarak kabul etmeksizin, Haçlı Seferleri tarihçilerinde ise bu bakımdan Latin Doğu'nun ve tabii Haçlı Seferleri'nin rolünü yüceltme eğilimleri olduğunu ifade eder⁸⁰².

Cahen'e göre genel bir alanda problem çıkararak, Araplaşmış Hıristiyan çevrelerden veya tesadüfen kimi Yahudi çevrelerden gelen etkilenmeler arasındaki farkı gözden kaçırmamak gerekiyor. Franklar'ın Doğu'nun hiçbir kültürel merkezini işgal etmediklerini vurgulamak gerekir. Hattâ Suriye'nin ne Müslüman ne de Hıristiyan kesiminde de böyle bir şey olmamıştır (Kudüs kültürel bir merkez değildi). Bir şekilde kültürel geleneği olan bir yerleşim yerini işgal ettikleri zaman, oradaki kütüphaneleri tahrip etmişler ve "âlimleri" göç etmek zorunda bırakmışlardır. Bir toplum başka bir

⁷⁹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 307

⁷⁹⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 308, İdrîsî, Normanlar vasıtasıyla Avrupa'dan konuşulduğunu işitmiştir ama hiçbir şey onun eserinin Avrupa'da tanınmasına imkan vermemiştir. Avrupa'da coğrafi bilgiler tamamen geleneksel olarak kalmaya devam etmiştir.

⁸⁰⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 308

⁸⁰¹ Cahen, C., a.g.e., s. 311, İspanya'nın Arap şairleri bazı İspanyol-Vizigot halk geleneklerini derlemişlerdir. Daha sonra da kendileri Fransız halk destanlarını etkileyeceklerdir ama bu destanlar onları pek de ilgilendirmemiştir.

⁸⁰² Cahen, C., a.g.e., s. 314

toplumdan sadece ihtiyaç duyduklarını almaktadır ve de bu haliyle Hıristiyanlığın, yine bu haliyle İslam'dan talep edeceği hiçbir şey yoktur⁸⁰³.

Batı'nın Müslüman dünyasından etkilenmelerinden de söz eden Cahen, bu etkilenmenin daha çok İspanya, Sicilya coğrafyasında hâkim olduğunu belirtir⁸⁰⁴. Averoes [İbn Rüşd] 12. yüzyıl insanıdır ve Müslüman İspanya'da kalacak olan bir kişinin uluslararası bir üne sahip olabilmesi için artık burası çok küçülmüştü. Doğunun ışığını arayanlar İspanya'dan göç etmişlerdir. Gerçekten de Arapçadan Latinceye çevrilmiş bilimsel eserlerin hemen tamamı İspanya'dan gelmiştir. İki asır boyunca en fazla iki ya da üç tanesi Latin Doğu'dandır, her ne kadar final sayılan son felakette kayboldukları kabul edilse de bunlar öğreticidirler⁸⁰⁵.

Farklı bakış açılarında birçok defalar araştırıldı ve Haçlı Seferleri sömürge tarihiyle mukayeseli bir perspektife yerleştirmeye çalışıldı⁸⁰⁶. Bu çabalar hattâ bazen, yerlerin kimliğinden dolayı çağdaş İsrail'e kadar uzatmaya bile varmaktadır⁸⁰⁷.

Yine Cahen'e göre modern zamanlardaki, Avrupa kaynaklı sömürgeleştirme bambaşka bir şeydir. Gerçi bu sömürgecilik demografik imkân gerektirmekte ve bazen dini sürgünleri de içermektedir (pilgrims fathers). Fakat genel olarak ekonomik çıkarlar elde etmeye yönelik emperyalist bir gaye söz konusudur⁸⁰⁸.

İki kutup arasına yerleştirilmiş olan Haçlı Seferi, ne birine ne de diğerine uygun düşmemektedir. Haçlı Seferi demografik imkânları (bunu abartmamak lazım) ve bazı sosyal sorunları (ama dini sürgünleri değil) içermektedir. Saflığı nasıl olursa olsun, Haçlı Seferi ideolojik bir gerekçenin öncüsüdür. Başlangıçta, laik idarecilerin, Haçlı Seferinden umut ettikleri ekonomik ve siyasi çıkarları görmek zordur. Papalığa gelince, o şüphesiz seferin dini avantajlarına güveniyordu. Bu avantajlar Avrupa'da Haçlı Seferini siyaset için kullanmaya elverişliydi⁸⁰⁹.

Cahen'e göre ekonomik bakımdan Latin Doğu, fırsatların sunmuş olduğu dini objeler [reliques] ve sanat eserleri dışında Avrupa'ya bir şey sağlamış değildir. Grçi Batılı tüccarlar büyük karlar sağlamışlardır ama bu genel olarak [bu karların kaynağı]

⁸⁰³ Cahen, C., a.g.e., s. 314-315

⁸⁰⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 315

⁸⁰⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 316

⁸⁰⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 316, M. Jensen ve R.L. Reynolds, "European colonial experience, a plea for comparative studies," *Studi in honore Luzzato*, 1950; Josuah Praver'in, *The Latin Kingdom* adlı eseri alt başlık olarak "European Coloniasilism in the Middle Ages" taşımaktadır.

⁸⁰⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 316

⁸⁰⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 317

⁸⁰⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 317

Doğu'dandır, münhasıran Latin Doğu değil. Bu çıkarlar her halükarda onlara Avrupalı müşteriler üzerinden sağlanmıştır ve Batıya getirdikleri şeyler her zaman dengeli değildi. Dahası din ve siyaset vasıtasıyla Latin Doğu'nun elinin ucundan tutmak için, Batı kazandıklarını harcamak zorunda kaldı. Kârlar sağladıktan sonra Latin Doğu öldü ve onu terk edenlere masraf yapmaksızın çıkarlar, büyük avantajlar sunmaya devam etti⁸¹⁰.

2.4. Müslüman Doğunun Tarihine Giriş⁸¹¹

Osmanlı Öncesi Türkler, Ortaçağ'da Anadolu üzerine yaptığı çalışmalarla tanıdığımız ve bu sahalarda araştırma yapanların vazgeçilmez referanslarından olan Fransız oryantalist Claude Cahen, eserleriyle şüphesiz Ortaçağın en ünlü tarihçileri arasına girmiş ve haklı bir şöhretin sahibi olmuştur. Böylesine önemli bir tarihçinin bazı eserleri Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, Türkler Nasıl Müslüman Oldular, Osmanlılardan Önce Anadolu, İslamiyet (Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar), Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler gibi adlarla Türkçeye çevrilerek Türk okuyucularının istifadesine sunulmuştur.

Olayları irdemesindeki tartışılmaz yönü, meselelere tarafsız yaklaşımı ve titizliğiyle tanınan C. Cahen'in tanıtacağımız bu eseri Ortaçağ tarihi araştırmaları için vazgeçilmez bir temel kitap olabilecek niteliktedir. Müslüman Doğunun Tarihine Takdim adıyla tanıtacağımız bu eser, Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi Yakın Doğu Merkezinin destekleri ile basılmış olup, bir nüshası da Sör Winston Churchill'in (1874–1965) Anısına Merkezi Antlaşma Örgütü Marifetiyle İngiliz Hükümeti tarafından Orta Doğu Teknik Üniversitesine hediye edilmiştir. Biz bu nüshasına dayanarak kitabı tanıtacağız.

Bibliyografik bir rehber olabilecek olan bu çalışmanın önsözünde Cahen, kitabın başlığında geçen doğu kelimesini insanların yanlış değerlendirebileceğini düşündüğünden olsa gerek, işe hemen bu kelimeyi kullanmadaki amacını açıklamakla başlamış ve dolayısıyla bu konudaki yanlış algılamaların da önüne geçmiştir. Bakın bu konudaki düşüncelerini nasıl ifade ediyor: “Başlığın İslam bağlamında Doğu ile Batı'nın karşı karşıya gelmesini ifade etmediğini, ancak batı kısmı dâhil olmak üzere,

⁸¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 318

⁸¹¹ Claude Cahen, Introduction to the History of the Muslim East, Kitap Tanıtımı, M.Emin Şen, Müslüman Doğunun Tarihine Giriş, *History Studies*, Volume 4/1,2012, Berkeley and Los Angeles, Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, 1965, 252 S.

Doğunun diğer bölümleri ile bir bütün olarak Müslüman dünyası ile Müslüman olmayan Batının ifade edildiğini tekrar yenilemeye gerek var mıdır? Bu İslam dünyasında bizler sadece Doğunun üzerinde durduk.”

1943 yılında bir diğer ünlü Fransız oryantalist, Cahen’in ustam dediği Sauveget, öğrencilerine bir referans kitabı meydana getirmek için bir kitap yazılmasını ister. Onun bu isteğinin aceleyle yerine getirilmesi bir takım eksiklikleri de beraberinde getirmiş. Dolayısıyla Sauveget, araştırma ve öğretimde artan deneyimi ışığında kitabın tüm kavramını, bazı belli başlı fikirlerini veya en azından bir kısmını gözden geçirebilmeyi düşünmekte iken ani bir ölümle hayata veda eder. Bunun üzerine Cahen, ismini vermediği bir arkadaşı ve ustasının hatırasına karşı duyduğu sorumluluk duygusu ile kendi disiplininin ihtiyaçlarına olan hassasiyetini de birleştirerek, bu eseri gözden geçirmeyi kararlaştırır. Bu sözler, Claude Cahen’in kitabın önsözünde bu eserin oluşum tarihçesi için söylemiş olduğu bilgilere dayanmaktadır. Çalışma ilerledikçe, işin içindeki teknik ve bilimsel zorlukların ve bu türden bir işbirliğinin tek taraflı hantallığın daha da farkına varan Cahen, bu işe nasıl başladığını şu sözlerle açıklar: “Elbette sadece zamanın akışı tarafından gerekli kılınan bibliyografik ilaveleri ve çıkarmaları yapmış olmak mümkün olacaktı. Eğer öyle yapmış olsaydım, ne Sauveget’in niyetine ne de ihtiyaçlarına değil de, kitabına saygı duymuş olacaktım. Ve ya eski eserin yerine tamamen yeni bir eseri koyacaktım; bu, bazı yönlerden daha kolay olacaktı. Ama ben karma bir metotta karar kıldım. Her ne kadar Sauveget’inki ile her zaman aynı olmazsa da ve bazen onlarla barışık olmamasına veya en azından 1943 yılında ifade edilenlerle barışık olmamasına rağmen kendi görüşlerimi izlemekte kendimi haklı hissettim.”

Yine bu sözlerin devamında “Elinizdeki şu anki eser Sauveget’in eseri değildir, fakat bu eser o olmazsa asla meydana gelmeyecekti” şeklindeki Cahen’in vermiş olduğu ilginç anekdot, bir tarihçiye yakışan en büyük vefa örneği olsa gerektir.

Yazar, eserini belli ölçüde “marjinal” bilgiyi çıkartıp daha yoğunlaştırılmış bir yazma stili benimseyerek hazırladığını ifade eder. Bu durumun gerekçesini, eserin baştan sona kadar defalarca okumayı gerektirdiği için yorucu olabilmesiyle açıklar. Eser hazırlanırken Parisli olmayan ve Fransız olmayan öğrencilerin de faydalanabilmeleri amaçlanmıştır.

“Hayal edilebildiği gibi şu da ayrıca kabul edilmelidir ki böyle geniş bir alanda bilinmesi gereken her şeyi biliyor görünmek istemem ve böylece yapılan hata ve çıkarmalardan dolayı kaçınılmaz bir şekilde suçlu duruma düşmek istemem” diyen

Cahen, görüşlerinizi kibar bir şekilde bana belirtirseniz size minnettar olacağım sözleriyle de meslektaşlarından küçük bir ricada bulunur.

Kitabın yazılma gerekçelerini de Cahen'in kitabının başlangıcında vermiş olduğu bilgilerden vermek daha sağlıklı olacaktır. Ona göre bu kitap, gerekli, temel ve pratik bilgileri temin edekten araştırmacıların zamandan tasarruf etmelerini sağlayacak diğer taraftan konu hakkındaki bibliyografya olarak kabul edilmezse de en azından onların araştırmalarına temel teşkil edecek esas referansları vererek genç araştırmacılar için daha ileri çalışmayı amaçlamaktadır. Cahen'in, bu işi yaparken kendini ne lüzumlu genel eserlerde kaybettiğini ne de bir umman genişliğindeki referansların içinde boğulduğunu görmemekteyiz. Yazar, kitabında konu ile vermiş olduğu bibliyografyaları seçerken onların farklı sorulara cevap verebilecek nitelikte olmalarına dikkat etmiştir. Herhangi bir alanda aktif olan bütün bilim adamların eserlerini kitabında zikretmeyerek farklı bilim adamlarına atıfta bulunmak, farklı görüşler beyan etmek olduğu için farklı referanslar vermesi kitabın orijinalliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca birinci elden ana kaynakların yanında modern araştırma eserlerini de referans olarak göstermiştir. Yazar bunları yaparken iki şeyi öğretmek istemiştir. Birinci olarak Doğu'nun bilim adamlarının batılıların araştırmalarında rol oynamaya başladığı noktanın Batılı öğrenciler tarafından fark edilmesini; ikinci olarak da Doğulu öğrenciye de kendi memleketlisi olan bilim adamının uzmanların gözündeki değerinin bilimsel üretim seviyesini göstermektir.

Fransız bir yazar tarafından yazılan bu eserin referanslarının daha çok Fransızca olduğu düşünülebilir. Fakat eser incelendiği zaman böyle olmadığı anlaşılacaktır. Zaten Cahen, daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak için eserini İngilizce olarak yayınlamıştır. Eserin bölümlerinin hazırlanmasında sorumlu başkanlar Alfabetik sırayla şunlardır: Mlle. M.-Th. D'Alverny (En son bölüm için); Messrs. J. Aubin (İleri-Moğolistan İran); R. Mantran (Osmanlı İmparatorluğu); M. Rodison (İslamiyet öncesi Arabistan ve sosyolojik etnografyası); D. Schlumberger, Mme. J. Sourdell-Thomine ve M. D. Sourdell (Arkeoloji).

Kitap esas olarak Önsöz, üç bölüm ve isim indeksinden oluşmaktadır. Bibliyografik rehber olarak tanıttığımız bu eserin bölüm tanıtımlarını da araştırmacılar rehber olması açısından tüm konu başlıklarını vererek tanıtmak istiyorum.

"*Müslüman Tarihinin Kaynakları*" adındaki Birinci Bölüm, Dil ve El Yazması Belgeler, Arşivler, Sözlü anlatım kaynakları bunun içinde (Arapça Sözlü Anlatım

Geleneği ve Tarihi Hikâyeler– Hadisler-Tarihsel olaylar ve Vakayiname – İran ve Türk Tarih Yazımı –Diğer Dillerdeki Tarih Yazımı), Seyahatnameler ve Coğrafik Eserler: Seyahatnameler – Coğrafyalar, Yasal ve Yönetimsel Kaynaklar, Diğer Edebi Kaynaklar, Edebi Kaynaklar: Biyo-Bibliyografik Eserler, Arkeolojik Kaynaklar: Epigrafi – Nümizmatik – Arkeoloji, Çağdaş Coğrafik Etnolojik malzemeler konularını içermektedir.

“*Araştırma Araçları ve Genel Çalışmaları*” başlıklı İkinci Bölüm ise, Genel Bilgiler Tarihler ve Referans Eserler – Sürekli Yayınlar, Özel Disiplinler: Coğrafya, Tarihi Topografya ve Etnoloji – Kronoloji, Hanedan Dizisi ve Kabile Soy kütüğü (Kişisel İsimler – Metroloji – Alıntılar), Müslüman Tarihinin Ana Hatları (Takdim – Ekonomik ve Sosyal Hayat – Hukuk – Aile Hayatı; Kölelik; Din; Irklar – Teknoloji ve Savaş – Arazi Edinme, İktâ ve Vakıf veya Hubus – Şehirliler – Ticaret – Siyasi ve İdari Kurumlar – Kültürel Hayat – Din – Felsefe ve Bilim – Edebiyat – Tarih ve Sanat konu başlıklarını ve onların önemli referanslarını içermektedir.

Üçüncü Bölüm, “*Tarihi Bibliyografi*” başlığını taşıyor. Bu bölümde İslamın Gelişiminin Arifesinde Yakın Doğu ve Arabistan (*Arabistan Hariç*) *Yakın Doğu – İslam Öncesi Arabistan konusuna* ve bu sahanın önemli kaynaklarına yer vermiştir. Yine bu bölümde yer alan yer alan konu başlıkları şunlardır:

Muhammed: *İnsan – Kur’an*,

Hulefa-i Raşidin (Doğru Rehberlik Edilmiş), Emevi Halifeleri ve Arap Fetihleri: *Kaynaklar – Arap Fetihleri – Hulefa-i Raşidin ve Emevi Dönemi – Edebiyat ve Sanat*,

Abbasi Hilafeti ve Ardından Gelen Devletler (Onbirinci Yüzyılın Ortalarına Kadar) *Kaynaklar – Genel ve Siyasi tarih – Ekonomik ve Sosyal Kurumlar – Milli Hareketler ve Ardından Gelen Devletler – Dini Hayat – Kültürel Hayat, Edebiyat ve Sanat*,

İsmaililer Ve Fatimiler *Kaynaklar – Genel Tarih: İsmailizm; Fatimi Devleti; Mezhepler, Yemen*

Selçuklular ve Onların Torunları (On birinci yüzyıldan On üçüncü Yüzyıla Kadar)

İslamiyet ve Haçlı Seferleri Türklerin Gelişi – Eski Türk Tarihini Araştırma Araçları, Genel Kaynaklar ve Selçuk Tarihi Üzerine Kaynaklar – Doğu Selçuklular, Modern Eserleri – Selçuklu Hâkimiyetinden Sonra Halifelik –Türk Küçük Asyası – Haçlı Seferleri – Zengiler ve Eyyubiler: Kaynaklar – Modern Eserler

Moğol ve Timur İstilası Altındaki Müslüman Dünyası Kaynaklar – Genel Tarih – Küçük Asya – Altın Sürü

Memluklar ve Doğu Araplar (On ikinci ve On Dördüncü Yüzyıllar) Kaynaklar – Tarih – Arabistan

İran ve Osmanlı Olmayan Müslüman Doğu (Safevilerin Gelişinden On Dokuzuncu Yüzyılın Başlarına Kadar) *Kaynaklar – İran'ın Tarihi – Orta Asya ve Rus Stepleri – Müslüman Hindistan – Hint Okyanusu Çevresine Yayılma*

Osmanlı İmparatorluğu: *Kökeninin Periyodu – Osmanlı Tarihinin Kaynakları; Arşivler, Edebiyat Ve Yabancılar – Genel Eserler ve Siyasi Tarih – Kurumlar – Dış Politika Ekonomik ve Sosyal Hayat – Vilayetler – Dini Hayat, Edebiyat ve sanat*

Müslüman Batı: Kaynaklar – Kuzey Afrika, Sicilya ve İspanya (On Birinci Yüzyıla Kadar)–Murabıt ve Muvahhid Dönemleri ve Granada Krallığı – Kuzey Afrika(On üçüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar)

Son olarak Müslüman Kültürünün Avrupa'daki Etkileri konusunu ele almaktadır.

Cahen'in kendi ifadesiyle bu kitap, her ne kadar öncelikle öğretmenler ve ileri araştırma yapan çalışanlara ikincil önemde fayda sağlasa da, üniversite öğrencilerine hem bilimsel, hem de finansal hem de öncelikli olarak ulaşması gereken bir eserdir.

2.5.İslamiyet (1.Kitap)-Doğuşundan Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşuna Kadar⁸¹²

Eser, Eset Nermi Erendor tarafından 1990 yılında dilimize çevrilmiş ve Kasım 2000'deki ikinci baskısı geniş bir özet olarak okuyuculara sunulmuştur. Bilgi Yayınevi tarafından basımı yapılan eser önsöz, giriş bölümlerinden sonra Müslümanlıktan Önce Araplar'ın sosyal, ekonomik ve sisyasl durumları kısaca ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde İslamiyet'le beraber Müslüman Arap toplumunun yeni bir kültürel yapı oluşturduğunu ve yükselen bu kültürün Klasik İslam Medeniyeti'nin oluşumunda hangi aşamalardan geçtiği ifade edildikten sonra Moğol İstilasası ile bir sarsıntı geçirdiği belirtilmiştir. Ayrıca kitabın son bölümünde Halifelerin ve İmamların listesi ile İslam Tarihi Kronolojisi yer almaktadır. Eser, yazarın geniş bir şekilde tanıtımını yaptığımız “Türkler Nasıl Müslüman Oldular?” eseriyle büyük benzerlikler gösterdiği için yeniden tanıtma gereği duymadık.

⁸¹² Cahen, C., İslamiyet (Doğuşundan Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşuna Kadar), Çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, ss.324

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MAKALELERİ

3.1.Türkçe Yayınlanmış Makaleleri

3.1.1.Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi

Claude Cahen'in bu makalesi bugüne kadar Türklerin Anadolu'ya nasıl geldikleri hakkında yapılmış en önemli çalışmalardan bir tanesidir. Makalenin başında Türk tarihinin bugüne kadar kamuoyu ve tarihçilerce önemsenmediği ifade edilir. Cahen, İslam tarihçilerinin Türk tarihini bir bütünlük içinde araştırmadığını ve Osmanlıları araştırırken Moğol sonrası dönem hareket noktası olarak dikkate aldıklarını belirtir. Makalesinin ilk bölümünde 11.yy. ortaları ile 13.yy ortalarına kadar Türk tarihinin Selçuklu döneminden teşekkül olduğunu ve makalesinin gayesinin de bu dönemin başlangıcını incelemek olduğunu ifade eder.

Makalenin Suriye ve Küçük Asya'da vuku bulan olaylarla sınırlı olduğu belirtildikten sonra ilerleyen bölümlerde İran Selçukluları ve Anadolu Selçukluları'nın tarihine değinilmiştir¹.

Makalesinde 10.yy'da Müslüman olan Türkistan Türkleri'nin kısa sürede geniş bir alana yayıldıklarını ve 11.yy'a gelindiğinde Horasanda'ki Gazne hâkimiyetine neredeyse son vererek bu bölgelerde söz sahibi olduklarını belirten Cahen, 1033-1040'lı yıllarda İran'da ki Gazne nüfuz alanında Türkmenler'in yayılma alanı bulduklarını ifade eder. Gazne Sultanı Sultan Mesud döneminde Türk aşiretleri arasında etkin bir konuma sahip olan Selçuk ailesinden Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından Gazne ordusuna karşı 1040 yılındaki Dandanakan bozkırlarındaki mücadelede Horasan bölgesinin tam anlamıyla kaybedilmesi² ve bu manada İran'ın hiçbir direnci kalmayan açık bir ülke durumuna düşmesi manasına gelen bir bozguna uğramıştı.

Cahen makalesinde ilk Selçuklu beylerinin üstün yeteneklere sahip olduklarını anlatırken özellikle Tuğrul Bey'de bu yeteneklerin çok daha keskin olduğunu ve onunhâkim olma anlayışında çok katı ve kararlı bir iradesi olduğunu belirtir. Nişabur'un fethinde; onda taktiksel beceri olarak üç temel özelliğin mevcut olduğunu, birincisinin

¹ Cahen, C., *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Çev.Y.Yücel, B. Yediyıldız, Belleten,C:LI, S. 201,TTKB, Ankara, 1996, s.1376

² Cahen, C., a.g.e., s. 1378

halkın tabi olmasını sağlamak için yıkıcı akımlar safhası, bir diğeri de bir tehlike anında gerekli tedbirleri alacak bir vekil tayin etme safhası (üvey kardeşi İbrahim İnal'ı kendi vekili tayin etmişti), sonuncusu hükümdarın şehre girişi ve kesin olarak ele geçirme safhası şeklinde biçimlendirir³.

Cahen, Tuğrul Bey'in Türkmen topluluklar içinde bir beyden ziyade bütün Türkmenlerin lideri olarak görüldüğünü, bu toplulukların ekseriyetle Şii olmalarına rağmen koyu bir Hanefi olan Tuğrul Bey için çok önemli olduklarını ve onları Gaznelilere (Mesud) ve Büveyhiler'e karşı kullanacağı bir güç olarak görmüştür. Aşırı bir yağma duygusuna sahip olan Türkmenler'in Selçuklular tarafında izlenen savaş politikaları sayesinde her zaman savaşa hazır bir topluluk olarak tutulduklarını belirten Cahen, İran'ın fethinde Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'in oğullarının Türkmenler'i, uyguladıkları politikalarla savaş meydanında tutmayı başarmışlar ve onlardan bu fetih sırasında öncü kuvvet olarak yararlandıklarını, Tuğrul Bey'in siyasi otoritesini sağlamlaştırmakve mevcutcoğrafyaya tek hâkim güç olmak için Ermenistan istikametinde, Deylemiler ülkesi Zencan'a hareketler başlattığını ve kendi sınırlarının alanını genişlettiğini anlatır⁴.

Cahen, makalesinde Tuğrul Bey'in Irak'ta Arap entrikaları karşısında zor anlar yaşadığını ve Kureyş gibi Arap kabilelerinin desteğiyle halifeye karşı başlatılan isyanı bastırarak durumu zorda olsa kurtardığını, onun bu başarısının halife tarafından "doğunun ve batının hakani" unvanının verildiğini ve Abbasi halifesinin tanındığı her yerde Tuğrul Bey'in yetkili kılındığını belirtir. Cahen, Tuğrul Bey'in Irak'ta hâkimiyet kurmak için İran ve İran'ın Arap sınırının tam manasıyla elde tutulması gerektiğini söyler. Tuğrul Bey'in hayatının son yıllarını İran'da iktidarını sağlamlaştırmakla geçirdiğini belirten Cahen, Çağrı Bey'in yerine yeğeni Alp Arslan'ın Horasan'a hakim olmasına göz yumduğunu, erkek evladı olmadığından Alp Arslan'ın hem babası Çağrı Bey'in hem de amcası Tuğrul Bey'in mirasına sahip bir kişi olarak siyasi ve askeri anlamda önemli bir güç elde ettiğini ifade eder⁵.

Alp Arslan'ın iktidarını güçlendirmek için Ermenistan'a bir sefer tertip edildiği, Azerbaycan ve sınır boylarındaki Türkmenler üzerindeki nüfuzunu artırmayı düşündüğü belirtildikten sonra bu seferde ordunun başında Alp Arslan'ın yerine varis tayin ettiği Melikşah ve Vezir Nizamül-Mülk'ün bulunduğu ve Ani şehrine yakın yerde yapılan

³ Cahen, C., a.g.e., s. 1380

⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 1383

⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 1388-1389

savaşla bu bölgenin Selçuklular tarafından ele geçirildiği, komşu Hıristiyan beylerinin itaat altına alınmasının da Alp Arslan'ın Gürcü Kralının kızıyla evlenmesiyle gerçekleştirildiği anlatılır⁶.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde Gürcüler üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Alp Arslan'ın bu hamlesi karşısında Gürcü saldırılarından korunmak için Ermeni kralının (Sahot ve ya Seki) Türk yardımını sağlamak için Müslüman olduğu belirtilir⁷. En önemlisi de artan Selçuklu baskıları karşısında Bizans'ın, İslam halifesi aracılığıyla Alp Arslan'la pazarlık yapmaya çalışmasıdır.

Cahen, makalesinde Alp Arslan'ın 1070'de ki seferine hazırlanmak için hareketlerinin çoğunu Bizans sınır boylarında gerçekleştirdiğini söyler. Ayrıca büyük sefer henüz başlamışken daha önce Selçuklulara karşı isyan eden Afşin'in (1067-1068) Bizans topraklarına karşı bağımsız saldırılarının Alp Arslan tarafından memnuniyetle karşılandığını ve affedildiğini belirtir⁸.

Makalesinin devamında Bizans'ın iç karışıklıklar yaşadığını ifade eden Cahen, Constantin Doukas'ın yerine, General Romain Diogene'nin 1067'de Bizans tahtına geçtiğini ve kurduğu devşirme bir orduyla daha önce **Salar** ve **Hacip Gümüştök**'in aldığı yerleri yeniden ele geçirdiğini anlatır. Romain Diogene ile Bizans 'ın Anadolu ve Suriye toprakları üzerinde yeniden toparlanma sürecine girdiğinin belirtildiği makalede bir Türk Bey'i olan **Arisigi**'nin Sultan Alp Arslan ile arası açıldığı için Bizans'a sığındığı ve Afşin'inde Arisigi'yi takip ederek (Yavuki aşiretinin beyi) İstanbul denizine ulaştığı, (1070) dönüşte kış mevsimine yakalandığında Toroslarda kaldığı ve ancak 1071'in ilkbaharında dönebildiği anlatılır⁹.

1070-1071 yıllarına gelindiğinde Suriye'de büyük bir Türkmen kitlesinin varlığından söz edilir ki bu Türkmenler'in genellikle Anadolu'dan kaçarak geldikleri ve Alp Arslan'ın çevresinde toplandıkları ifade edilir¹⁰.

Cahen, Alp Arslan'ın ilk defa büyük bir sefer düzenleme hazırlıklarına giriştiğini, Bizans sınırlarında emniyeti sağladıktan sonra Mısır'da Fatimiler'e karşı isyan eden Ali b. Hamdan'ın davetine karşılık vermek için Mısır'a saldırmayı

⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 1391-1392

⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 1392

⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 1393

⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 1394-1395

¹⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 1395

planladığını ve Alp Arslan'ın daha önce bu düşüncesini Şii Büveyhilere karşı Tuğrul Bey'in Bağdat'ta gerçekleştirdiğini belirtir¹¹.

Makalede Alp Arslan'ın sefer hazırlıkları yaparken Bizans'ın müzakerelerde bulunmaya istekli oldukları ve vergi vermeyi, Malazgirt ve Erciş'e karşı Menbic'in takas edilmesi ve Türkmen akınlarının durdurulması tekliflerinin olduğu ifade edilir. Ancak Diogenes'in beklenmedik Malazgirt saldırısının her şeyi değiştirdiği anlatılır¹².

Mısır'a saldırmayı planlayan Alp Arslan'ın önce Arap şeyhlerini kendisine bağlamayı düşündüğünü, Diyarbakır'ı sorunsuz bir şekilde aldığını, Halep'te Fatimiler adına hutbenin okutulması ısrarı karşısında şehri kuşatarak kendisine tabii olmayı ve Ermenistan'ın da Bizans'a saldırması karşısında sadece Mahmud'u serbest bıraktığını (1071) belirten Cahen; Malazgirt Savaşı'nda Türkler'in savaş taktiği gereği geri çekilip pusuya yattığını ve bu taktik sayesinde savaşı kazandıklarını, Romen Diogenes'in esir alınan ilk Bizans İmparatoru olduğunu söyler¹³. (Ağustos 1071)

Alp Arslan kazandığı bu zaferle Bizans üzerinde hâkimiyet kurma amacını taşıdığını belirten Cahen, bu nedenle Bizans içinde rakip olacak güçlerin iktidara gelmesini engellemek için Diogen'i serbest bıraktığını ve Bizans'ı kontrol altında tutarak Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamayı hedeflediğini ifade eder. Cahen, Bizans'ın egemen olduğu yerlerde uyguladığı dini politikalar nedeniyle sürekli karışıklıkların çıkmasının da Türkler'in işine yaradığını; özellikle yağmacılığın çok yaygın bu dönemlerde halk kitlelerinin (gayrimüslimler) vergi dahi almayan Türkmenler'in itaatini benimsendiğini belirtir. Yine makalenin aynı bölümünde Malazgirt zaferiyle Türkmenler'in Kapadokya'nın doğusunda kalan Bizans topraklarının tamamını ele geçirdiği ve daha önce yapıldığı gibi akınlardan sonra Azerbaycan'a çekilmek ihtiyacı duymadıkları, Bizans'a karşı duran asilerin de bu topraklarda barındıkları anlatılır¹⁴.

Cahen makalesinde Melik Şah'ın genç olması nedeniyle babasından yüzden ziyade Nizamül-Mülk'ün tesirinde kaldığını ve bu yüzden İran'da ki durumunu sağlamlaştırmak adına batıyla (Mezopotamya, Ermenistan, Suriye Anadolu) pek fazla meşgul olmadığını ve Nizamül-Mülk'ün diplomasiyi çok iyi bildiğini ifade eder. Melik Şah'ın 1075'te kardeşi **Tutuş**'u takviye bir kuvvet olarak Suriye topraklarında bulunan

¹¹ Cahen, C., a.g.e., s. 1396

¹² Cahen, C., a.g.e., s. 1397

¹³ Cahen, C., a.g.e.,s. 1398

¹⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 1398-1399

Atsız'a gönderdiğini, Nizamül-Mülk'ün Atsız'ın isyan edeceğini hesap ederek kabul ettiğini belirtir. Türkler'in bu coğrafyada ki varlığının birçok Arap kabilesini rahatsız ettiğini, bu gaye etrafında birleşen kabilelerin Türkler'i buradan atmak istediklerini belirten Cahen, Tutuş'un Halep'i kuşatarak Atsız'ın daveti üzerine Şam'ı teslim aldığını, Atsız'ı tutuklayıp öldürttüğünü, daha sonraki yıllarda Tutuş'un Atsız'ın kalan topraklarını ele geçirerek Melik Şah'ın egemenlik alanını genişlettiğini (1077) anlatır¹⁵.

Cahen, makalede Halep'in durumundan söz ederken Afşin'in bütün Bizans'ın Antakya sınırındaki bütün yerleşim yerlerini yağmaladığını ve bu sırada Halep'te korkunç bir kıtlık olduğundan söz eder. Tutuş'un Afşin'i Fırat'ın ötesine sürme girişiminde başarısız olduğunu ve Müslim'in bu durumu değerlendirerek Halep'te ki ailesine erzak göndererek Arapların teveccühünü kazandığını ifade eder. Bu durum karşısında Arapların Müslim'i bir kurtarıcı olarak gördüklerini belirten Cahen, bağlılık yemininden sonra Müslim'in Mezopotamya'dan Suriye'ye kadar bir Arap emirliği kurduğunu ve Tutuş'un tamamen tecrit edildiğini belirtir. Müslim'in Melik Şah'ın kız kardeşi ile evli olduğunu hatırlatan Cahen, Müslim'in bu durumu Sultan'a çok politik bir mektupla anlattığını, Sultanın da onun bu durumunu bilmemezlikten gelip bir vergi ile geçiştirebileceğini belirttiğini ifade eder¹⁶.

Aynı tarihte Müslim'in hemen Arap devletinin hemen yanında da Toroslar boyunca bir Rum-Ermeni devletinin kurulduğunu belirten Cahen, Malazgirt'ten sonra bölgeden kaçmayan ulaşılamayan kalelerde korunan Ortodoks **Philarete**, Bizans'a karşı isyan ederek önce Malatya'yı, sonra Urfa ve Kilikya'yı alarak Maraş ve Elbistan hattını genişlettiğini belirtir¹⁷. Katoliklere nazaran Ortodoks olan Ermeniler'in Anadolu'da bulunan Türkler'e karşı dini duygularını ön plana çıkararak birleştiklerini, hatta Müslim ve Philarete'nin Türkler'e karşı ittifak kurmaya çalıştıklarını, ancak Müslim'e güvenmeyen Philarete'nin Müslim'i sultana ihbar ettiğinin kaynaklarla belirtildiğini anlatır¹⁸.

Makalede Tutuş ile Müslim'in Sultan Melik Şah'ın naipliği konusunda da birbirlerine karşı hasmane tutumlar gösterdiğini belirten Cahen, buna örnek olarak

¹⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 1404-1405

¹⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 1405

¹⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 1406

¹⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 1407

Tutuş'un Artuk'un yardımıyla Halep'i kuşatmasını gösterir ve Sultan'ın bu kuşatmayı doğru bulmayarak Artuk'u geri çağırıldığını söyler¹⁹.

Cahen, bütün bu karmaşık ve bir o kadar da politik olan bu mücadeleler döneminde, yaşanan bu sürecin pek de içine girmemiş olan Kutalmış'ın oğulları Mansur ve Süleyman'ın Anadolu'ya döndüklerini belirtir ve bu sırada Bizans İmparatorluğunun yaşadığı taht kavgalarının Anadolu'nun içlerindeki Rumları alıp daha batıya, yani Boğazların olduğu yere götürdüğünü, bu durumun her iki kardeşin güçlenmesini sağladığını, zaman zaman Bizans tahtının varislerinin bu iki kardeşten yardım aldıklarından söz eder²⁰.

Bizans'ın taht kavgaları yaşanırken Türkler'in kazananın kim olmasını umursamadıklarını belirten Cahen, İznik'te hâkim olan Türkler'in İmparator Comnene döneminde Boğazın kıyı bölgelerinden Üsküdar'a kadar Türk hâkimiyeti varlığının olduğunu anlatır. Bütün bu gelişmelerden Melik Şah'ın haberinin olmadığını belirten Cahen, muhtemelen yeğenlerinin yeni bir güç kazandıklarından pek hoşnut olmayacağını ve Bizans'tan bu ikisini kendisine teslim etmesini isteyeceğini ifade eder²¹.

Cahen, Mansur'un Melik Şah tarafından Bağdat'ın eski askeri yöneticisi **Emir Bursuk**'a öldürtülmesinin Mansur taraftarlarının Süleyman'ın etrafında toplanmasını sağladığını ve Sultan'ında buna bir şey yapamadığını; hatta Süleyman'ın Eskişehir ve sonra da İznik'te hükümdar ilan edildiğini; 1080'li yıllarda da Süleyman'dan Sultan diye söz edildiğini anlatır. Ancak Süleyman'ın bu durumu göremeden öldüğünü ve Rumların onu Bizans İmparatorluğu sınırları içinde bir sultan yaptığını anlatır²².

Süleyman'ın Bizans'la olan ilişkilerinin üst düzeyde olduğunun belirten Cahen, onun her ne kadar Bizans topraklarında bağımsız bir durumda olmasının onu tatmin etmeyeceğini ve doğuda ki Türkmenler'le da irtibat içinde olmak istediğini belirtir. Hatta Alexis Comnene'in onun gücünden korkup doğudaki Bizans topraklarını ele geçirmesine göz yumduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Cahen, makalesinde Süleyman'ın Bizans'ın naibi için Antakya'da Philarete'nin yokluğunda öz oğlu tarafından bir davetiye gönderildiğini ve Süleyman'ın da bu fırsatı kaçırmayarak hızlıca bölgeye geldiğini ve iç kaleye sığınmış olan askerleri esir almış; Kilikya'ya egemen

¹⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 1408

²⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 1409

²¹ Cahen, C., a.g.e., s. 1410

²² Cahen, C., a.g.e., s. 1410

olduğunu ancak şehrin yağmalanmadığını bu fethin İslam dünyasında büyük bir yankı uyandırdığını söyler. Yine makalenin aynı bölümünde Rum olmayan Hıristiyanlar'ın bile bu fetihten memnun olduğu ifade edilmektedir. Çünkü Süleyman Bizanslı din adamlarının yerli halkın elinden alınan kiliseleri onlara geri vererek hoşnutluklarını kazanmıştır²³.

Küçük Asya'nın diğer yerlerine başka Türk beylerinin tayin edildiğini belirten Cahen; Kapadokya'da Ebu'l Kasım'ın kardeşi Buldacı'nın bulunduğunu ancak onun Danişmend'le aynı kişi olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğunu belirtir. Kuzeyde Kara Tekin adında bir Türk beyinin Sinop'u işgal ettiğini, Kara Tekin'in Melik Şah tarafından Diyarbakır'a gönderilen Kara Tekin ile aynı kişi olup olmadığının bilinmediğini söyler. Sivas, Kayseri gibi şehirlerin ise işgal edilmemiş olduğunu söylemenin çok güç olduğunu ifade eden Cahen, bu şehirlerin fethinin Danişmend'e atfedilip edilemeyeceği konusunda kesin bir şey söylenemeyeceğini anlatır²⁴.

Aralıksız süren mücadelelerden sonra Süleyman'ın Halep'e hâkim olan Müslim'le komşu olmasıyla beraber Müslim'in Rumların sadık uyruğu olmasını reddettiğini belirten Cahen, Süleyman'ın Antakya valisi iken Halep Müslümanları tarafından Bizanslılardan alınan bu şehrin geri verilmesini istediğini ve Müslim'in bunu reddettiğini söyler²⁵.

Cahen, Müslim'in idaresindeki Halep'li Arapların Müslim'e olan düşmanlıkları ve ganimete susamış Türkmenler'le, terhis edilip Süleyman'a katılan Müslim yanlılarının Müslim-Süleyman savaşında Süleyman'ın yanında yer aldıklarını ifade eder ve savaşta Müslim'in öldürüldüğünü belirtir. Müslim'in öldürülmesi ile Halep'in Süleyman tarafından kuşatıldığını ve bu kuşatmayla beraber Ukayli valisinin Melik Şah'tan ve Tutuş'tan yardım istediğini belirten Cahen; Artuk'un da yeniden Tutuk'a katılmasıyla Halep yakınlarında Artuk'un başrol oynadığı savaşta (1086) Süleyman'ın öldürüldüğünü ifade eder. Cahen, Müslim ve Süleyman'ın ortadan kalkmasıyla batıda Melik Şah'ın iktidarına gölge düşüren iki gücün yok edilerek miraslarının Melik Şah'a kaldığını onun iyi bir yönetici ve güçlü bir sultan olduğunu, bu yönüyle hem Müslümanlar'ın hem de Hıristiyanlar'ın onun yönetiminde olmayı arzuladıklarını belirtir²⁶.

²³ Cahen, C., a.g.e., s. 1411-1412

²⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 1413

²⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 1413

²⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 1413-1414

Melik Şah'ın bu karşı konulmaz ilerleyişi karşısında Philarete'nin de Sultan'ın egemenliğini kabul ettiğini ve bir süre sonrada Maraş'ta öldüğünü ifade eden Cahen, Halep'in Lazkiye'nin, Antakya'nın tamamen Melik Şah'ın egemenliğine girdiğini Sultan'ın doğu denizinde batı denizine kadar atını Akdeniz'de su içirmeye götürdüğünü ironi bir dille anlatmaya çalışır²⁷.

Cahen, Melik Şah'ın kafasında tıpkı Süleyman'da olduğu gibi bütün Türklerin tek lideri olma gayesinin mevcut olduğunu söyler. Buna engel olan tek hususun Anadolu Türklerinin Melik Şah'ın egemenlik sınırının dışında kalmış olmasını gösterir. Zaten Süleyman'ın ölümüyle Ebu'l Kasım'ın güçlenmesi Melik Şah'ın kafasındaki bu fikrin gerçekleşmesinin olasılığı biraz daha azalttığını, bunun üzerine Melik Şah'ın hem Ebu'l Kasım'ı etkisiz hale getirmek hem de Bizans İmparatoru Alexis Comnene'e bir öncekinden daha güçlü bir ittifak kurmayı teklif etmek için Bozan'ı Anadolu'ya gönderdiğini ancak bu girişimin sonuç vermeden Melik Şah'ın öldüğünü ve bundan sonra da bir dizi karışıklıkların ortaya çıktığını anlatır. Ancak bu karışıklıkların çok fazla büyümeden İran'dan bir şekilde kaçan Süleyman'ın oğlu Kılıç Arslan Melik Şah'ın kurduğu düzeni olduğu yerden devam ettirerek mevcut duruma hâkim olduğunu belirtir²⁸.

Cahen, Kılıç Arslan döneminde Bizans'ın artık iyice kıyı bölgelere ve İstanbul'a hapsediğini belirterek, denizden de Türkler tarafından sıkıştırıldığını (Çaka Bey, Beylerbeyi İl-Han) ifade eder. En önemlisi Haçlı Seferlerinin mevcudiyetinin Anadolu'nun erken bir zamanda Türkleşmesini engellediğini ve bu sürecin iki asır geciktiğini söyler²⁹.

Melik Şah'ın ölümü ile Kuzey Suriye ve Fırat havzasındaki Türk beylerinin Diyarbakır'da rekabete girdiklerini ve bu mücadeleden 12.yy'ın başlarında Artukluların galip çıktığını ve bu bölgeye hâkim olduklarını belirten Cahen, diğer bölgelerde de atalarının soyundan gelen Bey ünvanlı kişilerin de buldukları bölgelerde bağımsız hale geldiklerini ifade eder. Anadolu'da ki bu manzaranın aksine İran Selçuklularında ise Berkiyaruk'un egemenliğinde iktidarın sürdüğünü anlatır³⁰.

Cahen, Anadolu'daki otorite boşluğu neticesinde Erzincan-Divriği'de Mengücekoğullarının; Erzurum'da Saltukoğulları'nın hâkimiyet kurduklarını ve

²⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 1414

²⁸ Cahen, C., a.g.e., s. 1417

²⁹ Cahen, C., a.g.e., s. 1419

³⁰ Cahen, C., a.g.e., s. 1421

Saltuk'un oğlu Ali'nin halk içinde önemli bir şöhreti olduğundan söz eder. Daha batıda ise Haçlı Seferleri sırasında Ankara'dan Kayseri'e ve Sivas'a uzanan hat boyunca Danişmendliler'in varlığına işaret eder. Bu sırada ise Selçuklular'ın İznik-Konya, Kilikya-Antakya, Cahan-Malatya hattının batısına ve güneyine sahip olduklarını belirtir ve bu beylikler içinde Danişmendliler'e ayrı bir parantez açar ve onların Haçlıların ilerleyişinin durdurulması için özel bir çaba gösterdiklerini ifade eder³¹.

Cahen, Danişmend'in kökeni hakkında farklı görüşler olduğunu, bu görüşlerin bir kısmında Danişmend'in Malatya'da doğması hasebiyle onun Hristiyan olduğu, bir diğer iddiaya göre ise onun Arap kahramanı Battal Gazi ailesiyle ilişkilendirildiği; bir diğer iddia ise onun Anadolu'ya gelen Türk göçleriyle beraber İran Ermenistan'ından yani Azerbaycan'dan geldiği yönünde olduğunu belirtir³². Cahen, Anadolu'da bir Danişmend ve Selçuklu rekabetinden söz ederken, aslında iki gücünde benzer yönleri olduğunu; örneğin her ikisinin askeri gücünün Türkmenler'den oluştuğunu, ancak esas farkın Selçuklular'ın İran devlet teşkilatını kendi yönetimlerinde uygulamasını temel fark olarak gösterir. Cahen, makalesinin devamında Anadolu'nun Türkleşmesi hususu ile ilgili bilinmesi gerekenin Anadolu'da ki Türk yerleşmelerinin yoğunluğu ve o dönemden itibaren mevcut olan oymakların mevcudiyetinin ne olduğunu sorgularken, bu hususta yapılan çalışmalar ışığında 11. ve 13.yy.'da meydana gelen iki göç dalgasıyla beraber belli başlı oymak adlarının varlığından söz edilemeyeceğini ifade eder. Birinci göç dalgasının Melik Şah'ın hükümdarlığının ikinci yarısında son bulduğunu belirtir³³.

Cahen, bu ilk iskân göçünün bugünkü Mezopotamya ve Suriye'de Türk halkının günümüze kadar gelen sınırlarını oluşturduğunu, Türkmenler'in Araplar dışında Ermeni ve Rumların yerleşim alanlarının ortasına kadar gidip yerleşebildiklerini ifade eder. Ayrıca Haçlı Seferleri'nin temelde Bizans üzerindeki Türk baskısını ortadan kaldırdığını ve Bizans'ın sahil çevresince kaybettiği yerleri tekrar geri almasını sağladığını söyler³⁴. Cahen, Haçlı Seferleri'nin bir diğer sonucu olarak; elde edilmiş olan mevkiilerin Bizans açısından sağlamlaştırıldığını, Anadolu'nun Türkleşmesi sağlanmışken, Suriye'de bu seferler neticesinde Arap unsurların baskın hale geldiğini vurgular ve bu seferlerin Anadolu Türkleri ile Suriye Türkleri'nin tarihinin de farklı

³¹ Cahen, C., a.g.e., s. 1423

³² Cahen, C., a.g.e., s. 1424

³³ Cahen, C., a.g.e., s. 1425

³⁴ Cahen, C., a.g.e., s. 1426

gelişmesine yol açtığını ifade eder. Ayrıca Haçlı Seferleri'nin Türkler'i Anadolu'nun doğusuna ittiğini, Danişmend ile Kılıç Arslan'ı küçük bir alanda karşı karşıya getirdiğini; Danişmend'e karşı Alexis Comnene ve Kılıç Arslan'ın ittifakının da Kılıç Arslan'ın egemenlik alanını genişlettiğini ve bunun sonucunda da 1106'da Malatya'ya el koyduğunu belirtmiştir³⁵.

Cahen, iyice güçlendiği hissine kapılan Kılıç Arslan'ın Irak ve İran hükümdarlıklarını zaptetme arzusuyla çıktığı sefer sırasında Habur üzerinde öldüğünü ve ordusunun dağıldığını, Ermeni-Cezire bölgesinde yeni beyliklerin ortaya çıktığını, bu beyliklerin 1101 yılında Haçlılar'ın ilerleyişini durdurarak bu bölgedeki Türk nüfuzunu koruduklarını³⁶ ve ilerde kurulacak olan Türk devletinin temellerinin bu zamanda atıldığını ifade etmiştir³⁷.

3.1.2. Gagauzların Kökeni İle İlgili Tartışmalı Hususlar³⁸

Makale, Harun Güngör tarafından ilimize çevrilmiştir. Genel olarak Gagavuz Türkleri hakkında bilgiler verilmiş olup kökenleri ile ilgili araştırma sonuçlarına dayalı değerlendirmelere yer verilmiştir. Makale 2001 yılında Türk Kültürü dergisinin 39.sayısının 299-301.sayfalarında yayımlanmıştır.

3.1.3.XIII. Asır Ortalarında Cezire³⁹

Cahen'in bu makalesinde, İzzeddin b. Şeddad'ın "**al-A'lâk al- Hatıra fi zikr-i Ümera ai-Şam ve'l-Cezire**" adlı eserinin üçüncü kısmının ihtiva ettiği orijinal bilgiler tanıtılmıştır. Türkçeye Neşet Çağatay tarafından çevrilen makalede **Sultan al-Melik al-Zahir (Baybars)** döneminin yoğun bir şekilde anlatıldığı görülmektedir. Özellikle 1231 tarihinden sonraki dönemi anlatan makalede coğrafi tafsilatlara, monografilere fazlaca yer verildiğini görmekteyiz. Moğol faciasının olduğu dönemde Müslümanların çıkarıldıkları bölgelerde ki daha çok Mısır ve Suriye'de istiladan önceki Müslümanlarla ilgili bilançoların çıkarıldığı ifade edilmektedir. Makalede **Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar** ve **Diyar-ı Bekr** bölgelerinin ihtiva ettiği Cezire eyaletinin 1280 yılına kadar

³⁵ Cahen, C., a.g.e., s. 1427

³⁶ Cahen, C., a.g.e., s. 1428

³⁷ Cahen, C., a.g.e., s. 1428

³⁸ Cahen, Claude, "Gagavuzlar'ın Kökeni İle İlgili Tartışmalı Hususlar", Çev. Harun Güngör, *TKD*, S.39, Mayıs 2001,s. 299-301

³⁹ Cahen, C., "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin B. Şeddad'a Göre)", Çev. Neşet Çağatay, *AÜİFD*, C.2, S. 4, Ankara 1953, s. 95-106

coğrafi, tarihi ve beşeri münasebetleri hakkında detaylı bilgilerin verildiği anlaşılmaktadır.

3.1.4. İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı⁴⁰

Türkçe'ye Zeynep Kerman tarafından çevrilen Claude Cahen'in bu makalesi Malazgirt Savaşı'nın bilinenlerin ötesinde farklı yönlerinin olduğunu anlatmakta ve konuya yeni bir bakış ortaya koyulması açısından önem taşımaktadır. Özellikle Arap ve İran kaynakları üzerinde yapılan araştırma ve incelemelere dayanan bu konu ile ilgili bilinmesi gereken olaylar ayrıntılarıyla tarihçilerin hizmetine sunulmuştur.

Claude Cahen, Malazgirt savaşının, tarihte, şartları, teferruatlı ve kesin olarak araştırılmaya degecek kadar mühim bir rol oynadığını ifade eder. Ona göre Malazgirt Savaşı'nın tafsilâtı bir hikâyesini anlatmak veya esas karakterini⁴¹ meydana çıkarmak isteyen yazarlar, sadece Hıristiyan müelliflerden; bilhassa hâdiseyi geniş olarak nakleden aşağı yukarı muasır Bizanslılar'dan (Skylitzès ile Bryennios'u pek az farkla tekrarlayan Attaleiates'den), Ermeniler'den (muasır Lastiverd'li Aristakes ile XII. asrın ilk yarısında yaşayan Urfalı Mateos'dan) ve kısmen Suriyeliler'den (eseri son zamanlarda neşredilen XII. asır yazarlarından Süryânî Mikhael ile daha sonra bahsedilecek olan XIII. asır sonunda yaşayan Bar-Habraeus'den) faydalanmışlardır. Bazı müellifler Arapça'yı bilmediklerinden, diğerleri ise neşriyatın eksikliği dolayısıyla, **İbn'ül Esir**⁴² gibi meşhur Arap tarihçilerini tenkidsiz bir şekilde özetlemekle iktifa etmişlerdir. Hâlbuki Malazgirt savaşına ait sadece Arapça veya kısmen Farsça el yazması birçok uzun rivayetler mevcuttur. Büyük yenilikler getirme iddiası taşımayan bu makalenin gayesi, bunların muhtevalarını ortaya koymak ve onları diğerleriyle mukayese etmekten ibarettir.

Cahen'e göre Malazgirt Savaşı'na zaman geçtikçe daha çok ehemmiyet verilmesi, bu devreye ait Müslüman tarihçilerinin hemen hepsini hangi neviden ye nereye ait olurlarsa olsunlar, az veya çok tafsilâtı bir tarzda ondan bahsetmeğe sevk etmiştir. Burada, bizim nokta-i nazarımızdan hiç olmazsa kısmî bir özelliğe lâyık bulunanlar inceleneyecektir. Bu zahirî özellik, umumiyetle bunların daha eski devirlere ait kaybolmuş eserlere dayanmasından ibarettir.

⁴⁰ Cahen, C., "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", Çev. Zeynep Kerman, Türkiyat Mecmuası, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1972, C.17, Sa.35. Fransızca orijinal adı La Campaigne de Mantzikert d'apres les Sources musulmanes olan bu makale Byzantion mecmuası (c. 9, 1934, s. 613-642)'nda neşredilmiştir.

⁴¹ Meselâ daha önce ve son olarak J. Laurent {Bgzance et lesTurcsSeldjoucides, Nancy, 1913, }. Keza, DesGrecauxCroisés, Bgxantion' da, 1924, s. 367-449.

⁴² Bilhassa G. Weil, Geschishte der Chali/en, Mannheim, 1851, c. III, ve Aug Müller, Der Islams im Morgenun dAbendland, Berlin, 1885, c. II

Cahen'e göre Malazgirt hâdisesinde, diğer dillerde yazılmış müstakil kaynaklarla mukayese aynı neticelere götürür. Umumiyetle ve hattâ tarafgirâne mülâhazalar ilâve ettikleri zaman bile Arap tarihçileri, bu mütalaaların yanı sıra, hâdiseleri değiştirmeksizin kaydederler. Cahen bunu söyledikten sonra, Arap kaynaklarının ve kısmen onlara bağlı olan İran kaynaklarının, üç gruba ayrıldığını ifade eder.

Cahen, birinci kaynak olarak İbn al-Kalânîsî'nin⁴³ XII. asır ortalarında yazdığı Şam Kroniği'ni gösterir. Şaşılacak bir şeydir ki kendisini Hilâl aş-Şâbi'ninzevyl muharriri gibi gösteren ve hakikatte eserinin birinci kısmında onu takip eden İbn al-Kalânîsî, kendisinden evvel XI. asrın ikinci yarısında selefinin oğlu tarafından yapılan zâyiden tamamen habersiz görünür. Dokümanlarını, idarî vazifeleri dolayısıyla tahkik ettiği arşiv vesikalarına dayandıran yazar, bazen onların şişkin ve mubhem üslûplarını muhafaza ederek özetler.

Cahen, İbn al-Kalanasi'nin naklettiği hikâyenin, bize Suriye'de haber alınan, fakat Şam'da yazıya geçirilen resmî bir tebliğ fikrini verdiğini belirtir. Yine Cahen; XIII. asır Halep vak'anüvislerinden Kemâl ad-Din İbn al-Adim'in, Biyografik Lûgatı'nın Alp Arslan⁴⁴ maddesinde, yazarı belli olmayan bir metni zikrettiğini, bu metnin İbn al-Kalânîsî'nin naklettiği hikâyenin hemen hemen aynen tekrarından ibaret olduğunu ifade eder. Ona göre yazarın Şam kroniğinden kopye edilen muahhar bir eseri mi, yoksa anonim bir nüshayı mı gözönünde bulundurduğunu kesinlikle söylemek mümkün değildir. Nihaî muahede ile ilgili son cümleleri, yazar Halep kroniğinde Malazgirt hikâyesinin sonunda kullanmıştır. Aynı musannif, yukarıda adı geçen makalede, XII. asrın diğer iki tarihçisinin Malazgirt'e ait bölümlerini tanıtır.

Üslûbunun büyük güçlüğü ve lüzumsuz uzunlukları, XIII. asrın başında al-Bundâri'yi⁴⁵ Kemâl ad-Din'in hikâyesini yeniden ele alarak daha anlaşılır bir şekilde orijinaline sadık kalınarak yazdığını anlatan Cahen, bazı detayların kaynağını tahkik etmek için İmâd al-Din'in metnine müracaat etmekte fayda olduğunu belirtir. Ona göre bunlardan en önemlisi, yukarıda zikredilen Suriye kaynaklarından çıkardığı son satırlar hariç, Kemâl ad-Din'in⁴⁶ eseridir; sade, sağlam ve müşahhas üslûbuyla bizim için daha zevkli olan hikâyesinin zekice olmaktan başka hiç bir mahzuru yoktur; örneğinin

⁴³ Amedroz neşri, Leide, 1908, 8. Gibb'in tercümesi (Londres, 1932) ancak Haçlı Seferleri'nden başlar.

⁴⁴ Bibliothèque National A. el. yaz. 2138, f° 186 r°.

⁴⁵ Houtsma neşri, Textes relatifs à l'histoire des Seldjocides, II.

⁴⁶ Bibliothèque National A. el. yaz. 1666.

mübhem metnini daha vâzih bir hale getirmek için, bir veya iki yerde detaylara, İmad al-Din'in haberlerinde bulunmayan bir serahat verir.

Nihayet, Bundâri ile aynı devre Doğu İranlı al-Husayni kendi lisanında Selçuklular'a dair bir tarih yazar ki, bu, İmâd al-Din'inkinin⁴⁷ hülâsaten yapılmış bir adaptasyonuna benzer.

Cahen'e göre Sibte İbn al-Cazvi'de⁴⁸ bulunan hikâyeyi son gruba yerleştirmek lâzımdır. Bu yazar, şimdiye kadar çok ihmal edilmiştir. Şüphesiz XIII. asırda yazan bu müellif, inanılmayacak kadar geveze, gördüğü ve duyduğu her şeyi kabul eden, yanlış tefsirlere düşecek kadar aceleci ve aklın alamayacağı derecede dağınık bir kompozisyona sahip bir yazardır. Fakat tenkid kabiliyetinin yokluğu, kanaatimizce, diğer kaynaklarımız tarafından unutulmuş şâyân-ı dikkat detayların muhafazası bakımından bir kazançtır; günümüzde kaybolmuş, başka hiç bir musannifin istifade etmediği XI. asrın ikinci yarısına veya daha doğrusu muahhar devreye ait önemli eserleri tanımıştır. Ümit olunabilir ki, Arapçacılar'ın kendisine karşı göstermiş oldukları yarı ihmale galebe çalsın. Anadolu'daki Türk birlikleri hakkında yepyeni bilgileri bize o vermiştir ve Malazgirt savaşını müteakip yapılan sulh müzakereleri ile Romanos Diogenes' in daha sonraki mukadderatını oldukça uzun bir şekilde ortaya koyan yegâne Arap yazarı da odur. Nihayet, Halep ricaline ait hikâyesinde de görüleceği üzere, övme; taraf tutma endişesinden tamamıyla uzaktır.

Sibt'in kaydettiği bu rivayet, otuz sene evvel yazan İbn'ül Esir'de bulunduğu göre, söylemeye lüzum yoktur ki, ondan önce de biliniyordu⁴⁹. Cahen'e göre iki grubu birbirine bağlayan yegâne yazar da odur. İmâd al-Din ile Sibt'in iki rivayetini bildiği için, onları sıkı olarak birbirine bağlamıştır. Savaş hakkında, meselâ iki rivayetten birini seçerken, onunla aynı tercihi yapmıyorsak da, hikâyenin bütünlüğünü bozmadan, esâsını muhafaza ederek ve zaman zaman şu veya bu fikre katılarak yapmış olduğu icmal, hiç şüphe yok, onun tarihçi kabiliyetine şeref verir. Bununla beraber o, birçok teferruatı bile bile atladığından ve daha sonra Mirhond'da okunduğu gibi müteakip kaynaklarda bulunan bilgileri naklettiğinden dolayı, bizim için sadece kaynakların tenkidi ve okuduklarımızın kontrolü bakımından ehemmiyetlidir.

⁴⁷ K. Süsseim neşri, Leida, 1909. Bk. Bundâri neşrinde Houtsma'nın önsözü. Zabdat al-Tevarih'de (XIII. asır) İmâd al-Din'i özetler.

⁴⁸ Bibliothèque National A. el. yaz. 1508, Malazgirt Savaşının hikâyesi Ainedroz tarafından Kalanisi'de nothalinde neşredilmiştir, s. 100-105.

⁴⁹ Tornberg neşri, C. X. Henüz tercüme edilmemiştir.

Diğer taraftan bu rivayet Arap dilli Hıristiyan çevrede tanınan yegâne rivayet olarak gözükmektedir. Sib'ten birkaç sene sonra, Hıristiyan al-Makin⁵⁰ aynı rivayeti kısaca, daha sonra Bar-Habraeus da⁵¹ denilen meşhur Abu'l-Farac'ın Süryanice ve Arapça olmak üzere iki dilde yazdığı Tarih'inde nakletmiştir. Rivayetin dikkate değer tarafı kaynağını daha dikkatli okuduktan sonra Sib'tin iki yanlış tefsirini düzeltme imkânını vermesidir.

Cahen'e göre bahis konusu Farsça eserler, daha önce sözü geçen Al-Husaynî'nin Tarihi ile Ravend⁵² ve Kazvin'li Mustaufî'ninkileridir⁵³. İlki, XIII. asırda kaleme alınmış olmasına rağmen Selçuklular'a ait bize kadar intikal eden en eski Farsça tarihtir; burada nakledilen rivayet, şu veya bu tercümeyle ait olduğunu tasdik ettiremeyecek kadar kısadır.

Cahen; Sib'tin naklettiği vak'ayı büyük babası İbn al-Cazvi'nin XII. asrın sonunda kaleme aldığı kronikten almış olması mümkün olarak görür. Bununla beraber, 1052 den 1086 ya kadarki umumî tarih hâdiseleri için Sib'tarafından sık sık zikredilen yegâne yazar, Hilâl-aş-Şâbî'nin 1087-1088 de vefat eden ve sonuna kadar geniş ve doğru haberlere sahip olduğu görülen oğlu ve halefi Muhammed Garş al-Nicma olduğunu söyler⁵⁴.

Cahen'e göre İmad al-Dîn'in kaynağı İran-Irakîdir ve onun Suriyeli kroniklerden haberi yoktur. 1094 tarihlerine giden bir kronikin sahibi olan ve 1127 de vefat eden Hamâdânî adlı bir yazarın varlığına işaret edelim; o devirde tanınmış olmakla beraber, Sib'te nadiren adı geçer; bu devir için İbn'ül Esir tarafından bilhassa gösterilen nâdir kaynaklardan biridir ve "diğer Iraklı" anonimlerle, Suriye menşeli olmayan yegâne kaynaktır⁵⁵.

Cahen, Sultanın şahsen Bizans ile savaş halinde olmak istemediğini ifade eder ve Afşin gibi bir ordu kumandanının Sultan'ın zımnî bir tasvibi olmadan Anadolu'ya saldıramayacağını belirtir.

Yine Cahen'e göre Malazgirt savaşından çok sonra, Türk birlikleri yıllarca savaşa devam ettikleri halde Hıristiyan müstahkem mevkiileri direnmekten geri

⁵⁰ Neşir ve tercüme. Erpenius, Leyde, 1625.

⁵¹ Neşir ve tercüme. Bruns ve Kirsch, 1789.; Budge'unson tercümesini (Oxford, 1932) elde edemedim.

⁵² Gibb Memorial Serres'de neşredilmiştir, N.S. II, 1920. Bk. Journal of the Royal Asiatic Society, 1902.

⁵³ Târîh-i Cüzîde, Gantin neşri ve tercümesi, Paris, 1903

⁵⁴ Hayatı ve eseri için Bk. Sib't, göst. yer. 199 v°.

⁵⁵ Kahire kütüphanesi kataloğunda, benim görmediğim eserin tam bir yazma nüshasının olduğu kaydedilmiştir (e.V, s. 64) bununla beraber, bütün İslâm tarihini 86 sahifede işlediğine göre, ya bir eserin bölümü ve ya burada bizi alâkadar etmeyecek kadar kısa bir eser olması icap eder.

kalmadılar. Dahası var: Sultan'ın veya siyasi müşavirlerinin düşüncesine, Hıristiyan ve Müslüman imparatorlukları olmak üzere iki imparatorluk fikri hâkimdir⁵⁶ ve birincisini yıkmak değil, evvelâ ikincisinin, Sultan'ın iktidarını tasvib ve takdis eden Abbasî Hâlifesi'nin otoritesini bütün olarak ele geçirmek bahis konusudur. Alp Arslan'ın asıl arzusu Bizans'a değil, fakat Mısır'a karşı savaştı.

Unutmayalım ki, hemen hemen on iki yıldan beri Türk tehdidi karşısında Suriye'den İran sınırlarına kadar Şîî ve Arap olan herkes, Kahire'den gelen emre uyarak Mısır'dan gönderilen yardımcılarını idare ve yardımı altında birleşmiş bulunuyorlardı, hattâ bir müddet için, Bağdat'ın tam ortasında Fâtımîler için dua edilmişti⁵⁷. Suriye Mısır hâkimiyetinde kaldı ve çok defa Fâtımî emirine karşı itaat etmeyen Halep Şark'tan gelen tehlikeyi savuşturmak için ona daha çok uysal davrandı. Mezopotamya ve İran'da yok edilemeyen Şîîlik, yeni hükümete karşı ırkî düşmanlıkları kuvvetlendirdi ve daima uyanık olan Mısır siyaseti Halife'nin başkentinde bile yakından takip ettiği ve beslediği kanlı karışıklıkları devam ettirdi. Hâsılı, babası gibi halife tarafından dinî merasimle sultanlık ünvanı verilen Alp Arslan, ilk defa 1070'lerde Batı'ya doğru bir Türk ordusu sevkettiği zaman, bu Bizanslılar'a karşı değil, Mısır'a karşıydı. Filhakika Sibte, onun Romanos Diogenes⁵⁸ tarafından zaptedilen Menbic halkı tarafından çağrıldığını, orada vukua gelen müzâkereler dolayısıyla birkaç kilometre ötesinden geçmesine rağmen, ona taarruz etmek için hiç bir teşebbüste bulunmadığını söyler⁵⁹.

Cahen makalesinin bu bölümünde Bizanslılar için Türk olmayan Müslümanlar'la Selçuklu sultanına bağlı olan Türkler ve Türkmen orduları arasındaki farkın pek açık olmadığını söyler⁶⁰. Birçok sebepler meyanında Tuğrul Bey'le yapılan mütarekenin akdi ve Türk tesiriyle İstanbul Camiinde Abbasî Halifesi nâmına hutbe okunmağa başlaması dolayısıyla en lüzumlu zamanda, Bizans ile Mısır'ın uzun süreli münâsebeti kesildiğinden ve Halep prensinin ganimet uğruna siyasî veya dinî itaate ehemmiyet vermeyen Türk ordularını hizmetine alması ve Artah'ı zaptetmesi neticesinde Antakya için çok tehlikeli bir durum arzettiğinden, Romanos Diogenes, ihlâl edilen sınırlarını müdafaa maksadıyla ilk defa Haleb'e karşı ehemmiyetli bir harekete

⁵⁶ Bu fikrin uzun zaman, hattâ Malazgirt'ten sonra bile devam ettiği görülecektir.

⁵⁷ Onların arasında en mühim şahsiyet olan İranlı al-Şîrlzî'nin otobiyografisine bak. Hindistan'da bulunan Tekyazmanın fotokopisini incelememe yardımcı olan Dr. Paul Kraus'a minnet borçluyum (B. J.R.A.S., 1932).

⁵⁸ Sibte 223 r.

⁵⁹ Kemal Kronik 86 r°=Lugat 187 v° (Ali İbnMunfelzİbnMuyassar'a göre Massé neşri, s. 19).

⁶⁰ Kemâl 86 V — Lugat 186 r°.

giriştiğini ye şüphesiz Haleb'in şarkla irtibatını kesmek için, 1068 de Menbic müstahkem mevkiini ele geçirdiğini ifade eder. Cahen'e göre asrın başından itibaren, Bizans politikası durmadan yeni ileri karakollar elde etme temayülündeydi; fakat bu ilhaklar umumiyetle daha önce kendisine yardım eden prenslikler veya tampon devletlerin halklarını düşman ettikten maada komşu kalelerden yardımcı kuvvetler gelene kadar, çabucak Bizans sınırlarına girip çıkan Türkler'e karşı bu müdafaa tarzı hiç de tesirli olmuyordu; ve içte çok zayıflayan imparatorluk, direnmek için ancak dağınmık müfrezelere sahipti. Mâhir fakat ağır Bizans ordusu ile sade fakat hafif Türk müfrezeleri arasında da intibak noksanlığı aynıydı. 1068'de Suriye'de, 1069 da Yukarı Fırat'taki büyük askerî harekâta rağmen, Türkler'in Bizanslılar'ın arkasından Anadolu'ya kadar sızmalarına mâni olunamadı⁶¹.

Zaten Bizans ordusu, daha evvelki hükümetlerin politikası ve askerî şeflerin isyanlarıyla bozulmuştu. 1068 de Menbic'i alan ordu, ancak el çabukluğuyla galebe çaldı. Bu perişan, disiplinsiz, açlık ve hastalıkla hemen telef olan karmakarışık bir güruhtu. 1070 de İstanbul'a dönebilen orduya benziyordu. Romanos, 1071 savaşı için sayıca bundan fazla, fakat kalite itibariyle üstün olmayan bir ordu hazırladı.

Cahen, bu sırada, Sultan ile Romanos arasında müzakereler başladığını ve Bizans yazarlarının belki bunu gurur kırıcı, belki imparatorun nazarında ertesi seneki savaşa rahatça hazırlanmaya fırsat verecek bir mütareke telâkki ettiklerinden; bu hususta bir şey demediklerini belirtir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde 1069-1070 yılları arasında Bizanslı general Manuel Komnenos ve Nâvekiye Türkmen aşiretlerinden birinin reisi ve Sultan'ın eniştesi (Er-Sagun) ile korkunç Afşin arasında geçen mücadeleler anlatılır.

Bar-Habraeus'a göre, Bazilakes'in Sultan'a verdiği vergi, Malazgirt ve Erciş Bizanslıları'nın Menbic'in teslimine karşılık iadesi, Türkmen akınlarını sona erdirmişti. Mamafih, Sultan'ın Menbic'e hiç bir şey yapmadığını ve Bizanslılar'ın Malazgirt'e ilerleyişini bir akın olarak telâkki ettiğini kaydetmelidir; filhakika Bar-Habraeus bu verginin geri gönderildiğini söyleser de, Sib'tin kaydettiği gibi bunun ancak iki ay sonra Halep önünde kabul edilen ikinci bir elçi vasıtasıyla, ordusunun başında artık

⁶¹Sibt (118 v°) 1088 de Amorium'un yağma ve katliamını Romanos Diogenes, tarafından hapsedilen büyük bir şahsiyetin kardeşinin ihanetine izafe eder; diğer Bizans yazarları, ima yoluyla dahi olsa bu olaya temas Veya Sib'tin muhtemel diğer okuyuşuyla Arîsîghî 127 v. Şekil karışmış olmalıdır. Urfalı Mateos, CI, birleşik kelimeyi meydana getiren kelimelerin yer değiştirmesiyle vücuda gelen Gedric adını verir. Bunların telkiniyle Nikephoros Bryennios, Chrysoseulos ismini verir. (Attaleiates adını bilmez).

Romanos'un kuvvet zoruyla kabul ettireceği bir ulti­matom tarzında olduğunu düşünmek daha akla yakındır.⁶² Gerçekten de Romanos 1071 ilkbaharında Anadolu'ya geçti ve doğruca muazzam bir ordu topladığı Erzurum'a yöneldi⁶³.

Cahen, Alp Arslan'ın ancak mayıs başına doğru, Halep önünde­yken, Bizanslılar'ın geldiğini, belki de bizzat Bizans elçisinden haber aldığı­nı belirtir. Daha sonra, Alp Arslan Afşin'in nihayet Şark'tan dönebildiğini öğrendi: Ona göre, Bizans İmparatorluğu kendisini müdafaadan âcizdi, savaş güç olmayacaktı. Acaba Bar-Habraeus'un dediği gibi, Sultan'ı barıştan ziyade savaşa ikna eden bu haber midir? Şu bir vâki­dir ki, Sultan, bu haberi almadan önce, Şam'a doğru yürüyüşe geçecek yerde, Basilakes'in ilerleyişini, vukuu muhtemel bir akın tehdidi olarak görmüş ve acele ile Batı'ya doğru çekilmiştir. Öyle ki, bu esnada adamlarının her biri bir tarafa kaçarken (bunların arasında pek emin olmayan Iraklılar da vardı), hayvanların etmemişlerdir. ekseriyeti Fırat geçidinde boğuldu ve hemen hemen ordusuz kaldı. Bizans; elçisi Vesterque Léon Debatânes⁶⁴ Bizans imparatoruna, bunun kendisinde hakikî hezimet intibai uyandırdığı haberini ilet­ti⁶⁵. Romanos'un maiyeti Ermenistan'ın müdafaasının kuvvetle tanzim edilmesiyle yetinmek temayülünde idi: Türkler'in kargaşalık içinde olduğu haberi üzerine o, hücumu karar verdi ve haziran veya temmuzda, Vaspurakân'ın girişine hazırlanmak için, Urselius idaresindeki ücretli Türk ve Frenk askerlerini Malazgirt ve Ahlât havalisini talana gönderdi⁶⁶. Bu bölgelerden kaçanlar Alp Arslan'ı imdada çağırdıkları esnada Sultan Malazgirt kadisiyle beraber Musul'daydı. Al-Fârikî, Erzen ve Bitlis'ten geçerek doğruca kuzeye gittiğini söyleser de,⁶⁷ hakikatte o, Bryennios'un Leon Debatanes'e izafe ettiği habere göre, önce Suriye'den Irak'a giden yolu takip etmiş ve Musul vilâyetinden geçmiştir⁶⁸. Fakat Urfa'lı Mateos'a göre, Sultan, Erzen'in kuzeyinde Sasun dağından doğruca Urfa istikametine yönelmiş,⁶⁹ İmâd al-Din'in rivayetine göre ise Azerbaycan'a kadar çekilmiştir; meçhul bir kaynağa dayanan İbn'ül Esir onun Urmiye gölünün kuzeybatısında önemli yolların kavşağı olan Hoy'da konakladığını söyler. Urfa-Musul-Hoy-Erzen güzergâhını takip ettikleri ileri sürülebilir.

⁶² Bar-Habraeus 247; Sibte 127 r° ve 127 v°.

⁶³ İmâd al-Din Erzurum'u eski komşu şehir adı olan Qâliqulâ diye zikreder.

⁶⁴ Sibte, ismini vermeden, elçiyi ve Basilakes'e verdiği raporu zikreder; Bryennios, rapordan ve verenin isminden, elçi kaydını koymadan, bahseder; aynı şahıs olması çok muhtemeldir.

⁶⁵ Sibte 128 v; Bar-Habraeus 266; Bryennios 38; Mateos CIII.

⁶⁶ Bryennios 38; Attaleiates 150: Farikî Am'da 99.

⁶⁷ Fârikî Am'da 99.

⁶⁸ Bryennios 38.

⁶⁹ Mateos CIII.

Her hâlikârda, yanında sadece hassa kuvvetleri olmasına rağmen, durumun ciddiyetini nazar-ı itibara alarak, imparatorluğun merkezine dönerek kuvvetler toplamağı uygun bulmadı, onların, kendisine iltihakını tercih etti. Şüphesiz Hoy'dan karısını ve hazinelerini Nizam al-Mülk'ün idaresi altında Tebriz'e gönderdi,⁷⁰ yanındabulunan dört bin asker ve bölgeden katılan on bin kişi ile batıya doğru yürüdü; bu on dört bin süvariden her birinin yanında mutad olduğu üzere bir yedek at vardı⁷¹.

Cahen'e göre Romanos Diogenes'in idare ettiği ordu muazzamdı; İmâd al-Dîn ve al-Fârikî 300.000 kişi olduğunu iddia ederler⁷². Birinciye nazaran, orduda Bizanslılar, Ruslar, Hazarlar, Alanlar, Oğuz Türkleri ve Kıpçaklar, Gürcüler, Ermeniler ve Franklar bulunuyordu⁷³.

Süvariler, piyadeler, mızraklı süvariler, okçular yanında pek çok sayıda işçi, lağımcı savaş âletlerini kullanan kimseler ve ağırlıkları taşıyanlar da vardı. Yazarlarımızın dediğine göre, aralarında beş bin "egzark"; dük, kont ve patrik gibi otuz büyük şahsiyet mevcuttu⁷⁴.

Cahen, her iki ordunun da küçük çaplı çarpışmalara rağmen doğrudan bir savaşa girmediğini belirtir ve bunun nedenini belki de kendisinininkinden ziyade Halife'den gelecek elçinin daha iyi karşılanacağını sanan Sultan'ın istemesi üzerine Halife, ricalden İbn al-Muhalbân idaresinde Bazilikese'e bir elçi heyeti gönderdiğini ifade eder⁷⁵.

Ayrıca İbn al-Muhalbin barış teklif etmiş; Bâzilakesis'e bu teklifi istihfafla reddetmiştir. Cahen'e göre bunun kendisine göre bazı sebepleri vardı: Türkler'in Hıristiyan memleketlerinde yaptıkları tahribatın Müslüman memleketlerinde intikamını almak arzusu;⁷⁶ bu savaş için harcadığı bir meblağın bir eşinin daha uzun zaman yapılamayacağı ve daha fazla beklemeden açık ve kesin bir hal çaresi bulma inancı; Arap, tarihçilerinin⁷⁷ kendisine izafe ettikleri muhayyel tasanlar kabul edilmese bile,

⁷⁰ Sibte göre 129 r°= İbn al-Aşîr 44. Hamedan'a. Mirhond vezirin cesaretle bunu sultandan rica ettiğini söyler.

⁷¹ İmid âl-Din 32 r° = Bundârî 38 = Kemal 87 r°; Sibte 129 r°.

⁷² İha al-Aşîr 200.000; Sibte 400.000; KalSsisî; 600.000; Mateos; 1.000.000. u

⁷³ İmâd al-Dîn 32= Bundârî 38 = Kemal 87 rc — İbn al-Aşîr 44. Bizans yazarları ise "iskitler", Franklar VeErmenilerden bahsederler. Mateos, bütün Asya eyâletlerinden başka, "uzak adaları", Gotları, Guzları, Peçenekleri ve Bulgarları da sayar.

⁷⁴ İmâd al-Din 32 r° (klsaltanlar tarafından unutulmuş); Sibte 128 v°.

⁷⁵ Bununla beraber Bar-Habraeus ve Mirhond elçi olarak al-Muhalbân'a refakat eden Türk Sav-Tigin'i zikrederler. Sibte, Romanos'a Bagdad hariç, geniş fetih tasarıları izafe eder: Halifeyi telmihen demişti ki: "Dostumuz olan bu aziz ihtiyara kötülük yapmayın".

⁷⁶ İmâd al-Din'e göre, "Rey" de Halife'yi görerek" ilâve etmiş Fârikî'ye göre kendisi kışı İsfahan'da, atları ise soğuk olan Hamedan'da geçirecekmış. Elçi, bunun atları için mümkün olacağı cevabını vermiş.

⁷⁷ Sibte göre, Bagdad hariç, bütün Müslüman ülkelerini generallerine tımar olarak vaad etmişti.

kendisinin ve etrafındaki dalkavuk müşavirlerinin çok kuvvetli olduklarına kanaat etmeleri; nihayet Debatanes'in istihbaratına göre, Sultan'ın geri çekilmesinin korkudan veya hiç olmazsa takviye kuvvetleri gelene kadar zaman kazanmak arzusundan ileri geldiği zannı⁷⁸. Bu sebepler dolayısıyla Bâzilakes elçiyi geri gönderdikten sonra, uzaktaki kıt'aların dönüşünü beklemeden, bazı mülâhazaların aksine derhal savaşı kabul etmeye karar verdi; böyle hareket etmesini zarurî kılan bir âmil daha vardı: Askerlerinin moral durumu. Orduya, Ermeniler'le Bizanslılar arasındaki köklü dinî düşmanlığın doğurduğu karşılıklı bir şüphe ve maneviyat bozukluğu hâkimdi; Türkler'den daha önceden ürken, böylesine başıbozuk karışık ırklardan mürekkep insan kalabalığı arasında, kıyafetleri karşı cephedeki soydaşlarından ayırd edilemeyen ücretli Türk askerleri de vardı⁷⁹. Buna, ilk karşılaşmaların bedbaht intizamsız karakterini de ilâve ediniz. Böyle bir durumda ihanetlere nasıl inanılmaz? Urfalı Maleos'â itimat caizse, Sultan daha Suriye'den çekildiği sırada, tekrar geri geleceğini haber vermişti⁸⁰. Bu belli bir ruh halinin ifadesidir.

Bununla, beraber, çarşamba veya perşembe gecesini Tamis adlı biri, ücretli Türk askerleriyle düşman tarafına geçti. Tabî bu Attaleiates'in⁸¹ basit bir dedikodusu değilse, sayıları az olmalıdır, zira ne Meteos ne Bryennios, ne de herhangi bir Arap yazarı, bundan bahsederler. Muhakkak olan şu ki, şâyia etrafa yayıldı ve Bizans ordusunun manevî çöküntüsünü son zirveye çıkardı. Bu sebepler dolayısıyla, Romanos uzun hazırlık süresiyle zaten sınırları gergin olan ordusunun maneviyatının daha fazla bozulması için zaman kaybedemezdi: Kat'î bir hareketle, değerli olarak geri kalan ne varsa, onları teşçi etti.

Cahen, Bizanslılar'ın barış teklifini reddetmeleri üzerine Sultan'ın savaş azminin arttığını belirtir. Halifenin, Sultan'a bir teşvik mektubu göndererek; her Cuma camilerde zaferi için dua edilmesini emrettiğini bildirdiğini⁸² ve Sultan'ın yanından ayırmadığı fakîh ve imam Abü Naşr Muhammed İbn Abd al-Melik al-Buhârî al-Hanefî'nin, ona aşağı yukarı şunları söylediğini ifade eder: "Allah'ın dini uğruna savaşa giriyorsun. Allah onun başka, dirilere galebe çalacağını tebşir etti; bütün ülkelerdeki vâizlerin

⁷⁸ Attaleiates 156; Mateos CIII; cîmâd al-Dîn 33 V = Bundlîrî 40 = Kemâl 87 vo = İbn al-Aşir 44; Bar-Habraeus 268; Sibî 129 r°; Mirhond 65.

⁷⁹ Attaleiates 155. Süryânî Mikhael 169.

⁸⁰ Mateos CIII.

⁸¹ Attaleiates 156- Attaleiates'in savaşa iştirak ettiğini hatırlatalım.

⁸² Kemal Lugat'inde 188 v° Revae des Etudes .Islamigues'de (1933) Sauvaget tarafından zikredilir.

minberlerde senin için dua ettikleri bu cuma günü öğle namazından sonra hücumla geç⁸³!

Cahen'e göre vakıa şu ki; Sultan, cuma günü namaz vakti askerlerini gözden geçirdi ve onlara Bizanslılar'ın küstahlıklarına daha fazla müsamaha göstermemeleri hususunda teşvik edici sözler söyledi; bu, sadece Sultan'ın savaşı değil, bütün İslâm âleminin savaşı idi, şu anda bütün müminler onlar için, dua ediyorlardı, o da onlarla beraber, onların arasında savaşa katılacaktı: "gitmek isteyenler gidebilirlerdi". Geri kalanlar, ya düşmana galebe çalacaklar veya şehid olarak cennete gireceklerdi⁸⁴.

Bizans tarafının da papazlar eşliğinde dini ayinler yaptığını belirten Cahen, Müslümanlar'ın görmesi için birbiri arkasına haçların gezdirildiğini;⁸⁵ daha sonra, yazarlarına itimâd edilirse, Bazilakes'in hepsine, özellikle Ermeniler'e harikulade ve belki de mübalâğalı vaadlerde bulunduğunu söylemektedir⁸⁶.

Savaşın kendisi hakkındaki rivayetlerin de oldukça farklı olduğunu belirten Cahen, en doğru rivayetin İmâd al-Dîn'in ve Bryerinos'un naklettikleri olduğunu anlatır⁸⁷.

Cahen, savaşın seyri ile ilgili farklı yorumlara rağmen olayı şu şekilde anlatır: Türkler pusularından çıkmışlar ve birdenbire Hıristiyanlar'a hücum etmişlerdir; bu esnada Hıristiyanlar Ermenilerin,⁸⁸ Ermeniler ise ücretli Türkler'in⁸⁹ ihanetine uğradıklarını zannetmişlerdir. Bunu aniden umûmî bir bozgun takip etmiş ve Türkler korkunç bir katliama girişmişlerdir. Cesaretle savaşan Romanos yaralanmış, elbisesinden, haçla işlemelimiğferinden ve Slav muhafızlarının haykırmalarından tanınarak Gevherâyin⁹⁰ adlı Türk kumandanının bir kölesi tarafından esir edilmiştir.

Cahen'e göre ganimet o kadar, muazzamdı ki, bir miğfer sadece yarım dinara, üç zırh bir dinara satıldı ve altın, yemen taşı ve mücevherler; yok pahasına alınmakla kalmadı, ordunun götürmekten vazgeçmek mecburiyetinde kaldığı birçok şeyi bölge sâkinleri ve uzak kasabalarda oturanlar gelip aldılar, günlerce süren bu iş o kadar ağır

⁸³ İmâd al-Din, Sibte ve Fariki bu sözleri Sultan'a izafe ederler, fakat bk. daha ilerisi.

⁸⁴ Sibte ve İbn al-Aşîr; Fârikî.

⁸⁵ Sadece Mirhond'da 64; fakat bütün Bizans savaşı dinî bir hazırlığı ihtiva eder.

⁸⁶ Mateos CIII, Aristakes 144. Bk. s. 92, not. 63.

⁸⁷ Bryennios 41; İmâd al-Din 35 r° = Bundari 41 = Kemâl 87 v°.

⁸⁸ Attaleiates 158; Süryânî Mikhael 169.

⁸⁹ Mateos CIII.

⁹⁰ Attaleiates 159. Bryennios 42. Bilhassa Sibte 129 v° — Bar-Habraeu's 269 = Mirhond 68; İmâd al-Din 36 = Bundari 42 = Kemal 88 r°; İbn al-Aşîr 45 ; Farikî 100; Kalanisi 99; Mikhael 169.

oldu ki hayvanlarını da yüklediler⁹¹. Savaşa yardım eden, Ahlat ve Malazgirt halkı, o gün, XII. asrın ortalarında dahi bitmeyen hazineler biriktirdiler⁹².

Yine Cahen'e göre o zamana kadar hiç bir Türk hükümdarı bir Bizans imparatorunu esir etmemişti. Romanos'un esir edildiği haberi kendisine müjdelendiği zaman Alp Arslân evvelâ kulaklarına inanamadı ve doğruluğunu tahkik için adam gönderdi.⁹³ Sonra, esiri cömertçe mükâfatlandırdı ve Bazilakes'i getirtti. Sibte, onların karşılaşmalarını şüpheli bir ifadeyle verirse de, bu hususu sadece diğer Müslüman yazarlar değil, fakat Attâleiates; daha mufassal şekilde Skylitzes ve Süryânî Mikhael de teyit ederler. Bazilakes'in el ve ayaklarında zincirler, boynunda da teşhir lâlesi vardı⁹⁴. Yere yıkılıp falakaya yatırıldıktan sonra (Skylitzes'in dediğine göre, âdet böyleymiş) Sultan sulh tekliflerine verdiği red cevaplarını hatırlatarak sert bir şekilde kendisine çıkıştı.

Cahen, Romanos'un serbest bırakılması karşılığında bir buçuk milyon dinara mutabık kaldığını, fakat sulh muahedesi bundan maada yıllık 60.000 dinar ile derhal ödenmesi icab eden 300.000 dinarı da ihtiva ettiğini ve üstelik muahede, Bizanslılar'ın istenildiği zaman ordular, göndermesini de şart koşuyordu.

Cahen'e göre; Türkler'e kesin olarak Anadolu'nun kapılarını açan Romanos'un ölümü olmuştur.

Sonuç olarak Cahen'e göre, muhtelif dillerdeki kaynakların mukayesesi, daima izahı mümkün farklılıklar yanında (Meselâ Bizans ordusunun ihaneti hakkında) bazen çok kesin ve umumî bir uygunluk gösterirler ve bunlar telif tarihlerinin çok sonra olmasına rağmen Arap tarihçilerinin de değerini teyid ederler. Bazı yanlışlıklara, anektodların teferruatındaki tahayyül serbestisine rağmen, tekrar belirteyim ki Sibte, muhakkak surette en zengin tarihî kaynaklardan biridir; onun sayesinde Hıristiyan kroniklerinin birçok kısımlarını aydınlatmak ve o olmasa bilinmesi mümkün olmayan bazı hâdiseleri ilâve etmek imkânına kavuşuyoruz. Yapılan mukayese, öte yandan, Hıristiyan yazarların, okurken edinilen bazı intihaların doğruluğunu teyid ediyor: Bizanslılardan hâdiseler hakkında en çok bilgiye sahip olan şüphesiz Bryennios'dur; bazen çok mufassal olan Attaleiates, umumiyetle Bizans birlikleri ve Botaniate taraftarlarının dedikodularını nakleder; Skylitzes'in yapmış olduğu ilâveler doğrudur.

⁹¹ İmad al-Din 37: r° (Bundâri ve Kemal onu burada iyi takip etmezler). Kalanisi 99. Aşağıda, yağmadan sonra Arap yazarlarının Bizans ağırlıklarını tasvirine bk.

⁹² Farikî 100.

⁹³ Skylitzes 700, bunun için Vasilakes'i gönderdi, der.

⁹⁴ Rawandi; aynı eser, esaret alâmeti olarak sadece kulaklarındaki iki halkadan bahseder.

Oldukça zengin malumat veren Mateos, vuzuhsuz ve sâfiyâne bir şekilde tarafgirdir. Verdikleri bilgileri resmî kaynaklardan iktibas etmelerine rağmen, Arap müverrihleri vâkıaları anlatırlarken taraf tutarlar. Teessüfe şâyândır ki, bazı tarihçiler, onları tanımadan, kabiliyetlerini, bu cehaletin araştırmalarını eksik ve bazen gayri sahih bırakmağa mahkûm ettiği konulara tahsis edebilmişlerdir.

3.1.5.Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri⁹⁵

Makale 1969 yılında Paris'te **Turcica** dergisinde yayınlanmıştır. Dilimize İsmet Kayaoğlu tarafından çevrilen makalede Cahen, Ortaçağ Türk Anadolu'sunda tasavvufi, dini ve sosyal hareketlerin önemli olduğunu belirtir. Ancak bunların buldukları zaman itibariyle kültürel ve kurumsallaşma anlamında yeterince gelişemediklerini ve bu gelişmeyi ancak zaman içerisinde geçen süreçte tamamlayabildiğini ifade eder⁹⁶. Ve bu hareketlerle ilgili yeterli bilgilerin çok sınırlı olduğunu söyler⁹⁷. En önemlisi olarak Cahen burada Moğol İstilasını öncesinde Selçuklu devrine ait pek fazla bir bilgi bulunmadığını anlatır. Fakat Moğol istilasından sonra Mevlana ve müritleri ve onu takip edenlerin edebi eserleri vasıtasıyla bu dönemde bir aydınlanmanın başladığını belirtir. Mevleviliğin Mevlana'dan sonra bir tarikatadönüştüğünü ve daha çok İran kültürü etkisinde kalan ve daha çok şehirlerde yaşayan sınırlı bir kültür sahip kişileri ilgilendirdiğini fakat asıl hareketlerin köylü Türkmenler'in ortamından çıktığını, yine aynı şekilde çeşitli mistik düşünceye sahip İslam menşeli akımlar (İbn-i Arabi'nin müritleri, Mısır menşeli Rıfailer⁹⁸ vs., yine bir İranlı tarafından getirilen Kalenderilik Anadolu coğrafyasında zuhur ettiğini anlatmaktadır. Cahen, Fuat Köprülü'nün yaptığı araştırmalarda bu konu ile ilgili birçok tereddüdü olduğunu sadece birkaç küçük ayrıntının açıklanmasına ihtiyaç duyulduğunu belirterek makalenin lüzumuna vurgu yapar. 1230-1240 yıllarında İç Anadolu'da kendisine bir peygamberlik atfedilen ve Türkmenler nezdinde tanınan Allah Resul adıyla Baba İshak'ın başlattığı bir Türkmen hareketinden söz eder ki bu hareketin büyük bir karışıklığa neden olduğunu ve ancak askeri bir hareketle önlenebilmesi nedeniyle devrin yazılı kroniklerinde yankısını

⁹⁵ Cahen, C., Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri, Çev. İsmet Kayaoğlu, Turcica, Revue d'Etudes Turques, Tome 1, 1969, Paris

⁹⁶ Bu konuda bilindiği gibi temel kitap ikinci baskısı yapılan M. F. Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1960. Aynı yazarı bkz. Fransızca Les Origines de V'Empire Ottoman Paris 1937, ve Lès Origines du Bektashisme, Congrès International d'Histoire des Religions 1923.

⁹⁷ Cahen, C., a.g.e., s.193

⁹⁸ Genel bilgiler için Pre-ottoman Turkey, Londres, 1968, chap II-3 ve IV-11

bulduğunu belirtir. Ancak Türkmen ortamı henüz daha kültürel bir ortama kavuşmadığından büyük bir ihtimalle, diğer bir kaç tarikatın aristokrat yazarları gözünden kaçtığı mümkün olduğunu ve Baba İshak hareketine bir öncelik atfetmenin yanıltıcı olabileceğini söyler. Özellikle sonraki metinlerin bir başka Baba İlyas'dan bahsettiğini ki bu başka tarzda hiç bir yerde aralarında ilişki görülmeyen İshak'la bağlaştığı olduğunun kabul edildiğini ifade eder⁹⁹.

Cahen, Hacı Bektaş'a atfedilen ve yazarı anonim olan **Vilayetname**'den başka Anadolu'da bir yıl kadar misyonerlik yapan **Simon de Saint-Quentin** ona, **Paperoissole** yani Türkçe halktan doğan kahin-büyücü baba lâkabına, Arapça peygamber Muhammed'in şahsında taşıdığı rasul ekiyle Baba Resul dediğini Aynı şekilde olayların çağdaşı 1255 den az önce yazan Şam'lı yazar **Sibt İbn al-Cevzî** de onu Baba Rasul Allah diye zikrettiğini, böylece her ikisi de bizzat kendi ismini belirtmeden lakaplar kullandığını, bir kuşak sonra Anadolu'da yazan İbn-i Bîbî ise Rasul lakabını bilmeyerek ya da bir yana atarak, fakat bilmediğimiz bir ad ekleyerek Baba İshak diye adlandırdığını belirtir¹⁰⁰.

XII. ve XIV. yüzyılda Moğol ve Harezmsahlar'ın baskısı ile İç ve Batı Anadolu'yu etkisi altına alan bu Şii kökenli akımların Orta Asya'da vücut bulan Ahmet Yesevi'nin tasavvufi düşünceleri ile birleştirmeyi arzulayan yazarların olduğunu söyleyen Cahen, 12.yy'da ortaya çıkan Yesevilik ile Bektaşilik arasında bir asırlık bir sürenin olduğunu ve kurulmak istenen ilişkinin imkânsızlığını ifade eder. Ancak Baba İshak ile Hacı Bektaş arsında kaynakların değişik olmasına rağmen İshak ile Bektaş arasında biraz ilginin bulunması gerekir. Hele 14. yy. yazarları bize bu iki şahsiyetin çıkmış oldukları muhitler arasında ayniyet veya ilişki olduğunu gösterirler¹⁰¹.

Cahen, **Eflâkiye** dayanarak Hacı Bektaş'ın hayatını Celaleddin Rûmî'nin hayatına muasır sayılabileceğini ve buradan Baba İshak'ın erken ölümü de hesaba alınınca, Hacı Bektaş'ın İshak'ın halifesi olduğunu vurgular¹⁰².

Bununla beraber, bütün bu konularda Baba İlyas hakkında bir bilgiye rastlanmadığını ancak Baba İlyas'ın 1330 yılları tarihini taşıyan Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından yazılan Âşık Paşa ailesinin yarı biyografik yarı **hagiografik** bir tarihi olan **Manakıb el-Kudsiye fi Manasıb el-Unsiyye** adlı eserde bu kişi ile ilgili

⁹⁹ Cahen, C.,a.g.e., s.193-194

¹⁰⁰ İbn-i Bîbî, éd. Adnan S. Erzi, s. 490-497, éd. Houtsma (Abrégé), 227-232; tercüme H. Duda, 216-220.

¹⁰¹ Cahen, C.,a.g.e., s.194

¹⁰² Cahen, C.,a.g.e., s.196

bilgilerin mevcut olduğu belirtilir. Esere göre Baba İlyas şeyh idi ve **Abu'l- Yafâ al-Bağdadî**'nin talebesiydi. Horasan'dan Anadolu'ya kendisine hürmet eden Keykûbat devrinde geldi. Fakat Sultan'ın oğlu II. Keyhüsrev babasını zehirledikten sonra, müritleri ile Amasya, Diyarbekir, Antalya, Konya taraflarında mücadele etti. Şeyh bu sıralar ölürken geride beş evlât bıraktı. En küçük oğlu Muhlis tekrar mücadeleye başladı ve hattâ Konya'yı altı ay elinde tuttu, iktidarı da sonradan müritlerinden Karaman Beyliğinin kurucusu **Nûre Sûfi**'ye devretti. Muhlis'in de oğlu **Menakıb**'ın yazarı ve bizzat iyi tanınan mistik yazar Âşık Paşa'dan başka birisi değildir¹⁰³.

XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda Selçuklular ile Karamanlılar arasında mücadelelerin gölgesinde Baba İshak, Hacı Bektaş ve Baba İlyas'ın başlattığı hareketlerin yansımalarını kaynaklara dayandırarak anlatan Cahen Bektaşilik vs. gibi tasavvufî düşüncelerle ilgili günümüzde yanlış bilinen birçok konuya ayrıntılı bir şekilde açıklık getirmiştir¹⁰⁴.

Yine Claude Cahen, Âşık Paşazade'den ayrıntılı bir şekilde söz ederken, Mevlana Celaleddin Rumi'yi ise **Şikari**'nin kroniğinde tek büyük Pir olarak gösterildiğini ifade eden kısa cümlesiyle anlatır¹⁰⁵. Bu tarikatların şarktan Anadolu'ya geldiği, ancak XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun iç taraflarına doğru yayıldığı ve Anadolu'nun hangi alanlarına nüfuz ettiği belirtilir¹⁰⁶.

Cahen; Mevlevîleri istisna, dinî yazarların bugüne kadar 13. yüzyılda tamamıyla Türkmenler'e has dinî cereyanlardan bir bütün halinde bahsettiklerini söyler. Ona göre o döneme özgü dini-sosyolojik mayaya müsait bir müşterek ortam vardır. Fakat teşkilâtlanmış bir bütün, bir hareket ve bir insan gurubu bahis konusu değildir. Cahen, benzerliklerini ve farklarını zor ayırt edebildiğimiz çeşitli şeyh ve babaların salikleri basit medihlerle isyân hareketlerine sevk ettiklerini anlatır. Tabiatıyla az ve sarih dokümandan mahrum olan muahhar yazarlar da kendi zamanlarında bir fayda ifade etmeyen ve artık mevcut olmayan farkları bertaraf ettiklerini veya bu farkları görmek istemediklerini ifade eder. Fakat Anadolu'nun Selçuklu sonrası sosyal-kültürel yapısı yeni baştan bina edilmek istenirse, ihtimamla çeşitli haber sahalarının, hadiselerin

¹⁰³ Cahen, C.,a.g.e., s.196-197

¹⁰⁴ Cahen, C.,a.g.e., s.197-199

¹⁰⁵ Cahen, C.,a.g.e., s.199

¹⁰⁶ Cahen, C.,a.g.e., s.199

büyük bir hassasiyetle unsurlarını teker teker daha iyi anlamamız gerektiğini makalesinin sonunda açık bir şekilde belirtir¹⁰⁷.

3.1.6. Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı¹⁰⁸

Türkçe'ye Nejat Kaymaz tarafından çevrilen bu makalede Claude Cahen'in kaynakları şu on gruba ayırdığı görülmektedir: 1-Gazneli hanedanına özgü tarihler (Târîjî-i Bay haki, Zayn al-ahbâr); 2-Selçuklu hanedanına özgü Farsça tarihler (Salcük-nâma, Zayl-i Salcük-nâma, Rahat al-şudür); 3-Farsça genel tarihler (Camial-tavârih, Târih-i guzîda, Maçma al-ansâb, Habib al-siyar) ; 4-Selçuklu hanedanına özgü Arapça tarihler (Zubdat al-nuşrat, Ahbâr al-Davlat al-Salcükiyd) ; 5-Arapça genel tarihler (Târîfir al-muntazam, Mir'ât al-zamân, al-Kâmil, Târîfy Duval al-İslâm, Târi al-'lbar); Rum (Anadolu) Selçuklularına ait tarihler (al-Avâmir al-Ala-îy Musamarat al-ahbâr); 7-Kirman Selçuklularına ait tarihler (Târîr-i Salcükîyân u Guz dar Kirmân, Badâ'V al-azmân fi vakâ'V al-Kirmân); 8- Mura salât ve munşâ'ât (A tabat al-kata- ba, al-Tavassul ilâ al-tarassul); 9-Arapça ve Farsça tazkira kitapları (Lubâb al-albâb, Çahâr makala, Tazkira-i Davlatşâh, Siyasat-nâma, Vafayât al-ay ân);10- Selçukluların çağdaşı olan (Amir Mu'izzî, An varî, Abd al-Vasi-i Cabalî, Çâkân-ı, Raşîd-i Vat vat, Hasan-ı Ğaznavî, Aşır.

Claude Cahen makalesinde ana başlıklara ayırdığı konuyu incelerken her ana başlık ile ilgili kaynaklardan ayrıntılı biçimde söz etmektedir. Bugüne kadar Selçuklular ile ilgili tarihte oynadıkları aktif rolle ilgili detaylı bir çalışmanın yapılamamış olması Cahen'in bu çalışmasını daha da önemli kılmaktadır.

¹⁰⁷ Cahen, C., a.g.m., s. 201-202

¹⁰⁸ Cahen, C., Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı, Çev. Nejat Kaymaz, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, S.12, s.193-223
İngilizceden çevrilen bu yazının aslı (The historiography of the Seljuqid period) 1958 yılında Londr Üniversitesinde, The School of Oriental and African Studies'in düzenlediği konferanslar dizisinde Prof.Claude Cahen tarafından verilmiş bir konferanstır. Bkz. Metin, bu konferanslar dizisini içeren *Historiens of the Middle East* (Ed. by B.Lewis and P. M. Holt, London 1962) adlı kitap içinde (s. 59-78) bulunmaktadır.

3.1.7.Osmanlılardan Önce Anadolu’da Şiilik Problemi¹⁰⁹

Cahen’in Osmanlılardan Önce Anadolu’da Şiilik Problemi adlı makalesi dilimize Sabri Hizmetli tarafından çevrilmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi’nin beşinci sayısında yayınlanan bu makalede Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun idari yapısına kısaca değinen Cahen, Selçuklu yöneticilerinin İslam’ın bünyesinde var olan mezhepçi çoğulculuk karşısında gösterdikleri reaksiyon (ki özellikle Suriye ve Mısır’da bu politika ileride de Selçuklu yöneticileri tarafından devam ettirilmiştir) ve Müslümanlığı kabul eden Orta Asya Türk beylerinin Hanefi mezhebi çerçevesinde Sünniliği güçlendirme faaliyetlerinde bulunmalarını Büyük Selçuklular açısından benimsenen iki temel politik unsur olarak değerlendirir. Büyük Selçuklular ile Osmanlılar’ın güçlü bir şekilde ortaya çıktıkları döneme kadar geçen süreçte Anadolu’ da Şiiliğin farklı şekiller altında faaliyetlerde bulunduğu, 15.ve 16. yüzyıla gelindiğinde Safevi propagandasıyla özellikle Osmanlı’nın Anadolu vilayetlerinde daha tesirli bir şekilde etkisini gösterdiği ifade edilmiştir.

En önemlisi Şiiliğin bu coğrafyada etkili olmaya başlamasının nedenleri ve sonuçlarının birlikte değerlendirildiği makalede 13. yüzyılda Anadolu’ya hâkim olan Moğollar’ın etkisiyle Sünni yönetimden şikâyet eden halkın bu isteğine karşılık bu coğrafya da daha henüz yeni olan Şiiliğe verilen destek dinsel anlamda kalıcı izler bırakmıştır.

Cahen, Bağdat’ta ki Abbasi halifeliğinin yıkılmasının Şiiliğe yarar sağladığını ve hatta İran Moğol hükümdarlarından Olcaytu’nun kendi arzusu ile Şii olduğunu ve bütün bu yaşananlar çerçevesinde Şiiliğin Moğol hakimiyetinden faydalandığını ifade ederken öte taraftan da İlk İlhanlılar’ın veziri **Cüveyni** ve **Reşidüddin**’in, aynı şekilde Moğollar’ın Müslüman olmuş ilk iki hükümdarı Ahmet ve Gazan’ın Sünni olduğunu, yine İranlılar’ın büyük çoğunluğunun ve Safeviler’in atalarının da Sünni olduğunu belirtir. Netice itibariyle, Cahen’e göre Anadolu ile ilgili olarak, Şiiliğin yararına bir Moğol hareketinin olduğunu gösteren hiçbir delile sahip değiliz. Anadolu’da 20 yıl müddetle Moğollar’ın güvenine mazhar olmuş bulunan Pervâne Mu’înidîn Süleyman sünnî idi ve onun veziri Ali b. Hüseyin’in bu isimlere Şîî havası vermeye çalışması,

¹⁰⁹ Bu makale *Le Shi'isme İmamite*(Paris 1970)‘de 114-129. sayfalar arasında yayımlanmıştır. Bkz.“Osmanlılardan Önce Anadolu’da Şiilik Problemi”, Çev., Sabri Hizmetli, Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982,Sayı:5, s.307-319.

gerçekten, onu bize Şîî olarak göstermeye kâfi gelmez. Anadolu kültür hayatına yaşadıkları devirlerde önemli tesirleri olan büyük insanlar, Celâleddin er-Rûmî ve **Sadreddin Konevî**, tavırlarına ve eserlerine bakılınca, sünnî idiler veya sünnî olarak mütalea ediliyorlardı. Cahen Anadolu'ya yerleşmiş bulunan bazı Moğollar'ın, Mehdi fikrini muhtemelen İran'daki Şîîlikten almış olduklarını ifade eder. Nitekim Moğol hükümdarlarından biri olan Timurtaş'ın da kendisinin mehdi olduğunu iddia etmesi bu görüşü destekler¹¹⁰. Bununla birlikte, bu konuda, ne onun propagandasının herhangi bir başarı sağlamış olabileceğine, ne de ondan herhangi bir izin kaldığına dair bir işaret mevcuttur.

Önemle belirtilmesi gereken husus muhtemelen, İran'daki bu çevrede, İslâm Şîîliğinin müstakil tezahürler altında yeniden düzelmesi değil, fakat çeşitli tasavvufî fikirlerle Sünnîliğin bir nevi kendi içerisinden şîîleşmesini intaç ettiren harekettir. Müteveffa **Marian Molé**, Sünnîliğin kendi içerisinden Şîîleştirilmesini Kübrevî hâdisesinde çok iyi gösterdi¹¹¹. Cahen, bütün öteki tasavvufî tarikatlar gibi, **Kübrevî tarikatının** da îtikadî bağlılığı oldukça müphem olan; fakat sonunda mesele ortaya çıktığında kendisinin Sünnî olduğunu iddia eden bir tarikat olduğunu, bununla birlikte, bu tarikat, ileride resmen Şîî olacağı vakti bekleyerek, kendi husûsî sembolüne göre yeniden yorumladığı Şîî inancının esaslarını uyguladığını söyler. Anadolu'da birtakım temsilcileri bulunan Kübrevî'nin başına gelenlerin başkatarikatların da başına geleceğinden artık hiç şüphe olmadığını, nitekim bizzat Mevlevîlerde bu hususta birtakım taslakların bulunabildiğini belirtir. Cahen'e göre iyi niyetli olmak şartıyla, bazı çevrelerde Şîî görüşü olarak mütalea edilen birtakım fikirleri kabul ederek de Sünnî olunabilir.

Müslüman Anadolu'nun Şîîleşmesinde ahilerin oynadıkları rolün de başlı başına bir mesele olduğunu anlatan Cahen, etimoloji ve anlamı belirsiz olan bu **ahi** ismi altında **fütüvvet** hareketlerinin idarecilerinin ifade edildiğinin bilindiğini ifade eder. Cahen'e göre bu Âhi kelimesi, bazen da Anadolu'da ve İran-Türk kesimine bitişik birtakım bölgelerde almış olduğu biraz daha orijinal şekil altında, fütüvvet hareketlerinin tamamını ifade eder. Fütüvvetin Anadolu'daki çok açık bir tezahürü olarak gösterebilmemiz için âhiler hakkındaki bilginin çok yetersiz olduğunu belirten Cahen,

¹¹⁰ Cahen,C.,“Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîîlik Problemi”, Çev., Sabri Hizmetli, *AÜİİED*, AÜB, Ankara, 1982,S:5, s.308. Bkz. Spuler,adı geçen eser, 124; *Encyclopédie de l'İslâm*, 2. bas., “Cupan/Çoban” makalesi.

¹¹¹ Bu konuda bkz.: M. Molé, “Les Kubratoî entre sii'isme et sunnisme”, *Révue des Études Islamiques*,1961.

Anadolu'da telif edilen fütüvvede ilgili eserler de böyle bir münakaşayı açıklığa kavuşturacak durumda olmadığını; şüphesiz bu eserlerin yazarlarına göre, farklılık arz ettiklerini ve gerçekten bunların Şîî doğrultuda olmaktan çok, farklı mezheplerin nazarî sistemlerini uzlaştırmak isteyen halife en-Nâsır'ın yarı Ali yanlısı anlayışı doğrultusunda yazılmış oldukları kanaatinin mevcut olduğunu belirtir. Çok sayıda tanınmış ahilerin seyyidler oldukları veya seyyidler oldukları iddialarını da aynı anlayış içerisinde mütaala etmek şüphesiz daha uygun olacaktır. Bu değerlendirme, özellikle XIII. asrın sonundan XIV. asrın sonuna kadar Ankara'da hakîki bir iktidar sürmüş olan âhiler âilesi için de geçerlidir.

Cahen; klasik bir din bilgini fütüvvet doktrininden farklı olarak her hangi bir dînî nazariye ile bağlılığı gerektiren bir metni açıklamakta şüphesiz çok güçlük çekeceğini; bu durum da büyük bir anlam ifade etmeyeceğini, bununla birlikte âhiler ailesi **İsnâ-âşeriyye mezhebi** imamları olan on bir imamın soyundan gelmekle övünüyor göründüklerini anlatır. Ayrıca âhiler âilesi Abbasî Hilâfeti ile hakîki düşmanlık iktiza etmeyen geniş bir mânada kendisini Şîî olarak göstermektedir; zira Abbasî Hilâfeti mehdi'nin dönüşünü bekleyen Şîîler için, Şîîliğin Sünnî Abbasîleri kabul ettiği derecede, kabul edilebilir bir iktidardır¹¹².

XIII. asırda kendisine (Allah'ın) resûl(ü) denilen Baba İshak'ın **bâbâiler** adındaki müridlerinin Anadolu'da tarikatlaştıktan sonra Şîilik düşüncesini kabul etmeleriyle yeni bir Şîileşme hareketi başlamıştır¹¹³. Baba İshak ile kendisine ileride büyük bir şöhret vadedilen, bilahare önemli bir nüfuz sahibi olan ve **Bektaşî** tarikatına adım veren Hacı Bektaş arasında tarihî bir münasebet bulunduğu şüphe yoktur¹¹⁴. Bektaşiler teşkilatlanmış bir tarikat haline geldikten sonra, Şîî düşünceleri kabul ettiler. Bizzat Hacı Bektaş'ın ve dolayısıyla Baba İshak'ın birtakım Şîî görüşlere sahip olduklarına inanılabilir. Ancak, gerçeği söylemek gerekirse, Baba İshak'm, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu söylemesi dışında, ne öğrettiğine dâir elimizde hiçbir delil yoktur. Onun Allah resulü olması iddiası geleneksel İslam'da, Şîî çevrede Sünnî çevreden daha çok rağbet görebilecektir. Maamafih, Türkmen çevresinde bu kadar açık bir fikri ifşa etmekten çekinilmektedir. Öte yandan, Hacı Bektaş'ın fikirleri ile Baba İshak'ın fikirlerinin kesinlikle birbirlerinin aynı olmadıklarını söylemeyi mümkün kılan

¹¹² Bu eser, Ehl-i Beyt'i önce Azerbeycan'da iskan eder, sonra Selçuklularla birlikte Küçük Asya'nın fethine katılır ve onikinci asrın sonunda halkı orada bir çember içine almak için, bir vâli tarafından özel olarak Ankara'ya çağrılır göstermektedir.

¹¹³ Cahen, C., a.g.m. s.309

¹¹⁴ Cahen, C., a.g.m. s.310

çeşitli belirtilermevcuttur¹¹⁵. Netice itibariyle belirtmek gerekir ki, Bektaşilerin, çağdaşları olan başkatarikatlar gibi, başlangıçlarında olduklarından çok daha fazla gelişerek, kademe kademe Şiileştiklerini farzetmekte birçok haklı sebep vardır. Hacı Bektaş'ın 1400 yıllarını, yani bu Şiileşme hareketinin başlangıç yıllarını gösteren bir kaynak sayılan Vilâyetnâmesi, aslında hiç de Şiilik izleri taşımamaktadır. Vilâyetnâme, sadece kitabın yazarına, Hacı Bektaş'a bile, Ali yanlısı bir nesep vermek ve arada bir de Abbasî Hilâfeti'ni bir nevi imâmetin koruyucusu olarak göstermekle iktifa etmektedir¹¹⁶.

Babai hareketinin dışında, Türkmen bölgesinde kolaylıkla uyum sağlayabilen ve kendilerine has olmamakla birlikte birtakım bizar davranışları bulunan Doğu Kalenderleri veya Mısır Rifâileri gibi yabancı asıllı bazı tarikatların taraftarlarının, XIII. asırdan itibaren Anadolu'ya nüfuz ettiklerini biliyoruz. Nitekim Mısır Rifâileri, muhtemelen daha sonraları, birtakım Şîî karakterlere sahip olacaklardır; ancak bu sefer durum, teolojinin onları çok az ilgilendirdiği XIII. asırdaki gibi değildir.

Bu arada, Horasan Türkleri'nden Baba İlyas adında birinin kim olduğunu bilmek çok ilgi çekici olacaktır. Modern yazarlar onun Baba İshak Bâbâileri ile birtakım ilişkilerde bulunduğunu belirtiyorlar. Baba İlyas, devletini doğuracak hareketin deöncüsüdür¹¹⁷. Bununla birlikte, bu iki grup Bâbâiler arasında, her iki tarikatın ilk müridlerinin Baba İshak'la Baba İlyas'ı mânevi yönden Ahmet Yesevî'nin soyundan geldiğini gösteren müşterek düşüncesinden başka bir yakınlık olabileceğini zannetmiyorum. 12. asrın ilk yarısında Orta Asya'da yaşamış olan Ahmet Yesevî, herkes tarafından Türk tasavvufunun kurucusu kabul edilir¹¹⁸. O halde Ahmet Yesevî bir Şîî değildir.

Cahen, 1300 yıllarına doğru Anadolu'da ki Türk beyliklerinden Aydınoğulları ve Candaroğulları'nda Şiileşme etkilerinin görüldüğünden söz eder¹¹⁹. Şiiliğin zorla Anadolu'da nüfuz sağlamasının Osmanlı'nın Anadolu'yu fethiyle doğrudan alakası

¹¹⁵ Cahen, C., a.g.m. s.311

¹¹⁶ Cahen, C., a.g.m., s. 312

¹¹⁷ Bu hususla ilgili malzeme için bk. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 123, n. 1. Bu kaynaklara, yalnız Taşköprüizâde'nin Türkçe çevirisinde bize tanınmış olan tek eseri *Şakâiku'n-Nu'm-aniyye* muhtemelen orijinalini de ilâve etmek uygun olacaktır; bu eser günümüzde keşfedilmiştir (bu eser hk. bkz. Mehmet Önder'in. WZKM, LV, 1957'deki tahkiki); burada, Konya, M. Koyunoğlu Kütüphanesi 5937 numaralı yazmadan bahsedilmektedir.

¹¹⁸ Bu iki bâbâî gurubu arasındaki ihtilaf veya yaklaşma hâdisesi, öncelikle Cennebî'den başlamak üzere, her iki gurubu aynı devirde karşılaştırarak aralarında bir irtibat tesbit eden Osmanlı tarihçilerinin ortaya attığı bir şeydir.

¹¹⁹ Cahen, C., a.g.m., s. 314

yoktur. Şîliğün Anadolu'da, nüfuz kazanması gizli ve gayri meşru yayılma yolları ile hazırlanmıştı¹²⁰. Şîliğün gizli ve meşru olmayan yollarla nüfuz kazanması hâdisesini de, aynı şekilde 13. asırdan önce olmuş bir olay olarak mütalaa etmek lazımdır; zira bu gibi yöntemler, umumiyetle, daha çok 14. asırda uygulanmıştır¹²¹. Şîliğün 15. asırdaki ilerleyişi sâdece Anadolu'ya has bir hâdise değildir; çünkü Şîlik, aynı devirde İran'da da gelişti¹²². Ayrıca Nakşibendi ve başkaları gibi o zaman ortaya çıkan ve nüfuz kazanan dervişlerin yeni tarikatlarının tarihi, Anadolu-İran Türkü'nün aralarında siyâsî birlik olmamakla birlikte, hangi noktada devam ettiğini veya Anadolu sahasına yeniden tesir etmeye başladığını göstermektedir¹²³. Netice itibarıyla, bu hareketlerin İran edebiyatındaki yeri hakkında derinlemesine yapılacak bir araştırmanın ekseriyetle yalnız kendi kaynaklarına göre incelenmiş bulunan Anadolu üzerinde birtakım bilgilervermesi, büyük bir ihtimalle, mümkündür¹²⁴. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, Anadolu İran'a benzer bir ülke değildir¹²⁵. Türkler Anadolu'da çok az Müslüman gelenekleri buldular ve onlar burada Orta Asya'dan gelen atalarının Şamanist geleneklerini başka yerlerden daha canlı olarak muhafaza ettiler¹²⁶. Bu hakikat açık bir şekilde ortaya konmuştur. Netice olarak; bizzat Türkler ve bilhassa onların İslâmlaştırdıkları veya eski dini toplumlarından kopardıkları kimseler, söz konusu geleneklerin yanı sıra Hıristiyan adetleri ve hatta o zamanlar İran'da mevcut olmayan Hıristiyanlık öncesi gelenekleri ile karşılaştılar¹²⁷. Anadolu'nun birtakım inanç esasları ve pratiklerinin, daha önceleri başka tesirlere maruz kalmış olan İran inanç ve pratikleri ile karşılaşması, burada daha kapak bir şekilde tezâhür edebilecek olan dinin bir takım eski müşterek hususlarına doğru yönelebilir¹²⁸. Şu andaki görüşümüz bakımından bizim için önemli olan husus, gerek Hıristiyanlık öncesi olsun, gerekse Şamanist olsun, bütün bu söz konusu davranışlar ve pratiklerin, müntesiplerini birtakım Şîî propaganda şekillerini kabul etmeye önceden hazırlamış olup-olmadığını anlamak olmalıdır¹²⁹. Bu şekilde meseleyi ele aldığımız takdirde, İmâmiyye Şîliğini buradan başlatmak kaçınılmaz olacaktır; zira Şîliğün birbirlerini karşılıklı olarak sapıklıkla suçlayan, haldî veya haksız

¹²⁰ Cahen, C., a.g.m., s. 314

¹²¹ Cahen, C., a.g.m., s. 315

¹²² Cahen, C., a.g.m., s. 315

¹²³ Cahen, C., a.g.m., s. 316

¹²⁴ Cahen, C., a.g.m., s. 317

¹²⁵ Cahen, C., a.g.m., s. 318

¹²⁶ Cahen, C., a.g.m., s. 318

¹²⁷ Cahen, C., a.g.m., s. 319

¹²⁸ Cahen, C., a.g.m., s. 319

¹²⁹ Cahen, C., a.g.m., s. 319

olarak aşırı Şîlik diye adlandırılan en aşırı birçok kolları gibi, İsnâ-Aşeriyye Şîliği de Anadolu'da ortaya çıkmıştır¹³⁰. Maamafih, ne gariptir ki, Hz Ali'yi ilahlaştıran ve netice itibariyle de Hüseyin veya en azından 12 imamı tanımayan aşırı Şiilerin esas gurubunu, İmâmiyye mezhebini Safevîler'in resmi doktrini yapmak gayesiyle Safevî propagandasını kabul eden **Kızılbaş** grubu teşkil etmektedir¹³¹. Anadolu'da, 15. asırdan önce, hakikî İmâmiyye mezhebi mensuplarının sayısı gerçekten çok azdı. 4 veya 5 asırlık sessizlikten sonra günümüzde zaman zaman ortaya çıkan bir İmâmiyye fikirleri nüfuzu mevcuttur. Bununla birlikte, sadece halkı heyecanlandıran fikirler söz konusu edilmektedir¹³².

3.1.8. İlk Ahiler Hakkında¹³³

Dilimize Mürsel Öztürk tarafından çevrilen makale 1986 yılında Belleten dergisinin 197. Sayısının 591-601 sayfalarında yayımlanmıştır.

Claude Cahen eserinde "...Bu şartlar altında Ahî kelimesinin Arapça Ahî, kardeşimden geldiği görüşünü kesin olarak kabul etmemek gerekirse de, dilbilimi ve anlambilimi bakımından, onun eski Türkçe Ahî-akı (kahramanca) kelimesinden türediği görüşü Ahîliğin Türkler'den kaynaklandığını kanıtlamak içindir." der.

Cahen'e göre ilk Ahilerin yerleştiği yerin İran olduğu söylenmektedir. Bunların İranlı olmadığına dair hiçbir işaret yoktur. Selçuklular'ın ilk fetih yıllarında ölen Ahi Farac'ın Türk olması imkânsız değildir. Fakat bu ihtimalin gerçek olma payı çok azdır. Çıkış yerleri Kuzey Batı İran olsa da, Ahilerin küçük Asya Türkleri arasında gelişip yayılmaları, İran'ın bu bölgesinde çok sayıda Türk'ün yaşamış olmasıyla ve Türk olsun, İranlı olsun bu ülkeden Küçük Asya'ya yapılan göçlerin devamlılığıyla açıklanabilir.

Cahen'e göre ilk ahi birliğinin mahiyeti ve hangi kurumların etkisiyle oluştuğu kesinlik kazanmış olmamakla beraber Ahilik, Türkiye Selçukluları döneminde Ahi Evran ile Orta Anadolu'da görülmeye başlamıştır. Öte yandan XI. yüzyılda Kuzey Batı İran'da "Ahi" adını taşıyan kişilere rastlanmaktadır.

Yine Claude Cahen, Ahilikteki Bâtınlık yönüne vurgu yapar ve dayanışmaların manevi nedeni fütüvvet "kahramanlık fazileti" olan gençlik dernekleri ve Karamati özellikleri taşır.

¹³⁰ Cahen, C., a.g.m., s.319

¹³¹ Cahen, C., a.g.m., s.319

¹³² Cahen, C., a.g.m., s.319

¹³³ Cahen, C., (1986) "İlk Ahiler Hakkında", Çev. Mürsel Öztürk, Belleten, Ankara, L/197, s. 591-601

Daha çok İran ve Irak şehirlerinde yaygın olan fütüvvet hareketi, bir şemsiye görevi ile yörelere ve dönemlere göre **Ahi, Fityan, Ayyar, Şuttar, Runud** gibi isimler alan grupları kapsamıştır.

Bazı düşünürlerin bundan hareketle Ahiliğin Türkler'den kaynaklanamayacağını ifade ettiklerini belirten Cahen, çok yönlü bir organizasyon olan Ahîliğin daha detaylı ve etraflıca araştırmak için nasıl bir neticede ortaya çıktığını ve doğuş ortamını iyi bilmek gerektiğini ifade eder ve bu noktadan hareketle Fütüvvetin tarihî gelişimi ve Ahîlikle olan ilişkisini kısaca ortaya koymanın faydalı olacağını belirtir.

Cahen'e göre Ahîlik içerik benzerliği bakımından Fütüvvet'ten tamamen ayrı ve bağımsız düşünülmemelidir. Fütüvveti araştırıp incelemeyen, Ahîliği tam olarak anlamak mümkün değildir. Ahîliğin, İslâm dünyasındaki **-kökü cahiliye dönemine kadar inen-** fütüvvet teşkilatından esinlenerek kurulduğu bilinmektedir.

3.1.9. XIII. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret¹³⁴

Fransızca'dan Türkçe'ye Aykut Derman tarafından çevrilen makale de Moğol İstilasından önce ve sonra Anadolu'da ticaretin seyri anlatılmaktadır. Anadolu ticaretine hâkim unsurların ve bu unsurların ticaret ağına ne şekilde yön verdiğinin anlatıldığı makalede Karadeniz ve Akdeniz üzerinden gerçekleşen ticaret hayatında Bizans, Venedik, Rus, Kıpçak, Selçuklu Türkleri ve kısmen de olsa Latin, İtalyan ve Haçlı Seferleri'yle birlikte Franklar'ın etkilerinden söz edilmiştir.

Cahen makalesinde Anadolu'da 13. yüzyılın başında ilk kez örgütlü bir Müslüman devletin ortaya çıkışının Yakındoğu ticaretine yeni bir ögenin katılmasına yol açtığını belirtir. Öte yandan Anadolu'nun transit ticaretinde benzersiz bir yer almasını sağlayacak çeşitli koşulların da bu bölge de biraraya geldiğini ifade eder. Özellikle II. Kılıç Arslan (1155-1192) döneminde Konya ile Kayseri arsına yapılan kervansarayların bu coğrafya üzerinde ticaretin gelişmesine yeniden ivme kazandırdığını, ayrıca Sivas'ın da o dönem için önemli bir ticaret merkezi olduğunu anlatan Cahen, Rükneddin'in Konya'da ölümü üzerine Selçuklu tahtına bir çocuğun geçirilmesiyle Konya'nın kaybedilerek Türkler'in denizle bağının kesilmesi sonucu

¹³⁴ Cahen, C.; 13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", Çev.: Aykut Derman, Cogito (Üç aylık düşünce dergisi), Yapı Kredi Yayınları, S.29, İstanbul, 2001. Bu makalenin orijinali için bkz. Claude Cahen, Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide: tiré à part de AÜFTA Dergisi C.VI S. 10-11,1968, pp.42-50 Bu makale Melange Louis Halphen tarafından Paris, 1951, s.91-101'de yayınlanmıştır.

Sivaslı tüccarların Konya'nın ele geçirilmesine kadar kısa süreli bir ekonomik kriz yaşadığını belirtir.

Venedikliler'in Anadolu ticaretinde en büyük söz sahibi olduğunu belirten Cahen, 1220 yılında Alaaddin Keykubat ile yaptıkları iki yıl süreli ve süresi doldukça otomatik olarak yenilenen anlaşma gereği % 2 gümrük vergisi ödemekle yükümlü olduklarını ve bu yolla bazı ayrıcalıklar elde ettiklerini ifade eder.

Anadolu'da XIII. yüzyılın başındaki ticari etkinlikler konusunda kesin bilgi edinmeye yeterli belgelerin olmadığını söyleyen Cahen, elde ki belgelerin de bu ticari etkinliklerin büyük ölçekte olduğunu kanıtladığını belirtmektedir. Anadolu'nun Moğollar tarafından işgal edilmesi, Türkiye'ye ve Rusya'ya o sırada egemen olan İran Moğolları'yla bağların kopması, yüzyılın ortalarından başlayarak yeni koşulların oluşmasına yol açarak, Franklar'ın Asya'nın içlerine daha fazla girmesini sağladığını, buna bağlı olarak da bölgede ki Türk ticari etkinliklerinin yönünün değiştiğini anlatır.

3.2.Diğer Dillerde Yayınlanmış Makaleleri

Claude Cahen'in yabancı dillerde yayınlanmış onlarca makalesi vardır. Ancak biz tez konumuzu yakından ilgilendiren birkaç makalesinin kısaca tanıtımını yapacağız.

3.2.1.Ibn Sa'id Sur L'asie Mineure Seldjuqide (İbn Sa'id'e Göre Küçük Asya Selçukluları)¹³⁵

Makalede İbn Said el Endülüsî'nin (Ali bin Musa İbn Said el-Mağribi, 1213-1286) Kitab el-Jughrafiya (Coğrafya Kitabı) adlı eseri tarihçilerin dikkatini çektiği ve bu eserde Anadolu Selçukluları ile ilgili önemli bilgilerin mevcut olduğu ifade edilmiştir. Bizans'ın doğusunun Türkmenler tarafından ele geçirilmesinden sonra kayda değer önemli bilgiler İbn Said aracılığıyla günümüze ulaştığı belirtilmiştir.

Makalede Anadolu Selçukluları'nın yönetimi altında bulunan şehirlerin enlem ve boylamlarına göre iklimi, yer şekilleri ve ticari hayat, yer üstü ve yer altı kaynakları anlatılmıştır. Verilen bilgiler ışığında Anadolu Selçuklu Devletinin Antalya, Alanya, Denizli, Miryakefalon, Ankara ve çevre ilçeleri, Akşehir, Konya, Aksaray, Ereğli, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kastamonu, Sinop, Samsun, Niksar, Amasya, Tokat, Malatya, Kütahya, Afyonkarahisar, Beyşehir, Bulgurlu, Isparta ve Karaman

¹³⁵ Claude Cahen, İbn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide : tiré à part de AÜFTAD C:VI S.10-11,1968, pp.42-50

şehirlerinden kısaca söz edilmiştir. Bu şehirlerin önemli bir kısmının ticaret yolugüzergâhlarının üzerinde olduğuna değinilmiştir.

Cahen'e göre; İbn Said, Küçük Asya'ya özel bir ilgi göstermiştir. Bu coğrafya ile ilgili bilgileri kendisinin seyahatleri dışında, gezgin tüccarlardan ve muhbirlik yapan sözde tüccarlardan aldığı sanılmaktadır. Makale de aynı zamanda 13. ve 14.yy'ları kapsayan dönemler de İbn Said ve Ebu'l Fida arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

3.2.2. Le commerced'Amalfi dans le Proche-Orient Musulmana vantetaprès laCroisad (Haçlı Seferlerinden Önce ve Sonra Ortaçağ Müslümanları ile Amalfi Arasında Ticari Münasebetler)¹³⁶

Haziran 1973'te Claude Cahen'in katılımıyla düzenlenen Amalfi konulu sempozyumdaki raporlar l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 121e année, N. 2, 1977. pp. 291-301'de makale olarak yayınlanmıştır. Makalede IX-XI. yüzyıllar arasında Mağrip Müslümanları ile İtalya'nın Amalfi şehri arasındaki ticaret ilişkileri ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle İtalyan tüccarların o dönemde Fatımiler'in hâkim olduğu Mısır'a (Kahire) silah yapımında kullanılmak üzere bu coğrafyada az bulunan ahşap ve demir gibi ürünler ihraç ettiği ve karşılığında da Avrupa'ya kumaş, ipek, deri ve süt ürünleri ithal ettiğini öğrenmekteyiz. Cahen, Fatımiler için demir ve ahşabın çok önemli olduğunu belirtmiş ve bu tacirlerin Avrupalı alıcılar için öncelikle keten ve baharat götürdüğünü ve bu sayede yüksek kazançlar elde ettiklerini ifade etmiştir.

Fatimi halifesi el-Hâkim döneminde Yahudi ve Hıristiyanlar'a uygulanan baskılar Bizans ve Avrupa ile olan ticari ilişkileri etkilemiştir. Ancak bu ilişkiler 11.yüzyılda düzelmeye başlamış, Doğu ve Güney İtalya ile ticari ilişkiler de bunun paralelinde gelişmiştir.

Cahen, XVII. yy Avrupasında yaşanan savaşlar ve karışıklıklar sonucunda Venedik, Cenova ve Pisa'da bulunan arşivlerin çıkan yangınlarda yanması sonucunda bu döneme ışık tutacak belgelerin yok olduğunuve elde bulunan sınırlı sayıda belgeler üzerinden yorumlar yapılarak değerlendirmelerde bulunulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Sudan o dönemde önemli bir altın kaynağına sahip olduğu ve ticaret aracı olarak altın sikkelerin kullanıldığı ve bunun da ticaretidaha önemli kıldığı belirtilmiştir.

¹³⁶ Cahen, C.,Le commerce d'Amalfi dans le Proche-Orient musulman avant et après la (Haçlı Seferlerinden Önce ve Sonra Ortaçağ Müslümanları ile Amalfi Arasında Ticari Münasebetler) Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 121e année, N. 2, 1977. pp. 291-301

XI.yy'ın ikinci çeyreğinde Güney İtalya'da ve üçüncü çeyreğinde Sicilya'da Normanlar hâkimiyeti ile ticari dengelerin değişmesine neden olmuştur. Norman tehtidi karşısında Venediklilerin 1082 yılında Bizans İmparatorluğu ile ticari bir anlaşma yaparak önemli ayrıcalıklar elde etmişlerdir.

Papa VII. Gregory'nin Haçlı Seferleri'ni başlatmak için Avrupa'da ki bu güç mücadelesinin bir tarafa bırakılarak kardeşlik çağrısında bulunmuş ve bunun için bütün güçleri tek çatı altında birleştirmek için çaba göstermiştir. Ayrıca Haçlı Savaşları, Avrupalılar için dini duyguların tatmini dışında diğer bir özelliği de tüccarlar vasıtasıyla öğrendikleri doğunun zenginliğinden pay alma umudunu taşımışlardır. Ancak o dönemde ticaretin merkezi olan Amalfi şehri, Haçlı Savaşları ile Müslüman Doğu ile olan ticari ilişkilerini askıya almak zorunda kalmıştır. Zaten Haçlı Savaşları süreci içinde kralların elde edilen zenginliklerden daha fazla pay almaya başlamasıyla tacirlerin kazançlarının da bir anlamı kalmamıştı.

Makalede ayrıca İtalya'nın kuzey ve güney şehirleri arasındaki rekabetten de söz edilir. Hatta Sicilya Krallığı'nın 1148'de dönemin halifesi ile bir ticaret anlaşması bile imzalamıştır.

Sonuç olarak Cahen'e göre Doğu Akdeniz'de önemli bir ticari hareketliliğin olduğu ve bu hareketliliğin Haçlı Savaşları sonrası durma noktasına geldiği söylenebilir. Ayrıca Amalfi'deki arşivlerin yok olması gerçekleri gizlese de Mısır'daki Geniza şehrinde bulunan Arapça belge bize bu konuyu değerlendirme imkânı vermiştir.

3.2.3.La Circulation Monetaire En Egyptedes Fatimides Aux Ayyubides (Fatimi ve Eyyubiler Döneminde Mısır'da Parasal Sirkülasyon)¹³⁷

Makale 1984 yılında Revue Numismatique Dergisinin 6.cildinin 26. sayısında 209-217 sayfalarında yayınlanmıştır. Eyyubi ve Fatimi dönemlerinde Mısır'da kullanılan para birimleri ve paranın değeri hakkında bilgiler verilmiştir. X. ve XIII. yüzyıllar arasında Mısır'da dış ticarete kullanılan altın dinar ve gümüş dirhem parite değerleri hakkında elde edilen bilgiler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Ortaçağ döneminde Mısır'ın Akdeniz ticaret havzasında doğu ile batı arasında önemli bir merkez olduğundan söz edilmiştir. Para koleksiyonları üzerinde yapılan incelemelerde bu dönemde paranın değerinde dalgalanmaların yaşandığı ve parasal bir krizin var

¹³⁷ Bu makalenin orijinali için bkz. Cahen, C, La Circulation Monetaire En Egyptedes Fatimides Aux Ayyubides (Fatimi ve Eyyubiler Döneminde Mısır'da Parasal Sirkülasyon), Revue Numismatique, y.y. ,1984, C.6, S.26, s.208-217

olduğu ifade edilmiştir. Fatimiler'in Mısır'a hâkim oldukları dönemde değeri birbirinden farklılık gösteren altın paralar kullanılmıştır. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak ve paranın değerini sabitlemek için reformlar yapılmıştır.

Haçlılar'ın XII. yüzyılda Suriye'yi ele geçirmesinden sonrakademeli olarak paranın değerinde değişimler yapılmış, altın paraların yerine gümüş paralar kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle altın dinardan gümüş dirheme geçişte paranın değerindeki değişimler oransal olarak belirtilmiştir.

Fatimiler'in Mısır'daki ikinci yüzyılında iki resmi vergi anlaşması yapılmış, bu anlaşmalara göre para birimi olarak kullanılan drahminin % 30 gümüş, % 70 bakır karışımından oluştuğu ifade edilmiştir. Paranın değerinin düşürülmesine bağlı olarak paradaki altın ve gümüş oranlarının düşürülmesi ile paranın alım gücüne paralel olarak bir dizi ekonomik sıkıntılar ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Makalede Mısır'da Fatimilerin ikinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ekonomik krizin temel nedeni olarak paradaki altın ve gümüş oranlarının düşürülmesi gösterilmiştir.

XII. yüzyılın ortalarına kadar Mısır'da iç karışıklıklara rağmen döviz kurlarında çok fazla dalgalanma yaşanmamıştır. Ancak altın rezervlerinin azalmasından sonra ve ölçsüz kamu harcamalarının artmasıyla bu denge önemli ölçüde bozulmuştur. Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'da Fatimi hanedanına son vermesine ve kâğıt paranın (senet) rolünün artmasına rağmen Fatimiler'in oluşturduğu mevcut sistem önemini yinede korumuştur. Paranın değeri, iyi bir lider ve aynı zamanda iyi bir ticaret öngörüsü olan Selahaddin Eyyubi'nin Mısır'ı almasıyla olumlu yönde değişmiştir. Selahaddin, altını yeniden finansal bir araç haline getirmiş, diğer para birimlerinin dış ticarete kullanılmasını yasaklamıştır. Ülke sınırlarında kullanılan farklı para birimlerine bir standart getirmek için bazı reformlar yapmıştır. Örneğin Suriye'de saltanatının son yıllarında saf gümüşten sikkeler bastırmıştı. Suriye, Filistin hattında kullanılan bu gümüş paranın Mısır'da da kullanılmasını gerekli görmüştür.

XIII. yüzyıla gelindiğinde el-Kamil yeni bir reform çalışması yapmıştır. Ancak 1230 yılında Moğollar'ın Bağdat'a girmesiyle düzelme eğilimine giren parasal durum yeniden bozulmaya başlamıştır. Bu döneme ait İbn-i Bara, İbn-i Said gibi yazarlardan günümüze önemli kaynaklar ulaşmıştır. İbn-i Said'den elde edilen bilgilere göre, o dönemde dirhemler çok düzensiz kesilmekteydi. Eyyubiler döneminde Suriye'de kare dirhem (Şam) ve altıgen dirhem (Halep) sikkeler basılmıştır.

Hiç şüphe yok ki el-Kamil'in reformları önemli neticeler vermiştir. el-Kamil ve halefleri Mısır'da ki para krizini çözmek için değerli metallerle para bastırmalarına rağmen krizi önlemede yine de başarılı olamamışlardır.

Sonuç olarak para koleksiyonlarından elde edilen bilgiler ışığında değerlendirmelerde bulunmak önemlidir. Claude Cahen'e göre bu bilgiler ışığında Memluk ve Fatimi döneminde Mısır'da parasal bir krizin olduğugörülmektedir. Bu krizin farklı nedenleri olsa da en temel neden "Akdeniz" ticaretinin genel olarak Avrupalılar'ın kontrolünde olmasıydı.

3.2.4. Les Principautés Turcomanes Au Debut Du XIVe Siècle D'après Pachymère et Gregoras (Pachymère ve Gregoras'a Göre XIV. Yüzyılın Başında Türkmen Beylikleri)¹³⁸

Claude Cahen'in Fransızca orijinal adıyla Les Principautés Turcomanes au Debut Du XIVe Siècle D'après Pachymère et Gregoras yani Pachymère ve Gregoras'a Göre XIV. Yüzyılın Başında Türkmen Beylikleri makalesi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 32. sayısının 111-116 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Makalede genel olarak XIV. yüzyılda Anadolu'ya yerleşen Türkmen Beylikleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve bunların hâkimiyet alanları yer ve zaman bağlamında belirtilmiştir.

¹³⁸ Cahen, C., "Les Principautés Turcomanes au Debut Du XIVe Siècle D'après Pachymère Gregoras", *İÜFTD*, İstanbul 1978, S.32, s.111-116

SONUÇ

Cahen'in Türk ve İslam tarihine yaptığı katkıları ortaya koyma adına yaptığımız bu tez çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

Türkler, ortaçağın ve modern zamanların tarihsel sürecinde hatırı sayılır bir rol oynamışlardır. Bununla birlikte Türkler'in tarihlerindeki gelişmeler onları gerek Avrupalı halklarla, gerekse Arap ve İranlı diğer Müslüman topluluklarla da karşı karşıya getirmiştir. Bunun sonucu olarak Batılı tarihçiler Türk tarihine genellikle önyargılarla yaklaştılar ve Türkler'in tarihteki başarılarını küçümseme ya da onları karanlık bir tablo halinde sunma eğilimi içinde oldular.

Türk tarihçiler de karşı bir tepkiyle daha çok duygusal bir ruh haliyle modern ve ulusal Türkiye oluştuğça bu tarihin olumlu yönlerini genellikle abartma yoluna gittiler. Cahen, Türk tarihi üzerinde çalışırken her iki tarafın Türk tarihine bakışını değerlendirme anlayışının çok ötesinde; oldukça objektif bir şekilde “duygularımız ne olursa olsun, nesnellik her iki tarafın da ön yargılarını önemsemeden önümüze koyduğumuz tarihi gerçekleri kesinlikle bilimsel bir düşünceyle ve olabildiğince belgelere dayanarak yeniden oluşturmanın gerekli kılındığı” ilkesinden hareketle tarihçilerin Türk tarihi üzerinde yeniden düşünmesinin yolunu açmıştır.

Cahen, Türk ve İslam tarihi üzerinde bugüne kadar yapılan araştırmalarda ekseriyetle Rus ve batılı kaynaklardan yararlanıldığını görmüş; bu bakış açısının objektif ve nesnel değerlendirmeler yapılmasına imkân vermediğini ve bunun içinde Arap ve Fars kaynakların da incelenmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Onun bu adımı batıda yerleşik hale gelen Türk ve Müslüman bakışını değiştirmeye yönelik önemli bir girişim olarak değerlendirilmelidir.

Daha çok birinci el kaynaklara ulaşarak araştırmalarını yapan Cahen, bu anlamda da objektif ve yargılardan uzak bir çalışma metodu ortaya koyması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Örneğin Akdeniz ticareti üzerinde ki çalışmasında Geniza bölgesinde elde edilen belge üzerinden yaptığı değerlendirme onun araştırmalarındaki hassasiyeti göstermektedir.

Claude Cahen'in bir batılı entelektüel olarak İslam İnanç esasları üzerinde görüş belirtmesi elbette makul karşılanabilir. Ancak bir tarihçi perspektifiyle Cahen olayları değerlendirirken özellikle geleneksel Arap kültürünün İslam dini içerisinde yeni dinle beraber yeni bir sosyal olgu meydana getirdiği saptamasında bulunması önemlidir.

Fakat yaptığı değerlendirmelerde gözden kaçırdığı önemli ayrıntılar aslında onun İslam Dini hakkında yetersiz bir bilgiye sahip olduğunu gösterir. Örneğin İslam öncesi Arap toplumdaki yaşantıların, geleneklerin ve en önemlisi kabile kültürünün İslamiyet’le birlikte kaynaşıp medeniyet olma yolunda önemli bir yapı taşı olduğundan özellikle bahseder. Oysaki Yüce Dinin getirdiği kurallar birçok Arap eski kültürünü ve geleneğini ortadan kaldırmıştı.

Örneğin şarap içmenin yasaklanması, kadınlara toplum içerisinde yeni statülerin verilmesi, efendi-köle ilişkisinin kısa sürede ortadan kaldırılması ilk anda akla gelen klasikleşmiş ve kökleşmiş Arap kültürünün var olan fakat İslamiyet’e aykırı olup yeniden düzenlendiği içtimai meselelerdir. İşte Claude Cahen tezlerini ortaya koyup değerlendirirken bir Müslüman hassasiyetiyle olayları değerlendirmemiş, sadece araştırmaları sonucu elde ettiği bilgi ve belgelere dayanarak yorumlar yapmıştır. Özellikle Peygamberin vefatından sonra İslam Dininin bir sarsıntı geçirdiğinin ifade edilmesi meselelere hem psikolojik ve hem de sosyolojik açıdan bakmadığını ortaya koymuştur. Çünkü Cahen, Arap toplumlarının pek de alışık olmadıkları bir peygamber olgusuyla ilk kez karşılaştıklarını göz ardı etmiş ve hele bir de kabile kültürünün asırlar boyunca hâkim olduğu bir coğrafyada birden bire bir Peygamberin önderliğinde yeni bir anlayışla ve sosyal yapıyla ortaya çıkmış bulunan İslamiyet’in toplum üzerinde kısa bir sürede güçlü bir iz bırakamayacağını ve bu açıdan sosyolojik olguların toplum katmanları üzerindeki hâkimiyetigerçeğini görmezden gelmiştir. Evet, İslamiyet’in Peygamberin vefatından sonra ciddi bir sarsıntı geçirdiği muhakkaktır ancak Yüce Yaratıcı eğer dünya üzerinde içtimai hayatın yeniden düzenlenmesi gerektiğini kararlaştırmışsa bunu elbette kaderin örgüsü içerisinde bazı araçlarla tamamlayacaktı. Ve de sonrasında Peygamberin en yakın dostları Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile bu kadersel süreç Yüce Yaratıcının hükmüyle karşılık bulmuştu. Bir batılı entelektüelin bu kader örgüsü içerisinde bu anı değerlendirmesini beklemek ütopyadan başka bir şey olamaz.

Cahen, bir batılı entellektüel olarak İslam’ı mezhepsel boyutta değerlendirirken de kuşkusuz olayların derinlemesine analizini yapmamış ve mezhepsel üstünlük kurma mücadelesinin İslamiyet’in felsefik yorumlarından kaynaklanan farklı görüşler ve akımlardan ortaya çıktığını ve mücadelenin bu ekseninde cereyan ettiği görüşünü ortaya koymuş; yine Araplarda geleneksel bir sosyal yapı haline dönüşen kabile kültürünün beraberinde getirdiği “hâkim bir güç” olma mücadelesinin her zaman geçerli bir temel

sosyolojik olgu olduğunu kuşkusuz gözden kaçırmıştır. Zaten Peygamberin vefatından sonra ana gövdesi şekillenmiş olan İslam devletinin hâkimiyet ölçüsü her ne kadar ilk zamanlarda yani ilk dört halife dönemine kadar Kur'an ve Sünnet çerçevesinde sürmüştü de bu dönemden sonra gelen İslam tarihi evresi daha çok Araplaşmış keskin kabile kültürünün güç mücadelesi içinde zaman zaman katliam derecesine ulaşmış ve Kâinatın Efendisi'nin bıraktığı o eşsiz mirasın çok çok uzağında daha çok doyumsuz bir nefsin sınıfsal kabile üstünlüğü ile talihsiz bir yola girdiğini kabul etmek gerekir. Aslında Doğu ve Batı arasında tarihte bir birine benzer çok örnek vak'a vardır. Ancak vak'aları değerlendirirken toplumların görünüşte aynı olan fakat toplumdan topluma değişen değer yargılarını ve bu değer yargılarının oluşturduğu toplumsal oto kontrol mekanizmasının bir diğer ifadeyle etik kurallarının harekete geçmesiyle ortaya çıkan farklılıkları düşünmeden tarihi olayları değerlendirmek mümkün değildir. Emevilerin son yıllarında ortaya çıkan ve İslamiyet'in toplumsal yapılar üzerindeki bakış açısını temellendiren fıkıh, kelam gibi daha çok yorumsal farklılıklardan beslenen ilimler, Abbasiler zamanında artık Müslüman cemiyetin tüm sosyal alanlarına hükmeder hale gelmiş ve İslam Devletinin tüm alanlarında hâkimiyet kurmuş bir şer'i hukuk mekanizmasını kurumsallaştırmış bulunuyordu. İşte Cahen'in savunduğu mezhepsel mücadelenin başlangıcı aslında temelde yeni yeni oluşmuş fakat öncesinde belki de yaklaşık seksen yıl sürmüş olan Emevi saltanatının var olan kabile üstünlüğü ve akrabalık bağı iddiası üzerine bina edilmiş olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Çünkü bir unsur eğer güç olmak istiyorsa toplumun tamamına yakınına ikna edecek argümanları bulmalı ve bunları geliştirmelidir. Aksi takdirde toplumu savunduğunuz tezinize inandıramazsınız ve hâkim unsur olamazsınız. İşte Emevili yöneticiler kabile üstünlüğü ve akrabalık bağı tezini mezhepsel düşüncelerle birleştirerek hâkim güç olmayı başaramışlardır.

Müslüman Arapların dışında kalan diğer Müslüman toplulukları yani "mevaliler"i İslam Devletinin tamamlayıcı unsurları olarak görmesi ve bu "mevali"topluluğun çoğunluğunu İranlı olarak değerlendirmesi Cahen'in "cihad" olgusunun coğrafi süreçte tam anlamıyla teşekkül etmeden ortaya koyduğu tezlerde zaman ve mekân kavramlarını eşgüdümlü bir şekilde ele alamadığını gösterir.

Bir diğer ifadeyle "mevali" topluluğun İslamiyet'in ilk yıllarında genellikle İranlı unsurlardan oluşması elbette normal bir durumdur. Ancak "cihad" olgusu ile gerçekleşen ve oluşumunu olgunlaştıra olgunlaştıra şekillendiren İslam Devleti zaman-

mekân bağlamında İslam tarihinin ilerleyen evrelerinde “Türkler”; zamanın belli bir diliminden sonra “mevali” topluluğun ana gövdesini oluşturmaya başlamışlardır. “Cihad” olgusunun beraberinde getirdiği fetih anlayışıyla İslam Devleti sınırlarının çok kısa bir sürede hızlı bir şekilde büyümesiyle İslamiyet Orta Asya bozkırlarına bir rüzgâr gibi ulaşmıştı. Cahen, “mevali” toplumunun ekseriyetle İran kökenli olduğu tezini ortaya koyarken tarihin zaman-mekân boyutunu göz ardı etmiştir. Zaten VIII. Asrınbaşlarına gelindiğinde İslam Coğrafyası içerisinde “mevali” toplumun artık devletin hâkim unsuru olduğu kat’i bir gerçektir. Ancak bu hâkim unsurun belki ilk zamanlarda İranlılardan oluştuğu tezi doğru olabilir ama fetihlerle bu tezin VII. asrın sonlarına doğru tamamen geçerliliğini yitirdiği Abbasi hanedanının Türk komutanlar ve savaşçılar eliyle hâkimiyeti ele geçirmeleriyle anlıyoruz. İlk kıvılcımlarını burada çıkaran ve ilerleyen tarihsel süreçte İslam’ın İnanç İmparatorluğu’nu kuran Türkler’le bu Yüce Din, Asya’dan Afrika’ya ve oradan da Avrupa’ya ulaşırken kuşkusuz bir cihad anlayışı ölçüsünde oluşumunu tamamlamıştır.

Abbasi Dönemi’ni İslam’ın Altın Çağı olarak görmek C.Cahen gibi birçok tarihçinin ortak görüşüdür. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun ki o çağda dünya üzerinde belli sayıda imparatorluk olmasına rağmen bir “cihad imparatorluğu” olmayı başarması ve bunun bazı entelektüel tarihçi ve yazar tarafından fark edilememiş (!) olması hem İslam, hem dünya ve hem de Türk tarihi açısından talihsiz bir durumdur. Dünya üzerinde sayısız mimari eserler bırakmış ve taşıdığı misyonu oralara kadar götürüp muktedir olmuş bir “cihad ve cihan imparatorluğunu” batılı bir entelektüelin çok kısa ve basit cümlelerle geçiştirmesi kabul edilir bir durum değildir. Belki de C. Cahen, ömrü kafi gelseydi Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir çalışma yapabilirdi.

Aslında genel anlamda batılı bir yazar, entelektüel ve bilim adamı kimliği ile Claude Cahen Avrupalıların alışlagelmiş İslam ve Türk kavramları ile ilgili önyargılarının ötesinde olayların derinlemesine değerlendirmesini yaparken önemli bazı saptamalarda bulunmuştur. Batılı bir yazarın önyargılarından sıyrılarak genel anlamda İslamiyet ve Türkler üzerine değerlendirmelerde bulunması elbette sevindirici bir gelişmedir. Çünkü bugüne kadar bu konu ile ilgili yapılan değerlendirmelerin çoğunda İslamiyet ve Türkler üzerinde batının gerek kültürel gerekse sosyolojik anlamda bir nefreti, önyargısı ve aşağılaması söz konusuydu. C.Cahen bütün bu alışılmış düşüncelerin çok ötesinde bir dizi değerlendirmelerde bulunmuş ve batıda belleklere kazınmış olan bu imajı düzeltme ve değiştirme anlamında önemli bir çalışmayı

gerçekleştirmiştir. Hatta bazı Müslüman ve Türk yazar, bilim adamı ve entelektüelin bile önyargıyla baktığı bir konuyu batılı bir entelektüel olarak değerlendirmeye çalışmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Doğu'dan gelen Moğol baskısı ve Batı'dan gelen Haçlı ilerleyişi özellikle Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan Türkmen beyliklerinin kendi nüfuz alanlarında güçlendikleri sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü hâkim bir güç olan Anadolu Selçukluları'nın bu iki tehlike karşısında hakimiyet alanının ister istemez daraldığı düşünülmelidir. Bu durum karşısında çevresindeki küçük Türkmen beylikleriyle zorunlu olarak iyi geçinme ve onların egemenlik alanlarını genişletmelerine kısmende olsa göz yumulduğu düşünülebilir. Özellikle Sivas, Malatya, Çorum, Kayseri, Amasya, Niksar ve çevresinde egemen olan Danişmendli Beyliği'nin Anadolu'da güçlü olmasını sağlayan temel unsur bu coğrafyanın geçmişten gelen istikrarsız bir oluşumlar silsilesine sahip olmasıdır. Daha açık ifadeyle Anadolu coğrafyasında geçmişten geleceğe egemen olan güçlerin bir miras olarak bıraktıkları siyasi yönetim anlayışlarıdır. Yani varlığını sürdürmek için kimi zaman Bizans'la, kimi zaman Moğol yönetimleriyle, kimi zaman Ermeni ve Rumlar'la anlaşma yoluna gitmişler ve bu Türkmen beylikleri her nedense kısa bir süre zarfında bir birlik adı altında kendi iradeleriyle toplanamamışlardır. Tarihin her döneminde olduğu gibi Türk beylikleri döneminde de baskın olan unsur, gücünü ve nüfuzunu kullanarak bir dayatmayla Türkler'i her zaman bir bayrak altında toplamayı başarmıştır. Tabii ki özü itibarıyla her beylik, gaye olarak bu düşüncede olmuştur ancak şartlar oluşmadıkça ve en önemlisi zaman ve mekan ikilisi uygun olan anda buluşmadıkça bu güç dengeleri kolay kolay bu coğrafyada değişmemiştir.

Aynı şekilde 13. yüzyıl Moğol İstilasası sonrasında Karaman beyliğinin yaşanan kaotik ve karmaşık ortamda ortaya çıkması ve sonrasında Selçuklular'a karşı bölgede egemen bir unsur olmaya çalışması yine yukarıda söz ettiğimiz zaman ve mekân ikilisinin uygun zamanda buluşmasıyla bu beyliğin Osmanlılar'ın daha kısa bir zamanda İmparatorluk olma sürecini hem siyasi hemde coğrafi anlamda kısmende olsa engellemiştir. Yine yukarıda kısa bir anekdot olarak söz ettiğimiz II. Kılıç Arslan'ın ülke topraklarını kendisi dahil onüç hisseye bölme meselesi sonrasında ortaya çıkan ve uzun bir süreci alacak olan Anadolu Türk birliğinin sağlanmasında karşılaşılan güçlüklerin bir benzerinin Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılının sonlarına kadar sürecek olan Karamanoğlu beyliği ile ortaya çıkması ve bunun öncekilerden her yönüyle daha

uğraştırıcı olması; Türkler'in, tarihin her sürecinde kurumsal bir devlet kimliğini ortaya çıkarmaya çalıştığı bir aşamada var olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Özellikle Karamanoğulları'nın Anadolu'da Osmanlı egemenliğinin hâkim olmasına karşılık Büyük Timur İmparatorluğu'ndan destek alarak Anadolu'da varlığı hissedilebilen bir güç olmaya çalışması Anadolu'da ki Türk hâkimiyetini ikinci kez kesintiye uğratmıştır.

Cahen'in en değerli çalışmaları ise Selçuklu Tarihi üzerinedir. Bilinenlerin çok ötesinde; detaylı ve geniş araştırmalar sonucunda, bu alanda çok değerli yorumlar ortaya koyduğunu görüyoruz. Moğol Öncesi ve Moğol Sonrası Anadolu coğrafyası üzerindeki Türk hâkimiyeti üzerinde ayrıntılı çalışmalar yaptığını ve bu çalışmalardan çok önemli sonuçlara ulaştığımız muhakkaktır. Özellikle Haçlı Seferleri vuk'u bulduğunda Anadolu Selçuklularının, Danişmendliler'in ve diğer Anadolu Türk eyliklerinin; Bizansla ve bazende birbirlerine karşı Bizans İmparatorluğu ve Ermeni prenslikleriyle ittifaka girmeleri ister istemez bu beyliklerle ilgili aklımıza gelen "mevcut konumlarını muhafaza etme ve varlığını sürdürme" gayretinden ibaret olsa gerek. Anadolu Selçuklularının kurumsal bir yapılanma ile örgütlendiğini, bunun karşılığında Anadolu'da İslam toplumlarında görüldüğü gibi vakıf kurumlarının devleti geleceğe taşıdığını görmekteyiz. Yani bir diğer ifadeyle Büyük Selçuklular'ın İslam'ın kurumları olan vakıfları Anadolu'ya taşıdığını, bu mirasın Anadolu Selçuklulari ve beylikler vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na intikal ettirilerek Müslüman toplumun iç dinamiklerinin harekete geçirilmesine ve toplumsal bağın güçlenmesine katkıda bulunduğunu anlıyoruz.

II. Kılıç Arslan dönemiyle zirveye ulaşan Anadolu Selçuklularının bu sürecin sonunda çok kısa bir süre içinde dağılmasının anlaşılmasını sağlayan çok önemli hususlar vardır. Kılıç Arslan'ın ömrünün son yıllarında Konya'ya çekilerek ülke topraklarını kendisiyle beraber on iki hisseye bölme hadisesi, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Kendisi, dokuz oğlu (on oğlu olduğu söylenir ama tarihçiler bir oğlundan söz etmezler), amcası ve amcasının oğlu arasında ülke topraklarını paylaşması ve bunun akabinde ülke birliğinin; oğullarının ve diğer hanedan üyelerinin birbirlerine karşı gerek Bizans gerekse birbirleriyle ittifaka girerek ötekini yok etme gayreti sonucunda Anadolu birliğinin yaklaşık bir asırdan fazla bir süre ötelendiğini görmek devlet otoritesi içinde birlik ve beraberliğin öneminin anlaşılması açısından altının çizilmesi gerektiğinin farkında olunması gerekmez mi?

Bunun ötesinde “fütüvvet” kavramının gerek o dönem gerekse günümüzde ki anlam ve öneminin iyi anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda Abbasi halifesi en-Nasır tarafından kurulup, şekillendirilen (577-620/1181-1223) ve örgütlü bir yapı haline dönüştürülen “fütüvvet” teşkilatı dini ve mesleki bir örgütlenme olmasının dışında halifenin siyasi, sosyal ve ekonomik otoritesinin kaynağı olarak görülmüştür. Ahilerin ve haşhaşilerin de halife en-Nasır tarafından dâhil edildiği bu teşkilatın zaman içinde önemini yitirdiği ve Selçuklular döneminde “ahilik” adı altında yeniden ortaya çıktığını görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu’nda da etkisini koruyan bu yapılar Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise kısmen etkisini kaybetmişler ancak günümüzde de “cemaat” adı altında daha çok dini bir düşünce etrafında örgütlenip sosyal ve ekonomik alanda da faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Chaen, Haçlı Seferleri üzerine de çok önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu seferler sonucunda ortaya çıkan siyasi, sosyal, ekonomik ve dinsel olgular üzerinde çok önemli değerlendirmeler yapmıştır. Özellikle Doğu ve Batı toplumları arasında bu savaşlardan önce ve sonra ortaya çıkan münasebetlerin sonuçlarını detaylı bir şekilde ortaya koyduğu ve bu sonuçlar üzererine bir dizi değerlendirmelerde bulunduğunu görüyoruz. Haçlı Seferleri ile ilgili batıda oluşan algının kırılması adına bu değerlendirmelerin önemli olduğu kabul edilmelidir. Doğudaki değişimin ve gelişimin beraberinde getirdiği ekonomik, sosyal ve zihinsel zenginlik bu serfler neticesinde batıya taşınmış ve bugünkü Avrupa’nın ve doğal olarak da Amerika’nın temelleri o zaman inşa edilmiştir. Yani yeni dünya düzeni bir bakıma dolaylı olarak İslamiyet’le beraber Müslüman toplumun kaydettiği gelişmelerin bu seferlerle batıya taşınması ve maddi anlamda hükümler olması açısından Cahen’in değerlendirmelerini daha değerli kılmaktadır.

Aslında onun Haçlılar üzerinde yapmış olduğu çalışmalar bir bakıma Edward Said’le başlayan Batı’nın Doğu’ya bakışını yani İslam toplumlarının yaşadığı coğrafyaya bakışındaki o sömürgeci ve emperyalist bakışın zincirlerini kırma adına da çok önemlidir. Çünkü Edward Said’den itibaren başlayan bu bakış batıda genel bir anlayışa dönüşmüş ve hala o Haçlı zihniyeti hüviyetinde kalmıştır. Aslında temelde oryantalistlerin temel felsefesi maddi, manevi ve kültürel kısacası her yönüyle olağanüstü olan bir medeniyete büyülenerek bakmak değildir. Onların temel gayesi kendi toplumlarının menfaatleri uğruna her türlü emperyalist yaklaşımı göstermektir. Meselenin özünde bu düşüncenin olduğunu unutmamak gerekir. Bir başka ifadeyle

ahlaki olmayan bir tarihsel bakış aslında sömürgeciliğin temel ilkelerinin başında geldiğini de hatırlamakta fayda vardır. Örneğin Maksim Rodinson'da var olan Hristiyan bağnazlığı daha başka birçok batılı tarihçide de mevcuttur. I. Haçlı Seferi ile başlayan sömürgeci anlayış o tarihten beri hiç kesintiye uğramamış ve günümüzde başka bir versiyonda ve strateji altında yürütülmeye devam etmiştir. Batı zihniyeti bunu yaparken barış, özgürlük, adalet ve demokrasi gibi insanoğlunu cezbeden kavramlar üzerinden inşa ederek gerçekleştirme stratejisini benimsemiştir. Tabii ki hedeflerine ulaşmak için sanal düşmanlar, uydurma sözde terör örgütleri, medya üzerinden gerçekleştirdiği toplumsal algı operasyonlarıyla politikalar geliştirdiğini görmekteyiz. Bu politikalarını da hayata geçirmek için de uluslar arası resmi ve yasal organizasyonlar, kuruluşlar ve örgütlü yapılar kurarak yapmak istediklerini legal bir zemine çekmiştir. Örneğin; NATO, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar vasıtasıyla Cezayir, Tunus, Fas, Afganistan, Irak, Libya, Somali, Suriye gibi Müslüman toplumların yaşadığı bölgelere siyasi ve askeri müdahaleler yapmıştır. Yani bir bakıma 822 yıl önce başlayan emperyalist hareket günümüz modern dünyasında katmerli fakat içselleştire içselleştire tam hızıyla devam etmektedir. İşte bu noktadan hareketle Claude Cahen'in çalışmaları ve bu çalışmalar neticesinde ortaya koyduğu eserler Türk ve İslam tarihi açısından çok değerlidir.

Sonuç olarak Claude Cahen batılı bir tarihçi olarak olayları değerlendirmiş ve bunu da yaparken duygularını ve ait olduğu toplumun değer yargılarının beraberinde getirdiği ön yargıları her ne kadar bir tarafa bırakmış olsa da ileri sürdüğü tezlerin bir sebep-sonuç ve zaman-mekân ilişkisi içinde değerlendirilmesi gerektiğini yukarıda ifade ettiğimiz sebepler neticesinde görebilmekteyiz. Yine de yapılan değerlendirmeler ve yorumlar birçok Müslüman ve Türk tarihçiye ders verir niteliktedir. Özellikle günümüzde bazı tarihçi, yazar ve bilim adamı söz konusu İslamiyet ve Türkler olunca batılı araştırmacıları ve yazarları aratmayacak yorumlar yapmaktan kaçınmamışlardır.

Bu açıdan Claude Cahen'in eserlerinin bilinmesi hem Türk tarihine ön yargıyla bakan batılı tarihçilerin olayları değerlendirirken daha bilimsel ve nesnel olmalarını sağlayacak hem de tarihçilerimizin duygusal ve abartılı değerlendirmelerde bulunmalarını ortadan kaldıracak imkânlar sunacaktır. Nesnel bir bakışla tarihimizi değerlendirmek, bunun ötesinde Türk-İslam medeniyetinin mevcudiyetini modern çağa taşıyarak yorumlamak ve bunu dünya insanının sosyal hayatına uyarlanmasını sağlamak istiyorsak ki öyle olması gerektiğine inanarak gerek Anadolu'da gerekse Balkanlar'da,

İran'da, Hindistan'da ve Mısır'da yüzyıllarca önce gerçekleştirilmiş ve sürmüş olan Türk-İslam medeniyetinin modern yüzyılımızdaki ikinci hareketinin kıvılcımlarının oluşmaması için hiçbir neden yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

- BACQUE-GRAMMONT; Jean-Louis; Remarques sur le mot de "féodalité" et quelques réalités du monde otoman: Tiré à part de Res Orientales VI Itinéraires d'orient Hommages à Claude Cahen
- BASIN, Louis; Etat des discussions sur la pénétration du bouddhisme et du manichéisme en milieu turc: Tiré à part de Res Orientalis VI: Itinéraires d'Orient Hommages à Claude Cahen
- BELDICEANU-STEINHERR Irène; Göynük, ville refuge des communautés Baba'i: Tiré à part de ResOrientales VI, Itinéraires d'Orient, Hommages à Claude Cahen
- CAHEN, Claude; "Osmanlılardan Önce Anadolu" (Çev.: Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000
- CAHEN, Claude; " Türkler Nasıl Müslüman Oldular" (Çev.: T.Andaç, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008
- CAHEN, Claude; "Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı" (Çev.: Mustafa Daş) Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010
- CAHEN, Claude; " İslamiyet" (Çev: Esat Nermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990
- CAHEN, Claude; " Pre-Ottoman Turkey " (Çev.: Mustafa Ç. Varlık), A general Survey of the material and spiritual culture an history 1071-1330, London 1968, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, S. 1, s.278-282, İstanbul,1970
- CAHEN, Claude; " Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi" (Çev.: Yaşar Yücel- Bahaeddin Yediyıldız), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Belleten, C.LI, S.201, Ankara, 1987
- CAHEN, Claude; "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret" (Çev.: Aykut Derman), Cogito (Üç aylık düşünce dergisi), Yapı Kredi Yayınları, S. 29, İstanbul, 2001
- CAHEN, Claude; "La campagne de Mantzikert d'apres les sources musulmanes" Byzantion IX, 2, 1934, s. 613-642; (Çev.:Faruk Sümer&Ali Sevim), İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara 1971.

- CAHEN, Claude; “Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler” (Çev.: Yıldız Moran), İstanbul, 1994
- CAHEN, Claude; “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı” (Çev.: Nejat Kaymaz), Tarih Araştırmaları Dergisi, s.193-223
- CAHEN, Claude; “Baba Ishaq, Baba Ilyas, Hadjdji Bektash et quelques autres” TURCICA, I,1969, pp.53-64. (Türkçesi A. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, s. 18, Ankara, 1970) (Claude Cahen’in Hacı Bektaş, Baba İshak, Baba İlyas konulu yazısı Turcica Dergisi’nde yayımlanmıştır).
- CAHEN, Claude; “Doğuştan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet” (Çev.: Esat Nermi Erendor), İstanbul, 1990, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Mart-Nisan 2003, s.143, s.233-236
- CAHEN, Claude; “Anadolu’da Türkler” E yayınları, İstanbul, 1979.
- CAHEN, Claude; “İslam ve Haçlılar” (Çev.: İsmet Kayaoğlu), Belleten, 51/200, Ankara, 1987
- CAHEN, Claude; L'islam des origines au début de l'empire otoman
- CAHEN, Claude; Pre-Ottoman Turkey: A general survey of the material and spiritual culture and history c. 1071-1330
- CAHEN, Claude; L'islam des origines au début de l'empire ottoman
- CAHEN, Claude; Frédégaire et les turcs: tiré à part de Economies et sociétés au Moyen Age, Mélanges offerts à Edouard Perroy
- CAHEN, Claude; Questions d'histoire de la province de Kastamonu au XIIIe siècle: tiré à part de Selçuklu Araştırmaları Dergisi III
- CAHEN, Claude; L'Iran du Nord-Ouest face à l'expansion Seldjukide d'après une source inédite: tiré à part des Mélanges Massé
- CAHEN, Claude; La première pénétration turque en Asie-Mineure (seconde moitié du XIe s.): tiré à part de Byzantion Tome XVIII 1946-1948
- CAHEN, Claude; La Tuğra Seljukide: tiré à part du Journal Asiatique 1943-1945
- CAHEN, Claude; Les Hazars et la Tuğra des Seljuquides: Supplément à un vieil article: tiré à part du Journal Asiatique Tome CCLXXIII Nos. 1-2 1985
- CAHEN, Claude; Quelques textes négligés concernant les turcomans de Rûm au moment de l'invasion mongole: tiré à part de Byzantion Tome XIV fasc. 1
- CAHEN, Claude; La diplomatie orientale de Byzance face à la poussée seldjukide: tiré à part de Byzantion Tome XXXV 1965

- CAHEN, Claude; A propos de quelques articles du Köprülü Armağanı: Tiré à part du Journal Asiatique 1954
- CAHEN, Claude; Les tribus turques d'Asie Occidentale pendant la période seljukide
- CAHEN, Claude; Pour un programme de traductions des chroniques arabes du Proche-Orient au temps des croisades: tiré à part du Journal des savants janvier-juin 1987
- CAHEN, Claude; Le recueil transcaucasien de Masud B. Nâmdâr (début du VIe-XIIe siècle): tiré à part du Journal Asiatique 1949
- CAHEN, Claude; Contribution à l'histoire du Diyar Bakr au quatorzième siècle: tiré à part du Journal Asiatique 1955
- CAHEN, Claude; "Ayyubids", The Encyclopaedia of Islam" 2. baskı, I, 1796-1807 R. Stehen Humphreys, From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260, (Albany, 1977).
- CAHEN, Claude; Notes pour l'histoire des turcomans d'Asie Mineure au XIIIe siècle :tiré à part du Journal Asiatique 1951
- CAHEN, Claude; Seljukides de Rum, Byzantins et Francs d'après le Seljuknameh anonyme: tiré à part des Mélanges Henri Grégoire III: Anuaire de l'IPHOS Tome XI, 1951
- CAHEN, Claude; Sur les traces des premiers Akhisar: Tiré à part des Mélanges Fuad Köprülü
- CAHEN, Claude; The Historiography of the Seljuqid Period
- CAHEN, Claude; Seljukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade: tiré à part du Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 56. Band
- CAHEN, Claude; Ibn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide: tiré à part de Ankara Üniversitesi FTA Dergisi Cilt VI Sayı 10-11
- CAHEN, Claude; Qutlumush et ses fils avant l'Asie Mineure: tiré à part de Der Islam Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients 39. Band
- CAHEN, Claude; Baba Ishaq, Baba Ilyas, Hadjdji Bektash et quelques autres: tiré à part de Turcica Revue d'Etudes Turques Tome I 1969
- CAHEN, Claude; Orient et Occident au temps des croisades
- GYSELEN Rika (eds.) CURIEL Raoul Itinéraires d'Orient: Hommages à Claude Cahen
- CAHEN, Claude; Continuité et discontinuité: L'Asie Mineure des Seldjuqides aux

Ottomans: Tiré à part de The Classical and Medieval Islamic World

CAHEN, Claude; La Syrie du nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche

CAHEN, Claude; Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale

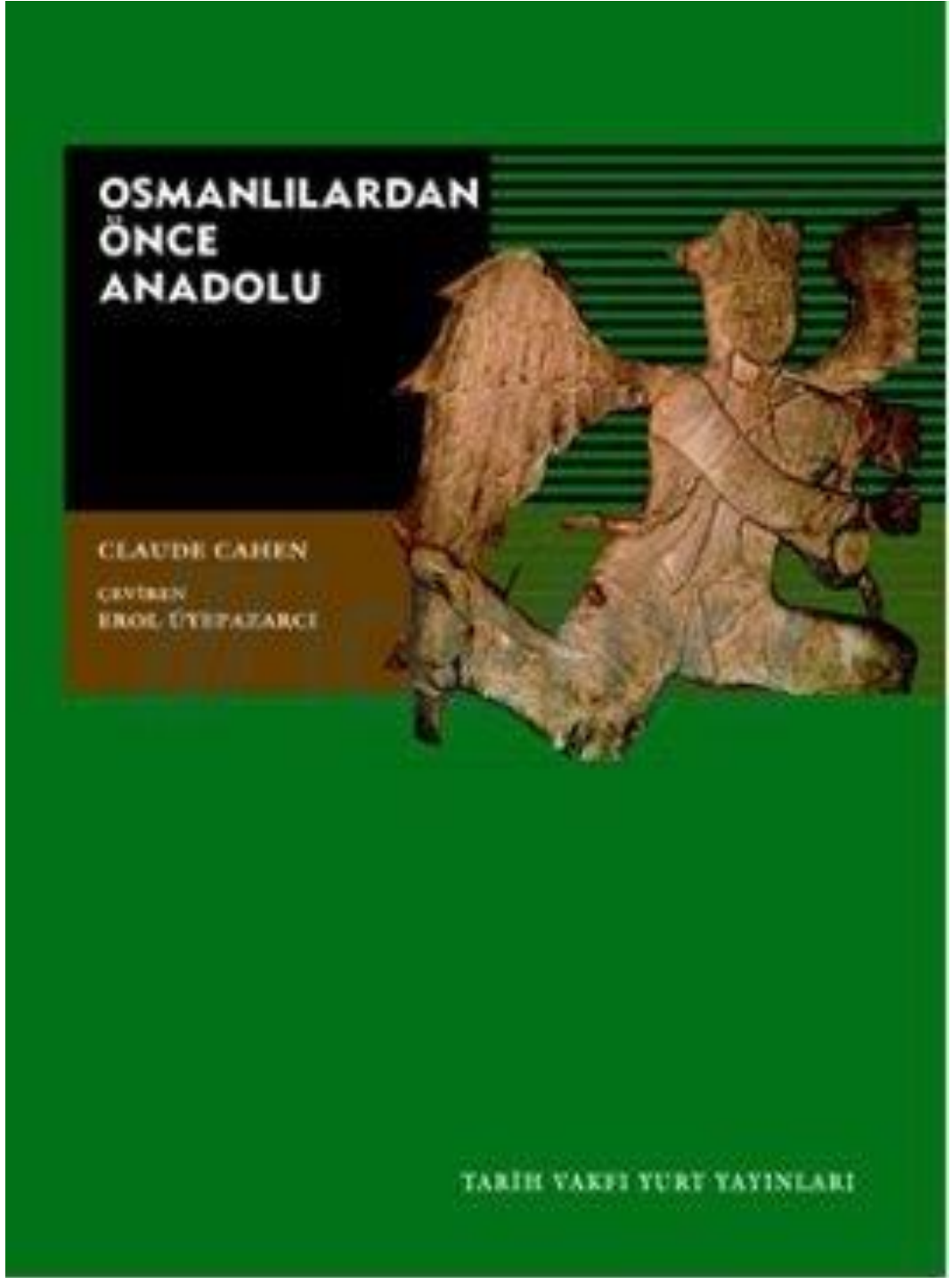
CAHEN, Claude; La Turquie pré-ottomane

CAHEN, Claude; L'Introduction à l'histoire de l'orient Musulman, 1961

CAHEN, Claude; "Note sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman, à propos de travaux récents", Journal of the Economic and Social History of the Orient (=JESHO) XIII (1970), s.211-218.

EKLER

a) Kitaplar

Claude CAHEN

İSLAMİYET

DOĞUŞUNDAN
OSMANLI DEVLETİNİN
KURULUŞUNA KADAR

bilgi yayınevi

PRE-OTTOMAN TURKEY

*A general survey of the material and
spiritual culture and history*

c. 1071-1330

by

CLAUDE CAHEN

*Professor of Islamic History
at the Sorbonne, Paris*

Translated from the French by

J. JONES-WILLIAMS

SIDGWICK & JACKSON

LONDON

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U
ISSN 0987-4259

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANLIĞI - ANKARA

Türkler Nasıl Müslüman Oldular

CLAUDE CAHEN

4. Baskı

JEAN SAUVAGET'S

INTRODUCTION TO
THE HISTORY OF THE
MUSLIM EAST

A Bibliographical Guide

BASED ON THE SECOND EDITION AS RECAST BY

CLAUDE CAHEN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi
Middle East Technical University Library

UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS

ÖZGEÇMİŞ

1972'de Elazığ'ın Maden ilçesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Maden'de tamamladıktan sonra 1995 yılında Pamukkale Üniversitesi Denizli Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldum. 1995-1998 yılları arasında Samsun-Vezirköprü, 1998-2006 yılları arasında Elazığ-Maden ve çok kısa bir süre Kovancılar ilçesinde görev yaptım. 2006 yılından itibaren Elazığ merkezinin farklı okullarında öğretmenlik ve yöneticilik, 2010 yılında Baskil Öğretmenevi Müdürlüğü, 2010-20215 yılları arasında da Elazığ Dumlupınar İlkokulu'nda Müdür Yardımcısı görevlerinde bulundum. **2015 yılında** Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında “Claude Cahen ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans çalışmamla mezun oldum. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümündeki eğitimimi de sürdürmekteyim. Pamukkale Üniversitesi Öğrenci Derneği yöneticiliği, Pamukkale Üniversitesi Milli Gençlik Vakfı üyeliği, Memur-Sen Konfederasyonu'na bağlı Eğitim Bir-Sen Elazığ **Şubesi başkan yardımcılığı** ve **Elazığ Bakır Madenliler** Derneği üyeliği gibi bir çok sivil toplum kuruluşunda aktif görevlerde bulundum. 25. Dönem Genel Seçimlerinde Milletvekili Aday Adaylığı için 10 Şubat 2015'te devlet memurluğu görevime bir süreliğine ara verdim. Evli ve iki çocuk babasıyım.